

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Vojislav Pavlovič (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premovič (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

**Gostujoča urednica/Guest Editor/
Editrice ospite:**

Mateja Matjašič Friš

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdj@gmail.com, **internet:** https://zdj.si

Redakcija te številke je bila zaključena 29. 09. 2023.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki in barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdj.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdj.si/it/.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdj.si/en/.

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / CONTENTS

- Andrej Mečulj:** Epigrafska spomenika s homerskim napisom na fontiku in na Pretorski palači v Kopru 401
Monumenti epigrafici con iscrizione omerica sul fontico e sul Palazzo pretorio a Capodistria
Epigraphic Monuments with a Homeric Inscription on the Fontico and on the Praetorian Palace in Koper
- Aleksandro Burra:** I possedimenti del monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra (1771) 413
The Properties of the Benedictine Monastery of S. Nicolò d'Oltra (1771)
Posesti benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Valdoltri (1771)
- Diana Košir:** Kulturna in jezikovna dediščina Hijacinta Repiča, frančiškana pri sv. Ani v Kopru 471
Patrimonio culturale e linguistico di Hijacint Repič, francescano del monastero di Sant'Anna di Capodistria
Cultural and Linguistic Heritage of Hijacint Repič, Franciscan at St. Anne's in Koper
- David Hazemali:** Safeguarding Liberty? Repressive Measures Against Enemy Aliens and Community Resilience in WWI United States: The Slovenian-American Experience 489
Proteggere la libertà? Misure restrittive contro gli stranieri nemici e resilienza della comunità nella prima guerra mondiale negli Stati Uniti: L'esperienza sloveno-americana
Varovanje svobode? Represivni ukrepi proti sovražnim tujcem in odpornost etnične skupnosti v ZDA med prvo svetovno vojno: izkušnja slovensko-ameriške skupnosti
- Špela Chomicki, Renato Podbersič & Darko Friš:** Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v Ptujem okrožju 503
Occupazione tedesca e l'Unione patriottica della Stiria nel Distretto di Ptuj
The German Occupation and the Organisation of the Styrian Homeland Association in the Ptuj District
- Tadeja Melanšek & Darko Friš:** »Nov hram učenosti«: Ustanovitev Pedagoške akademije v Mariboru. 515
Un «Nuovo tempio del sapere»: L'istituzione dell'Accademia pedagogica di Maribor
*“New Temple of Learning”:
The Establishment of the Pedagogical Academy in Maribor*

Janez Osojnik: Demosova plebiscitna pobuda: analiza spominske literature in dogajanje konec oktobra in v začetku novembra 1990 527	Pirkovič Jelka: The Role of Media Reports in the Democratisation of Archaeological Heritage Management – The Case of Slovenia 557
<i>L'iniziativa plebiscitaria del Demos: un'analisi della letteratura memoriale e degli sviluppi a fine ottobre e inizio novembre 1990</i>	<i>Il ruolo dei servizi giornalistici nella democratizzazione della gestione del patrimonio archeologico – il caso della Slovenia</i>
<i>The Demos Plebiscite Initiative: An Analysis of the Memoirs and the Developments at the End of October and Beginning of November 1990</i>	<i>Vloga medijskih poročil pri demokratizaciji upravljanja arheološke dediščine – primer Slovenije</i>
Dejan Valentinčič: Primerjava (ustavno)pravnega položaja, udejanjanja manjšinskih pravic in javnega financiranja skupnosti Slovencev v državah z območja nekdanje SFRJ in skupnosti konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji 537	Igor Ivanović: Can AI-assisted Essay Assessment Support Teachers? A Cross-sectional Mixed-methods Research Conducted at the University of Montenegro 571
<i>Paragone tra lo statuto costituzionale-legale e l'implementazione dei diritti delle minoranze, nonché tra il finanziamento pubblico alle comunità slovene nelle repubbliche dell'ex Jugoslavia, e alle comunità delle nazioni costituenti dell'ex Jugoslavia residenti in Slovenia</i>	<i>Può la valutazione dei saggi con l'aiuto dell'intelligenza artificiale sostenere gli insegnanti? Uno studio trasversale con l'uso di metodi misti condotto presso l'Università del Montenegro</i>
<i>A Comparison of the Constitutional-Legal Status, the Implementation of Minority Rights and the Public Financing between Slovenian Communities in the Republics of Former Yugoslavia and Communities of Constitutive Nations of Yugoslavia in Slovenia</i>	<i>Ali lahko ocenjevanje esejev s pomočjo umetne inteligence reši profesorje? Navzkrižna raziskava z uporabo mešanih metod izvedena na Univerzi v Črni gori</i>
	Kazalo k slikam na ovitku 591
	<i>Indice delle foto di copertina</i> 591
	<i>Index to images on the cover</i> 591

EPIGRAFSKA SPOMENIKA S HOMERSKIM NAPISOM NA FONTIKU IN NA PRETORSKI PALAČI V KOPRU

Andrej MEČULJ
Oljčna pot 63c, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: andrej.meculj@gmail.com

IZVLEČEK

Članek celovito obravnava dva grška napisa v zgodovinskem mestnem jedru Kopra. Prvi napis je na grbu podestata in kapitana Vincenza Querinija na Fontiku, iz leta 1564, drugi je na napisni plošči posvečeni podestatu in kapitanu Nicolòju Grimaniju na Pretorski palači, iz leta 1603. Podan je slovenski prevod in podrobna razlaga kratkih epigrafskih besedil, izklesanih v grški pisavi, zaradi katere sta redka posebnost.

Ključne besede: Homer, Iliada, epigrafika, Koper, Vincenzo Querini, Nicolò Grimani

MONUMENTI EPIGRAFICI CON ISCRIZIONE OMERICA SUL FONTICO E SUL PALAZZO PRETORIO A CAPODISTRIA

SINTESI

L'articolo tratta in modo esauriente due iscrizioni greche presenti nel centro storico di Capodistria. La prima iscrizione è sullo stemma del podestà e capitano Vincenzo Querini sul Fontico, del 1564, la seconda è sulla lapide dedicata al podestà e capitano Nicolò Grimani sul Palazzo Pretorio, del 1603. Sono forniti una traduzione slovena e una spiegazione dettagliata dei brevi testi epigrafici scolpiti in greco, che li rende una rara particolarità.

Parole chiave: Omero, Iliade, epigrafia, Capodistria, Vincenzo Querini, Nicolò Grimani

UVOD

Raznovrstnih povezav Kopra in Koprčanov z izročilom grške antike v beneški dobi, v času razcveta humanizma, je veliko. Med najzanimivejšimi so Muziova pesnitev *Egida*, po kateri je koprski otok nastal iz egide ali štita boginje Atene, napisna plošča pod kipom Pravičice na Pretorski palači,¹ ki prav tako omenja Ateno in njen ščit, dialog *Silen* Girolama Vide (kjer je ponovno opisana tudi legenda o nastanku Kopra) in helenistična marmornata stela z reliefom vojščaka, ki je vzdana v palačo Elio (Degrassi, 1933, 31–33; Couilloud, 1974, 178; Mečulj, 2020). Več koprskih učenjakov je poleg latinščine dobro poznalo grščino, kot so denimo Giuseppe Febeo, Giovanni Domenico Tarsia in Peter Pavel Vergerij starejši, ki je za cesarja Sigismunda iz grščine v latinščino prevedel Arijanovo poročilo o vojnah Aleksandra Velikega (Stancovich, 1829, 58–59, 100–101). Znano je, da je knjižnica frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru hranila nekaj grških kodeksov. V tej zbirki so poleg psalterjev tudi antični teksti kot so Izokratovi govori *Ad Demonicum*, *Ad Nicoclem* in *Batrahomiomahija* ali *Boj med žabami in mišmi* – ep, ki parodira *Iliado*.² Po številu koprskih učenjakov in akademij bi lahko sklepali, da je bilo nekdanje v Kopru starogrških zapisov še veliko več. Najpomembnejša povezava kulturnega izročila antične Grčije in Kopra je prvi integralen latinski prevod Homerjevih epov *Iliade* in *Odiseje*, ki ga je oskrbel Koprčan Andrea Divo leta 1537. Natisnjen je bil v Benetkah, vendar kratki odlomki iz homerske pesnitve še danes krasijo Koper. Dve stavbi v starem mestnem jedru Kopra imata vklesani zelo kratki homerski besedili, ampak ne v latinskem prevodu, temveč v izvornem jeziku, v grški majuskuli.³ Grška napisa kljub svoji posebnosti še nista bila podrobneje raziskana.⁴ Loserjevi in Cherinjevi prepisi besedila na Pretorski palači so pomanjkljivi, prva beseda je bila izpuščena (Loser, 1851a, 143; Cherini & Grió, 2001, 80). V tem prispevku je raziskano natanko iz katere homerske pesnitve besedili izvirata.

NAPIS NA FONTIKU

Prvi primer z grškim tekstom je na pročelju Fontika, nekdanjega skladišča žita, zgrajenega leta 1392, čigar pritlični del je bil predelan leta 1529. Fasado krasi veliko heraldičnega okrasja iz

različnih obdobj. Na timpanonu s šilastim lokom nad vhodom, je bila leta 1564 nameščena napisna plošča in nad njo grb podestata in kapitana Vincenza Querinija (slika 1). V 1. polovici 20. stoletja sta bila plošča in grb prestavljena v zgornji desni del fasade pod zatrepom, s čimer je bila porušena simetrija razporeditve grbov. Grb (visok 40 cm in širok 30 cm) ima ščit s tremi osmerokrakimi zvezdami na zgornjem polju, na vrhnjem robu ščita je šlem s krono in akantovim listjem ob straneh. Na šlemu stoji žerjav, ki v desni nogi drži okrogel kamen, v kljunu pa ukrivljen trak z grškim verzom (Loser, 1851b, 126; Cherini & Grió, 2001, 127; Semi, 1975, 204, 345; Radossi & Žitko, 2003, 351–352). Gre za znani homerski verz povezan s spanjem, ki je do prvih stoletij našega štetja že postal nekakšen pregovor (Montiglio, 2015, 202). Če ga natančneje definiramo, je citat prevzet iz 2. speva *Iliade*, 24. verz:

ΟΥ ΧΡΗ ΠΑΝΝΥΧΙΟΝ ΕΥΔΕΙΝ
ΒΟΥΛΗΦΟΡΟΝ ΑΝΔΡΑ⁵

Grb je dobro ohranjen, le koničasti robovi so ponekod odlomljeni. Črke na traku imajo serife, prva črka omikron je votla, verz je natančno povzet. Sovrétov slovenski prevod je: »Vso noč spati ne sme, kdor vsem je reditelj in vodja« (Homer, 1950, 56). Verz deluje nekoliko vzet iz konteksta, saj se misel v celoti glasi:

*Vso noč spati ne sme, kdor vsem je reditelj in vodja,
vojaska mu dana je v skrb in druge prevažne naloge.*
(Homer, *Iliada*, 2. spev, verz 24 in 25,
prevedel A. Sovrè)

Vsebina teh stihov zato v originalnem kontekstu opozarja, da vodja, državnik, vojaški poveljnik ne bi smel lahkotno, brezskrbno prespati vse noči, temveč da bi moral biti vedno na preži (Sambucus, 1569, 29; Visser, 2002, 280, op. št. 30). Ta prizor iz *Iliade* namreč opisuje, da je Zevs poslal sanje (poosebljene kot Όνειρος) kralju Agamemnonu z namenom, da bi ga preko teh zavedel in tako pomagal Trojancem. Poosebljene sanje ali Όνειρος (Walde, 2001, 19–31; Lipka, 2022, 42), se pojavijo pod krinko kot Nestor, ki Agamemnonu pravi, da

1 Prim. tudi Manzuoli (1611, 62); Naldini (1700, 8–9); Petronio (2001, 23); Cherini & Grió (2001, 91).

2 Prim. tudi Gollob (1903, 13–15); Ziliotto (1904, 126–129); Ziliotto (1905, 3–39); Bernardinello (1977, 260–273); Hriberšek (2021, 590).

3 Prim. tudi Loser (1851a, 143); Loser (1851b, 126); Caprin (1907, 122); Cherini & Grió (2001, 80, 127); Radossi & Žitko (2003, 214, 351–352).

4 Stanje raziskav na področju srednjeveške in zgodnje novoveške epigrafike je na Slovenskem nasploh slabo in tako rekoč v povojih (prim. Pobežin, 2020a). To velja tudi za spomenike v Kopru, kjer celovite raziskave niso zadostno sistematične (prim. Cherini & Grió, 2001; Radossi & Žitko, 2003), primeri posameznih poglobljenih študij pa redki in osamljeni (prim. Pobežin, 2018; Pobežin, 2020b; Pobežin, 2023; Mileusnić, 2021).

5 Οὐ χρὴ παννύχιον εὐδεῖν βουλευφόρον ἄνδρα (*ou khre pannykhion heudein boulephoron andra*; Homer, *Iliada* 2. spev, verz 24, cf. Benner, 2001, 27).

ne sme spati celo noč. Taista poved se ponovi kot 61. in 62. verz istega speva, ko jo izgovori Agamemnon. Izraz βουληφόρον ἄνδρα, v imenovalniku βουληφόρος ἄνθρωπος, pomeni »mož bulevterija« ali »mož skupščine«, lahko bi se reklo tudi »mož sveta« ali »svétnik« (Haubold, 2000, 53). Sovrètov prevod je nekoliko drugačen, seveda zaradi metrike in pesniškega jezika. Verz o spanju je citiran v Psevdo-Plutarhovem eseju *De Homero*, s konca 2. stol./3. stol. (Keaney & Lamberton, 1996, 269, št. 178) in avtor razlaga, da je kralj tisti, ki bi moral prvi skrbeti za varnost vseh ljudi. V Querinijevem grbu je citat vsekakor mišljen kot vrlina, tako kot je značilno v heraldičnih besedilih ali motih, in izbrana je bila vrlina čuječnosti, budnosti ali pazljivosti, lat. *vigilantia*. Heraldični motiv žerjava se imenuje »čuječi žerjav« (lat. *grus vigilans*), ki v eni nogi drži kamen, da bi ga takoj prebudil, ko mu pade, če zaspi. Zato simbolizira previdnost, budnost ali čuječnost (Fox-Davies, 1904, 179; Erffa, 1957, 286–308; Volpicella, 2008, 117). Po Homerju je vladar »pastir ljudstva« (Haubold, 2000, 17–46). Tako je Querinijev moto skrbno izbran v skladu z motivom, ki služi kot šlemni okras, obenem ustreza njegovi funkciji podestata. Alegorija čuječega žerjava je izjemno stara in homerski citat o pazljivosti v snu je bil razmeroma priljubljen. Že italijanski humanist Pierio Valeriano (Giovanni Pietro Bolzani Dalle Fosse (1477–1558)) v svoji študiji egipčanskih hieroglifov *Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum litteris commentarii*, opisuje motiv čuječega žerjava (Valerianus, 1556, 128), izvorno iz Horapolonovega spisa *Hieroglyphica* iz 5. stol. (Cory, 1840, 143). Ob prisposodbi žerjava s kamnom Valeriano omenja še Aleksandra Velikega kot čuječega vladarja. V istem obdobju je madžarski humanist János Zsámboky (1531–1584) v publikaciji *Emblemata* uporabil grški izvirnik tega citata za obrazložitev vrline pazljivosti ali čuječnosti in namesto žerjava je uporabljen samo motiv spečega Aleksandra (Sambucus, 1569, 29; Visser, 2005, 206–207, fig. 29), ki v roki drži kroglo nad bronasto posodo. Takšno tehniko preprečevanja spanja naj bi si po Diogenu Laertskem izmislil Aristotel (Diogenes Laertius, 1692, 277) in izgleda, da je bila ta metoda v obdobju humanizma združena z motivom čuječnosti v podobi spečega Aleksandra (Visser, 2002, 280). Ikonograf Cesare Ripa (1555–1622) v publikaciji *Iconologia* iz leta 1593, opisuje žerjava kot simbol čuječnosti, ob katerem citira verz iz *Visoke pesmi* iz *Stare zaveze*: »ego dormio, et cor meum vigilat« (Ripa, 1593, 286). Iz renesančnega obdobja obstaja še en primer kombinacije čuječega žerjava in identičnega Homerjevega citata na Škotskem. V mestu Musselburgh je Alexander Seton, 1st Earl of Dunfermline (1555–1622), leta 1613 zgradil

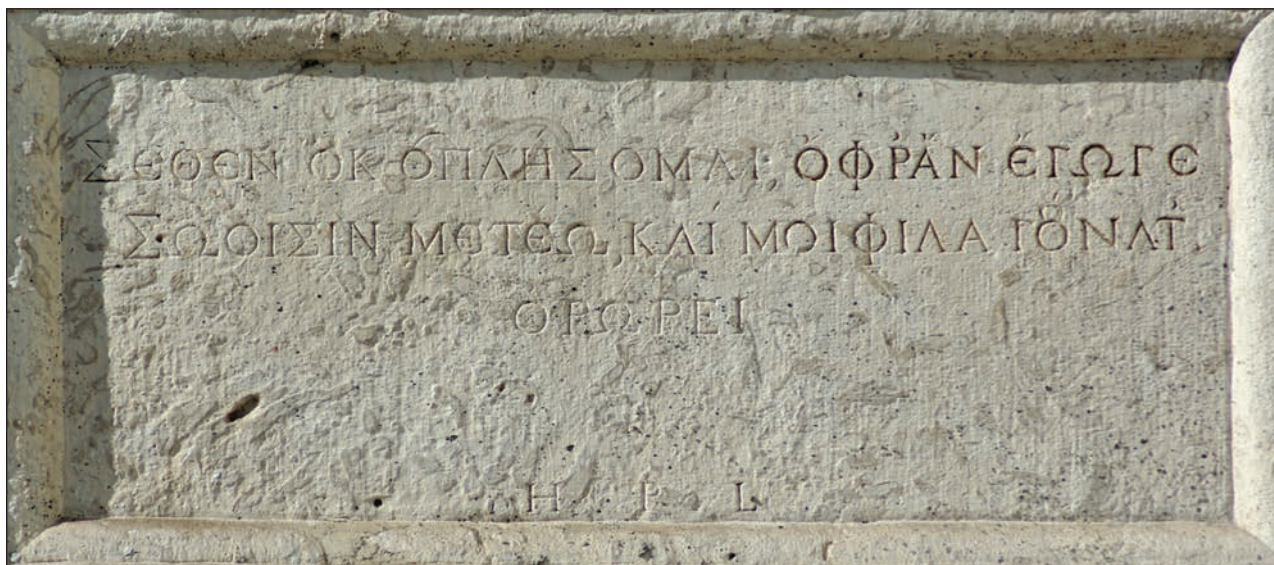
Slika 1: Grb Vincenza Querinija iz leta 1564 s citatom iz Homerjeve Iliade. Fontiko, Koper (Foto: Andrej Mečulj).

dvorec Pinkie House, ki ga je dal okrasiti s poslikavami, med katerimi je tudi emblem s čuječim žerjavom in Homerjevim verzom (Canmore, 2000; Bath, 2003, 235). Razlikuje se le v tem, da ne gre za plemiški grb in da je žerjav upodobljen med spanjem, z glavo položeno navzdol, kar je neobičajno.

Pod Querinijevim grbom je podolgovata napisna plošča (visoka 12 cm in široka 60 cm) v latinščini, ki se navezuje na Querinijevo pravično ravnanje z vsebino mestne kašče:

OPT. PRAET. VINC. QVIRINO OCVLO IVSTITIAE
MAX. ANNONAE CVRAM HABENTI GRATA CI
VITAS HIC MERITO HOC INSIG. P. M D L X IIII.

Prevod: Odličnemu pretorju Vincenzu Queriniju, ki je z vso pravičnostjo in skrbnostjo skrbel za zaloge

Slika 2: Spodnji del napisne plošče posvečene Nicolòju Grimaniju iz leta 1603, ki ima vklesan prirejen odlomek iz Homerjeve Iliade. Pretorska palača, Koper (Foto: Andrej Mečulj).

Slika 3: Prepis grškega napisa na Grimanijevi plošči.

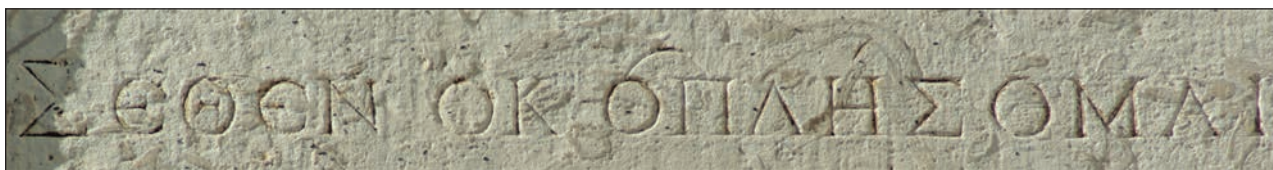
žita, je hvaležno mesto postavilo to zaslužen in lepo obeležje leta 1564.⁶

NAPIS NA PRETORSKI PALAČI

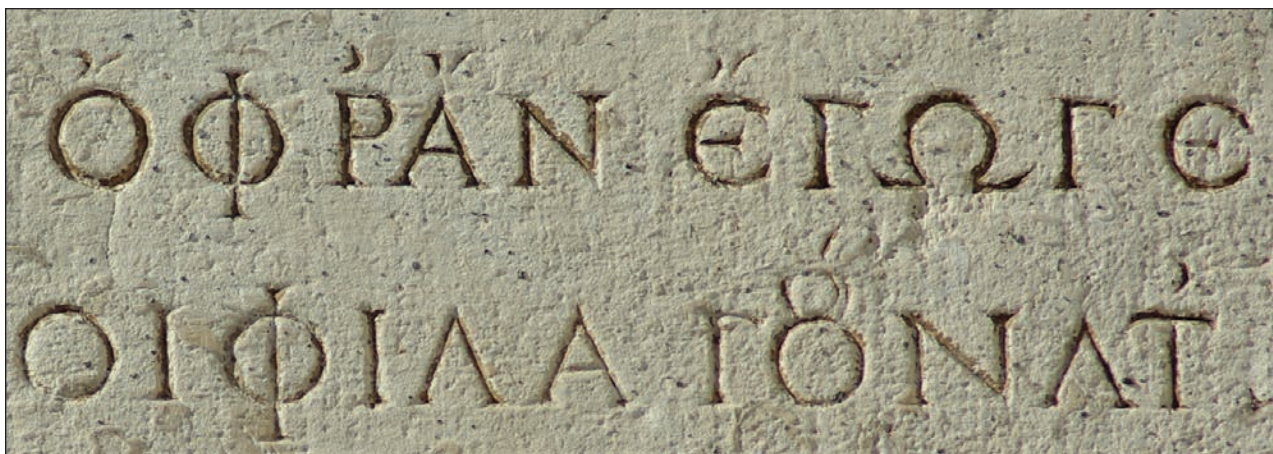
Drugi, nekoliko daljši in problematičen primer homerskega besedila je na pročelju Pretorske palače, ki je s številnimi grbi, napisnimi ploščami in doprnsnimi kipi najbolj okrašena stavba v Kopru. V

prilicnem delu je ob oknih pet napisnih plošč enakih velikosti (100 cm visoke in 70 cm široke), vse se delijo na večje zgornje in manjše spodnje napisne polje. Plošča z grškimi verzi je postavljena skrajno desno. Pod običajnim latinskim napisom, posvečenim podestatu in kapitanu Nicolòju Grimaniju iz leta 1603, je manjše napisno polje, v katerem je vklesan grški citat v treh vrsticah (Loser, 1851a, 143; Cherini & Griò, 2001, 80; Radossi & Žitko,

⁶ Iskreno se zahvaljujem dr. Gregorju Pobežinu za slovenski prevod latinskega napisa na Fontiku in za vse dragocene nasvete, ki mi jih je velikodušno podal na področju epigrafike.

Slika 4: Detajl Grimanijeve plošče iz leta 1603. Pretorska palača, Koper (Foto: Andrej Mečulj).

Slika 5: Detajl Grimanijeve plošče iz leta 1603. Pretorska palača, Koper (Foto: Andrej Mečulj).

2003, 214) in je prav tako iz *Iliade* (slika 2 in 3). Površina kamna je lisasta in rahlo preperela, zato se nekateri deli napisa slabo razločijo, vidni so sledovi rdeče barve in črke imajo serife.

Gre za prirejene verze št. 387 in 388, iz 22. speva *Iliade*. Sovrètov slovenski prevod (Homer, 1950, 422) se glasi:

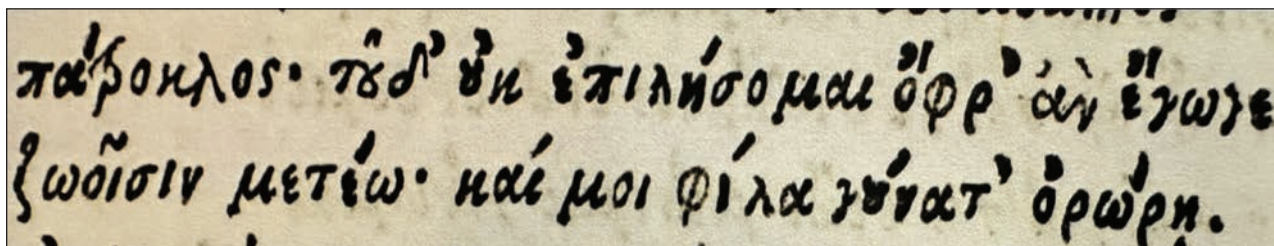
*Patroklos, nanj ne pozabim, doklèr še bivam na zemlji
živ ob živih ljudeh in nosijo ljube nogé me!*
(Homer, *Iliada*, 22. spev, verz 387 in 388,
prevedel A. Sovrè)

Za razliko od prvega primera, je ta napis precej površno kopiran. Prvič, začetni del napisa je spremenjen. Namesto Patroklovega imena je napisano ΣΕΘΕΝ ΟΥΚ (O in Y sta izklesana v ligaturi). Torej so želeli napisati »Tebe ne pozabim«, namesto »Patroklos, nanj ne pozabim«. Poleg tega, da so spremenili del verza, je tudi veliko napak. Pri besedi ΖΩΙΣΙΝ je bila uporabljena kot začetnica sigma, tako je napisano ΣΩΙΣΙΝ, v stavku »moja ljuba kolena« sta besedi ΜΟΙ in ΦΙΛΑ napisani brez presledka, kot da gre za eno besedo, tudi ΟΦΡ in ΑΝ sta brez presledka. Namesto ΓΟΥΝΑΤ (O in Y sta izklesana v ligaturi) je vklesano ΓΟΥΝΑΤ, kot da bi samo klesar in ne avtor napisa, spregledal vodoravno hasto pri alfi

in tako črko spremenil v lambda. Eta je bila v besedi ΟΡΩΠΕΙ zamenjana z epsilon, dodana je bila še jota, česar ni v izvornem citatu. Beseda ΕΠΙΛΗΣΟΜΑΙ je zapisana z ligaturo predpone ΕΠΙ kot ΟΠΙΛΗΣΟΜΑΙ, pri čemer sta prva dva znaka povezana skupaj z ukrivljeno linijo (ta ligatura je značilna za tiskano grščino), na kateri so vidni ostanki rdeče barve (slika 4).

Problematične so tudi oblike črk. Pri besedah, ki imajo epsilon, ni uporabljena oglata verzija (Ε), ampak je okrogle oblike (Ε), ki izvira iz kurzivne pisave in je takšen kot pri unciali. Oglati epsilon je bil uporabljen smo v besedi ΟΡΩΠΕΙ, kjer bi morala biti eta. Neobičajno je, da so v besedilu uporabili oglati in okrogli epsilon. Okrogle verzije črk epsilon in gama, ki izvirajo iz kurzive, so v 1. in 2. stol. lahko nadomestile majuskule (McLean, 2002, 41). Omikron v besedi ΓΟΥΝΑΤ ima zgoraj manjši krog, zaradi česar je videti kot osmica (slika 5), kar je nedvomno ligatura omikrona in ipsilona. Zelo verjetno je še v besedi ΟΥΚ omikron imel manjši krog na zgornjem delu, vendar je površina nad tem omikronom veliko bolj zlizana (slika 4).

Kljub izbiri monumentalne majuskule, kot je značilno za epigrafske napise, je ponekod zaradi ostankov rdeče barve še mogoče razločiti, da so nad črkami dodali celo diakritične znake, kar se

Slika 6: Homerus (1524, 245): Ομηρου Ιλιασ. Homeri Ilias, 22. spev, verz št. 387 in 388.

uporablja samo pri minuskuli. Obe sigmi na začetku prve in druge vrstice sta nekoliko večji od ostalih črk. Izvirno in pravilno zapisano besedilo v grščini se glasi tako:

Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὄφρ' ἂν ἐγώ γε
ζωῶσιν μετέω καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη·
(Homer, *Iliada*, 22. spev, verz 387 in 388,
cf. Benner, 2001, 194)

Poglavitno vprašanje, ki se tukaj postavi je, kako je prišlo do vseh teh napak? Če je avtor napisal pravilno znal spremeniti začetni del verza, kjer je uporabil epsko obliko genitiva, je prav gotovo dobro poznal grščino in ni odgovoren za vse te spodrsiljaje. Veliko večja je verjetnost, da se je zmotil izvajalec napisa, kar je pogosto že v antiki (McLean, 2002, 17). Jasno je, da je dober jezikoslovec najprej v minuskuli pravilno priredil citat in ga zapisal skupaj z vsemi diakritičnimi znamenji vred, nato pa je pri pretvorbi v majuskule prišlo do več anomalij. Če na kratko povzamemo:

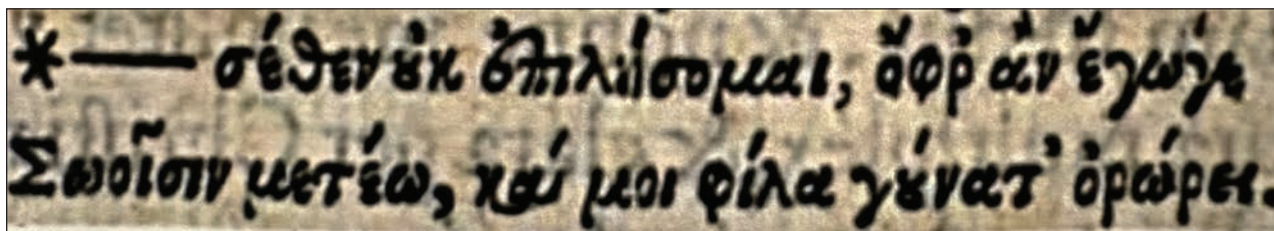
1. Diakritična znamenja niso bila odstranjena pri pretvorbi v majuskulo
2. Sigmi na začetku prve in druge vrstice sta nekoliko večji od drugih sigem
3. Nekateri črke so napačne (Λ namesto A, E namesto H in Σ namesto Z)
4. Besede, ki so napisane skupaj, t. j. brez presledka (ΜΟΙΦΙΛΑ, ΟΦΡΑΝ)
5. Uporaba ligatur, ki se praviloma ne uporabljajo v majuskuli (ligatura za predpono ΕΠΙ in ligatura črk ΟΥ, v besedi ΓΟΥΝΑΤ in ΟΥΚ)
6. Raba oglatega epsilon (Ε) in okroglega epsilon (Ε)
7. Pri zadnji besedi je bila dodana jota (ΟΡΩΡΕΙ)

Mogoče je, da ni prav vseh napak zagrešil samo klesar, ampak še kdo drug, saj je v tem projektu bilo udeleženih več oseb, ki so odločale o besedilu plošče. Postopek nastanka spomenika je potekal v več fazah in morda so koga zadolžili za prepis v majuskule, ki ni bil dovolj več v grščini ali pa je bil preveč površen. Izdelava napisa je običajno imela tri faze: najprej je *scriptor* napisal besedilo v kurzivi ali minuskuli, nato je *ordinator* pretvoril besedilo v majuskule in ga skiciral,

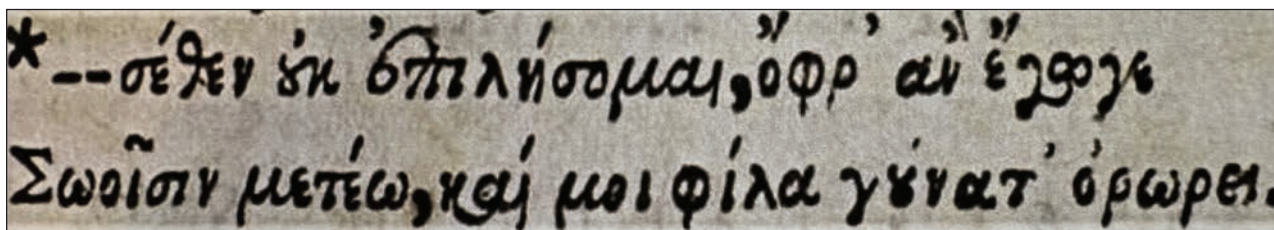
na koncu je *sculptor* besedilo izklesal (Susini, 1973, 50). Reinach (1858, 323), Larfeld (1902, 506–512) in Mallon (1954a, 187–199; 1954b, 435–459) so napake na nekaterih antičnih napisih pripisali tistim, ki naj bi bili zadolženi za prepis v majuskule. Če se je res zmotil prepisovalec ali *ordinator*, ne moremo izključiti tudi možnosti, da je prejel nekoliko nečitljiv rokopis. Ob tem je nenavadno, da je toliko nepravilnosti nastalo na javnem spomeniku, na najpomembnejši mestni stavbi. Napake in površnosti so pogostejše pri zasebnih spomenikih.

Zato je v raziskavo koristno vključiti še tipografske primere tega citata v minuskulah, ki nam omogočajo vpogled v problematiko pretvorbe v majuskule. V 16. stol. je bila v Benetkah *Iliada* objavljena večkrat v izvirniku. Izdaja iz leta 1524 (Homerus, 1524, 345) ima uporabljeno obliko ligature omikrona in ipsilona, kjer ipsilon ni zapisan desno od omikrona, ampak na njenem zgornjem robu: 8 (slika 6). Kar enostavno pojasni, zakaj bi prepisovalec, ki je tekst pretvoril v majuskule, ligature pri izrazih ΟΥΚ in ΓΟΥΝΑΤ vklesal kot krog z manjšim krogom na zgornjem delu.

Vendar Grimanijeva plošča ni edini primer takšne priredbe teh homerskih verzov. Enako prirejen citat iz *Iliade* (v minuskuli) je denimo napisal flamski humanist, filolog in začetnik neostoicizma, Justus Lipsius (Joest Lips (1547–1606)) že leta 1593, v pismu namenjenem nemškemu humanistu, filologu Valensu Acidaliiju (Valtin Havekenthal (1567–1595)). Acidalius se je preselil v Italijo leta 1590, kjer je študiral v Bologni in leta 1593 se je vrnil v Nemčijo. Lipsius je bil med letoma 1568 in 1570 v Rimu zaposlen kot tajnik kardinala Antoina Perrenota de Granvelleja (1517–1586), kjer je med raziskovanjem po knjižnicah prevedel grška epigrama posvečena Homerju in Menandru na hermah, ki sta danes izgubljeni (Papy, 1993). Sporočilo Acidaliiju je objavil v svojih epistolarjih leta 1601 in 1603 (Lipsius, 1601, 22; Lipsius, 1603, 256). Njegovo pismo je bilo objavljeno še v zbirki pesmi *Poematum Jani Lernuti, Jani Gulielmi, Valentis Acidali, Nova Editio*, leta 1603 (Lernuti et al., 1603). V Lipsijevi publikaciji je zapis zelo podoben koprski verziji na Grimanijevi plošči: uporabljena je sigma namesto zete v besedi Σωῶσιν in v zadnji besedi ὀρώρη je epsilon namesto ete, na koncu je dodana jota:

Slika 7: Lipsius (1601, 22): *Iusti Lipsi Epistolarum Selectarum Centuria Singularis Ad Italos & Hispanos, quive in iis locis.*

Slika 8: Lipsius (1603, 256): *Iusti Lipsi Epistolarum Selectarum Centuriæ VIII.*

σέθεν οὐκ ἐπιλήσομαι, ὄφρ' ἂν ἔγωγε
Σωοῖσιν μετέω, καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρει
(Lipsius, 1601, 22)

Lahko izpostavimo še eno drobno, toda pomembno podobnost Lipsijeve objave z Grimanijevo ploščo. Poleg ligature za οὐ (8) v besedah οὐκ in γούνατ', je v besedi ἐπιλήσομαι uporabljena ligatura za predpono ἐπι (slika 7 in 8), kjer sta prva znaka povezana z ukripljeno linijo – natanko tako kot na Grimanijevi plošči v majuskulah, kjer pa so izpustili joto. Tovrstni ligaturi sta značilni za tiskano grščino v 16. stol. (Sylburgio, 1591, 41–42; Ingram, 1966, 384, 386).

Citat iz Homerjeve pesnitve seveda govori žalujoči junak Ahil ob smrti najdražjega prijatelja Patrokla, preden se zaradi tega iz maščevanja odloči oskruniti Hektorjevo truplo (Lesser, 2022, 222). Ahil, čigar pogost vzdevek je ποδάρκης (Dunkle, 1997) slov. »hitronogi«, prisega, da ne bo nikoli pozabil Patrokla, dokler bo živ in dokler ga »nosijo nogé«. Bolj kot poklon, je spomin žalujočega na preminule v *Iliadi* nekakšno ohranjanje njihove prisotnosti in tako zanikanje smrti (Crotty, 1994, 73–74). Verzi s stavkom καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη, so formulaična oblika obljube ali zaobljube, ki je uporabljena večkrat (Clark, 1997, 123–124; Lesser, 2022, 222, op. št. 21), denimo v Ahilovem odgovoru Foiniksu, v 9. spevu:

‘Φοῖνιζ ἄττα γεραιὲ διοτρεφὲς οὐ τί με ταύτης
χρεὼ τιμῆς: φρονέω δὲ τετιμηθῆσαι Διὸς αἴσῃ,
ἢ μ' ἔξει παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν εἰς ὃ κ' αὐτμῆ
ἐν στήθεσσι μένη καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη.
(Homer, *Iliada*, 9. spev, verz 607–610,
cf. Benner, 2001, 109)

Foiniks moj, očka častiti, čemu mi taka odlika?
Mislim, da Zeusova volja že zdaj izkazala je čast mi,
ta mi ostane pri usločenih ladjah, doklèr mi v prsih
bije življenja še dih in prožna so ljuba kolena.
(Homer, *Iliada*, 9. spev, verz 607–610,
prevedel A. Sovrè (Homer, 1950, 192))

Acidalij v enem izmed svojih pisem Lipsiju omenja ravno te verze (kjer je uporabljena stigma ali ligatura črk σ in τ): εἶσοκ' αὐτμῆ ὄν στήθεσσι μένη καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη (Acidalius, 1606, 153). V Lipsijevih in Acidalijevih korespondencah je citiranih še veliko več starogrških fraz. Nicolòju Grimaniju je s priredbo takih verzov bilo namenjeno dokaj čustveno in poetično posvetilo, postavili so ga v vlogo vojščaka, kar je na nek način kot koprski kapitan ali vrhovni vojaški poveljnik tudi bil. Ker je začetni del zapisan v 2. osebi in tako direktno nagovarja Grimanija, deluje še toliko bolj ganljivo. Namen tega teksta zato ni samo ohranjanje spomina nanj, temveč je hkrati glorifikacija, »heroizacija« Grimanija v epskem slogu. Zadnje tri črke na napisni plošči so v latinski pisavi: H P L, kar je običajna kratica za HOC PUBLICO LOCO («na tem javnem kraju»), prisotna je na dveh sosednjih napisnih ploščah v prtiličnem delu Pretorske palače. Na večjem zgornjem napisnem polju je v podobnem tonu vklesano posvetilo Nicolòju Grimaniju, ki je v celoti berljivo:

NICOLAI GRIMANI
PRÆTVRA PRÆFECT. Q. FVNCT.
IN OMNEIS ADMIRAND. ÆQVIT.
IVSTIT MVNIFICENT.
ACCVRATAM FRVMENTORVM
AC FRVG. PROVID.

CIVITAS DEBITA LAVDE
ET AMOR. HOC PIGNOR
CORDE SCVLPTTVM MARM.
PROSEQVITVR
M D C III

Slovenski prevod: Nicolò Grimani, pretor in prefekt, ki je bil v vsem delivec in vrl skrbnik pravičnosti in dobrote. Mesto mu z dolžno hvalo in ljubeznijo poplačuje dolg s tem obeležjem, izklesanim iz srca. Leta 1603 (prevedel G. Pobežin, cf. Pobežin 2020a).

Če Grimanijevo ploščo primerjamo s sosednjimi štirimi, ki so enake oblike in velikosti, imajo tri na spodnjem delu tudi grbe. Plošča skrajno levo, posvečena podestatu Francescu Cappellu leta 1596 (Cherini & Grijo, 2001, 80; Radossi & Žitko, 2003, 116), ima na spodnjem polju kratek napis v latinščini s podobno vsebino kot Grimanijev napis v grščini – ohranjanje spomina nanj. Izraženo je zelo neposredno: DIGNVS AETERNA MEMORIA («Vreden večnega spomina»).

Posvetilni epigrafski napisi, izklesani v grški majuskuli na območju Beneške republike v 16. stoletju, niso nič neobičajnega. Če se našteje le nekaj primerov, spadajo mednje denimo nagrobni spomenik zgodovinarja Marcantonija Coccia Sabellica iz leta 1506, ki ima ob zgornjem robu trak s citatom iz *Evangelija po Janezu*: EK TOY ΘΑΝΑΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ⁷ («Iz smrti v življenje» (Jn 5, 24)), spomenik astrologa in zdravnika Tommasa Rangoneja na cerkvi San Zulian (sv. Julijana) v Benetkah iz leta 1554, ki ima trijezični napis v latinščini, grščini in hebrejščini (Zucchini, 1784, 370–371; Zorzi, 2012, 107–137), ali pa nagrobni spomenik jurista Tiberija Decianija iz 1579–1583 v Padovi, z dvojezičnim (latinskimi in grškimi) besedilom.⁸ Decianijev grški napis v majuskulah ima tudi diakritična znamenja. Večjezični napis (v latinščini, grščini, hebrejščini, italijanščini in španščini) je bil nekdanj na nagrobniku pesnika Teofila Folenga (1491–1544) v cerkvi Santa Croce (sv. Križa) v Campeseju.⁹ Eden izmed najstarejših znanih posvetilnih epigrafskih primerov uporabe grške majuskule v humanizmu je epitaf kardinala Bessariona iz leta 1466 v Rimu (Forcella, 1873, 226, št. 565; Pontani, 1992, 144; Centanni, 2019, 380). Grški citati niso bili namenjeni le posameznikom, ampak so jih uporabili tudi ob drugih priložnostih. Denimo v padovanski palači Liviano, nad vhodom dvorane *Sala dei giganti* – nekdanje knjižnice. Leta 1632 je bila tja postavljena plošča, ki ima nad latinskim napisom kratek grški stavek: Η ΟΠΛΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ (Lomeier, 1962,

16), slov. »Atenina orožarna«, kar se seveda navezuje na znanje ali modrost, ki jo hrani knjižnica. Vendar vsi naštetih primeri ne citirajo Homerja ali katera druga starogrška besedila, kar je ključna razlika v primerjavi s koprskima napisoma. Glede napak pri zapisu, se lahko izpostavi še nekoliko starejšo beneško umetnino. Slika *Križanje* Giovannija Bellinija iz okoli 1455–1460 ima podobne napake in nedoslednosti kot Grimanijev grški napis. Pri Jezusovem imenu ima *titulus* izpuščen ipsilon po omikronu, Ἰησοῦς namesto Ἰησοῦς, prav tako je med grškimi majuskulami uporabljen okrogli epsilon (Lucco & Pontani, 1997, 111, 113, fig. 46).

ZAKLJUČEK

Ne glede na kratek obseg in običajnostjovrstnih beneških napisov, sta obravnavana epigrafska spomenika s homerskim citatom, zapisana v izvirni grški obliki, velika redkost tako v Kopru, kot tudi širše gledano na istrskem polotoku in nasploh v slovenskem prostoru. Ne toliko zaradi grške pisave ali jezika, ampak predvsem zaradi vsebine citatov, ki so vzeti iz Homerjeve *Iliade*. Dokazujeta navezanost koprskih izobraženih elite na dediščino grške antike, h kateri so tudi sami prispevali k ohranitvi in razumevanju le-te, s prevodi starogrških besedil. Citati iz nekega razloga niso bili prevedeni v latinščino, ki je bila tedaj najpogostejši epigrafski in heraldični jezik, ampak so v grški majuskuli, ki se kot sorodna pisava po videzu ne razlikuje veliko od latinice. Zato grške besede ne izstopajo in se lepo skladajo z napisnimi ploščami v latinici. Poleg tega je misel v originalnem jeziku boljša, saj se lahko prevodi med seboj razlikujejo, še posebej v poeziji. Oba primera izhajata iz *Iliade*, nastale v 8. stol. pr. n. št., starejši in krajši napis na Fontiku iz 2. polovice 16. stol. je povsem pravilen, mlajši in daljši napis na Pretorski palači iz zgodnjega 17. stol., pa je poln napak. Neobičajna je raba diakritičnih znakov in raba dveh oblik epsilona (oglate in okrogle oblike). Zaradi napak pri obliki črk, ki so gotovo nastale tekom pretvorbe napisa v majuskule, se ni posrečilo doseči povsem antičnega videza, kar je naročnik Grimanijevega spomenika verjetno želel narediti. Na podlagi tega, da ima Lipsijev citat enake napake in enake ligature, je mogoče sklepati, da bi lahko ravno njegov zapis bil uporabljen za Grimanijev spomenik v Kopru. Epigrafske napise v grščini iz 16. in 17. stol. lahko najdemo v večjih mestih, kot so Benetke in Padova, zato koprška homerska napisa ponovno dokazujeta, da je bil Koper prestolnica kulture in ponovno upravičujeta njegov sloves »istrskih Aten«.

7 Muzej Correr, Benetke, inv. št. 37, Cl. XXV, cf. Lazari (1859, 267–268); Paoletti (1893a, 239); Paoletti (1893b, sl. 123); Chavasse (1988, 455–461); Ceriana (2004, 290–293); Siracusano (2008, 428–429).

8 Spomenik je postavljen znotraj cerkve Basilica del Carmine (cf. Antonini, 1858, 10; BeWeB, 2012; Siracusano, 2013, 412).

9 Epitafe sta sestavila Niccolò da Salò in Colombano da Brescia (Wion, 1595, 464–467; Luzio, 1899, 61; Pontani, 1992, 139–149).

EPIGRAPHIC MONUMENTS WITH A HOMERIC INSCRIPTION ON THE FONTICO AND ON THE PRAETORIAN PALACE IN KOPER

Andrej MEČULJ

Oljčna pot 63c, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: andrej.meculj@gmail.com

SUMMARY

This paper is the first comprehensive research of two epigraphic inscriptions carved in Homeric Greek in the historical city centre of Koper. The older inscription is carved on the coat of arms of the podestà and captain Vincenzo Querini on the Fontico, from 1564. His escutcheon was combined with the motif of the vigilant crane (which serves as a crest on top of the helm), that holds a scroll in its beak, on which is carved the popular Homeric quote about sleep (Iliad XXII.24). It was meant to describe the virtue of vigilance, that was considered a necessary characteristic for rulers. The quote was carved in monumental Greek majuscule letters, it has no mistakes and is well preserved. The second inscription is carved on the slab dedicated to the podestà and captain Nicolò Grimani on the Praetorian Palace in 1603. It is a modified quotation, which was also copied from Homer's Iliad (XXII.387–388). The name of Patroclus, that is mentioned in the original text, was replaced with σέθεν, the epic form of the genitive. The Greek text on Grimani's dedicatory slab has different types of errors. Some letters are incorrect (Λ instead of Α or Σ instead of Ζ), upsilon in the words ΓΟΥΝΑΤ and ΟΥΚ is carved as a ligature with omicron in the form of two circles. Diacritical signs were also carved, that are not used for majuscules. Furthermore, two forms the letter epsilon were employed, rectangular (Ε) and rounded (Ε). Some mistakes could have been made by the stone carver and some by the transcriber, who prepared the text with majuscules. The Homeric verses on Grimani's slab were modified in exactly the same way by Justus Lipsius in one of his letters to Valens Acidalius from 1593, that were published in 1601 and 1603. Since his modification of these verses has the same mistakes and ligatures (ligature for the suffix ἐπι and θ), it is possible to infer, that Lipsius's quotation could have been used for the inscription dedicated to Grimani. Both of the Greek inscriptions in Koper are nothing unusual for the Venetian epigraphic monuments of this period. However, they are a very rare peculiarity in the region of the Istrian peninsula, especially because of their content and are thus, another testimony of the attachment of the educated elite of Koper to the cultural heritage of Ancient Greece.

Key words: Homer, Iliad, Epigraphy, Koper, Vincenzo Querini, Nicolò Grimani

VIRI IN LITERATURA

Acidalus, Valens (1606): Valentis Acidali Epistolarum Centuria I. Hanoviae, Typis Wechelianis, apud Claudium Marnium & Hæredis Ioannis Aubrii.

Antonini, Prospero (1858): Di Tiberio Deciano, celebre giureconsulto Udinese. Bassano, Tipografia Baseggio.

Bath, Michael (2003): Renaissance Decorative Painting in Scotland. Edinburgh, National Museums of Scotland Publishing.

Benner, Allen Rogers (2001): Selections from Homer's Iliad: With an Introduction, Notes, a Short Homeric Grammar, and a Vocabulary. Norman, University of Oklahoma Press.

Bernardinello, Silvio (1977): Manoscritti e rari del Convento di Sant'Anna a Capodistria. Accademie e biblioteche d'Italia XLV, 4-5, 260–273

BeWeB, Beni Ecclesiastici in Web (2012): Bottega di Segala F. (1579–83), Lapide Deciani. <https://www.beweb.chiesacattolica.it/benistorici/bene/3181910/Bottega+di+Segala+F.+%281579-83%29%2C+Lapide+Deciani> (zadnji dostop: 2023-10-30).

Canmore (2000): National Record of the Historic Environment. Interior. Gallery, Plan, View of Painted Ceiling Above Bay Window at South End, SC), plan view of painted ceiling above bay window at south end, SC 1143917. <https://canmore.org.uk/collection/1143917> (zadnji dostop: 2023-10-30).

Caprin, Giuseppe (1907): L'Istria nobilissima. Parte II. Trieste, Libreria F. H. Schimpff.

Centanni, Monica (2019): Bessarione e Gemisto Pletone: Lettere dall'esilio. V: Furlan, Francesco, Simoneit, Gabriel & Hartmut Wulfram (ur.): Exil und Heimatferne in der Literatur des Humanismus von Petrarca bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts/L'esilio e la lontananza della patria nella letteratura umanistica dal Petrarca all'inizio del Cinquecento (NeoLatina 30). Tübingen, Narr Francke Attempto, 361–383.

Ceriana, Matteo (ur.) (2004): Il Camerino di alabastro. Antonio Lombardo e la scultura all'antica. Milano, Silvana.

Chavasse, Ruth (1988): Humanism Commemorated: The Venetian Memorials to Benedetto Brugnolo and Marcantonio Sabellico. V: Denley, Peter & Caroline Elam (ur.): Florence and Italy: Renaissance Studies in Honor of Nicolai Rubinstein. London, Committee for Medieval Studies, Westfield College, 455–461.

Cherini, Aldo & Paolo Griò (2001): Bassorilievi araldici ed epigrafi di Capodistria: dalle origini al 1945. Trieste, Fameia Capodistriana.

Clark, Matthew (1997): Out of Line: Homeric Composition Beyond the Hexameter. Lanham – Boulder – New York – Oxford, Rowman & Littlefield Publishers.

Cory, Alexander Turner (1840): Hieroglyphics of Horapollon Nilous. London, William Pickering.

Couilloud, Marie-Thérèse (1974): Les monuments funéraires de Rhénée (Exploration Archéologique de Délos 30). Paris, Diffusion de Boccard.

Crotty, Kevin (1994): The Poetics of Supplication: Homer's Iliad and Odyssey. Ithaca – London, Cornell University Press.

Degrassi, Attilio (1933): Abitati preistorici e romani nell'agro di Capodistria e il sito dell'antica Egida. Parenzo, Tip. G. Coana & Figli.

Diogenes Laertius (1692): Diogenes Laertii de vitis dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum libri X. Græce et Latine. Amstelædami, apud Henricum Wetstenium.

Dunkle, Roger (1997): Swift-Footed Achilles. The Classical World, 90, 4, 227–234.

Erffa, Hans Martin von (1957): Grus vigilans. Bemerkungen zur Emblemantik. Philobiblon, 1, 4, 286–308.

Forcella, Vincenzo (1873): Iscrizioni delle chiese e d'altri edifici di Roma dal secolo XI fino ai giorni nostri. Volume II. Roma, Tipografia Fratelli Bencini.

Fox-Davies, Arthur Charles (1904): The Art of Heraldry. An Encyclopedia of Armory. London, T. C. & E. C. Jack.

Gollob, Eduard (1903): Verzeichnis der griechischen Handschriften in Österreich außerhalb Wiens (Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften CXLVI). Wien, Holzhausen.

Haubold, Johannes (2000): Homer's People: Epic Poetry and Social Formation. Cambridge, Cambridge University Press.

Homer (1950): Iliada. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Homerus (1524): Ομηρου Ἰλιάς. Homeri Ilias. Venetiis, In aedibus Aldi, et Andreae Asulani soceri.

Homerus (1537): Homeri poetarum omnium principis Ilias, Andrea Divo Iustinopolitano interprete, ad verbum translata. Venetiis, Jacopo Borgofranco.

Hriberšek, Matej (2021): Batrahomiomahija na Slovenskem: kratek očrt. V: Pavlič, Darja (ur.): Slovenska poezija. Obdobja 40. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 589–596.

Ingram, William H. (1966): The Ligatures of Early Printed Greek. Roman and Byzantine Studies, 7, 4, 371–389.

Keaney, J. J. & Robert Lamberton (ur.) (1996): [Plutarch], Essay on the Life and Poetry of Homer. Georgia, Scholars Press.

Larfeld, Wilhelm (1902): Handbuch der griechischen Epigraphik. Zweiter Band: Die Attischen Inschriften II. Leipzig, O. R. Reisland.

Lazari, Vincenzo (1859): Notizia delle opere d'arte e d'antichità della raccolta Correr di Venezia scritta da Vincenzo Lazari. Venezia, Tipografia del commercio.

Lernutius, Janus, Gulielmus, Janus & Valens Acidalius (1603): Poematum Jani Lernuti, Jani Gulielmi, Valentis Acidali, Nova Editio. Lignici, Impensis Davidis Alberti.

Lesser, H. Rachel (2022): *Desire in the Iliad: The Force That Moves the Epic and Its Audience.* Oxford, Oxford University Press.

Lipka, Michael (2022): *Epiphanies and Dreams in Greek Polytheism: Textual Genres and 'Reality' from Homer to Heliodorus.* Berlin, De Gruyter.

Lipsius, Justus (1601): *Iusti Lipsi Epistolarum Selectarum Centuria Singularis Ad Italos & Hispanos, quive in iis locis. Antverpiæ, ex Officina Plantiniana.*

Lipsius, Justus (1603): *Iusti Lipsi Epistolarum Selectarum Centuriæ VIII. E quibus tres pridem ad Belgas, Germanos, Gallos, Italos, Hispanos. Quarta, singularis ad Germanos & Gallos. Quinta, Miscellanea. Tres posteriores ad Belgas. Eiusdem Lipsij Epistolica Institutio.* Avenione.

Lomeier, Johannes (1962): *A Seventeenth-Century View of European Libraries Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X.* Berkeley – Los Angeles, University of California Press.

Losser, Giovanni (1851a): *Iscrizioni di Capodistria.* L'Istria, 6, 1, 142–144.

Losser, Giovanni (1851b): *Iscrizioni di Capodistria.* L'Istria, 6, 29, 126–127.

Lucco, Mauro & Anna Pontani (1997): *Greek Inscriptions on Two Venetian Renaissance Paintings.* *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 60, 1, 111–129.

Luzio, Alessandro (1899): *Studi Folenghiani.* Firenze, G. C. Sansoni editore.

Mallon, Jean (1954a): *Pierres fautives.* *Libyca: Archéologie-Épigraphie*, 2, 187–203.

Mallon, Jean (1954b): *Pierres fautives.* *Libyca: Archéologie-Épigraphie*, 2, 435–459.

Manzuoli, Nicolo (1611): *Nova descrizione della Provincia dell'Istria.* Venetia, appresso Giorgio Bizzardo.

McLean, Bradley Hudson (2002): *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great Down to the Reign of Constantine (323 B.C.–A.D. 337).* Michigan, University of Michigan Press.

Mečulj, Andrej (2020): *Helenistični nagrobni steli Decima Fulvija Doroteja v Kopru in Pole Orcivije v Mestnem muzeju starožitnosti »J. J. Winckelmann« v Trstu.* *Studia universitatis hereditati*, 8, 1, 79–95.

Mileusnić, Zrinka (2021): *Nuove conoscenze sugli inizi urbani della città tardoantica di Capodistria.* *Quaderni friulani di archeologia*, 31, 55–60.

Montiglio, Silvia (2015): *The Spell of Hypnos. Sleep and Sleeplessness in Ancient Greek Literature.* London, I. B. Tauris.

Muzio, Girolamo (1913): *L'Egida di Girolamo Muzio Giustinopolitano: ristampata a cura e con introduzione di Giovanni Quarantotto; aggiunte le annotazioni inedite su L'„Egida“ di Giuseppe Gravisi.* Trieste, Tipografia L. Hermannstorfer.

Naldini, Paolo (1700): *Corografia ecclesiastica o' sia Descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d' Istria.* Venezia, appresso Gierolamo Albrizzi.

Paoletti, Pietro (1893a): *L'architettura e la scultura del Rinascimento in Venezia. Parte prima.* Venezia, Ongania-Naya Editori.

Paoletti, Pietro (1893b): *L'architettura e la scultura del Rinascimento in Venezia. Parte seconda.* Venezia, Ongania-Naya Editori.

Papy, Jan (1993): *Justus Lipsius as Translator of Greek Epigrams.* *Humanistica Lovaniensia*, 42, 274–284.

Petronio, Prospero (2001): *Brani della parte prima delle Memorie sacre e profane dell'Istria.* Capodistria, Società italiana di ricerca.

Pobežin, Gregor (2018): *Nihil odiosius quam nomen Italarum: Vergerij mlajši med humanističnim univerzalizmom in nacionalizmom.* *Primerjalna književnost*, 41, 2, 99–115.

Pobežin, Gregor (2020a): *Epigraphic corpus of Medieval and Early Modern inscriptions in Slovenia MEMIS 1.0.* <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1376> (zadnji dostop: 2023-10-30).

Pobežin, Gregor (2020b): *Napis Vergerijev v koprski stolnici: kratka zabeležka in rekonstrukcija napisnega polja.* *Studia universitatis hereditati*, 8, 1, 97–102.

Pobežin, Gregor (2023): *Epigrafska dediščina na pročelju koprške Pretorske palače – stanje raziskav in nekaj predlaganih rešitev za nadaljnje delo.* V: Pobežin, Gregor & Peter Štoka (ur.): *Bibliotheca Iustinopolitana*, 11. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, 15–42.

Pontani, Anna (1992): *Le maiuscole greche anticharie di Giano Lascaris. Per la storia dell'alfabeto greco in Italia nel '400.* *Scrittura e civiltà*, 16, 77–227.

Radossi, Giovanni & Salvator Žitko (2003): *Monumenta Heraldica Iustinopolitana. Stemmi di rettori, di famiglie notabili, di vescovi e della città di Capodistria.* Rovigno – Trieste, Centro di Ricerche Storiche.

Reinach, Salomon (1858): *Traité d'épigraphie grecque.* Paris, Ernest Leroux.

Ripa, Cesare (1593): *Iconologia ovvero descrizione dell'imagini universali cavate dall'antichità et da altri luoghi.* Roma, Heredi di Gio. Gigliotti.

Sambucus, Johannes (1569): *Emblemata et aliquot nummi antiqui operis.* Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini.

Semi, Francesco (1975): Capris, Iustinopolis, Capodistria. La storia, la cultura e l'arte. Trieste, Lint.

Siracusano, Luca (2008): Tullio Lombardo, Epitaffio di Marcantonio Coccio Sabellico, Venezia, Museo Correr. V: Bacchi, Andrea & Luciana Giacomelli (ur.): Rinascimento e Passione per l'antico: Andrea Riccio e il suo tempo. Trento, Provincia autonoma di Trento, 428–429.

Siracusano, Luca (2013): Scultura a Padova: 1540–1620 circa. Monumenti e ritratti. Volume 1. Testo. Tesi di Dottorato. Trento, Università degli Studi di Trento.

Stancovich, Pietro (1829): Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Tomo secondo. Trieste, Presso Gio. Marengi Tipografo.

Susini, Giancarlo (1973): The Roman Stonecutter: An Introduction to Latin Epigraphy. Oxford, Basil Blackwell.

Sylburgio, Friderico (1591): Alphabetum Græcum. Francofurti, apud Andreae Wecheli.

Valerianus, Ioannes Pierius (1556): Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum litteris commentarii. Basileae, Palma Michael Isengrin.

Vida, Girolamo (1589): Il Sileno. Dialogo di Hieronimo Vida Iustinopolitano. Vicenza, appresso Giorgio Greco, ad istanza di Alciato de' Alciati & Pietro Bertelli.

Visser, Arnoud (2002): The Uses of History in the Emblems of Joannes Sambucus (1531–1584). V: Enenkel, Karl, De Jong, Jan L. & Jeanine De Landtsheer (ur.): Recreating Ancient History. Episodes from the Greek and Roman Past in the Arts and Literature of the Early Modern Period. Leiden, Brill, 269–285.

Visser, Arnoud S. Q. (2005): Joannes Sambucus and the Learned Image: The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism. Leiden – Boston, Brill.

Volpicella, Luigi (2008): Dizionario del linguaggio araldico italiano. Udine, P. Gaspari.

Walde, Christine (2001): Die Traumdarstellungen in der griechisch-römischen Dichtung. München – Leipzig, K. G. Saur.

Wion, Arnaldo (1595): Lignum vitae. Ornamentum & Decus Ecclesiae, In Quinque Libros Divisum. Pars Prima. Venetiis, apud Georgium Angelarium.

Ziliotto, Baccio (1904): Codici Greci a Capodistria. Pagine istriane. Periodico scientifico letterario-artistico, 2, 1, 126–129.

Ziliotto, Baccio (1905): Codici capodistriani con particolare riflesso a un codice della Batracomiomachia. Archeografo Triestino, 3, 2, 3–39.

Zorzi, Niccolò (2012): L'iscrizione trilingue di Tommaso Rangoni sulla facciata della chiesa di San Zulian a Venezia (1554). Quaderni per la storia dell'università di Padova, 45, 107–137.

Zucchini, Tommaso Arcangelo (1784): Nuova cronaca veneta, ossia descrizione di tutte le pubbliche architetture, sculture e pitture della Città di Venezia ed isole circonvicine divisa in sei sestieri. Sestier primo. Venezia, presso Pietro Valvasense a S. Gio. Novo.

received: 2023-03-11

DOI 10.19233/ASHS.2023.22

I POSSEDIMENTI DEL MONASTERO BENEDETTINO DI S. NICOLÒ D'OLTRA (1771)

Aleksandro BURRA

Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo, e strategie della società, cultura e ambiente, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenia
e-mail: aleksandro.burra@irris.eu

SINTESI

Il saggio introduce e commenta il Catastico dei beni del soppresso monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra del 1771. Questo rappresenta non solo una testimonianza singolare e particolareggiata delle situazioni patrimoniali e materiali dei monasteri in genere di quest'area, ma contribuisce a rafforzare alcune interpretazioni storiche, in particolare relativamente all'ingresso del podestà capodistriano, fornendo al contempo molte indicazioni sulla toponomastica e la società di quel periodo, al tramonto della Repubblica di Venezia.

Parole chiave: monastero benedettino, Repubblica di Venezia, Capodistria, Valdoltra, Ancarano

THE PROPERTIES OF THE BENELECTINE MONASTERY OF S. NICOLÒ D'OLTRA (1771)

ABSTRACT

The essay introduces and comments on the Land registry of the assets of the suppressed Benedictine monastery of S. Nicolò d'Oltra of 1771. This represents not only a singular and detailed testimony of the patrimonial and material situations of the monasteries in general in this area, but helps to strengthen some historical interpretations, in particular regarding the entry of the Koper's podestà, while providing many indications on the toponymy and society of that period, at the end of the Republic of Venice.

Keywords: benedictine monastery, Republic of Venice, Koper, Valdoltra, Ankarano

INTRODUZIONE

Il «catastico» dei beni del soppresso monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra del 1771 costituisce un documento importante, un viaggio vero è proprio in un tempo definito, gli ultimi anni della Repubblica di Venezia, all'interno di un sistema linguistico, prettamente veneziano, con la presenza di numerosi termini tratti dal mondo agricolo, alla pari dei tanti toponimi ed antroponimi (cognomi), oramai consegnati all'oblio, evidenziati in questo lavoro come del resto le unità di misura allora usate, diverse da quelle attuali, che di rimando restituiscono un'immagine di una società con tratti distinguibili e peculiari di fine Settecento.¹ Attraverso il commento al catastico si vuole ampliare la conoscenza storica e sociale del territorio capodistriano, in un quadro comparativo, dando rilevanza al lascito benedettino in regione.

RIFERIMENTI SUI PRIORATI ISTRIANI DELL'ABBAZIA BENEDETTINA DI S. NICOLÒ DI LIDO: D'OLTRA (PRESSO CAPODISTRIA), PARENZO E S. PIETRO DEL CARSO (PRESSO BUIE)

Per un inquadramento storico della parabola benedettina in Istria bisogna fare necessariamente riferimento alla voluminosa opera di Ivan Ostojić (1965) sui benedettini in Croazia e nelle regioni contermini, in particolare il terzo tomo che tratta anche del fenomeno in Istria, includendo tutti i possibili monasteri dell'ordine esistenti nei vari distretti episcopali, e parzialmente anche il testo di Danilo Klen (1969)², su San Michele di Leme, entrambi in lingua croata.

In merito poi ai possessi istriani di S. Nicolò di Lido, S. Nicolò d'Oltra (presso Capodistria), S. Nicolò dello Scoglio di Parenzo e di S. Pietro del Carso (presso Buie), delle loro affittanze e locazioni, che divennero frequentissime dal XV secolo, ha trattato Federico Babudri, il cui contributo storiografico è stato rivolto quasi esclusivamente alla storia religiosa ed in particolare a quella parentina. Uno dei

documenti in cui mi sono imbattuto, utilissimo per ulteriori ricerche e studi su questa problematica, già condotti in passato per il priorato parentino nel saggio di Marino Budicin (1987, 261–299), è sicuramente il regesto del *Catasticum Histriae*, nel quale sempre Babudri (1909), trascrisse documenti che interessano in generale i beni dei monasteri di S. Nicolò d'Oltra, di Parenzo³, e di S. Pietro del Carso, databili dal 1070 al 1491. Per quanto concerne, invece, il monastero d'Oltra va menzionato il lavoro di Francesco Semi del 1935, che, oltre alla descrizione delle opere d'arte di questo cenobio capodistriano, citò alcuni manoscritti e documenti dell'Archivio di S. Nicolò d'Oltra, senza però annotarvi la collocazione archivistica (Semi, 1935, 24), corredando il tutto ad una bibliografia essenziale di opere a margine del suo lavoro. A riguardo mi sia permesso di segnalare l'opera dello Squinziani (1882), importante anche per aver fornito un primo quadro a livello regionale dello sviluppo dell'ordine benedettino e in particolare di S. Nicolò d'Oltra. Tra i saggi più recenti quello di Mija Oter Gorenčič (2012)⁴, che offre uno sguardo complessivo sul patrimonio architettonico dei benedettini e degli altri ordini religiosi nel Capodistriano fino all'anno 1500, nonché specificatamente a questo monastero il saggio di Ines Unetič (2015, 609–624) in lingua slovena. Altre opere hanno toccato invece marginalmente quest'ultimo priorato svelandone alcuni aspetti della vita monastica, che riportiamo a seguire (Tommasini, 1837, 331, 350; Tommasini, 1993, 197; Naldini, 1700, 219; Vincoletto, 2012, 91).

Per quanto riguarda invece le fonti di Archivio relative al priorato di San Nicolò d'Oltra queste si trovano sparse in diverse buste del fondo di S. Nicolò del Lido dell'Archivio di stato di Venezia (ASVe S. Nicolò del Lido) e per la storia più recente all'Archivio regionale di Capodistria. In particolare nella busta numero 2 ad esempio dell'archivio veneziano si trova un altro voluminoso codice intitolato *Catasticum Scripturarum Monasterium S. Nicoli de Littore Congregationis Cassinensis*. Si tratta del regesto delle scritture del convento di S. Nicolò del Lido compilato nel 1726 sotto l'abbazia del Padre rettore Leopoldo Capello. Alle pagine

1 Il presente saggio è stato elaborato nell'ambito del progetto di ricerca «FACING FOREIGNERS Between the Medieval and Early Modern Period in the North Adriatic Towns» (ARIS J6-4603), e il programma di ricerca «Practices of conflict resolution between customary and statutory law in the area of today's Slovenia and its neighbouring lands», finanziati dall'Agenzia Slovena per la ricerca e innovazione (ARIS P6-0435).

2 L'autore sostiene che la prima collocazione dei monasteri benedettini tra la fascia marittima abitata da genti di origine romana e l'interno popolato da popolazioni slave pagane sia motivata dall'esplicarsi della missione dei monaci in ambito politico-religioso, che comportò la pacificazione e la cristianizzazione di quest'ultimo elemento, associata ad un'opera altrettanto vigorosa di civilizzazione, attraverso anche il più evoluto metodo romano di coltivazione della terra (Klen, 1969, 15–19; Fonda, 1968, 10–11). Interessante notare a riguardo che invece per Ostojić i monasteri benedettini istriani si distribuirono parimenti tra la costa e l'interno della penisola, in particolare nella parte occidentale della stessa, laddove ogni quarto o quinto monastero maschile sorgeva in prossimità di un centro cittadino, mentre gli altri o erano vicini a qualche villaggio o lontano da questi in aree disabitate, e spesso sui resti di antiche costruzioni pagane o paleocristiane di origine romana (Ostojić, 1965, 79).

3 Nel Catastico di Paren le scritture vanno dal 1114 al 1636 e si riferiscono solamente all'abbazia parentina, furono inserite a partire dal 1568.

4 Interessanti le considerazioni dell'autore a riguardo dei rilievi e della fattura dell'unico sarcofago ancora presente nel monastero, probabilmente opera di un maestro veneziano o opera di importazione veneziana (Oter Gorenčič, 2012, 559).

374–563 del volume si trovano sunteggiati ben 403 documenti (comperie, donazioni, affitti, investiture, vendite, ecc.) che riguardano i possessi del succitato convento nel territorio di Buie e Pinguente ed i priorati di S. Nicolò d'Oltra e di Parenzo. Quelli relativi al priorato capodistriano riguardano espressamente le pagine da 480 a 563 e sono dello stesso tenore⁵. Nelle buste 16–20 dell'archivio di S. Nicolò sempre presso l'archivio di Venezia troviamo quanto riportato dal Budicin relativamente ai documenti in esso riassunti, in parte inseriti sia nel *Catasticum Histriae* che nel Catastico di Paren, ricordato pure dal Babudri nel suo studio sulle antiche chiese di Parenzo⁶.

I fascicoli, invece, della busta 39 e 40 riguardano interamente i “Beni in Parenzo” e va sicuramente segnalata la prima per la presenza di alcuni disegni di possessi del monastero di S. Nicolò di Parenzo, siti tra il mare e le mura cittadine ed in località Marturaga, a nord della città (a riguardo dei contenuti del fascicolo vedasi sempre l'articolo del Budicin a pagina 262–263). Aggiungiamo ancora, come aveva fatto lo stesso Budicin (1987, 263), un fascicolo della busta 72 del fondo Aggiunti sopra monasteri contenente: Istria: N.ro 1, 9 agosto 1775 Pietro Madonizza di Giovanni compra gli intrascritti beni erano di ragione del soppresso convento di S. Nicolò del Lido (Capodistria, d'Oltra); N.ro 2, 9 agosto Ded. Co. Giulio, e F.lli Colletti q. Nicolò comprano gli infrascritti beni che erano di ragion del soppresso Convento di S. Nicolò”.

Per quanto riguarda l'Archivio regionale di Capodistria importante per il monastero di S. Nicolò d'Oltra è il fondo Madonizza ed in particolare la busta 24 e 25–28, di quest'ultima il fascicolo 17, con i due “catastici”, che risultano essere uno la derivazione dell'altro con la differenza che se uno indica la stima delle possessioni corredandola di una minuziosa descrizione, aggiungendo progressivamente il valore conseguito delle stesse proprietà, l'altro il cosiddetto catastico “con gli acquarelli”, denominato dal perito proprio “Catastico dei Beni”, praticamente privo di stima dei beni, oltre alla descrizione fornisce dei disegni particolareggiati per ogni possessione e una pianta complessiva dei beni in acquarello. Solo per quest'ultimo disegno abbiamo riscontrato una possibile copia contemporanea alla stessa presso l'Archivio di stato veneziano nella collezione Miscellanea, della quale non conosciamo né la datazione né l'autore. Trattasi verosimilmente della stessa mano, data la grafia e la fattura del disegno, inoltre anche la numerazione sostanzialmente inalterata dei lotti e la presenza degli stessi cognomi dei proprietari con minime variazioni depone a favore di questa ipotesi.

5 Interessante sarebbe a riguardo un'eventuale analisi di questi documenti in chiave comparativa tra i vari priorati, in particolare per capire il periodo delle donazioni e delle vendite in relazione ad eventuali contingenze, quali pestilenze, guerre, razzie piuttosto che ad altri fattori da determinare.

6 Infatti, egli cita il Catastico delle scritture appartenenti alla Rettoria di S. Nicolò dello Scoglio di Parenzo – anno 1726 che allora si custodiva nell'archivio “Polesini”, ed era stato tratto dal “catastico generale” di padre Capello.

INTRODUZIONE AI SISTEMI DI MISURA DI LUNGHEZZA, DI SUPERFICIE, PONDERALI, DI CAPACITÀ E MONETARIE USATI NEL CATASTICO DEI BENI DEL SOPPRESSO MONASTERO BENEDETTINO DI S. NICOLÒ D'OLTRA

Argomento della presente parte è l'antica metrologia usata nel Catastico, che trova origine nel sistema di misurazione romano, modificato ed adattato nel corso dei secoli, alle varie caratteristiche locali e veneziane, attenendosi sia alle misure di tempo che di lavoro e a quelle antropomorfe.

L'esame si è rivelato per alcune misure non sempre agevole ma è certamente importante per comprendere meglio i documenti relativi all'assegnazione dell'affitto, delle rendite, delle decime e della rendita annuale complessiva dei vari poderi, nonché per valutare le prestazioni e gli obblighi dei contadini in relazione anche alle dimensioni delle proprietà in un quadro comparativo.

Accanto ai nomi delle misure presenti saranno indicati tra parentesi anche i simboli, in stampatello, con cui vengono indicati nel documento.

Le misure di lunghezza utilizzate nel documento sono il passo veneto (P), equivalente a 5 piedi (P i), ovvero a 1,74 metri, da non confondersi con la pertica veneta o cavezzo pari invece a 6 piedi (2,08 metri) (Benussi, 1928, 234). Dalla misurazione di Benussi il rapporto del passo veneto sul piede è di 1:5, ovvero di 0,347 metri.

Prendendo spunto da quanto sopra nel catastico ad es. P: 5: 2 ½ andrebbe letto come 5 passi, 2 piedi e mezzo, pari cioè a 9,57 metri (1,74 m x 5 + 0,35 m (arrotondato per eccesso) x 2 ½). A seguire la moltiplicazione tra la lunghezza e l'altezza con fonda (si intende probabilmente lo zoccolo di pietra a fondamenta) restituisce la superficie degli spazi e viene indicata con lo stesso simbolo dal perito, presumibilmente il passo quadrato, come del resto è stato riportato nella trascrizione. Ad esempio una lunghezza di P: 2, moltiplicata per un'altezza di P: 2 :1 ½, mi darebbe una superficie pari a P: 4:3 passi quadrati.

Per la superficie degli appezzamenti del monastero viene invece espressamente indicata “la misura padovana” dei campi (C), delle quarte/quartieri/ (Q ^u) e delle tavole (T ^o) o pertiche quadrate. Un campo padovano corrisponde a 38,625726 are (0,386 ettari) e si divide in 4 quarte da 210 tavole, ovvero 840 tavole o pertiche quadrate (ogni tavola o pertica quadrata a sua volta è pari a 36 piedi quadrati) (Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, 1877, 483). Ne consegue che una quarta è pari a 9,65643 are e una tavola a 4,5983 m² (vedi tabella 1).

Tabella 1: Unità di misura superficie (Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, 1877, 483).

Campo	Quarta/e	Tavola/e	Piedi quadrati	Ara/e
1	4	840	30.240	38,62
	1	210	7.560	9,65
		1	36	0,045

Tabella 2: Unità di misura cereali e legumi (Herkov, 1978, 379).

Stajo	Quarta/e	Quartarolo/i	Litri
1	4	16	83,32
	1	4	20,83
		1	5,20

Nella perizia dei beni del monastero parentino il Duodo afferma esplicitamente a riguardo delle misure di tutte le rendite percepite dal suddetto che queste sono state ridotte “alla Misura Veneziana” (Budicin, 1987, 296). Pertanto, a ragione crediamo sia stato impiegato lo stesso metro anche riguardo i beni di Valdoltra, stimati sulla carta una quindicina di giorni dopo. In merito alle misure ponderali dei cereali e dei legumi notiamo nel documento l’uso frequente di staro/a o, stajo/a, (anche stajo) (St^a), quarta/e (i) (Q^{1/4}) e quartar(i)olo/i (Q^{1/16}) usati per indicare i quantitativi prodotti di cereali e legumi in particolare. Pertanto, lo stajo veneziano è pari a 83,32 litri, dove la quarta parte appunto “la quarta” equivaleva a 20,83 litri e il quartarolo (la sedicesima parte dello stajo) a 5,2075 litri (Herkov, 1978, 379).⁷ Se le misure dei grani andarono progressivamente ad uniformarsi attorno allo stajo veneziano, mantennero tuttavia delle differenze a livello locale per quanto riguarda i nomi in primis delle misure inferiori, infatti, in alcune località istriane troviamo a riguardo staroli o corzi, mezzene, scatte al posto delle quarte o quartaroli con valori di riferimento in litri a sua volta differenti sul territorio istriano (Herkov, 1978, 378–379) (vedi tabella 2).

In penisola erano diffuse varie misure di trasporto: predominava il carro, ma buona presenza aveva pure la soma, o trasporto a schiena d’animale. Il carro veniva usato di solito per il trasporto della legna e del fieno, come nel catastico in questione, ma anche per le derrate agricole. A titolo puramente indicativo e solo per il Buiese disponiamo del dato relativo alla misura della capacità per il carro di fieno, che variava nelle varie località del territorio da 672,42 kg a 560,06 kg (Visintin, 1998, 619–620).

In merito alle misure di capacità dei liquidi, nel caso particolare parliamo di vino e olio, ci soccorre

ancora la nota relativa alla stima dei possessi benedettini di Parenzo, sempre del perito Duodo, che senza distinguere tra i due liquidi afferma essere «Brente Pesole quatro formano una Somma, che è Secchi tre e Mezzo, Sei Secchi de quali formano una Barilla, o sia un Mastello Veneziano, l’orna dell’Oglio è simile alla Veneziana» (Budicin, 1987, 299). Questa precisazione è importante perchè ribadisce ulteriormente che il perito non usava i rapporti delle misure locali: la barilla o il mastello veneziano o l’orna per il vino è pertanto pari a 6 secchi e non ai 5 secchi come era in uso nella parte settentrionale dell’Istria⁸, variando pertanto il valore in litri di questa misura inferiore. Nelle stime del Duodo considerate dunque una barilla o un mastello, al plurale mastelli (Mⁱ), o orna di vino, conta 6 secchi(e) (S^e) o 24 bozze (B^e), ed è pari a 64,3859 litri (Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, 1877, 742–743; Benussi, 1928, 236). Un secchio (la secchia) pertanto è pari a 10,73 litri, alla sua 4,125 parte la bozza, che corrisponde a 2,6 litri (Darovec, 2004, 263)⁹ (vedi tabella 3).

Per l’olio stando a quanto affermato dal perito fa riferimento l’orna alla misura veneziana, orne al plurale (O^e), pari dunque a 65 litri¹⁰, mentre la quarta parte di questa il miro, plurale miri (Mⁱ), vale 16,25 litri (Darovec, 2004, 301). Nel documento compare anche una terza misura inferiore, sul nome del quale e sui rapporti con le altre misure superiori possiamo, seguendo il simbolo della grafia, soltanto ipotizzare trattarsi della bozza (B^e), pari alla 6,25 parte del miro, ovvero a 2,6 litri (Darovec, 2004, 301) (vedi tabella 4).

Nella rendicontazione del perito compaiono per quanto riguarda le unità di misura delle monete: il ducato (D.), la lira (L.) e il soldo. Sia per i beni monastici di Parenzo che di Valdoltra il Duodo ci dice

7 Nel saggio di Herkov notiamo che in diverse parti dell’Istria, inclusa Capodistria e il suo distretto, era in uso dividere lo stajo non in 4 quarte bensì in 3 quarte, pertanto la quarta aveva qui una capacità superiore, variando di conseguenza anche il quartarolo, che sempre a Capodistria era pari a 1/12 di stajo veneto e non a 1/16 come a Venezia (Herkov, 1978, 371–372, 381).

8 Infatti, secondo Darovec, il rapporto tra orna, secchi e bozze è di 1:5:25, ovvero un’orna sono 64,976 litri un secchio è 13 litri e una bozza 2,6 litri (Darovec, 2004, 278).

9 Per lo stesso autore nell’ultimo quarto del XVIII secolo, in base anche ai dati ufficiali dello Scottoni del 1773, era in uso questa ripartizione delle misure inferiori, fermo restando un valore dell’orna di vino pari a circa 65 litri (Darovec, 2004, 263).

10 Nel XIV secolo, l’orna d’olio anche a Pirano era pari a 64,7 litri (Mihelič, 1989, 25).

Tabella 3: Unità di misura vino (Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio, 1877, 742-743; Benussi, 1928, 236; Darovec, 2004, 263; Darovec, 2000, 520).

Mastello	Secchio/i/e	Bozza/e	Litri
1	6	24	64,38
	1	4,125	10,73
		1	2,60

espressamente, che i Ducati valgono l'uno 6 lire e 4 soldi, ovvero 124 soldi. Trattasi pertanto del ducato d'argento¹¹ (valuta corrente) e della lira veneta o lira di piccoli o più semplicemente lira, dove appunto la sua ventesima parte era il soldo (Benussi, 1928, 231; Darovec, 2004, 67, 75)¹² (vedi tabella 5).

I BENI E IL "CATASTICO" DEI POSSESSI DEL MONASTERO DI S. NICOLÒ D'OLTRA

Già nei secoli XI e XII anche S. Nicolò di Lido, come molti altri monasteri veneziani, possedeva numerosi beni e priorati sulla costa istriana, e anche nel padovano, nel mestrino, nel ferrarese, acquisiti, secondo la relazione dello stato del monastero di S. Nicolò di Venezia del 1650, attraverso la pratica delle donazioni¹³ »ed ampliati grazie ad una continua ed accurata amministrazione, quasi sempre condotta direttamente dagli stessi monaci« (Mazzucco, 1993, 358). Proprio il mancato conseguimento dell'indipendenza di qualsivoglia priorato nella diocesi capodistriana e la sua conseguente elevazione ad abbazia indurrebbe a pensare che questi finirono per diventare uno dei "mezzi di penetrazione sottile e lungimirante, che spesso la Serenissima preferì all'azione diretta" (Fonda, 1968, 214). Del resto bisogna anche considerare che le abbazie venete erano rette da abati imparentati con le più importanti famiglie della Repubblica, famose per ricchezze e prestigio spirituale, date le tante reliquie di santi in laguna, e molto ben tutelate dal governo veneto (Fonda, 1968, 214). È bene ricordare che in generale il priorato o cella quale ad esempio S. Nicolò d'Oltra era membro e parte integrante dell'abbazia madre, ovvero in questo caso di S. Nicolò di Lido, costituendo un'unità amministrativa e giuridica della stessa (Grossi, 1957, 114).

Tabella 4: Unità di misura olio (Darovec, 2004, 301; Darovec, 2000, 522).

Orna	Miro/i	Bozza/e	Litri
1	4	25	65
	1	6,25	16,25
		1	2,60

Tabella 5: Unità di misura monete (Benussi, 1928, 231; Darovec, 2004, 67, 75).

Ducato	Lira/e	Soldi
1	6,2	124
	1	20

La riforma veneziana in materia religiosa, oltre a denotare lo spirito Settecentesco, volto a dare un nuovo significato e ruolo nella compagine sociale e statale alle istituzioni religiose, rappresentò un punto di svolta sia per l'abbazia madre che per il priorato capodistriano, anche se è bene dire raggiunse risultati solo parziali nel suo complesso. »È tuttavia di grande importanza per avere comunque dato avvio ad un processo di trasformazione che otterrà consensi all'estero e sarà assunto a modello da paesi come l'Austria, dove un'analogia anche se più radicale e diffusa riforma troverà attuazione negli anni successivi« (Maguolo, 1998, 47).

Per quanto riguarda specificatamente S. Nicolò d'Oltra al «Magistrato sopra i Monasteri», Alessandro Duodo, venne affidato l'incarico di registrare i beni posseduti dal Monastero di S. Nicolò di Lido, compresi, naturalmente, quelli situati sul territorio Capodistriano. Su commissione del suddetto ufficio e del magistrato sopraccitato il "pubblico perito fiscale" Alvise Francesco Duodo, dopo aver con molta cura misurato e stimato tali beni, li descriveva uno per uno in un documento redatto il 27 ottobre 1771, anche se è più verosimile che una prima stesura sia stata fatta in loco, mentre quella definitiva probabilmente fu trascritta a Venezia. Ipotesi che trova conferma anche dalla presenza appunto delle due copie del catastico nell'Archivio regionale

11 Nel 1543 il ducato d'oro veneziano cambiò solo la denominazione in zecchino, ed era pari a 7 lire e 12 soldi, restando il nome del ducato alle monete d'argento coniate dal serenissimo Girolamo Priuli; le due monete vissero la lunga vita della gloriosa Repubblica sino alla sua caduta (Papadopoli-Aldobrandini, 1907, 213, 270).

12 Nel 1845 il ducato era ancora in vigore e valeva 124 soldi, pertanto rimaneva in vigore il cambio ducato/lira pari a 1:6,2 (Clementini, 1845, 23).

13 Nel caso istriano le donazioni venivano fatte dai vescovi locali, dai sacerdoti o dai possidenti cittadini, comprendendo anche i monasteri preesistenti, quali ad esempio S. Anastasio diventato S. Nicolò dello Scoglio di Parenzo (Ostojčić, 1965, 82, 118).

di Capodistria, che ricordiamo essere coincidenti nel contenuto, ma divergenti unicamente per la mancanza quasi completa in uno della stima del valore dei suddetti beni e nell'altro, che tratteremo a seguire, dei disegni in acquarello degli stessi¹⁴.

Il Catastico dei beni del monastero di S. Nicolò d'Oltra, che pubblichiamo si conserva, manoscritto ad inchiostro nero, sempre nel fascicolo 17 dell'Archivio regionale di Capodistria del fondo Madonizza (PAK, 302). Esso consta di 48 pagine rilegate con copertina di cartoncino e numerate all'interno con numeri arabi in alto a destra per ogni seconda facciata, con alcuni fogli lasciati bianchi e senza numerazione. Le dimensioni del catastico sono pari a 30 cm di altezza e 22,5 cm di larghezza. Le prime 43 pagine riguardano esclusivamente i possessi monastici del territorio di Capodistria, le pagine a seguire riguardano invece i beni dello stesso a Muggia, in prevalenza case, le ultime, da pagina 46 a 48, contengono delle utili tabelle riassuntive in cui emergono le rendite del monastero divise in livelli (affitti), rendite, decime, e della rendita annuale complessiva (in base alle entrate riscosse nel 1770), incluse le dimensioni delle proprietà, suddivise in quattro categorie, ovvero campi, bradi, boschi e campi decimali. Nel testo sono evidenziate nel dettaglio le caratteristiche di ben 76 beni immobili.

Per ogni singolo possesso viene data la qualità della sua coltura (arativo, prativo, boschivo, oliveto o frutteto, saline), la posizione topografica, la superficie (espressa nella misura padovana), la stima del suo valore, il tipo di possessione, i nomi dei possessori, conduttori e affittuari con l'ammontare delle rispettive decime (che si pagavano in ragione dell'8 o del 10%) (Budicin, 1987, 266) ed affitti, nel caso dei contratti di locazione. Similmente poi sono elencate le case in numero di 8, che il

monastero possedeva ed affittava a Muggia e nel Capodistriano, vicino a Porta Pusterla in città, e presso l'odierna località del comune di Ancarano¹⁵. Il perito fiscale registrò nell'inventario accanto ai terreni, gli orti, gli edifici (la casa dominicale, le case coloniche), anche gli arnesi e gli altri beni mobili esistenti.

Le proprietà del monastero¹⁶, si estendevano su un'area collinare che era delimitata a meridione dal mare a oriente andava dal Monte Moro al Monte di Vallon, seguitando per il Monte Gordia a settentrione, fino al Monte Cavriola degradando poi ad occidente ai piedi di quest'ultimo fino al mare, corrispondente all'odierno comune di Ancarano con annesse anche alcune aree della presente municipalità capodistriana.

Nel rapporto dello stesso perito notiamo 76 beni di proprietà del monastero divisi in alcune parti o unità distinte costituenti. Interessante notare anche la presenza della fondamentale distinzione tra *pars dominica*, da cui l'abbazia traeva direttamente i frutti e una terra tributaria la *pars massaricia*, data a vario titolo ai coloni.

Proprio la casa dominicale e ai suoi terreni di pertinenza diretta occupano le prime 22 pagine del resoconto, a seguire troviamo appunto alcune unità costituenti distinte della parte colonica aventi ciascuna degli appezzamenti non contigui, distinti in: una Possessione grande dove erano stati consegnati ai coloni dei bovini, che univa i terreni identificati con i lotti dal numero 8 al 15, una Possessione piccola a partire da pagina 28 del rapporto, includente i lotti dal numero 16 al 30 e infine una Possessione nuova da pagina 33 a seguire costituita con i lotti dal numero 34 al 67. Nelle ultime pagine del documento seguono ancora altri appezzamenti agricoli sciolti e le case.

14 Il documento presenta una copertina di cartoncino colorata ed è composto da 55 pagine numerate alla stregua di quello trascritto, sempre in grafia del Settecento, con la presenza di alcuni fogli lasciati bianchi, e di dimensioni pari a 32,2 cm di altezza e 22,5 cm di larghezza. Da pagina 3 dello stesso fino a pagina 31 troviamo una descrizione e misurazione dei singoli appezzamenti del monastero nella misura padovana, come del resto avviene nel catastico che trascriveremo, poi fino a pagina 33 troviamo elencati i livelli (gli affitti di case e fondi) di Capodistria e di Muggia, si continua da pagina 35 fino a 49 dando invece descrizione e fornendo le superfici dei possessi di Buie (S. Pietro del carso), a pagina 50 dello stesso sono presentati quelli di Pingente, mentre a pagina 51 si ritorna a trattare dei livelli di Buie (sopra fondi). Il documento si conclude con la pagina successiva attraverso un utile resoconto conclusivo delle superfici dei beni monastici nelle località sopraccitate. Nel presente documento alla descrizione di ogni singolo appezzamento di terreno fa da corredo sulla facciata a fianco un disegno della sua pianta, con relativa numerazione che rispetta quella del testo (e della stima del catastico oggetto di trascrizione) nonché con la segnalazione dei vari confinanti. I disegni sono colorati ad acquerello - giallo, rosso e verde. I terreni boschivi sono indicati con tutta una serie di alberi stilizzati. Va sottolineato che queste singole piante sono state in effetti estrapolate da un unico disegno che raffigura praticamente la planimetria di gran parte degli appezzamenti di terreno descritti in questo catastico sia per d'Oltra che per Buie. I due disegni complessivi delle proprietà, eseguiti a mano e con riga, sono di autore anonimo risalente al XVIII secolo.

15 Il toponimo anticamente indicava un'area diversa dall'attuale, ovvero era la «contrada che si estende dall' "aquar" di S. Caterina (Valle Oltra) ad oriente fino alla fattoria del vescovo, compresa» (Gravisi, 1920b, 197-198).

16 La parte sud-occidentale della penisola, quella che corrisponde ai territori del monastero e grossomodo al nuovo comune di Ancarano, è stata sotto le competenze di Capodistria nel periodo veneziano, per passare a quella di Muggia durante l'Austria Ungheria e ritornare sotto Capodistria nel 1923 (Cernaz, 2015, 26). Nel 1920 quindi le proprietà del monastero erano site in diversi comuni censuari del territorio allora ancora muggesano, l'area del Vallon faceva capo al comune censuario di Monti, mentre quella del Cavriola, del Gordia e del Moro al censo di Valle Oltra (Gravisi, 1920b, 191, 201-202).

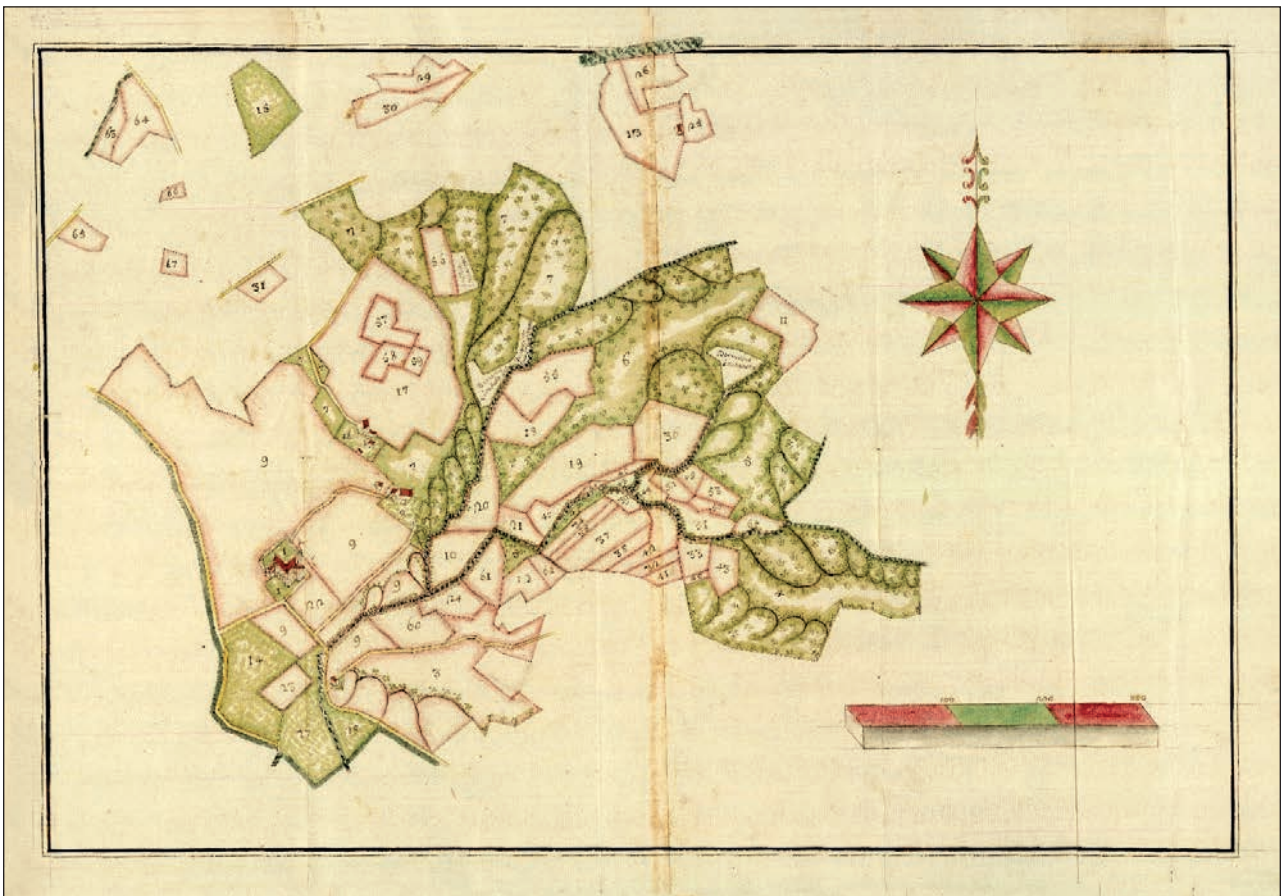

Immagine 1: I possedimenti del monastero (ASVe Miscellanea, 1416).

Se partiamo dalla parte dominicale vediamo che essa comprendeva accanto all'edificio del complesso monastico segnato con il N°:1, con i suoi fondi, cortivo, orto, e piazzetta a dirimpetto alle fabbriche dello stesso, anche una casa non affittata e altri appezzamenti non contigui dal numero 3 al 7 della stima, tenuti prettamente a bosco, dal valore stimato con i mobili di ducati seimilacentosessantasette, lire una e soldi cinque, ovvero si trattava della parte più pregiata o di valore in riferimento alla stima complessiva.

Particolarmente interessante la descrizione della figura architettonica del complesso monastico d'Oltra. Nel documento però non è sempre definibile con certezza la collocazione dei vari edifici o meglio dei vani monastici, per la quale si deve far riferimento alla tipologia dei monasteri benedettini

in generale e che richiederebbe un ulteriore studio di approfondimento per poter formulare delle ipotesi restitutive del complesso¹⁷. In questa fase pertanto forniremo una descrizione sommaria degli ambienti principali. Completamente assente invece risulta essere invece la descrizione e relativa stima delle opere d'arte contenute nel cenobio e riportate invece nel lavoro del Semi.

Comunque dagli scritti del vescovo Naldini sappiamo che «La fabbrica del Priorato, òsia del Monastero, come volgarmente appellasi, è di moderna struttura, compita in parte à nostri giorni. Porge nel suo ingresso un moderato Chiostro cinto di Loggie con officine al di sotto, e di celle con corridori al di sopra. Racchiude più appartamenti, con degna simetria disposti...» (Naldini, 1700, 219). Aggiungiamo che il convento era cinto dalle mura, per attuare effettivamente quella

¹⁷ I complessi monastici benedettini, fatte salve alcune costanti di fondo, furono sempre realizzati in base a organismi spaziali e strutturali e con tecniche costruttive e modi figurativi propri dei momenti storici, delle aree geografiche e delle relative culture nel cui ambito furono concepiti. Tra i punti cardine di questa impostazione la chiesa chiudeva a settentrione il vuoto del chiostro solitamente porticato delimitato ad oriente da una sala riscaldata con il dormitorio al primo piano e annessi bagni e latrine, a meridione di solito era ubicato il refettorio con la cucina, il cellario e le cantine cingevano lo spazio ad occidente (Piva, 1999, 37, 56, 60, 63). Lo *scriptorium* e gli *armaria* adiacenti dove venivano custoditi i libri erano anche parte degli ambienti monastici, ma erano appannaggio delle abbazie, dati gli ingenti costi dei materiali e della pergamena.

separazione dal mondo esterno, propria dell'essenza monastica, laddove accanto all'edificio principale a due piani con soffitto, al quale era accostato un campanile ad oriente, vi erano ancora due costruzioni più piccole di un piano all'altra estremità del complesso, che il perito stesso identifica nel granaio e nella scuderia con solaio. Accanto all'edificio principale vi era anche una chiesa, che non compare in questa piantina e nella stima, che costituiva la parte settentrionale del complesso, e sulla quale assenza sono state avanzate delle ipotesi¹⁸.

L'edificio principale possedeva un ingresso a tre arcate sul lato meridionale; su tutta la facciata erano disposte in fila delle aperture disposte perpendicolarmente a forma di finestra. Queste al piano terra fornivano luce alle "fabbriche"; a quello superiore invece si trovavano appunto le celle dei monaci che davano sul corridoio. Questo presumibilmente in numero di 20¹⁹, assieme al tinello, avevano dimensioni variabili, divise per la maggior parte da pareti di "paradane di cotto". Si accedeva alle stesse attraverso un uscio contornato di pietra, detto "scuro di porta", composto da due parti di legno, con tanto di catenaccio. Le finestre delle stanze, di solito una per cella, sempre con contorno in pietra, erano in vetro in telaio di legno e possedevano le scura.

Il perito dimostra non solo di essere un buon osservatore, annotando meticolosamente tra l'altro che alcune celle, le Camere 5, 6 e 7, erano state unite per creare un camerone più grande, ma anche di essersi informato a dovere sulla struttura, quando accanto alla dodicesima Camera, posta a "levante avanti alla chiesa", aggiunge "detta la Camera del Podestà"²⁰. Trattasi dell'unica camera ad essere stata denominata con un attributo dallo stesso e parimenti ad aver avuto, sull'intero piano dell'edificio, una cappa del camino in sfondo di muro con riquadro di pietra con tanto di tromba (canna fumaria), con inoltre la possibilità di accedere ad una terrazza munita di panca in prossimità ad un tinello. Proprio il nome di questa stanza, comparso a sorpresa in questa specifica, rappresenta certamente un elemento importante a sostegno di quanto scriveva l'Alberi nel suo lavoro, dove annotava senza riferimenti bibliografici che:

In questa abbazia sbarcavano i podestà di Capodistria, che erano nominati dal Senato veneto e qui erano attesi dal podestà fino allora in carica, i quali a loro volta partivano per Venezia dopo aver fatto le consegne; i nuovi podestà solevano assistere alla partenza dei predecessori e quindi si recavano a Capodistria con una solenne cerimonia. [...] In seguito l'abbazia decadde, e successivamente venne soppressa essendo cessata la ragione della sua esistenza, allora la cerimonia dello scambio delle consegne podestarili continuò nel monastero dei Serviti a Capodistria. (Alberi, 2001, 372–373)

Potremmo pertanto arguire che il presunto passaggio delle consegne tra i due rappresentanti del potere veneziano, prima che si compisse il rito civico dell'insediamento podestarile a Capodistria, avvenisse proprio in questa stanza, laddove i due avrebbero potuto conversare amabilmente seduti al caldo davanti al fuoco del caminetto durante i mesi invernali o con la possibilità di recarsi sul terrazzo col tepore primaverile ed estivo, confortati da un buon vinello liquoroso locale, magari l'Arzioli²¹.

Dalle celle del primo piano si giungeva al pianterreno attraverso una scala di pietra a due rami, presumibilmente da intendersi due corrimani, in prossimità della chiesa, che dimostra tutta la funzionalità dell'architettura benedettina, volta ad agevolare l'ufficio sacro dei monaci, in particolare delle ore liturgiche delle vigilie, la preghiera della notte, oggi più comunemente chiamato mattutino (Marigliano & Zorzin, 2001, 50). Un disimpegno al termine della scalinata con un lavandino veniva chiuso in varie direzioni da delle porte. Verosimilmente nella parte orientale del complesso al pianterreno accanto ad una stanza denominata stua²², troviamo il sito del forno, con piano, cielo e bocca in cotto, e l'adiacente cucina pavimentata sempre in tavole con la quale comunica per mezzo di una porta. In quest'ultima stanza aperta sul chiostro si trovavano le scansie "di tolle vecchia", la "scaffa", il lavandino di cucina o acquaio in pietra concava, adagiato al muro e il caminetto costituito dalla solita cappa e canna fumaria.

18 Secondo la Unetič la mancata visualizzazione della chiesa è motivata dal fatto che «era stata già allora modificata la destinazione d'uso (funzione) dell'intero complesso (nel periodo in cui veniva a completarsi l'acquisto del monastero da parte della nobile famiglia di Capodistria) o dall'inesperienza del disegnatore, che avrebbe dovuto raffigurare la navata della chiesa in assonometria dietro l'edificio del monastero (i due corpi edilizi si sarebbero parzialmente sovrapposti) (Unetič, 2015, 610).

19 Interessante notare che il perito nella sua relazione con camera, indica tutti gli spazi chiusi da una porta nell'edificio monastico.

20 Nel documento con questo attributo non poteva essere indicato il preposito (chiamato anche priore) o il rettore (Naldini, 1700, 219), che veniva posto a capo del priorato dall'abate, con funzioni similari in loco, senza però portare tale nome, attribuito solo a chi governa un monastero indipendente (Grossi, 1957, 115).

21 Alla fine del Settecento Gian Rinaldo Carli nelle sue corrispondenze dimostrava di conoscere bene il liquore apprezzato non solo in Istria, ma a Venezia, a Milano e a Torino, che prendeva il nome proprio dalla parte occidentale di Ancarano, toponimo andato in disuso (Squinziani, 1882, 46–51; Gravisì, 1920b, 198).

22 Trattasi presumibilmente del *calefactorium*, stanza, munita di una stua, ovvero stufa, e di finestra con grate in ferro e porta, dove i monaci si recavano per riscaldarsi, per breve tempo durante la giornata, o cospargersi il grasso su sandali, scarpe, selle e briglie o riprendersi dopo un salasso (Marigliano & Zorzin, 2001, 60).

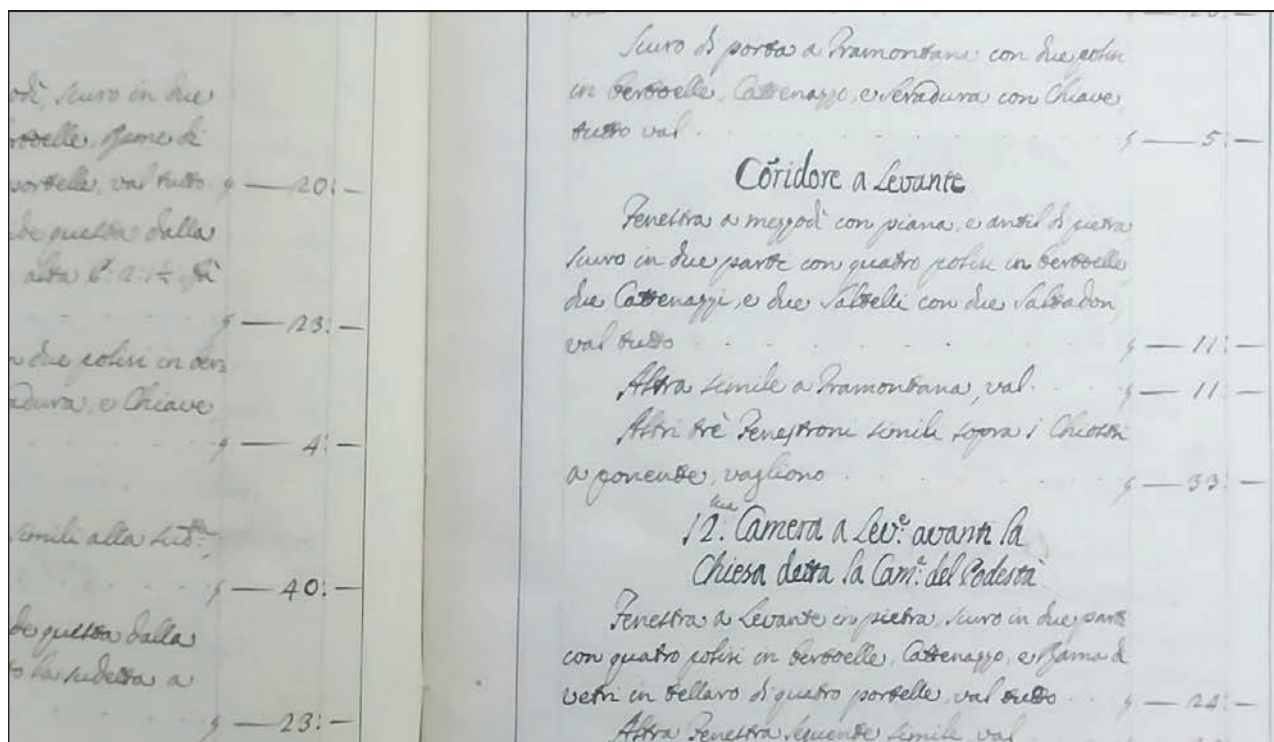

Immagine 2: Stralcio del catastico dei beni (PAK, 302, 17, 25).

In prossimità della chiesa, verosimilmente nella parte settentrionale, troviamo invece un'altra camera aperta sempre verso i chiostri e pavimentata in legno, denominata il "Folladore", termine che deriva dal dialetto veneto, in cui il verbo "follare l'uva" significa ancora oggi pigiare la stessa e quindi fare il vino. Due cantine di diverse dimensioni, una più grande ed una più piccola sempre a settentrione del "Folladore" si aprivano con delle porte nella stessa direzione, munite di finestre con grate in ferro. Queste erano ben fornite di botti grandi e mezzane e anche di botti lunghe e strette (caratelli), con numero congruo di barilotti e di imbusti di legno, latta e rame (le pirie) per il travaso del vino. Non potevano mancare brentelle, brentazzi e tinazzi (tini) destinati quest'ultimi a contenere le uve raccolte, dove immaginiamo, a piedi nudi, si schiacciavano i chicchi, tra il profumo del mosto, che richiamano alla memoria vendemmie passate. Il perito annota la presenza di un'altra cantina nella parte settentrionale dell'edificio con apertura sempre nella stessa direzione ed un'altra

ad oriente, contenente un "Pozzo di muro con fodra di pozzelana per tenir oglio" coperto di tavole e munito di catenaccio.

Lo stesso Duodo si sofferma su Piazza de Chiostr, vero e proprio punto focale e nevralgico in cui convergeva la vita monastica, dove spiccava la cisterna, per raccogliere l'acqua piovana, costituita da una vera e propria pozzo in pietra²³, munita di arco di ferro con sopra una ruota della carrucola in ottone provvista di secchi in rame nonché di due catene, adagiata al centro di una pavimentazione "parte di lastre e parte di cotto in cortello", che conferma essere quest'ultima opera antecedente l'ingresso dei Madonizza (vedasi a riguardo anche Unetič, 2015, 613).

A meridione del chiostro però spostato a occidente si affacciava il granaio dal quale si accedeva attraverso una porta che dava sui Chiostr, dietro alla quale un corridoio portava al primo piano mediante una scala di pietra e poi attraverso una di legno si terminava in soffitto. In questo luogo il

23 Il tipo di cisterna del monastero corrisponde a quello adottato in varie aree europee, ma sviluppato sistematicamente soprattutto a Venezia e nelle zone da essa controllate o influenzate, come l'entroterra veneto (Udine), l'Istria (Pirano e Capodistria) e la Dalmazia (Zara). Le cisterne alla veneziana sono costituite da un vaso sotterraneo con sezione a forma di tronco di piramide rovescia, da un pozzo centrale e da piccoli raccoglitori laterali dell'acqua piovana, detti 'cassettoni'. Scavato l'invaso, esso veniva rivestito internamente con uno spesso strato sigillante di argilla e poi riempito di sabbia. L'acqua, scendendo attraverso tombini e raccogliendosi nei cassettoni, passava attraverso lo strato filtrante di sabbia e raggiungeva, purificata, l'interno della canna del pozzo centrale. Questo sistema ha rappresentato a lungo l'unico mezzo di rifornimento idrico di Venezia; la sua applicazione accompagna l'intera storia urbana veneziana fin dalle prime fasi insediative, come testimoniano le innumerevoli vere e proprie pozzo decorate (nel 1858 se ne contavano 6782), databili in un ampio arco cronologico a partire dall'VIII secolo (Treccani, 2023).

Duodo segnala crivelli in legno (strumento coperto di cuoio seminato di buchi per sceverare il grano) e pile per mescolare il frumento e una macina di ferro e altri contenitori dello stesso metallo, come il quantariol, presumibilmente usato per misurare la capacità dei grani. Al pianterreno invece troviamo anche una stanza detta “del Torchio”, che si apriva sui Chiostrì, munita di cappa, canna fumaria con annessa una stanza, denominata “dell’Oliva” comunicante.

Che la produzione dell’olio di oliva in queste stanze fosse rimarchevole lo testimonia la presenza nell’inventario dei mobili del monastero di macine delle Olive, e di ben tre torchi di legno per l’estrazione, di cui uno vecchio, con tanto di caldare con cerchio e manico di ferro, pile in pietra e vari recipienti contenitori (quali le orne).

Ultimo vano in prossimità del granaio è la scuderia sotto il fienile, dove presumibilmente si trovavano i cavalli o altri animali, data la presenza inventariata di mangiatoie e cassette per la biava, assieme a forche di ferro vecchie, erpici e cariole. Apprendiamo inoltre dell’esistenza di una porta d’ingresso al monastero ad occidente, con scalinata, che conduceva direttamente all’orto cinto dalle mura ad occidente, oriente, settentrione, mentre sul lato meridionale vi era appoggiata una porcilaia e possiamo ipotizzare anche un pollaio.

La presenza in prossimità dell’edificio monastico anche di un cortivo o corte oltre al già menzionato orto, trova conferma anche dal resoconto del perito, e inoltre compare con una colorazione differente anche sull’acquarello raffigurante l’unione di tutti i beni, ossia in verde scuro la prima e in verde chiaro il secondo, sempre però sotto lo stesso numero (N°:1 – vedi immagine 3).

Dal catasto franceschino datato 1892, quindi di oltre un centinaio di anni posteriore al catastico, trova conferma che l’orto in prossimità del pozzo veneziano si estendeva ad occidente del palazzo, dove ancora oggi si trovano il giardino dell’albergo e la terrazza del ristorante dello stesso (Unetić, 2015, 616–617), allora circondato dalle mura, alla pari della corte²⁴. All’epoca il primo doveva essere coltivato, probabilmente a fave, piselli, ceci, vecce, lenticchie, cavoli, insalata, cipolle, rape e successivamente le carote, senza dimenticare anche le piante medicinali e della culinaria come la menta, il rosmarino, la ruta, la salvia, l’anice, il finocchio... (Moulin, 1988, 214–215).

Il documento del perito ci informa inoltre indirettamente anche sullo stato dell’intero complesso del monastero, certamente “vetusto”, in quanto egli nella sua stima, in armonia con alcune case del possedimento, abbatte causa l’usura del tempo e l’oggettivo stato di abbandono il valore dello stesso di un terzo rispetto a quello complessivo dell’immobile.

Se dal monastero passiamo ai suoi 67 appezzamenti di terreno vediamo che il perito nel documento introduce tre tipologie degli stessi: campi, bradi (terreni presumibilmente destinati alla produzione del fieno per gli animali), boschi e i campi decimali, ovvero terreni coltivati dai coloni dietro pagamento della decima. La ripartizione tra terreni a coltura, incolti allo stato brado e bosco è di 58:4:5. Per quanto riguarda poi il dato ben più importante della superficie di questi, rispetto all’unità di riferimento dell’epoca in campi, quarte e tavole o pertiche quadrate, rileviamo intanto dalla tabellina conclusiva della perizia, che i possessi conventuali erano suddivisi in 180 campi, 1 quarta e 45 tavole di terreni agricoli, altri 18 campi, 1 quarta e 160 tavole di terreni bradi e ulteriori 110 campi e 122 tavole di bosco, per un ammontare complessivo misurato in 308 campi, 3 quarte e 117 tavole, pari all’incirca a complessivi 119 ettari odierni²⁵. Una lettura in percentuale certamente più significativa per capire la ripartizione dei terreni di proprietà del monastero depone a favore di circa un buon 58% di terreni ad uso agricolo, un 6% circa di terreni lasciati allo stato brado o prativo e un 36% circa di superfici a bosco. Quindi semplificando su dieci ettari di proprietà più della metà servivano alla produzione agricola di uva, olive, cereali e legumi e ortaggi per l’uomo, senza considerare che una parte dei cereali prodotti era destinata anche per l’allevamento di polli e di capponi, rimanevano poi meno di 4 ettari di bosco per produrre legna e fascine, ma anche per il pascolo del bestiame e per mandare in pastura i porci, durante i mesi delle ghiande, e il rimanente, meno di 1 ettaro, era lasciato anche a prativo, presumibilmente per produrre fieno per i bovini.

I terreni monastici risultavano particolarmente vocati alla olivocultura, che interessava ben 46 appezzamenti su 58 ad uso agricolo. Gli olivi si presentavano nella stragrande maggioranza dei casi assieme ad altri alberi (piantadella) alti, giovani e da frutto non specificati, che assieme ai vitigni, anche se non menzionati direttamente dal perito nella descrizione degli appezzamenti, costituivano le produzioni agricole di punta o pregiate della penisola e come

24 Nel documento invece l’ingresso all’orto cinto dalle mura e provvisto di una porcilaia viene riportato dal perito come segue «Pietra alla porta d’ingresso del monastero verso ponente con scala simile di gradini N°:7 [...] Fuori d’essa porta [...] due pilastoni di pietra grezza, che sostentano gl’archi de’ tre descritti vanni [...] Muro di chiusura nell’orto, ove fù cantina [...] Stalla de’ suini con muro da due lati». Tale descrizione appare invece conforme all’ingresso del monastero a meridione e non come scritto dal perito a ponente, e se così fosse deporebbe a favore di una diversa strutturazione degli spazi: l’orto sempre cinto dalle mura, sarebbe presente anche nella parte meridione del complesso.

25 Un ettaro è pari a cento are o a 10.000 m².

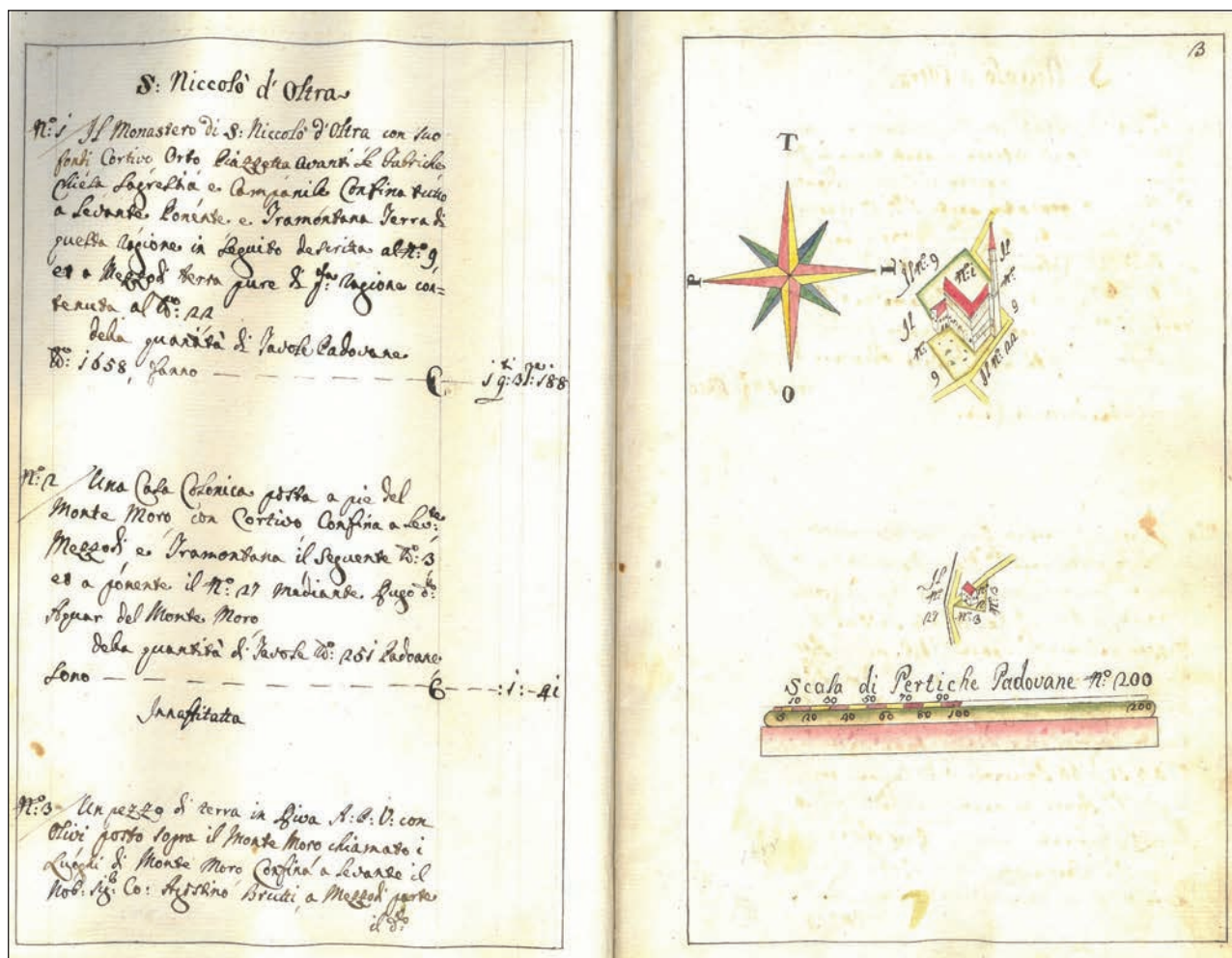

Immagine 3: Rappresentazione grafica del monastero (PAK, 302, 17, 25).

tali erano anche ampiamente riconosciute per il loro valore anche dall'abbazia madre di Lido²⁶.

Dalle specifiche emerge anche la produzione di quantitativi importanti di cereali, sorgo, seguito dal frumento e dalla mestura²⁷, complessivamente pari a circa 73 stara/staia annui, e di legumi, buoni 3 stara/staia. I bovini compaiono solo all'interno della Possessione grande a d'Oltra e risultano dati ai suddetti coloni a soccida (affitto di bestiame). L'allevamento degli animali nella Piccola possessione

è attestato parimenti dalle seppur misere rendite, provenienti da maiali, tacchini, galline e capponi. Il fieno, la legna e le fascine concludono l'elenco dei prodotti dei suddetti terreni.

Se ci soffermiamo poi sul resoconto finale dei beni monastici notiamo, che l'ammontare complessivo di quelli S. Nicolò d'Oltra era di 15.425 ducati, 3 lire e 14 soldi²⁸.

Per quanto riguarda il titolo a cui erano godute dai gestori le proprietà del monastero notiamo

26 Sempre nella relazione dello stato del monastero di S. Nicolò di Venezia del 1650 si menziona esplicitamente «tra li beni e i campi in Istria possiede oliveti sparsi... item dalle vigne piantate e sparse per tutti i beni, e campi in padovana, mestrina e nell'Istria» (Mazzucco, 1993, 359).

27 Non viene specificata a differenza di Parenzo la composizione della mestura, presupponiamo pertanto si tratti di una miscela di diversi cereali, quali la segale, l'orzo, la pira...

28 In mancanza di note a riguardo nel presente catastico possiamo comunque affermare con buona certezza che l'importo complessivo è stato definito con l'aiuto dei raggugli dell'economista provinciale di Capodistria, Francesco Benleva, relativamente all'ammontare della rendita dei possedimenti del monastero, come del resto, lo stesso perito rilevava, era avvenuto per i possedimenti del parentino (Budicin, 1987, 277, 299).

sostanzialmente due tipologie: il livello²⁹ e l'affitto semplice applicato ai fondi e alle case, spesso a carattere ereditario.

A carattere esplicativo vorremmo soffermarci sui Fontanotto o Fontanoti, Andrea, Domenico, Giuseppe e Gio. Batta, che compaiono spesso nel resoconto del perito e attendevano sia alla Grande che alla Piccola possessione assieme ad altri terreni a vario titolo di livellario, di affittuale semplice o di proprietari sul Monte Moro, sul Monte di Vallon, sul Monte Gordia e sul Monte Cavriola (Morosini, 1777, 27). Infatti, ad esempio Andrea e Domenico Fontanotto erano proprietari di terreni, ma al contempo il primo conduceva anche in affitto semplice alcuni terreni del monastero, il secondo invece era livellario del canonico Brutti. Situazione che rende decisamente palpabile la complessità dell'articolazione della proprietà, assieme al forte nesso economico tra la struttura urbana e quella rurale le quali inevitabilmente finivano per penetrarsi a vicenda. Tuttavia, non possiamo ignorare la forte influenza della nobiltà cittadina sul contado, visibile anche dai tanti possedimenti confinati al monastero, come ad esempio le saline del convento di S. Francesco di Capodistria e soprattutto le proprietà dei vari nobili, quali Nicolò de Belli e Andrea Tacco (proprietari di saline), Steffano Fin, Alvise Tarsia, Anna Burisa, Carlo Petronio, Giuseppe Gravisi, Gian Rinaldo Carli, il canonico Carlo Marigotti, ed in particolare il già menzionato Brutti. Significativo inoltre notare che i nomi di alcuni abitati o toponimi, quali ad esempio Fontanotti (Gravisi, 1920a, 201; Cernaz, 2015, 33) e Barisoni (Gravisi, 1920a, 201; Cernaz, 2015, 33; Bonifacio, 2018, 75)³⁰ potrebbero essere stati originati proprio dai cognome (antroponimi) dei livellari o dei proprietari di dette proprietà monestari.

Nel documento del perito riscontriamo grande coerenza nel riportare i titoli nobiliari dei proprietari accanto a quelli degli "altri", identificati come Sig. o S. o Sig.a, che rilevano senza ombra di dubbi

una società fortemente strutturata sul modello dell'Antico regime.

Anche la lezione nella quale vengono riferiti soprattutto i cognomi non si ripropone in tutti i casi con la coerenza e precisione supposte in documenti del genere (per l'appunto il "catastico"), rivelando, a nostro parere, qualche piccola mancanza di scrupolosità dello scrivano (vedasi ad esempio Agostin/Agostino in riferimento al Brutti, Fontanotto che lascia spazio ai Fontanotti per indicare il plurale), facendo trasparire forse anche poca dimestichezza a rendere voci appartenenti ad una lingua non conosciuta con la grafia italiana (vedasi Novach/Novac).

Nelle note al testo, ci siamo preoccupati di gettar luce anche sulle manifestazioni linguistiche del documento, che rivelano influenze sostanzialmente venete/romanze, mentre l'influenza slava, a parte un cognome, e alcuni eventuali nomi di appezzamenti non è ravvisabile direttamente dal documento come lo era invece in altre aree della penisola³¹, trovando conferma per il territorio in questione quanto sostenuto circa 150 anni dopo da Giannandrea Gravisi (1920b, 186).

Infatti, tra i cognomi più presenti a vario titolo di proprietà dei fondi, a parte quelli già menzionati sopra, troviamo: Pado(v)an, Manzin, Gavinello, Filippi, Miloco e unicamente il Novac o Novach appare una voce slava. Parimenti riscontriamo un'ampia presenza di toponimi romanzi o riconducibili all'area romanza vedi: Monte Moro, Gordia, Vallon, Cavriola³²; alla pari della denominazione dei terreni (vedi ad es. La Comara, Sermin, campo del Campaniel, campo del Mandrachio, Prado di S. Caterina, Prado del molo di S. Nicolò, Sora la Fontana, Anconella, Campo de' (Sella?), Campo de Scabian, i Tressi drio le Case, Campi di Sier Giacomo, ed il Campo dei Olivi, Banei, Luoghi di monte Moro, Campi Nudi, Olivetti Albafior, Driosetta). Presumibilmente Pitrezza e forse Monte de' Burizzi, posto nelle pertinenze del monte Gordia, nonché Casal de Cernivani posto sopra la suddetta chiesa di S.

29 Il livello è un contratto agrario scritto (deriva dal latino *libellum* ovvero libretto), consiste in un possesso fondiario soggetto a censo annuo in natura o denaro o anche spesso concordato contro prestazione d'opera; ed era diffuso dal Medioevo agli inizi dell'Ottocento. Il livello veniva stipulato tra il proprietario (spesso un nobile, un monastero, una chiesa) e il livellario. La forma di contratto vigente più rispondente alle caratteristiche sopra richiamate è l'enfiteusi. Tale possesso o concessione era di lunga durata, solitamente a 29 anni, e poteva essere rinnovato. Erano concessi a livello molti beni della chiesa che in questo modo, da un lato, aderiva alla richiesta di concessione del temporaneo godimento (allo scopo di coltivazione, di abitazione) da parte dei singoli, dall'altro, evitava di perdere la proprietà del bene. »A partire dal X secolo il contratto di livello venne impiegato anche nei confronti di persone che non erano coltivatori diretti, in sostituzione della compravendita, la dove questa per qualche ragione non era praticabile. Ad esempio venne utilizzato largamente dai vescovi, accanto alle concessioni a carattere feudale, per alienare di fatto, quei beni ecclesiastici che in teoria non potevano essere venduti« (Barbero & Frugoni, 2001, 159-160).

30 Per Gravisi invece il toponimo potrebbe derivare dal termine dialettale burrisi, ovvero »borri, burroni scavati dai torrenti« [...] Nel 1894: 11 case, 65 abitanti (Cernaz, 2015, 30).

31 Per quanto riguarda Villa di Rovigno, Radossi riporta nel suo articolo l'esistenza di molti voci sostanzialmente venete (masiera, squarzo, fratta, vedove di piantada, orto di terra, vench(i)er l vencaro), assieme ad altre palesemente slave (vertacchio di terra incolta, braida, valizza) (Radossi, 1997, 265).

32 Vedasi in Gravisi l'origine etimologica del termine riconducibile al sostantivo capra (Gravisi, 1942, 4-5).

Caterina e la strada che andava a Muggia appaiono voci potenzialmente di origine slava.

Neanche i soprannomi riscontrati, dai proprietari di fondi (vedasi gli unici due esempi rinvenuti per i Pado(v)an, Nazario, Zuanne, Pietro, Lorenzo, Andrea detti Santogobbo³³, e Pietro Bratti detto Savon), non costituiscono una caratteristica di particolare rilievo e un'occasione di riflessione data la loro provenienza romanza.

Abbiamo tuttavia riscontrato dal confronto con altre fonti un'eterogeneità di genti di diversa provenienza. Infatti, Giannadrea Gravisi riporta che «numerosi famiglie di Trevisani e Friulani furono trapiantate nelle ubertose campagne di Valle Oltra e Capodistria» (Gravisi, 1929, 20; Gravisi, 1907, 3). Lo stesso aggiunge «vi predominano i seguenti cognomi: Colombin, Filippi, Fontanol, Marassich, Mauro, Miloc, Norbedo, Novello e Petruzzi» (Gravisi, 1907, 4). Egli afferma inoltre che i Marassich, detti Barisoni³⁴, sono un cognome friulano di recente slavizzazione, che conservano come gli altri abitanti del luogo «assieme alla lingua, il tipo prettamente italiano» (Gravisi, 1907, 4). Per quanto riguarda invece i Miloc dice essere il cognome tipico della Bassa friulana, di Palmanova e di Udine (Gravisi, 1907, 4). Iacuzzi, Pado(v)an e Fontanot³⁵ vengono identificati anche tra i cognomi italiani dallo stesso autore (Gravisi, 1907, 9).

Come abbiamo potuto vedere il catastico è un documento rilevante non solo per la storia di questo monastero, della sua attività economica e dei rapporti di possessione delle sue proprietà immobiliari, ma anche per la sua ricca documentazione sui cognomi del luogo. Lo stesso offre anche, con l'apporto illustrativo dei disegni in acquarello, sopra accennati, un contributo notevole alla toponomastica di questo territorio e conferma «l'esistenza in Istria di un'arte e tecnica topografica ancor poco conosciuta e documentata, ma degna della massima attenzione e che con il suo impegno al servizio delle strutture e dell'attività giuridiche, amministrative ed economiche fiancheggiava e completava sotto vari aspetti l'opera cartografica in Istria, la quale vanta oramai numerosi e validi risultati storiografici ed editoriali» (Budicin, 1987, 271-272).

Riteniamo inoltre che proprio il confronto con altri "Catastici" di periodi storici antecedenti, vedi quelli che si riferiscono specificatamente

all'area istriana ed in particolare il "Catastico de' San Nicolò d'Ultra", manoscritto del 1569, custodito presso la Biblioteca centrale "S. Vilhar" di Capodistria, potrebbero documentare ulteriormente la continuità storica, materiale, demografica, linguistica, toponomastica ed umana del territorio. Inoltre, un siffatto lavoro permetterebbe di valutare l'impatto sull'economia del territorio prodotta dal priorato benedettino, in quanto è risaputo che i monaci erano «l'assistenza tecnica del Medio Evo» e contribuirono ad aiutare il «mondo contadino, ignorante, arretrato e povero» dell'epoca (Moulin, 1988, 203).

TRASCRIZIONE DEL CATASTICO

Per ciò che concerne la trascrizione del testo, si è scelta la preparazione paleografica, mantenendo cioè la trascrizione massimamente fedele all'originale, non facendo uso di determinate parole accentate (vedasi trè per indicare il numero), evitando soltanto determinate abbreviature, rimodernando la punteggiatura ed adottando quasi dovunque l'uso moderno delle maiuscole e delle minuscole, rispettando in tutto il resto le caratteristiche grafiche e linguistiche del documento originale.

In ultima istanza, va osservato come il Duodo, si sia servito di talune abbreviazioni allora abitualmente ricorrenti, abusando in particolare di quelle indicanti, anche se incoerentemente, i punti cardinali, che abbiamo sciolto (come Tramontana, Tramont.a, Tram:na, Tram.a); sono molto frequenti, alla pari, delle abbreviazioni dei "titoli" (Nob. = Nobile, Co. = Conte, Sig., Sig.e, Sig.ra, Rev.do = Reverendo, Rev.mo = Reverendissimo), e di alcuni aggettivi ampiamente intuitibili (sud.te/to/ta, pred.ta, seg.te, p.o = passo, 3. zo = terzo, 2.a = seconda), Come abbiamo visto, anche la denominazione del denaro è stata chiaramente abbreviata (ad es. D. = Ducati, L. = Lire), come del resto lo sono le misure di superficie (C = Campo/i, Q^{ti} = Quarte, T^e = Tavole), parimenti a quelle di capacità dei prodotti della terra (St^a = Stara, Q^{te} = Quarte, Q^{li} = Quartarioli, M i = Mastelli, S^e = Secchi (e), O^e = Orne, L^e = libbre) e ugualmente di alcuni nomi propri (Gio. = Giovanni ? , Fran.co = Francesco, Dom.co = Domenico). Si segnala inoltre nel testo la sostituzione dei pochi numeri romani (X a camera, Xmalì) con il corrispettivo numero arabo.

33 Nel Decarli abbiamo trovato Santi-gobi soprannome dei fratelli Zuanne e Simone Padovan, marinai del traghetto Gajetta nel 1800 (Decarli, 2003, 643).

34 Il Bonifacio sostiene che il cognome nella sua variante Barisone ha «per base l'antico nome Barisone /Parisone derivato dal greco-bizantino Parathôn "che supera nella corsa"» (Bonifacio, 2018, 75).

35 Lauro Decarli ci dice essere questo «un cognome tipico friulano diffusosi dai monti di Muggia ove la famiglia era stata introdotta dai monaci di San Nicolò d'Oltra. Con gusto discutibile pure «italianizzato» in Fontanotti. Nel 1945 vi erano a Capodistria 15 famiglie» (Decarli, 2003, 338).

Alcuni termini riconducibili ad un registro culturale e linguistico veneto ritenuti oramai obsoleti sono stati, laddove possibile, tradotti in italiano, in modo da agevolare la comprensione del documento. Le traduzioni sono state inserite nelle note a pie di pagina in prossimità del vocabolo originario, in modo da favorire la lettura e la comprensione del documento.

RAFFRONTO CON I POSSESSI DEL MONASTERO BENEDETTINO DI PARENZO (1771)

A margine del presente commento al catastico di S. Nicolò d'Oltra ci è apparso utile delineare un confronto con i possedimenti benedettini del parentino di S. Nicolò dello Scoglio, per verificare eventuali differenze nell'estensione e nella ripartizione dei terreni e delle proprietà, includendo anche la loro stima.

Tredici giorni prima di Capodistria il perito Duodo aveva svolto lo stesso lavoro di stima a Parenzo. Il catastico parentino trascritto dal Budicin conta 38 pagine (Budicin, 1987, 264). Queste riguardano 49 beni immobili, tra cui a differenza di Valdoltra (Valle Oltra) si registra la presenza anche di una peschiera. Similmente poi al Capodistriano troviamo tra i possedimenti del monastero locale anche 6 case, date in affitto nella località di Parenzo.

Per quanto riguarda i possedimenti di questo monastero si riscontra la presenza di 211 campi, 1 quarta e 14 tavole di terreni agricoli e ulteriori 56 campi, 2 quarte e 107 tavole di bosco, che complessivamente fanno 267 campi, 3 quarte e 121 tavole, pari tutti a buoni 103 ettari. La differenza tra i possedimenti d'Oltra e Parenzo ammonta pertanto a 16 ettari circa, in favore del primo. La lettura in percentuale della ripartizione dei terreni nel parentino, per riscontrare possibili correlazioni, vede invece crescere sensibilmente la percentuale di terreni agricoli al 79% circa, a monte di una riduzione significativa delle superfici boschive al 21% circa. Rispetto al catastico in oggetto quello di Parenzo presenta delle differenze riconducibili sia all'assenza registrata dei terreni bradi, che alla marcata prevalenza di terreni agricoli rispetto al primo.

A riguardo delle culture di punta dell'agro istriano, la vite e l'olivo, nel parentino della prima parimenti non si fa menzione diretta negli appezzamenti, mentre qui gli olivetti, sempre frammisti

ad altre piante, occupavano un numero di terreni inferiore rispetto a Valle d'Oltra, pari a 10 appezzamenti sui 42 terreni agricoli (Budicin, 1987).

Altro capitolo a parte sono le rendite che fanno segnare tra i due possedimenti, e non solo per queste due coltivazioni, un divario marcato.

Nel parentino infatti i quantitativi di vino si riducono rispetto a d'Oltra a 11 mastelli e a 1 brenta³⁶, ovvero a buoni 7 ettolitri, l'olio parimenti non supera le 5 orne d'olio, raggiungendo pertanto 3,25 ettolitri (325 litri).

Notiamo inoltre che se le rendite di frumento erano grossomodo le stesse tra le due località, pari a buone 19 stara/staia, di molto inferiori rispetto a d'Oltra, risultavano essere i quantitativi di altri cereali, pari nel parentino a buone 6 stara/staia complessive, tra segale orzo, sorgo, pira e anche il granoturco, presente solo in quest'ultima località, in assenza però di legumi.

Il catastico parentino è invece muto a riguardo alle rendite di animali, anche se questo non significa escluderne la loro presenza in passato, infatti, apprendiamo dell'esistenza di stalle per bovini, stallette per i suini, abbeveratoi per cavalli, però unicamente presso l'abbazia di S. Nicolò dello Scoglio (Budicin, 1987, 276–277).

Se ci soffermiamo poi sul resoconto finale dei beni monastici notiamo che la valutazione effettuata dallo stesso perito fiscale, nello stesso torno di tempo, era pari a 6.577 ducati, 2 lire e 18 soldi. A conti fatti i beni del monastero valevano meno della metà di quelli d'Oltra. Tuttavia, il patrimonio "rimasto" dei monasteri pare fosse poca cosa se raffrontato a quello lasciato in eredità dal notaio "borghese" Vittorio Fabris qrn. Francesco e da suo fratello il canonico Pietro di Villa di Rovigno nel 1797 che, meno di una trentina d'anni dopo, fu valutato in 279.132 lire, pari cioè a quasi 46.000 ducati (Radossi, 1997, 268)³⁷. Una cifra secondo il Radossi che poneva la famiglia Fabris nella graduatoria delle più ricche e benestanti della provincia, gettando luce sulle condizioni materiali nel roviginese e dell'Istria oramai ex veneta (Radossi, 1997, 268), e nel nostro caso sulla "poca" consistenza del lascito benedettino in Istria. Tuttavia bisogna far notare che nei due monasteri di Parenzo e d'Oltra, negli ultimi secoli, andò notevolmente diminuendo la presenza numerica dei monaci, ridottasi a uno o a due, che in più d'una occasione anche si interruppe, leggi pestilenze, provocando spesso l'abbandono del

36 La brenta, al plurale brente, dovrebbe valere circa 9,4 litri, stando a quanto asserito dal perito in merito ai beni del monastero parentino: »Brente Pesole quatro formano una Somma, che è Secchi tre e Mezzo« (Budicin, 1987, 299). Agli inizi dell'Ottocento, Visintin afferma che nel Buiese vi erano delle differenze notevoli relativamente al valore della brenta, aggirandosi dagli 11,3 litri di Matteredada ai quasi 17 litri di Castagna (Visintin, 1998, 628).

37 L'inventario dell'eredità di alcuni membri della famiglia Fabris riporta espressamente il rapporto tra ducato e lira, pari non a 1:6,2 ma a 1:6 (Radossi, 1997, 268).

sito. Questo stato di cose non poté che riflettersi negativamente sia sul loro ruolo e sull'importanza nell'ambito della vita religiosa nelle due comunità, che sulla dissoluzione dei possedimenti dei monasteri. Può pertanto trovare conferma la tesi del Grossi, rispetto a quella suggerita dal Fonda³⁸, che "un monastero popolato è un monastero prospero", in caso contrario inevitabilmente le implicazioni si ripercuotono direttamente anche sul patrimonio dello stesso comportando perdite, frantumazione dei feudi o assorbimento degli stessi da parte di altri (Grossi, 1957, 86).

CONCLUSIONI

Il Catastico dei beni del soppresso monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra del 1771 fa luce su un segmento importante della storia locale, rappresentando una diapositiva «a parole» dell'ultimo periodo veneziano in regione. Proprio attraverso la descrizione particolareggiata delle situazioni patrimoniali e materiali dei monasteri di quest'area è possibile ricavare dati diretti e per inferenza su molti aspetti riguardanti non solo la storia, ma anche l'economia e la società di quel periodo.

In merito alla prima il documento fornisce proprio attraverso una nota del perito un tassello importante per quanto riguarda lo svolgimento della cerimonia dell'avvicendamento dei poteri podestarili, uno dei più importanti avvenimenti, che hanno segnato la vita politica e sociale di Capodistria durante il periodo veneziano.

Il catastico permette inoltre di individuare l'identità ed il ruolo sociale ed economico del monastero di S. Nicolò d'Oltra al momento della sua soppressione, dopo che la sua presenza aveva contrassegnato l'area per molti secoli. Di rimando ne risulta un'area ove si percepisce il ritmo dei rapporti economici tra mondo urbano e mondo rurale, la complessità stessa dell'articolazione della proprietà, all'interno di una società fortemente strutturata sul modello dell'Antico regime. Il catastico si presenta anche ricco di antroponimi e toponimi. La presenza di nomi e voci riconducibili sostanzialmente ad un registro culturale e linguistico romanzo rivela invece la presenza di un patrimonio civile molto legato alla Repubblica.

LAUS DEO SEMPER

Addì 27 ottobre 1771. Capo d'Istria

Esecutivamente alle venerate commissioni avute dall'ill.mo et ecce.simo sig.e Alessandro Duodo Aggionto al Mag.to ecc.mo Sopra Monasterj, mi sono portato in questa città a misurare, stimare, e formare i disegni de' beni tutti erano di ragione del soppresso monastero di S. Nicolò del Lido di Venezia posti e situati in questa città, e suo territorio. E però dopo l'umile invocazione de' SS.mi nomi di Gesù e Maria dai quali unicamente procede ogni retta operaz.e, ho colla maggior possibile attenzione fatti i più diligenti esami per rilevare la posizione dei beni med. si, e le rendite da questi provenienti, indi ho li stessi misurati, stimati, et in disegno tratti come qui entro.

38 L' autore afferma che una «volta poi che i monasteri veneziani avevano posto un controllo diretto o indiretto sull'abbazia e sui suoi beni (si intende qui quelli in territorio istriano n.d.a) non si preoccupavano di ripopolarla né di rinvigorirla, badavano soltanto a sfruttarla economicamente il più possibile, affittandone le terre e, talvolta, persino gli edifici stessi» (Fonda, 1968, 215).

**In S. Nicolò d'Oltra territorio di
Capo d'Istria**

N°:1 Fabrica a Ponente

Facciata di muro a ponente longa fuori dei muri P: 22, alta con fonda P: 5:2 ½, fà P: 121, che dedoto P: 11 di tre vanni, resta	P: 110 P.i -
Muro apposto simile di P: 121 che dedotto P: 20 da due vanni, resta	P: 101
Muro sopra i chiostrì longo dentro P: 6:2 ½ alto con fonda non compreso i Pillastri P: 4 fa	P: 26
Tempiavo a tramontana largo dentro P: 3 ½ alto con fonda P: 5:2 ½, fà	P: 17 ½
Tempiavo opposto simile di	P: 17 ½
Facciata a mezzodì longa P: 11 alta con fonda P: 5:2 ½, fà	P: 60:2 ½
Facciata a tramontana sopra i chiostrì longa P: 6: 2 ½ alta con fonda non compreso li pillastri P: 4, fa	P: 26
Facciata a levante non compreso la chiesa longa P: 14:1 alta con fonda P: 5:2 ½, fà	P: 78 ½
Suma muro	P: 435 P.i 4

Convento Muro di P: 435 P.i 4	
Muro di mezzo simile di P: 78 ½ che dedotto P: 111 di vanno resta	P: 67 ½
Muro sopra i chiostrì verso ponente longo P: 6:2 ½ alto con fonda non compresa i Pillastri P: 4, fa	P: 26
Tempiavo a tramontana largo dentro P: 8 P:i alte con fonda P: 5:2 P:i, fà	P: 44
Tramezzera simile di	P: 44
Altra tramezzera larga P: 6:2 ½ alta con fonda e frontespizzo P: 5:4 fà	P: 37:3 ½
Facciata a tramontana longa P: 7 alta con fonda P: 5:2 ½, fà	P: 38:2 ½
Muro di mezzo simile di	P: 38:2 ½
Muro sopra i chiostrì simile agli altri di	P: 26
Muro del granaro a levante longo fuori P: 10 alto con fonda P: 5, fà	P: 50
Tempiavo a mezzodì largo P: 3:2 P:i alto con fonda P: 5, fà	P: 17:2
Tempiavo opposto simile di	P: 17:2
Tramezzera larga P: 3:2 ½ alta con fonda sino al solaro P: 2:2, fà	P: 8:2
Tramezzera opposta simile di	P: 8:2
Summa muro	P: 859 P.i 2
Controstà muro di	P: 859 2
Facciata di muro della scuderia a mezzodì longa P: 7:3 alta con fonda P:4, fà	P: 30:2
Facciata opposta longa P: 9:3 alta con fonda P: 4:2, fà	P: 42:1
Tempiavo a ponente largo dentro P: 2:2 ½ altro con fonda, e spizzo P:4: 1, fà	P: 10:2 ½

Tramezzera simile di	P: 10:2 ½
Tramezzera larga P: 2:2 ½, alta con fonda fino al solaro P: 1:3, fà	P: 4
Sumano i muri	P: 957 P.i-
E vaglione a L. 8 il passo	L. 7656
Coperto di Coppi tavellado a ponente longo per Colmo P: 22, largo con pendenze e Linde ¹ P: 4:3, fà	P: 101 P.i 1
Coperto Simile a ponente longo P: 11:1, largo con pendenze P: 4:3, fà	P: 51:2 ½
Coperto simile a levante largo P: 14:1, largo con pendenze P: 6:2, fà	P: 90:4 ½
Coperto simile a tramontana longo P: 8, largo con pendenze P: 7, fà	P: 56
Coperto simile del granaro longo P: 9:2, largo con pendenze P:4, fà	P: 37:3
Coperto della Scudaria longo P: 7:3, largo P: 3:3, fà	P: 27:2
Sumano i coperti	P: 364 P.i 3
E vaglione a L. 8 il passo	L. 2916:16
Summa	L. 10572:16
Controstà suma di ²	L. 10572:16
Sotto detti coperti a ponente	
Solaro di legni e tolle serve da soffitta Longo P: 20:3, largo P:3 ½, fà	P: 6184 ½
Soffitto simile a mezzodì longo P: 11:1, largo P: 4, fà	P: 44:4
Soffitto simile a levante longo P: 13:3, largo P: 6:2 ½, fà	P: 89:3 ½
Soffitto simile del granaro longo P: 9:2, largo P: 3:2, fà	P: 32:4 ½
Soffitto simile a Tramontana longo P:7, largo P: 6:3, fà	P: 46:1
Soffitto simile alla Scuderia longo P:7, largo P: 2:2, fà	P: 17:2 ½
Summano i soffitti	P: 2938
a L. 8 il passo vaglione	L. 879
Scala di legni, e tolle discende in suddetto solaro di gradini N°:21 a due vani e soffitto di tolle sotto scuro di porta in fondi con due bertoele ³ snodate e seradura con chiave, val	L. 20
Summa	L. 11471:16
Controstà suma di	L. 11471:16
In suddetto Solaro	

1 La "linda" è quella parte del tetto che sporge dalla facciata dell'edificio e serve per riparare quest'ultima dalla pioggia e dalle intemperie (Petriccione, 2020, 54, 150).

2 Con questo formula o stratagemma "da periti" il Duodo attraverso la ripetizione della somma dei beni dalla pagina precedente a quella successiva evitava di confondersi.

3 In italiano bandella o al plurale bandelle è la lama di ferro da conficcare nelle imposte di usci o di fibnestra, che ha nell'estremità un'anello nel quale si infila l'arpione che regge l'imposta (Boerio, 1998, 76).

Solari di legni e tolle tavelladi della quantità de soffitti, dedotto quello della scuderia, che sono P: 275: 2 ½ a L. 5 il passo vaglione	L. 1377:10
Corridore a ponente	
Fenestron a tramontana con piana, e antil di pietra, due scuri con N°:4 polisi in bertoelle e due cattenazzi, schione ⁴ , e due rame di vetri in tellaro sopra, val tutto	L. 11
Fenestre a ponente N°:7, simile in tutto al suddetto vaglione	L. 77
Altra simile a mezzodi val	L. 11
Camera a levante di detto corridore	
Finestra a levante in pietra, scuro al di fuori in due parti con quattro polisi in bertoelle cattenazzo, e rama di vetri in tellaro di quatro portelle, val tutto	L. 22
Paradana di Cotto, che divide questa dalla seguente Camera Longa P: 2 alta P: 2 ½, fà P: 4:1 a L. 5 il passo val	L. 21
Summa	L. 12991:-6
Controstà summa di	L. 12991:-6
2.da Camera	
Due finestre simili alla suddetta verso levante vaglione	L.44
Scuro di porta a ponente in pietra con due polisi in bertoelle, serradura con chiave, schiona e cattenazzo, val	L. 12
Paradana di cotto, che divide questa dalla seguente camera di P: 4.1 come la suddetta a L. 5, val	L. 21
3.da Camera	
Due fenestre di levante simili alle suddette e vaglione	L. 44
Paradana di cotto che divide questa dalla seguente camera di P:4.1 come la suddetta a L. 5, val	L. 21
4.ta Camera	
Pietra in Finestra a Levante, Scuro con due polisi in bertoelle e cattenazzo, rette di fillo ferro in tellaro, e Cattenazzo	L. 9
Scuro di porta sopra il corridore a mezzodi con due polisi in bertoelle e serradura con chiave	L. 4
Summa	L. 13146:-6
Controstà summa	L. 13146:-6
Paradana di cotto che chiude questa, e altre quattro seguenti camere dal corridore longa P: 9:1, alta P: 2 ½, fà P: 19:1 ½ a L. 5 val	L. 96:10
5.ta 6.ta e 7.a Camere ridotte in una	
Paradana di cotto, che divide la suddetta camera da queste longa P: 2 ½ e alta P: 2 ½, fà P: 4:1 a L. 5, val	L. 21
Altra paradana simile di P: 4:1 che divide questa dalla seguente al L: 5 il passo, val	L.21
Pietra in fenestra a tramontana sopra i chiostri con scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, val	L. 7

4 In italiano anello o campanella, trattasi di un cerchietto di fil di ferro o d'ottone attaccato alle portiere, tende etc, per farle scorrere al fine di aprirele oerrarle (Boerio, 1998, 626).

Altre due fenestre seguenti simili	L. 14
Scuro di porta a mezzodì sopra il corridore con due polisi in bertoelle, e seradura con chiave, val	L. 6
Altri due Scuri di porta seguenti simili, vaglione	L. 12
8.a Camera	
Fenestra sopra i chiostri a tramontana in pietra, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, rame di vetri in tellaro di due portelle, val tutto	L. 16
Summa	L. 13339:16
Controstà suma	L. 13339:16
Scuro di porta con due polisi in bertoelle e seradura con chiave, val	L. 5
Seguono le camere a mezzodì del corridore	
Paradana di cotto che divide il corridore dalle seguenti camere longa P: 9 alta P: 2 ½ fà P: 18:4 a L. 5	L. 94:10
9.a Camera	
Pietra in fenestra a mezzodì, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, rame di lastre vetro in tellaro di due portelle, val tutto	L. 20
Paradana di cotto, che divide quella dalla seguente camera longa P: 2, alta P:2 :1 ½, fà P: 4:3 a L. 5 il passo val	L. 23
Scuro di porta in essa con due polisi in bertoelle, saltello, saltador con seradura e Chiave, val	L. 4
10.a Camera	
Due feneste a mezzodì simili alla suddetta e vaglione	L. 40
Paradana di cotto che divide questa dalla segunete camera di P: 4:3 giusto la sudetta a L. 5 il passo val	L. 23
Summa	L. 13549:-6
Controstà summa	L. 13549:-6
Scuro di porta sopra il corridore a tramontana con due polisi in bertoelle, cattenazzo, e seradura con chiave, val	L. 5
11.ima Camera	
Fenestra a mezzodì simile alla suddette, e val	L. 20
Scuro di porta a tramontana con due polisi in bertoelle, cattenazzo e seradura con chiave, tutto val	L. 5
Coridore a Levante	
Fenestra a mezzodì con piana e antil di pietra, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, due cattenazzi, e due saltelli con due saltadori, val tutto	L. 1
Altra simile a tramontana, val	L. 11
Altri tre fenestroni simili sopra i chiostri a ponente, vaglione	L. 33
12.ima Camera a Levante avanti la chiesa detta la Camera del Podestà	
Fenestra a levante in pietra, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, cattenazzo e rama di vetri in tellaro di quattro portelle, val tutto	L. 24

Altra fenestra seguente simile val tutto	L. 24
Summa	L. 13682:-6
Controstà summa	L. 13682:-6
Nappa in sfondo di muro in riquadro di pietra, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, tromba e camin sopra i coppi, val	L. 20
Pietra in porta v`al corridore con due polisi in bertoelle, e seradura con chiave, val	L.12
Altro muro di porta a tramontana v`al in terrazza con due polisi in bertoelle, cattenazzo, manazzon, e pietra, val tutto	L. 11
In terrazza	
Destro in sfondo di muro con sentar, tromba e capa, scuro sopra con due polisi in bertoelle, saltello e saltador, val	L. 15
Gorna di latta vecchia con N°:12 ferri, che la sostentano, val	L. 30
Pietra in porta tende alla seguente camera detta il tinello, scuro con due polisi in bertoelle e cattenazzo, val	L. 10
13.a Camera	
Fenestra a mezzodì sopra il coperto della terrazza con rame di vetri in tellaro di due bertoelle, val	L. 5
Altra finestra seguente simile, val	L. 5
Summa	L. 13790:-6
Controstà summa	L. 13790:-6
Paradana di cotto che divide questa dal seguente corridore longa P: 4:1 ½, alta P: 2 ½, fà P: 9 a L. 5 il passo, val	L. 45
Pietra con porta in essa paredana, scuro sopra con due polisi in bertoelle, cattenazzo, seradura con chiave, e schiona, val	L. 10
14.a Camera	
Paradana di cotto che divide questa e le seguenti camere dal corridore a tramontana longa P: 9:2 ½, alta P: 2:1, fà P: 20:4 ½ a L. 5 al passo, val	L. 104:10
Pietra in fenestra a mezzodì sopra i chiostrì, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, e rama di vetri in tellaro di due portelle, val	L. 10
Paradana di cotto, che divide questa dalla seguente camera, longa P: 2:1, alta P: 2 ½, fà P: 9 a L. 5 il passo val	L. 45
Scuro di porta sopra il corridore con due polisi in bertoelle, e seradura con chiavi, val	L. 5
15.a Camera	
Paradana di cotto, che divide questa dalla seguente camera, longa P: 2:1 alta P: 2 ½, fà P: 4:3, a L. 5 al passo val	L. 23
Summa	L. 14032:16
Controstà summa	L. 14032:16
Pietra in fenestra a mezzodì simile alla suddetta val	L. 10

Scuro di pietra sopra il Corridore con due polisi in bertoelle, cattenazzo, e seradura con chiave, val	L. 5:10
16.a Camera	
Due fenestre sopra i chiostri simili alle suddette, vagliono	L. 20
Paradana di cotto, che divide questa dalla prossima camera, longa P: 2:1 alta P:2 ½, fà P: 4:3 a L. 5 il passo val	L. 23
Scuro di porta in essa con due polisi in bertoelle, e due cattenazzi, val	L. 5
Altro scuro di porta sopra il corridore con due polisi in bertoelle, due cattenazzi, saltello, saltador con seradura, e Chiave val	L. 6
17.ima Camera	
Paradana di cotto, che divide quella e seguenti camere dal corridore a mezzodì, longa P: 7:2 ½, alta P: 2:1, fà P: 16:2 ½, a L. 5 il passo val	L. 82:10
Altra paradana di cotto, che divide questa dalla stimata scala longa P: 2:1, alta P: 2 ½, fà P: 4:3 a L. 5 il passo, val	L. 23
Fenestra a tramontana simile in tutto alle soprastimate	L. 10
Summa	L. 14217:16
Controstà summa	L. 14217:16
Paradana di cotto che divide questa dalla seguente camera P: 4:3 come la suddetta a L. 5 il passo val	L. 23
18.a Camera	
Due fenestre a tramontana simili alle suddette	L. 20
Paradana di Cotto che divide questa dalla seguente Camera P: 4:3 come le suddette a L. 5 il passo val	L. 23
Scuro di porta sopra il corridore con due polisi in bertoelle, cattenazzo, seradura con chiave e schiona val	L. 5
19.a Camera	
Paradana di cotto, che divide questa dal corridore a levante di P: 4:3 come le altre a L. 5 il passo val	L. 23
Fenestra a tramontana simile alle suddette, e val	L. 10
Scuro di porta sopra il corridore a mezzodì con due polisi in bertoelle, cattenazzo, saltello, saltador con seradura, e chiave	L. 5
Suma di	L. 14326:16
Controstà summa	L. 14326:16
Scala di pietra a tramontana a due rami di gradini N°:12 patto a mezzo di quadrelli, muro di mezzo, due fenestre a tramontana con ferrata di bastoni N°:40, rame di lastre vetro in tellaro di quattro bertoelle l'una, e rette di fillo ferro, tutto val ferri	L. 260
20.a Camera	
Paradana di cotto, che divide questa dalla seguente camera simile alla suddetta di P: 4:3 a L. 5 il passo val	L. 23
Scuro di finestra a tramontana in due parti con quattro polisi in bertoelle, rama di lastre vetro in tellaro di due portelle, val tutto	L. 8

21.a Camera	
Scuro di finestra a tramontana in due parti con quattro polisi in bertoelle, rama di vetri in tellaro di due portelle, val tutto	L. 6
Altra finestra seguente simile	L. 6
Paradana di cotto che divide queste due camere dal corridore, longa P: 6:2 ½, alta P: 2 ½, fa P: 13:2 ½ a L. 5 il passo val	L. 68:10
Summa	L. 14698:-6
Controstà summa	L. 14698:-6
Scuro di porta inessa in due parti con quattro polisi in bertoelle, cadenazzo, saltello, saltador e seradura con chiavi, val	L. 5:10
22.a Camera in granaro	
Finestra a mezzodì con piana, e antil di pietra, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, due saltelli, saltadon e due cattenazzi, val	L. 11
Altra fenestra simile a tramontana, val	L. 11
Altre due simili a levante, vaglione	L. 22
Scalla di legni e tolle discende dalla soffitta in granaro in due rami di gradini N°:19, val	L. 12
Paradana di cotto, che divide questo granaro dal corridore, sitto della scala e sitto del torchio, longa P: 5 alta, P: 2 ½, fà P: 10:2 ½ a L. 5 il passo val	L. 52:10
Scuro di porta in essa tende in soffitta con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 3
Scuro di porta vā al corridore con due bertoelle snodate, e seradura con chiave e schiona, e parte di tolle ai fianchi, tutto val	L. 6
Summa di	L. 14821:-6
Controstà summa	L. 14821:-6
23.a Camera ove stà il Torchio	
Paradana di cotto, che divide questo dal corridore della seguente scala longa P: 2:2, alta P: 1:3, fà P: 3:4, a L. 5 il passo val	L. 19
Scuro di porta in essa con due polisi in bertoelle, e seradura con chiave	L. 5
Scala di pietra a due rami di gradini N°:20 con patto, e muro a mezzo, e due fenestre a mezzodì con ferrate a mandola di bastoni N°:44 in pietra, scuri vecchj in due parti con quattro polisi in bertoelle e due cattenazzi, val tutto	L. 170
In pian terreno cameron sotto il torchio a uso de coloni	
Pietra con finestra a ponente con ferrata di bastoni a mandola N°:16, rette di fillo ferro in tellaro di legno val tutto	L. 34
Altra finestra seguente simile val	L. 34
Salizo di tavelle longo P: 6: 2 ½, largo P:2:3, fà P: 16:4, a L. 2 il passo val	L. 33:16
Pietra in porta tende ai chiostri, scuro con due polisi in bertoelle, cattenazzo con seradura, e chiave, val	L. 12
Summa di	L. 15129:2

	Controstà summa	L. 15129:2
Stanza del Torchio		
Due fenestre a mezzodì in pietra con ferrate di bastoni ad mandola N°:32, rame di vetro in tellaro di quatro portelle rotte e vagliono		L. 64
Nappa con tellaro di legni, e tolle con maschera di tolle, tromba in trasporto di muro e camin sopra i coppi, val		L. 20
Scuro di porta vâ ai chiostri in due parti con quatro polisi in bertoelle, due cattenazzi, seradura con chiave, saltello, e saltador, e schiona		L. 7
Stanza dell'Oliva		
Paradana di cotto, che forma il sitto da tenir l'oliva, val		L. 16
Fenestra a mezzodì simile alle due sopra stimate, e val		L. 32
Scuro di porta tende al suddetto torchio con due polisi in berdoelle, val		L. 5
Folladore a tramontana della chiesa		
Salizo di tavelle Longo P: 4:2, Largo P: 4:1 Fà P: 20: 2 ½, a L. 2:10 il passo val		L. 51:5
Pietra in finestra a levante con ferrata a mandola di bastoni N°:12, scuro a rabalta con 2 polisi in bertoelle, val		L. 18
Altra fenestra seguente simile, val		L. 18
	Summa di	L. 15360:-7
	Controstà summa	L. 15360:-7
Pietra in Portancin a bugne con piana, dadi, bugno, mezole volto e feraglia, scuro in due parti con sei polisi in bertoelle e tre cattenazzi, val tutto		L. 26
Pietra in porta sopra i chiostri, scuro in due parti con quatro polisi in bertoelle, due cattenazzi e seradura con chiave, val		L. 24
Cantina a tramontana della suddetta		
Salizzo di tavelle longo P: 4, largo P: 2:4, fà 18: 4 ½, a L. 2:10 il passo val		L. 47:5
Volto di mattoni a (felzo?), longo P: 4, largo con monta P: 4, fà P: 16 a L. 12 il passo val		L. 192
Finestra a ponente con ferrate di bastoni N°:9, val		L. 8
Altra fenestra a levante in pietra con ferrata a mandola di bastoni N°:14, scuro con due polisi in bertoelle e cattenazzo, val tutto		L. 18
Fenestra a tramontana con ferrate di bastoni N°:9, val		L. 9
Scuro di porta seguente con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val		L. 4
Altra Cantina		
Fenestra a levante con ferrata di bastoni N°:9, e rette di fillo ferro, val		L. 9
	Summa di	L. 15696:12
	Controstà suma	L. 15696:12
Altra fenestra a mezzodì simile alla contrascritta, val		L. 9

Scuro di porta a tramontana con due polisi in bertoelle e seradura con chiave, val	L. 5
Corridore a Tramontana	
Fenestron a levante in pietra con ferrata di bastoni N°:40 a mandola, scuro in due parti con quattro polisi in bertoelle, cattenazzo, due saltelli, e saltador e due rame di vetri (...), val tutto	L. 50
In Stua	
Fenestra a tramontana con ferrata di bastoni N°:6; rama di vetri in tellaro di due portelle, val tutto	L. 4
Scuro di porta con due polisi in bertoelle, cattenazzo, e schiona, val	L. 3:10
Sito del Forno	
Fenestra a levante con ferrata di bastoni N°:9, rama di vetri in tellaro di due portelle, val	L. 8
Altra fenestra simile a tramontana	L. 8
Solizzo di tavelle longo P: 3:2 ½, largo P: 2:2, fà P: 8:2 a L. 2 il passo val	L. 16 .16
Forno con muro da due lati con pian, ciel e bocca di cotto, e tapon di ferro, val	L: 60
Summa	L: 15860:18
Controstà suma	L. 15860:18
Scuro di porta con due polisi in bertoelle, e seradura con chiave tende alla seguente cocina, val	L. 5
In cocina	
Finestra a tramontana con ferrata di bastoni N°:15, rama di vetri in tellaro di 4 portelle, val	L. 24
Altra fenestra seguente simile, val	L. 24
Altra fenestra seguente con ferrata di bastoni N°:4, e rama di vetri, val	L. 4
Scaffa di pietra concava in muro, scuro in due parti con quattro bertoelle snodate, val	L. 10
Nappa in tellaro di legni e tolle, maschera di tavelle, tromba in sfondo di muro, camin sopra i coppì e larisino sotto di cotto contornato di sassi	L. 40
Salizzo di tavelle rotto longo P: 3:3 ½, largo P:4, fà P: 14:4 a L: 1:10 il passo val	L. 22:-4
Scansia di tolle vecchia, val	L. 1
Scuro di porta vè ai chiostrì con due polisi in bertoelle, seradura con chiave e schiona, val	L. 5
Summa	L. 15996:-2
Controstà suma	L. 15996:-2
Coridore a ponente della Cocina	
Scuro di porta a tramontana con due polisi in bertoelle, due snodate, tre cattenazi fenestrella sopra con ferrata di bastioni N°:11 e rama di vetri in tellaro di due portelle, val tutto	L. 44
In cantina a tramontana	
Pietra in fenestra a tramontana con ferrata di bastioni N°:9, scura a rabalta con due bertoelle snodate, val	L. 7
Altre due fenestre seguenti simili, vaglione	L. 14

Fenestra a mezzodì sopra i chiostri con ferrata di bastoni N°:5 , e scuro a rabalta con due bertoelle snodate, val	L. 6
Altra fenestra seguente simile, val	L. 6
Scudo di porta a tramontana in due parti con quatro polisi in bertoelle, e cattenazzo con seradura, chiave, fenestra seguente con ferrata di bastoni N°:7, e scuro con due polisi in bertoelle, tutto val	L. 15
Rastello (Bastello?) vecchio che chiude la sotto scala, val	L. 2
Pozzo di muro con fodra di pozzelana per tenir oglio, coperto di tolle, cattenazzo, seradura, e chiave, val	L. 100
	Summa L. 16190:-2
	Controstà suma L. 16190:-2
Pietra in porta a levante con due polisi in bertoelle, cattenazzo con seradura, chiave e, schiona, val	L. 12
Andietto a ponente della sunnomina scala stimata	
Scuro di porta vâ alla scala con due polisi in bertoelle, cattenazzo, saltello, saltador, e seradura con chiave, val	L. 6
Altro scuro di porta simile a mezzodì, val	L. 6
Fenestra a tramontana in pietra con ferrata di bastoni N°:8, rama di vetri in tellaro di due portelle, val tutto	L. 11
Salizo di tavelle longo P: 4, largo P: 4, fâ P: 3:1 a L. 3 il passo val	L. 9: 12
Scaffa di pietra in muro, val	L. 2:10
Scuro di porta tende al seguente corridore in due parti con quatro polisi in bertoelle, cattenazzi tre, e saltello con saltador, val	L. 8
Corridore a ponente del suddetto	
Saliso di Tavelle Longo P: 3, largo P:1 ½, fâ P: 3:1 ½, a L. 3 il passo val	L. 9:18
Pietra in fenestra a ponente con ferrata di bastoni N°:14, rama di vetri in tellaro di due portelle, e rette di fillo ferro, val tutto	L. 22
	Summa L. 16277:-2
	Controstà suma L. 16277:-2
Scuro di porta tende al seguente mezzado in due parti con quatro polisi in bertoelle, due cattenazzi, seradura con chiave, manazon, e saltello con saltador, val tutto	L. 6
Mezzado a mezzodì del suddetto corridore	
Pietra in fenestra con ferrata a mandola N°:16, e rama di di lastre vetro in tellaro di quatro portelle, val tutto	L. 28
Altra fenestra seguente simile, val	L. 28
Salizzo di tavelle longo P: 4:4, largo P: 2: 4 ½, fâ P: 13:4 ½, a L. 3 il passo val	L. 41:14
Scuro di porta tende ai chiostri con due polisi di bertoelle, e due snodate, cattenazzi N°:3, seradura con chiave, manazon, e riquadro di pietra, val tutto	L. 18
Chiostri a levante	
Salizzo di tavelle longo P: 12, largo P: 1:4, fâ P: 21:3 a L. 2:10 il passo val	L. 54

Simile a ponente di P: 21:3, a L. 2:10 il passo val	L. 54
Simile a mezzodì lungo P: 7:4, largo P: 1:4, fà P:14 a L. 2:10 il passo val	L. 35
Simile a tramontana di P:14 a L. 2:10 il passo val	L. 35
Sei pilastri di muro, che sostentano i volti sopra, vaglione	L. 42
Summa di	L. 16618:16
Controstà suma di	L. 16618:16
Simile delli oltrestri a ponente N°:6	L. 42
Simile a mezzodì N°:4	L. 28
Simile a Tramontana N°:4	L. 28
Piazza de chiostri con pozzo a mezzo Salizzo parte di lastre, e parte di cotto in cortello lungo P: 7, largo P: 7, fà P: 49 a L. 3 il passo val	L. 147
Pozzo, (sine?) cisterna con carnia di cotto, e vera di pietra viva, moleton di ferro con arco sopra, ruota d'otton e due secchi di rame con due cattene, val tutto	L. 310
Sopra la scuderia in fienile	
Quatro scuri di fenestra con tre polisi in bertoelle, e cattenazzo per cadauno, vaglione	L. 12
Tromba per il fien, val	L. 3
In scuderia	
Fenestra a mezzodì con ferrata di bastoni N°:6, scuro con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 3
Atre tre fenestre seguenti simili	L. 9
Altra fenestra a tramontana con ferrata di bastoni N°:9, rama di vetri in tellaro, val tutto	L. 9
Summa di	L. 17209:16
Controstà suma di	L. 17209:16
Altra fenestra seguente con ferrata di bastoni N°:7, rama di vetri in tellaro di due portelle, val	L. 8
Scuro di porta a tramontana in due parti con quatro polisi in bertoelle, due cattenazzi uno d'esse con seradura, e chiave, e schiona	L. 7
Scuro di porta nella stanza a ponente in cui non v'è altro, con due polisi in bertoelle, e cattenazzo	L. 3
Altro scuro simile a levante all'altra stanza, che altro non è, val	L. 3
Grapie5 vecchie per tre poste con tre colonne di legno, e due bellanzini, vaglione	L. 6
Scuro di porta a mezzodì in due parti con quatro polisi in bertoelle, cattenazzo N°:4; uno d'essi con seradura, e chiave, e schiona	L. 8
Pietra alla porta d'ingresso del monastero verso ponente con scala simile di gradini N°:7, scuro con tre polisi in bertoelle, e tre snodate, cattenazzi N°:3, uno d'essi con seradura, e chiave, altra seradura, e chiave, schiona e battador6, val tutto	L. 100

5 Erpice in italiano.

6 Trovato sotto la voce Bataor, in italiano battitore o martello, ovvero l'arnese ch'è appiccato alla porta per uso di picchiare (Boerio, 1998, 68).

	Summa	L. 17344:16
	Controstà suma di	L. 17344:16
Fuori d'essa Porta		
Due pillastoni si pietra grezza, che sostentano gl'archi de' tre descritti vanni, vagliono		L. 44
Muro di chiusura nell'orto, ove fù cantina, longo P: 12, alto con fonda P: 1 fà P: 12 a L. 5 il passo val		L. 60
Altro seguente longo P: 1:2 ½, alto P: 1:3 fà P: 2:2 a L. 5 il passo val		L.12
Stalla de' suini con muro da due lati, longo tutto P: 2:4, alto P: 1:2, fà P: 3:4 ½, a L. 5 il passo val		L. 19:10
Coperto di coppì tollado longo P: 1:2, largo P: 1:1, fà P: 1:3 ½, a L. 5 il passo val		L. 8:10
In detto Orto		
Muro di chiusura a mezzodì longo P: 5, alto P: 2:1, fà P: 11, dedotto P: 3 del vodo del porton volta P: 8		
Muro a levante e longo P: 24, alto P: 2: ½, fà	P: 52:-4	
Muro a tramontana longo P: 24, alto P: 2:1, fà	P: 52:4	
Muro a ponente longo P: 24, alto P: 2:1, fà	P: 54:3	
Summa muro	P: 168:1	
A L. 5 il passo val		L. 841
Scuro del porton in due parti con 6 polisi In bertoelle, tre cattenazzi, e due ferri in muro per il treso, tutto val		L. 18
	Appieno Summa	L. 18347:16
	Controstà suma appieno	L. 18347:16
	Batto il terzo con	L. 6076:17
	Resta il valor netto in	L. 12153:14
	Fanno da L. 6:4 l'uno	D. 1960 L. 1:14
Il fondo d'esse fabbriche, cortivo, orto, e piazzetta avanti le fabbriche, che confina tutto a levante, ponente e tramontana il N°:9, ed a mezzodì il N°:22, della quantità tutto di tavole padovane N°:1658, fanno C:1 Q ^u :3 T ^e :188 in ragione di D. 100 il campo val		D. 197:2:-7
	Summa tutto	D. 2157 L. 4:-1
Cosichè le fabbriche dominicali del presente N°:1 con il suo fondi, cortivo, orto, e piazzetta di rimpetto alle fabbriche stesse, vagliono ducati due mille cento cinquanta sette, lire quatro e soldo uno.		
Seguono i mobili esistenti nel Monastero cioè		
Caldara grande per il torchio dell'oglio con cerchio, e manico di ferro, pesa	L ^e : 50 7	
Altra caldara pure con cerchio, e manico di ferro, pesa	L ^e : 51	
Altre due mezzane con manico di ferro	L ^e : 25	
Due secchielli di rame, pesano	L ^e : 5	

7 L^e = libbra sottile veneta di 12 once, pari a 0,301 kg o libbra grossa sempre di 12 once, ma dal peso 0,477 kg (Benussi, 1928, 233; Kandler, 1855, 199).

Piria di Rame, pesa	L ^e : 7	
Cazza di rame, pesa	L ^e : -8	
Suma Rame L ^e : 138:8		
a L. 2:2 la suddetta, val		L. 291:-4
Punta da batter la macina, con alquanti corpi spettanti al torchio, e parte ferri da fabrica, tutto pesa L ^e : 85, a soldi 10 la libbra, val		L. 42:10
Una trifora di ferro, val		L. 1
Una graticola di ferro, val		L. 4
Una cazza da spumar, val		L. 10
Una piria di latta, val		L. 10
In Tinazzera		
Tinazzi grandi N°:8 a L. 20 l'uno vaglione		L. 160
Piane sotto di legni sopra sassi, val		L. 8
Cavichio fine tinazzo longo d'Albeo, val		L. 7
Due tinazzetti piccoli, vaglione		L. 15
In Cantina		
Botti grande N°:7, a L. 10 l'una, vaglione		L. 70
	Summa	L. 599:14
	Controstà suma di	L. 599:14
Botti mezzane N°:12 a L. 6 l'una, vaglione		L. 72
Caratelli piccoli N°:4, vaglione		L. 8
Barilotti N°:7, vaglione		L. 7
Pirie di Legno N°:3, vaglione		L. 3
Orna vecchia, val		L. 1:-5
Scion da rame pesa L ^e : 2, val		L. 4:10
Brentelle N°:6, vaglione		L. 3
Brentazzi N°:4, vaglione		L. 3
Piane per le botti, vaglione		L. 20
Tina da Oglio coperta di tolle sotto una Pietra concava per ricuperar l'Oglio, che trapella, e val tutto		L. 48
Pietra da oglio in quadralunga coperto di tolle con serradura, e chiave, val		L. 86
Altra pietra d'oglio pur quadrilunga coperta di tolle con seradura, e chiave		L. 80
Altra pillà di simil figura chiamata l'arca coperta di tolle con seradura, e chiave		L. 90

Pille di pietra pure da oglio N°:2 grandi, vaglione	L. 48
Altra piccola, val	L. 5
Una orna d'albeo vecchia per l'oglio, val	L. 1:10
Pirie di latta N°:2	L. 1:10
	Summa L. 1081:-9
	Controstà summa di L. 1081:-9
Pietre vecchie antiche, e rotte servivano ad un camino, vaglione	L. 6
Un pozzo di legno d'olmo	L. 1:10
Sacchi ridotti dal N°: di 50 in N°:47, aggiustati, vaglione	L. 94
Pilla da oglio	L. 4
Tine N°:6 insorte per porre l'Olive, vaglione	L. 15
N°:14 sporte di corda per l'oglio vecchie, vaglione	L. 6
In Granaro	
Quattro pille da misciar formento, due rotte, vaglione	L. 1
Una brenta serve di mezzina, ed un mezzin cerchià di ferro ⁸ , un pitinal, ed un quantariol ⁹ , vaglione	L. 3
Un crivello di legno, val	L. :-6
Altri di corame N°:3 vaglione	L. 4
In Scuderia	
Due forche di ferro vecchie, vaglione	L. 3
Due cariole per la (Grapa?), vaglione	L. 3
Tria, borzola, e pettine, vaglione	L. 4
Una magnadora vecchia, val	L. :12
Cavezzon con Cadena, val	L. 3
Una cassetta per la biava, val	L. 2
Un anzin di ferro, val	L. 1
	Summa L. 1233:17
	Controstà summa di L. 1233:17
Un maggio pesa L ^e : 15, a soldi 10 la libbra, val	L. 12
Un pallo ferro pesa L ^e : 15, a soldi 12 la libbra	L. 9
Una zappa pesa L ^e : 6, a soldi 12 la libbra, val	L. 3:12

⁸ Trattasi probabilmente di antica macina a mano per cereali in ferro.

⁹ Contenitore cilindrico in ferro con manici. Antica misura per aridi corrispondente alla quarta parte d'una quarta, o sia la sedicesima dello stajo (Boerio, 1998, 545).

Altra simile pesa L ^c : 7, a soldi 12 la libbra, val	L. 4:-4
Una strappa uva pesa L ^c : 5, a soldi 12 la libbra, val	L. 3
Badille e due ronconi, vaglione	L. 4
Ferramenta vecchia, fù nel torchio L ^c : 8, a soldi 10 la libbra, val	L. 4
Una mola da guar con suo zocco, val col manico di ferro	L. 3
Ramo d'albeo da marangon vecchio, val	L. 2
Una civiera ¹⁰ , val	L. :10
Tinazzi vecchj per porre l'oliva, val	L. 24
Due scale per coglier l'olive, vaglione	L. 1:10
Due scale da fabrica, vaglione	L. 1
Macina dell'olive per far l'oglio con suoi ordigni, val	L. 80
Due torchij di legno per l'estrazione dell'oglio	L. 60
Altro torchio vecchio, val	L. 10
Summano li Mobbili	L. 1455:13
Sona da L. 6: 4 l'uno	D. 233 L. 3:1
N ^o :2	
Una casa posta ai piedi del Monte Moro inaffittata cioè	
Facciata di muro a levante longo fuori P: 9, alto con fonda P: 3:2, fà P: 30:3	
Facciata opposta simile P: 30:3	
Tempiavo a mezzodì largo dentro P: 3 alto con fonda, e frontespizzo P: 3, fà P: 9	
Tempiavo opposto simile di P: 9	
Tramezzera largo P: 3, alta fino al solaro P: 1:3, fà P: 9	
Altra simile P: 9	
Summa Muro P: 97:1	
e val a L. 5 il passo per esser cadente	L. 486
Coperto di coppi tollado, parte già caduto, ed il resto cadente, longo tutto P: 9:1, largo con pendenze, e Linde P: 3:3, fà P: 33:1 ½, e val a L. 5 il passo	L. 166:10
Solaro di legni, e tolle longo P: 8:2, largo P: 3, fà P: 25:1 a L. 3:10 il passo, val	L. 88: -4
Scuro di fenestre a mezzodì in due parti con quatro polisi in bertoelle, val	L. 3
Altro scuro simile, val	L. 3
Legni in muro per soffitta, vaglione	L. 20
Paradana di cotto cortelato longa P: 3, alta P: 1:3, fà P: 4:4, a L. 3 il passo, val	L. 14:-8
Summa	L. 781:-2

10 Recipiente dei contadini intessuto di vinchi per uso di trianare o trasportare sassi, terra o simili (Boerio, 1998, 157).

	Controstà suma di	L. 781:-2
Altra paradana simile alla controsta di P: 4:4, a L. 3 il passo, val		L. 14:-8
Scala di legni, e tolle discende in piano di gradini N°:11, val		L. 8
In pian terreno cocina a tramontana		
Nappa in tellaro di legni e tolle con maschera di tolle, tromba in trasporto di muro, camin sopra i coppi, val		L. 18
Scaffa di pietra in muro, val		L. 3
Fenestra a mezzodì con ferrata di bastoni N°:6, e val		L. 7
Camera a mezzodì		
Fenestra in pietra con ferrata di bastoni N°:6, val		L. 10
Scuro di porta tende alla seguente stanza con due polisi in bertoelle, val		L. 3
Stanza di mezzo		
Fenestra a levante con ferrata di bastoni N°:5, val		L. 6
Scuro di porta d'ingresso in due parti con quatro polisi in bertoelle, e val		L. 4:10
In Cortivo		
Arpe di ferro N°:4, vaglione		L. 20
		L. 875
Muro di chiosura a tramontana, longo P: 1:2 ½, alto P: 1:2 ½, fà P: 2:1 a L. 3 il passo val		L. 6:12
Forno ivi annesso con muro da tre lati, coperto di coppi con pian, ciel e bocca rotta, val		L. 30
	Suma appieno	L. 911:12
	Batto il terzo con	L. 303:17
	Resta il valor netto	L. 607:15
	Fanno da L. 6:4 l'uno	D. 98 L.- :-3
Fondi della stessa casetta, e cortivo, confinante a levante, mezzodì e tramontana il seguente N°:3, ed a ponente il N°:27 mediante rugo detto aguar ¹¹ del Monte Moro della quantità di tavole padovane N°:251, sono C:- Q ^u :1 T ^e : 41 a ducati 60 il campo, val		D. 17 L. 5: 15
Le fabbriche nette del terzo vaglione come sopra		D. 98:-:3
Il Valore delle fabbriche al N°:2 con suoi fondi e cortivo è di		D. 115: L. 5: 18

11 Con il termine "aguar" che compare ben 50 volte nella trascrizione il perito presumibilmente intende il letto o il greto, sparso di ciottoli e ghiaia, del torrente o meglio il torrente stesso, proveniente dal sopraccitato monte nel presente caso. In questo siamo confortati anche da Giannandrea Gravisi che introducendo il territorio del muggesano, a cui faceva capo a quel tempo anche Valle Oltra, afferma: »Il paesaggio ha un aspetto ridente: costituito da colli e dossi verdeggianti, solcati da piccoli torrenti («aguàri»)« (Gravisi, 1920b, 185).

N°:3 Pezzo di terra in riva A:P:V, e olivi posto sopra il Monte Moro. chiamato i Luoghi di Monte Moro, quali li fanno lavorare per conto dominicale, confina a levante Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, mezzodì parte sudetto Sig. Co. Brutti con mezzo fosso, parte Marina mediante strada e parte il N°:28 mediante detta stradda, a ponente parte detto N°:28, parte il N°:27 mediante Bugo detto Aguar, e parte la suddetta casa colonica al N°:2, ed a Tramontana parte il N°:9, parte il N°:60 decimale, parte il N°:24, e parte Lorenzo Gavinello, di campi Padovani N°:18 Q ^u :- T ^c : 50 a ducati 60 il Campo, val	D. 1083: L. 3: 10
N°:4 Pezzo di terra in riva boschivo di terzo (taglio?) spinoso, e pascolivo posto sopra detto Monte Moro, confina a levante consorti Jacuzzi della Villa de Croattini parte, e parte Nob. Sig. Co. Alvise Tarsia, mezzodì parte detto Sig. Co. Tarsia e parte Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, a ponente parte detto Sig. Co. Brutti, e parte li N°: 33 e 43 decimali, ed a tramontana parte li N°: 43, 51, e 54 decimali, mediante detto Aguar, e parte detti Jacuzzi mediante Aguar suddetto di fanno C:27 Q ^u :3 T ^c :41 a ducati 24 il campo val	D. 66: L. 1: 1
NB. (Nota bene) che nella suddetta suma è compreso altro pezzettino di bosco seguito pure N°:4, che confina a levante il N°:34 decimale, mezzodì il N°:62 pur decimale a ponente il N°:27, mediante aguar, e parte il N°:47 anco decimale ed a tramontana li N°: 44, 48, e 39 pure decimali.	
N°:5 Pezzo di terra in riva boschivo di trefoglio, spinoso, e pascolivo posta sopra il Monte de Valon, qual bosco cresce per conto dominicale, e il pascolivo vien goduto dai cologni come il suddetto al N°:4, confina a levante li consorti Jacuzzi della Villa di Croattini con mezzo rugo detto aguar del Monte Valon, mezzodì li N°:54, 51, 50 e 45 decimali, a ponente parte il N°:36 decimale, e N°:16, e parte Domenico Fontanotto tutto mediante rugo detto aguar del Monte di Gordia ed a tramontana parte il N°:6 seguente a parte il N°:11 e parte suddetto Domenico Fontanotto di quantità alla suddetta misura padovana di C:13 Q ^u :- T ^c :111 a ducati 24 il campo val	D. 3154: L. 1 :-1
NB: che nella suddetta suma vi è compreso altro pezzetto in Monte Moro segnato N°:5, confina a levante col N°:12, mezzodì, e ponente, col N°:61 decimale, ed a tramontana col N°:21 mediante aguar	
N°:6 Pezzo di terra in riva boschivo di trefoglio; qual cresce per conto dominicale spinoso, ed il pascolivo goduto dalli cologni posto sopra il Monte di Gordia, confina a levante, parte il N°:11, parte Domenico Fontanotto, parte il suddetto pezzo al N°:5, mediante rugo detto aguar, parte il N°:36 decimale, e parte il N°:19, mezzodì parte detto Fontanotto, parte li N°:20 e 18, e parte il N°:19, a ponente parte il N°:18, parte il N°:55 decimale, parte Domenico Fontanotto livellario del Sig. Co. Canonico Brutti mediante rugo detto aguar del Monte Cavriola, ed a tramontana parte il seguente pezzo al N°:7, mediante detto aguar, parte S. Zuanne Manzin con mezzo detto aguar, parte Giorgio Barison con mezzo aguar di quantità alla predetta misura padovana di C:27 Q ^u :1 T ^c :172 a ducati 24 il campo val	D. 659: L. - : -
N°:7 Pezzo di terra in riva boschivo con spini di tre foglie, cresce per conto dominicale, ed il pascolivo goduto dalli cologni posto sopra il Monte detto Cavriola, e Drioretta, confina a levante parte Sig. Zuanne Manzin senza Fosso, parte il N°:6 suddetto mediante aguar, parte Domenico Fontanotto livellario del Sig. Co. canonico Brutti, e parte li N°:20 e 10 mediante detto aguar, mezzodì parte il N°:9, parte il N°:8 seguente, parte il N°:17, e parte Sig. Zuanne Manzin, a ponente parte detto N°17, e parte Gasparo Filippi mediante consortiva, ed a tramontana parte Giuseppe Fontanotto, parte Giorgio Barison parte Pustogna, e parte Antonio Iniloco senza fosso della quantità alla Misura Padovana di C:38 Q ^u :3 T ^c :182 a ducati 24 il campo, val NB. Che nella suddetta suma v'è compreso altro pezzettino di simil quantità posto sopra lo stesso Monte Cavriola, e confina a levante il N°:16, mezzodì il N°:9 a ponente il Zuanne Manzin, ed a tramontana il N°:17, ed è seguito come il suddetto col N° 7.	D. 935: L. 1 : -5
Rapporto ed unisco il valore de beni tenuti in casa	
La Casa dominicale al N°:1, val compresa i	
Mobbili, ed esclusa la chiesa	D. 2391: L.-: 18
La casa inaffittata al N°:2	D. 115: 5: 18
Li campi al N°:3	D. 1083: 3: 10

Il bosco al N°:4	D. 667: 1: 1
Simile al N°:5	D. 315: 1: 1
Simile N°:6	D. 659: -: -
Ed il suddetto N°:7	D. 935: 1: -5
Tutti i beni fatti lavorare in casa, e la dominicale coi mobbili vagliono	D. 6167: L. 1: -5
E rende annualmente un 'anno per l'altro, tratto dall'ultimo decenio	
Formento St ^a : - Q ^{te} : 2	
Sorgoturco St ^a : - 1 Q ^{te} : 2	
Mestura St ^a : - 3 Q ^{te} : -: 2	
Legumi St ^a : - Q ^{te} : 1	
Legna Carra N°: St ^a : - Q ^{te} : - ¾	
Fassine N°:215	
Fieno Carra N°:1 ¾	
Vino M i :8	
Oglio O ^e : 5 M i : 3 B ^e : 21	
e dal torchio oglio O ^e : 8 M i : 2 B L : 11 ¼	
Sporche però delle spese de lavoradori, e del mantenimento del torchio	
Nel Monte Cavriola Possessione Grande	
Segue la casa colonica condotta da Domenico Fratti, figli, e Germani Fontanotti	
N°:8 Facciata di muro a mezzodi longo fuori P: 22, alto con fonda P: 3:3, fà P: 79:1	
Facciata opposta simile P: 79:1	
Tempiavo a levante largo dentro P. 3:4, alto con fonda, e frontespizzo P: 4:3, fà P: 17:2 ½	
Tempiavo opposto simile P: 17:2 ½	
Tre tramezzere simili P: 17:2 ½	
Facciata a mezzodi della tezza longa P: 8, alto con fonda P: 4, fà P: 32, che dedotto P: 6 di due vanni, resta P: 26	
Tempiavo a levante largo dentro P: 3, alto P: 4:2 ½, fà P: 13.2 ½	
Tempiavo opposto simile di P: 13:2 ½, che dedotto P: 3 di vanno, resta P: 10:2 ½	
Suma Muro P: 260:3 ½	
e val a L. 7 il passo	L. 1824:18
Coperto di coppi tavellato longo per colmo P: 22, largo con pendenze, e Linde P: 5:2, fà P: 118:4 a L. 9 il passo, val	L. 1069:-4
Coperto della tezza tavellado longo P: 8, largo con pendenza, eLinde P: 4 fà P: 32 a L. 8 il passo, val	L. 256

	Summa	L. 3150:-2
	Controstà suma di	L. 3150:-2
Sotto il n.mo coperto		
Solaro di legni, e tolle longo P: 10:1, largo P: 3:4, fà P: 38:3 a L. 3:10 il passo, val		L. 135:-2
Fenestra a ponete in due parti con 4 polisi in bertoelle, val		L. 2:10
Altra fenestra simile a mezzodì		L. 2:10
Altra fenestra seguente simile		L. 2:10
Scuro di pietra con due polisi in bertoelle e val		L. 3:10
Altra stanza		
Scuro di fenestra a mezzodì simile alli suddetti, val		L. 2:10
Altro scuro di porta simile al suddetto, val		L. 3:10
Altra Camera		
Scuro di fenestra a mezzodì in tutto simile alli suddetti, e val		L. 2:10
Altra simile a ponente		L. 2:10
Scala di legni e tolle discende in cocina di Gradini N.o 12, parapetto di tolle, scuro di porta in fondi d'essa scala, val tutto		L. 14
Cantina a Tramontana		
Facciata di muro a tramontana longo fuori P: 4:2, alta con fonda P: 1:3, fà P: 7		
	Summa	L. 3321:-4
	Controstà summa di	L. 3321:-4
Tempiavo a levante longo P: 2:2, alto con fonda e spizzo P: 2:2, fà P: 5:4		
Tempiavo opposto simile		P: 5:4
Summa Muro		P: 17:3
e val a L. 7 il passo		L. 123:-4
Coperto di coppi tavellado longo P: 4:2 largo con pendenza, e Linde P: 3:3 ½, fà P: 16:1 ½, a L. 8 il passo, val		L. 130:-8
Fenestra a levante con ferrata di bastoni N°:5, scuro sopra senza ferramenta, val		L. 6
Altra fenestra opposta simile		L. 6
Bastello alla porta on due polisi in bertoelle, cattenazzo, e quatro gradini di pietra, val		L. 12
In Caneva¹²		
Fenestra a mezzodì con ferrata di bastoni N°:6, val		L. 6

12 »Cànova (ven. anche càneva) s. f. [lat. tardo canāba (forse dal gr. κάμβαρος «scheletro ligneo»), che designava le baracche, unite in villaggi, sorte presso i campi militari romani come abitazioni di vivandieri, mercanti, donne], region. – 1. Bottega dove si vende vino al minuto, talora anche pane e altri commestibili: era una canova, poteva vendere vino soltanto a fiaschi (Pratolini). 2. ant. In Toscana, il magazzino delle biade o grani per l'approvvigionamento delle città e degli eserciti; a Venezia e altrove, il magazzino del sale« (Treccani, 2023).

Altra fenestra seguente simile	L. 6
Scuro di porta in due parti con 4 polisi in bertoelle, val	L. 5
Altro scuro di porta tende alla seguente stanza con due polisi, ed una bertoelle, val	L. 3
Stanza seguente	
Scuro di porta a mezzodi con due polisi in bertoelle e val	L. 4
Summa	L. 3622:16
Controstà summa di	L. 3622:16
Scuro di orta va in cocina con due polisi in bertoelle, val	L. 3
In Cocina	
Scaffa di pietra in muro val	L. 6
Nappa in tellaro di legni, e tolle, maschera di tolle, tromba in sfondro di muro, camin sopra i coppi, e val	L. 15
Scuro di porta a mezzodi con due polisi in bertoelle, a cattenazzo val	L. 4
In Follador	
Coperto di coppi tollado longo P: 4: 1, largo con pendenze, e Linda P: 2:3 ½, fà P: 11:1 ½, a L. 6 il passo val	L. 67:16
Tezzon e Stalla	
Solaro di legni, e tolle serve di tobiadura, longo P: 11:1, largo P: 3:4, fà P: 42:3, a L. 3 il passo val	L. 127:16
Scuro di porta con due polisi in bertoelle, val	L. 3
Altro scuro di porta ad altra stalla con due polisi in bertoelle, val	L. 3
Nel Sottoportico	
Legni di tobiadura N°:15 di pioppo vaglione	L. 15
Summa	L. 3767:-8
Controstà summa di	L. 3767:-8
Forno con muro di quatro lati, con pian, ciel e boca di cotto, e coperto di coppi, val	L. 60
Muro di chiosura a ponente longo P: 3:2 ½, alto con fonda P: 1:2, fà P: 4:4 ½ a L. 5 il passo val	L. 24:10
Bastello di liste in due parti con quattro polisi in bertoelle e cattenazzo, val	L. 8
Summa appieneo	L. 3859:18
Batto il terzo con	L. 1286:13
Resta il valor netto in	L. 2573:-5
Fanno da L. 6 l'uno	D. 415: L:-5
Fondi d'essa casa, cortivo, ed orto posta sopra il Monte Cavriola e Driosetta, confina a levante il suddetto N°:7, a mezzodi il seguente N°:9, ed alli Monti il suddetto N°:7, della quantità di C:1 Q ^u :- T°:188 a ducati 100 il campo val	D. 122: L. 2: -7
Valore della casa con suo fondi	D. 537: L. 2: 12

N°:9 Pezzo di terra A. P. V. con piantadelle alte, e olivi posto parte a piedi del Monte Cavriola, verso ponente sopra la Marina, e appiedi del Monte Moro chiamato Olivetti, Albafior e sul Monte tre (Tressi?), le vignade, il Tresso sotto sotto la casa, Due Tressi a mezzo, ed el Tresso di sotto, il Campo del consejo, Sotto le vignade, Campo sotto il monastero, il Campo dell'Aria, le Pianta longhe, il Campo dei Comari, e la Valetta a piè del Monte Mor, fra essi campi stà il monastero al N°:1, che tutto unito confina a levante parte l suddetto N°:8, parte il N°:10 seguente mediante aguar, parte il N°:24, parte il N°:60 decimale, parte il suddetto pezzo N°:3, e parte il N°:27, a ponente la Marina mediante stradda, e parte il Sig. Zuanne Manzin con tutto il fosso, ed a tramontana parte la Sig.ra Santa Gavarda senza fosso, parte il N°:7, parte il N°:16., e parte il suddetto N°:8 di C:54 Q ^u :2 T ^c :151 a ducati 60 il campo val	D. 3280: L. 4: 17
N°:10 Pezzo di terra A. P. V. con piantadelle alte N°:14, e olivi posto appiedi del Monte de Gordia chimato Campo di Là del Aguar, confina a levante il N°:61 decimali mediante aguar del Monte Moro, mezzodì il N°:24 mediante suddetto Aguar, a ponente il suddetto pezzo al N°:9 mediante aguar del Monte Cavriola, e parte il suddetto pezzo al N°:7, ed a tramontana il N°:20 di C:3 Q ^u :- T ^c :- a ducati 60 il campo val	D. 180: L.-: -
N°:11 Pezzo di terra A. N. posto sopra il Monte Gordia chiamato i Campi Nudi, confina a levante Domenico Fontanotto conduttore, mezzodì parte il N°:5, e parte il N°:6, a ponente detto N°:6, ed a tramontana Gio. Batta Fontanotto di C:3 Q ^u :- T ^c :64 a ducati 36 il campo val	D. 110: 4: 12
N°:12 Pezzo di terra A. P. V. con piantadelle alte N°:6, e schiera d'Olivi N°:2 posto sopra il Monte Moro confina a levante, e mezzodì Lorenzo Gavinello senza fosso, a ponente parte il N°:61 decimale e parte il N°:5, ed a tramontana il N°:62 decimale di C:1 Q ^u :1 T ^c :147 a ducati 60 il campo val	D. 85: L. 4: -2
N°:13 Una casetta in Sermin con muri cattivi, coperta di coppi, cioè	
Facciata di muro a levante longa fuori P: 4, alta con fonda P: 2, fà	P: 8
Facciata opposta simile di	P: 8
Tempiavo a mezzodì largo dentro P: 2, alto con fonda, e frontespizzo P: 2:1, fà	P: 4:2
Tempiavo opposto simile	P: 4:2
	Suma muro P: 24:4
E val a L. 5 il passo, val	L. 124
Coperto di coppi tollado tutto vecchio, longo P. 4, largo con pendenze, e Linde P: 2:2, fà P: 9:3, e val a L: 4 il passo	L. 43:-4
Scuro di porta a mezzodì con due polisi in bertoelle, seradura con chiave, e schiona, val	L. 6:10
	Suma appieno L. 173:14
	Batto il terzo con L. 57:18
	Resta il valor netto di L. 115:16
	Sono da L. 6:-4 l'uno D. 18 L. 4: -4
N°:13 Pezzo di terra A. N. posto appiedi del Monte di Sermin, chiamato in Sermin, sopra cui v'è una casetta di muro coperta di coppi, del valor come in minutta di	D. 18 L. 4: -4
confina a levante parte il N°:25, e parte il Sig. Antonio di Venezia, mezzodì saline del suddetto convento di S. Francesco da Capodistria senza fosso, a ponente saline del Nob. Sig. Co. Andrea Tacco consorte col rev.ssimio Capitolo da Capodistria senza fosso, ed a tramontanail fiume Risan di C:6 Q ^u :- T ^c :95 a ducati 36 il campo val	D. 220 L. -: 9
	Suma in tutto D. 238 L. 4: 13

N°:14 Pezzo di terra prativo posto a S. Nicolò d'Oltra, chiamato Prado del Molo di S. Nicolò, confina a levante parte il N°:23, e parte il N°:27, mezzodi la Marina, a ponente, e tramontana al suddetto N°:9, di C:7 Q ^{li} :1 T ^{ce} :55 a ducati 40 il campo val	D. 292: 3: 16
N°:15 Pezzo di terra arativo posto a levante del Molo di S.ta Cattarina, chiamato Prado di S.ta Cattarina, confina a levante il Nob. Sig. Carlo Petronio senza fosso, mezzodi il Nob. Sig. Carlo Canonico Marigotti senza fosso, a ponente parte prado del Rev.mo Sig. Canonico Zoratti con tutto il fosso, e parte saline del Nob. Sig. Nicolò de Belli con tutto il fosso, ed a tramontana saline del Sig. Zuanne Manzin con tutto il fosso di C:4 Q ^{li} :- T ^{ce} :33 a ducati 50 il campo val	D. 202: -: -
Tenuti tutti li suddetti beni dal N°:8, sino al N°:15 ambi inclusive alla parte dai colonne Domenico, Fratti, figli, e Germani Fontanotti	
Animali bovini in consegna alli detti colonne per L. 600 sono da L. 6:4 l'uno	D. 96: 4: 16
Rapporto ed unisco il valore della Possessione grande tenuta dai suddetti Fontanotti	
La casa colonica al N°:8 con suo fondi, cortivo, ed orto	D. 537 L. 2: 12
La terra al N°:9	D. 3280: 4: 17
La terra l N°:10	D. 180: -: -
Al N°:11	D. 110: 4: 12
Al N°:12	D. 85: 3: -2
Al N°:13 con la casetta sopra	D. 238: 4:13
Il prado al N°:14	D. 292: 3:16
Il suddetto prado al N°:15 Gli animali bovini consegnati	D. 202: -: - D. 96:4: 16
Il valore della Possession Grande con la casa colonica ed animali è	D. 5024. 3: 12
E rende un 'anno per l'altro tratto dall'ultimo decenio	
Formento St ^a : 13 Q ^{te} : 2 Q ^{li} : 2	
Sorgoturco St ^a : 23 Q ^{te} : - Q ^{li} : -	
Mestura St ^a : 9 Q ^{te} : 3 Q ^{li} : 2	
Legumi St ^a : 2 Q ^{te} : - Q ^{li} : 2	
Oglio O ^{ce} : 8 M ⁱ : 1 B ^{ce} : 15	
Vino M ⁱ : 66 S ^{ce} : 4	
Fassine N°:1236	
Casizzi il bisogno	
Legno Cara 1 3/4	
Fieno Cara N°:1	
Perziutti N°:2	
Ovi N°:100	
Dindj N°:2	

Pollastri	N°:4	
Capponi	N°:4	
Galline	N°:4	
Uva buone ceste	N°:2	
Tutta l'uva marzenina		
Possessione, detta la Possessione piccola		
N°:16 Casa Condotta da Andrea, e Fratti Sig. Zuanne Fontanotto posta sopra il Monte Cavriola.		
Facciata di muro a mezzodì lungo	P: 3 ½, alto P: 3, fà	P: 9:1 ½
Facciata opposta simile		P: 9:1 ½
Tempiavo a Levante largo	P: 2:4, alto P: 5:1 ½, fà	P: 9:1
Casa annessa		
Facciata a levante longa	P: 4:2 ½, alta con fonda P: 2:4 ½, fa	P: 13
Facciata opposta simile		P: 13
Tempiavo a mezzodì largo dentro	P: 5:2, alto con fonda, e frontespizzo P: 3:2, fà	P. 13:2
Tempiavo opposto simile		P: 13:2
Due tramezzere simili		P: 26:4
Segue la Stalla		
Facciata a mezzodì longa	P: 6 ½, alta con fonda P: 2:2, fà	P: 14:3
Facciata opposta simile		P: 14:3
Tempiavo a levante largo	P: 4:1 alto con fonda, e frontespizzo P: 2:3, fà	P: 10:4
Tempiavo opposto simile		P: 10:4
Summa muro:	P: 158:2	
	E val a L. 6 il passo	L. 950:-8
	Controstà summa di	L. 950:-8
Coperto di coppi tollado	Longo P:3:1, largo con pendenze, e Linde P: 3:2, fà P: 10:4 ½, a L. 6:10, val	L. 70:17
Coperto di coppi tollado annesso	Longo P: 4:2 ½, largo con pendenze, e Linde P: 6:1, fà P:27:4 ½, a L. 7, val	L. 195:-6
Coperto di coppi della stalla tollado	longo P: 6, largo con pendenze, e Linde P: 4:3, fà P: 28:1, a L. 6 il passo, val	L. 169:-6
Sotto il primo Coperto		
Solaro di legni, e tolle	longo P:3, largo P: 2:3, fà P: 7:4, a L. 3 il passo, val	L. 23:-8
Scuro di fenestra a mezzodì	con due polisi a bertoelle, e cattenazzo, val	L. 2:10
Fabrica annessa		
Altra fenestra a levante	scuro in due parti con quatro polisi in bertoelle, val	L. 2:10
Scuro di porta và alla seguente camera	con due polisi in bertoelle, e due cattenazzi, val	L. 4

Scuro di fenestra a mezzodì in due parti con quatro polisi in bertoelle, val	L. 3
Scuro di porta vâ alla seguente camera con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 4
Scuro di fenestra a mezzodì con due polisi in bertoelle e cattenazzo, val	L. 2:10
Altro scuro seguente simile, val	L. 2:10
Altro scuro a ponente simile, val	L. 2:10
Summa	L. 1432:15
Controstà suma di	L. 1432:15
Parè di tolle, che divide questa stanza in due, scuro di porta in esso con due bertoelle snodate, val tutto	L. 10
Scalla di legni e tolle discende in cocina di gradini N°:10, e parapetto sopra di tolle, val	L. 10
Solaro di legni e tolle longo P: 5, largo P: 3:4, fâ L. 19, a L. 3:10, val	L. 66:10
In pian terreno In Cantina	
Scuro di porta a mezzodì con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 5
Stanza a Levante Della Cocina	
Scurazzo di fenestra a mezzodì senza ferramenta, val	L. 1
Scuro di porta vâ in cocina con due polisi in bertoelle, e schiona, val	L. 4
In Cocina	
Nappa in tellaro di Legni, e tolle con maschera, tromba in sfondo di muro, e camin sopra i coppi, val	L. 12
Scafetta di pietra rotta, val	L. 3
Scuro di fenestra a mezzodì con due polisi in bertoelle, val	L. 2
Summa	L. 1546:-5
Controstà suma di	L. 1546:-5
In Stalla	
Scuro di porta alla Tezza con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 4
Scuro di fenestra a ponente con due polisi in bertoelle, e cattenazzo val	L. 2
Scuro di porta della Stalla con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 3:10
Solaro di legni e tolle longo P: 5, largo P: 4:1, fâ P: 21 a L. 3 il passo, val	L. 63
Forno con muro da quatro lati, e due pillastri che sostentano il coperto di coppi, con pian, ciel e boca di cotto, e val	L. 50
Summa appieno	L. 1668:15
Batto il terzo con	L. 556:-5
Resta valor netto	L. 1112:10
Fanno da L. 6:-4 l'uno	D. 179 L. 2: 14

Fondi della stessa casa cortivo, e orto, confina a levante, e tramontana il N°:7, a mezzodì il N°:9, ed a ponente il suddetto N°:7 della quantità alla suddetta misura padovana di C:1 Q ^u :1 T ^c :- a ducati 100, val	D. 125:-:-
Il valore della suddetta casa con suoi fondi è	D. 3040: L. 2: 14
N°:17 Pezzo di terra A:P:V: e olivi posto sopra il Monte Cavricola chiamato Campo de' (Sella?), Campo de Scabian, i Tressi drio le Case, Campi di Sier Giacomo, ed il Campo dei Olivi con entro tre corpi di beni decimali seguenti alli N°:57, 58, e 59, confina a levante, e tramontana il suddetto N°:7, mezzodì parte s.o N°:7, e parte il N°:16, ed a ponente il Sig. Zuanne Manzin mediante consortiva parte, e parte il suddetto N°:7 di C:18 Q ^u :- T ^c :138, a ducati 60 il campo, val	D. 1089: L. 5: -6
N°:18 Pezzo di terra A:P:V: con piantadella alte e Olivi posta sopra il Monte Gordia chiamato Sora la Fontana, confina a levante il N°:6, mezzodì parte detto N°:6, e parte il N°:20, a ponente parte il N°:7, e parte Domenico Fontanotto livellario del Rev.ssimmo Sig. Co. Canonico Brutti, ed a tramontana il N°:55 decimale di C:3 Q ^u :- T ^c :167, a ducati 60 il campo val	D. 191: 5: 15
N°:19 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:12, e Olivi, e parte A: N: posto a piedi del Monte Gordia sui Banei, confina a levante li N°:46, 44, e 47 decimali, mezzodì li N°:47 decimale, e parte il N°:21, a ponente, e tramontana il suddetto passo al N°:6 di C:6 Q ^u :1 T ^c :113, a ducati 55 il campo val	D. 351: L:- :18
N°:20 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte, e Olivi posto nell'aguar di mezzo a piè di detto Monte di Gordia, confina a levante parte il N°:6, e parte il N°:21, mezzodì il N°:10, a ponente, e tramontana il detto N°:7 mediante aguar di Cavriola di quantità di C:2 Q ^u :3 T ^c :54, e val a ducati 60 il campo val	D. 168: 5: -6
N°:21 Pezzo di terra A:P:V: con piantadella alte, e Olivi posto di là dell'aguar sotto la Rivata, confina a levante il N°:4, mediante aguar del Monte Moro, mezzodì il N°:5 mediante il detto aguar, a ponente il suddetto N°:20, ed a tramontana il suddetto N°:19, di quantità di C:1 Q ^u :1 T ^c :49, e val a ducati 60 il campo val	D. 78: L. 3: -2
N°:22 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte, e olivi chiamato Campo del Campaniel, confina a levante il N°:9 mediante consortiva, mezzodì parimenti, a ponente il monastero mediante consortiva ed a tramontana il suddetto N°:9 C:2 Q ^u :1 T ^c :-, e val a ducati 60 il campo val	D. 135: - : -
N°:23 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte ad Olivi detto Campo del Mandrachio appeso il Molo, confina a levante, e tramontana il N°:27, a mezzodì, ed a ponente il N°:14, di C:1 Q ^u :2 T ^c :-, e val a ducati 60 il campo val	D. 90: - : -
N°:24 Altro pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte, e Olivi posto a piè del Monte Moro detto La Comara, confina a Levante parte il N°:61 decimale, parte il N°:3, mezzodì parte detto N°:3, e parte il N°:60 decimale, a ponente detto decimale, ed a Tramontana parte il N°:9; parte il N°:10 mediante l'aguar di Monte Moro, e parte il N°: decimale C:1 Q ^u :2 T ^c :141, a ducati 60 il campo, val	D. 100: L. -: -9
N°:25 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:8, e olivi, posto a piè del Monte Sarmin detto pure in Sarmin confina a levante il Reverendo Sig. D. Antonio Genzo, a mezzodì il Sig. Santorio da Venezia, a ponente il suddetto pezzo al N°:13; ed a tramontana Antonio de' Zorzi di quantità di C:1 Q ^u :1 T ^c :187, val a ducati 60 il campo,	D. 82: 2 : -4
N°:26 Pezzo di terra A: N: 13 posto in detto loco verso il fiume Risan anco chiamato in Sarmin, confina a levante il Nob. Sig. Co. Stefano Fin, mezzodì Antonio de' Zorzi, e parte il suddetto pezzo al N°:13, a ponente detto N°:13, ed a tramontana il fiume Risan di C:2 Q ^u :- T ^c :173, a ducati 40 il campo, val	D. 88: 1 : -9
N°:27 Pezzo di terra prativo in pertinenze di S. Nicolò d'Oltra chiamato Prado del Molo di S. Nicolò, confina a levante, e mezzodì la Marina, a ponente parte N°:14, e parte il N°:23, et parte il N°:9, ed a tramontana parte detto N°:9, e parte il N°:28 ambi mediante aguar del Monte Moro, di quantità di C:5 Q ^u :- T ^c :168, e val a ducati 40 il campo	D. 208: L. -: -

N°:28 Pezzo pascolivo ivi annesso chiamato Anconella goduto da tutti due li colanni, confina a levante la Marina, mezzodì, e ponente il suddetto N°:27 mediante l'aguar, ed a tramontana il N°:3 mediante consortiva di C:1 Q ^u :3 T ^e :114 a ducati 40 il campo, val	D. 75: 2: 13
N°:29 Pezzo A:P. d'Olivi, posto nelle pertinenze di Gordia chiamato Pitrezza, confina a levante, e tramontana Domenico Fontanotto, mezzodì il seguente pezzo al N°:30, ed a ponente Giorgio Barison di C:1 Q ^u :2 T ^e :169 a ducati 60 il campo, val	D. 102: -: -9
N°:30 Pezzo di terra in riva boschivo di foglie tre spinoso, e pascolivo anco chiamato Pitrezza, confina a Levante Domenico Fontanotto, mezzodì parte stradda comune tende da Gordia a Buje e parte Gio. Batto Fontanotto, a ponente Giorgio Barison, ed a tramontana detto Barison e parte il suddetto pezzo al N°:29 di C:2 Q ^u :3 T ^e :36, e val a ducati 24 il campo	D. 67: L. -: -3
Rapporto ed unisco il valore della presente possessione detta Possessione Piccola	
La casa colonica con suo fondi, cortivo ed orto descritta al l N°:16, val	D. 304: 2:14
La terra al N°:17	D. 1089: 5:-6
La terra al N°:18	D. 191: 5: 15
La terra al N°:19	D. 351: -: :18
La terra al N°:20	D. 168: 5: -6
La terra al N°:21	D. 78: 3: -2
La terra al N°:22	D. 135: -: -
La terra al N°:23	D. 90: -: -
La terra al N°:24	D. 100: -: -9
La terra al N°:25	D. 88: 2: -4
La terra al N°:26	D. 88: 1: -9
Il Prado al N°:27	D. 208: -: -
L'altro al N°:28	D. 75: 2: 13
La terra al N°:29	D. 102: -: -9
Ed il bosco al N°:30	D. 67: -: -3
Li Beni vaglione	D. 3138: 5: 12
Ivo animali in consegna per L. 194 sono da L. 6:4	D. 31: 1: 16
Possessione, ed animali	D: 3170: 1:-4
E rende annualmente per quanto si è tratto dall'ultimo decennio.	
Formento St ^a : 5 Q ^l : 2	
Sorgoturco St ^a : 12: -	
Mestura St ^a : 5: -	
Legumi St ^a : 1: 3	
Vino Mi: 36:3	

Oglio	O ^e : 3 M ⁱ : 2 B ^e : 15	
Fassine	N ^o :633	
Legno Carra	N ^o : ¾	
Persuttio	uno	
Pollastri	N ^o :4	
Capponi	N ^o :2	
Ovi	N ^o :30	
Uva cesti	N ^o :2	
Carisi il bisogno		
N ^o :31 Pezzo di terra A: N: posto sopra il Casal de Cernivani, condotte ad affitto semplice da Andrea di Giambatta Pizzamuj stà sopra la suddetta chiesa di S. Caterina, confina a levante a mezzodì Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, a ponente Sig. Carlo Petronio, ed a tramontana stradda comune vā a Muja di C:1 Q ^u :- T ^e :38, a ducati 36 il campo , val E paga all'anno in contadi L. 7		D. 41: L. 4: -
Beni decimali		
N ^o :32 Pezzo di terra A:P:V: con piantadella a frutto N ^o :3, e olivi posto in Monte Moro condotto ad affitto semplice da Andrea di Zuanne Fontanotto, confina a levante il seguente pezzo al N ^o :33, mezzodì il N ^o :41 decimale, a ponente il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, ed a tramontana il N ^o :44 decimale di C:- Q ^u :2 T ^e :190, e val a ducati 60 il campo		D. 43: L. 3:10
N ^o :33 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N ^o :4, posto in Monte Moro, condotto ad affitto semplice Andrea di Zuanne Fontanotto, confina a levante il N ^o :43 decimale, mezzodì il N ^o :40 pur decimale, a ponente parte il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, parte il N ^o :41 decimale, e parte il suddetto pezzo N ^o :32, ed a tramontana il N ^o :51 pur decimale mediante aguar del Monte Moro, di C:1 Q ^u :- T ^e :115, e val a ducati 60 il campo		D. 68: L. 1:-6
Li suddetti due pezzi vengono condotti dal Fontanotto, sopria i quali paga decima, ed affitto contadi L. 22 Il valore di suddetti due pezzi di terra è		D. 101: L. 4:16
N ^o :34 Pezzo di terra A:P: con olivi posto in Monte Moro possesso da Andrea di Zuanne Fontanotto, confina a levante il N ^o :35 decimale, mezzodì il N ^o :62 anco deimale, a ponente il N ^o :4, ed a tramontana il N ^o :39 decimale, di C:1 Q ^u :- T ^e :53, e val a ducati 60 il campo D. 63: L. 4 :5 Capital della decima è		D. 6: L. 2: -6
N ^o :35 Pezzo di terra A: P: con olivi posto in Monte Moro possesso da Antonio Miloco, confina a levante il N ^o :37 decimale, mezzodì il N ^o :62 pur decimale, a ponente il suddetto pezzo al N ^o :34, ed a tramontana il N ^o :39 decimale, di C:- Q ^u :2 T ^e :150, e val a ducati 60 il campo D. 40: L. 4: -8 Capital della decima è		D. 4: -: -8
N ^o :36 Pezzo di terra A:P:V:, e olivi posto sopra il Monte Gardia possesso di Antonio Miloco, confina à levante parte il N ^o :5, e parte il N ^o :45, decimale mediante aguar del Monte Gordia, mezzodì li N ^o :52; 49 decimali mediante aguar del Monte Moro, parte il N ^o :46 decimale, a ponente parte il N ^o :19, e parte il N ^o :6, ed a tramontana il detto N ^o :6 di T ^e :3561, e fà C. 3:3:40 e val a ducati 60 il campo D. 227: L. 5: 5, Capital della decima è		D. 22: L. 4: 17
N ^o :37 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N ^o :8, e olivi posto in Monte Moro posesso da Antonio Filippi, confina a levante, il N ^o :38 decimale, mezzodì il N ^o :62 pur decimali a ponente il N ^o :35, ed a Tramontana li N ^o :39 e 42 decimali di C:3 Q ^u :- T ^e :128, a ducati 60 il campo val D. 189: - :18 Capital della Decima è		D. 18: 5: 13

N°:38 Pezzo di terra A:P:V: con piantadella alte N°:4, e olivi posto in Monte Moro, possesso da Mattio Novac, confina a levante il N°:42 decimale, mezzodì il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, a ponente il N°:37 suddetto, ed a tramontana il N°:42 decimale di C:1 Q ⁴ :- T°:124, e val a ducati 60 il campo D. 68: L. 5:6 Capital Decimale è	D. 6: 5: 10
N°:39 Pezzo di terra A:P:V: con piantadella alte N°:6 posto in Monte Moro, possesso da Mattio Novac, confina a levante il N°:37 decimale, mezzodì parte detto N°:37, e parte li N°:35, e 34 decimali, a ponente il N°:4, ed a Tramontana li N°:48, e 49 decimali mediante aguar del Monte Moro di C:- Q ⁴ :2 T°:90 e val ducati 60 il campo D. 36: L. 2:13, Capitale della Decima è N°:40 Passo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:2 posto in Monte Moro possesso da Domenico Fontanotto, confina a levante il N°:43 decimale, mezzodì il N°:4, a ponente il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, ed a tramontana il N°:33 di C:- Q ⁴ :1 T°:- e a ducati 60 il Campo val D. 15 Capitale della Decima è	D. 3: L. 4: - D. 1: 3: 2
N°:41 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:8, e olivi posto in Monte Moro possesso da Domenico Fontanotto, confina a levante il N°:33 decimale, mezzodì, e ponente il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti, ed a tramontana il N°:32 decimale di C:- Q ⁴ :2 T°:97 a ducati 60 il campo, val D. 36: L. 5: 15 Capitale della decima è	D. 3: 4: -6
N°:42 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:4, e olivi posto in Monte Moro possesso da Lorenzo Gavinello, confina a Levante il N°:32; mezzodì il Nob. Sig. Co. Agostin Brutti a ponente il N°:38 decimale ed a tramontana li N°:49; e 51 decimali mediante aguar, e parte il N°:33 C:1 Q ⁴ :1 T°:30, e val ducati 60 il Campo D. 77: -:18 Capitale della decima è	D. 7: L. 4: -8
N°:43 Pezzo di terra A:P:V con piantadella giovani N°:12 posto in Monte Moro possesso da Mattio Morbido, confina levante, mezzodì, e tramontana il N°:4, ed a ponente parte detto N°:4, e parte li N°:40, e 33 decimali C:1 Q ⁴ :1 T°:112, a ducati 60 il campo, val D. 83: - : - Capital Decimale è	D. 8: 1: 17
N°:44 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:3, e Olivi posto a piedi del Monte Gordia, possesso da Pietro Padoan detto Santogobbo, confina a levante il N°:48 decimale, e parte il N°:4 mediante aguar mezzodì, e ponente il N°:47 decimale, ed a tramontana il N°:46 decimale C:- Q ⁴ :1 T°:-, a ducati 60 il campo val D. 15: L. -:- Capital Decimale è	D. 1: L. 3: 2
N°:45 Pezzo di terra A:P: d' olivi posto sopra il Monte Valon, possesso da Pietro Padoan detto Santogobbo, confina a levante il N°:53 decimale, mezzodì il N°:52 anco decimale, a ponente il N°:36 pur decimale, ed a tramontana il N°:5, di C:- Q ⁴ :2 T°:110, e val a ducati 60 il campo D. 37: L. 5:-6 Capital Decimale è	D. 3: 4: 18
N°:46 Pezzo di terra A:P: con olivi posto ai piedi del Monte Gordia possesso da Pietro Padoan detto Santogobbo, confina a levante il N°:36 decimale, mezzodì li N°: 48, e 44 decimali a ponente il N°:19, ed a tramontana il N°:36 decimale, di C:- Q ⁴ :1 T°: 60, e val a ducati 60 il campo D. 19: L. 1: 15, Capital Decimale è	D. 1: L.5: 15
N°:47 Pezzo di terra A:P:V: con piantadelle alte N°:3, e olivi posto sopra il Monte Gordia, possesso da detto Pietro Padoan detto Santogobbo, confina a levante parte il N°:44 decimale, e parte il N°:4 mediante aguar del Monte Moro, mezzodì il N°:21, a ponente, e tramontana il N°:19, di C:1 Q ⁴ :1 T°:-, a ducati 60 il campo val D. 75: -: - Capital Decimale è	D. 7: L. 3: 2
N°:48 Pezzo di terra A:P: con olivi posto ai piedi di detto Monte Gordia, possesso da Nazari Padoan detto Santogobbo, confina a levante il seguente N°:49 decimale, mediante aguar, mezzodì il N°:39 decimale mediante aguar, a ponente il N°:4; ed a tramontana li N°:44, e 46 decimali mediante aguar di C:- Q ⁴ :1 T°:166, a ducati 60, val D. 26: L. 5: -6 Capital Decimale è	D. 2: 4: 10

N°:49 Pezzo di terra A:P: V: con piantadelle alte N°:14, e olivi posto a piedi del Monte Valon presso l'aguar dal Monte Moro, possesso da Nazario Padoan detto Santogobbo, confina a levante li N°: 52, e 51 decimali, mezzodi li N°:42, e 39 decimali, mediante aguar, a ponente li N°:48, e 46 decimali mediante aguar, ed a tramontana li N°:36 e __ mediante aguar di C:- Q ^è :3 T ^è :166, e val a ducati 60 il campo D. 52: L. 3: 10 Capitale decimale è	D. 5: L. 1: 11
N°:50 Passo di terra A:P: con olivi posto sopra detto Monte Valon, possesso da Nazario Padoan detto Santogobbo, confina a levante il N°:5, mezzodi il N°:51 decimale, a ponente il N°:52 pur decimale, ed a tramontana il N°:53 anco decimale di C:- Q ^è :1 T ^è :169, e val a ducati 60 D. 27: L. -: -9 Capitale della decimale è	D. 2: L. 4: 8
N°:51 Passo di terra A:P: V: con piantadelle alte N°:8, e olivi posto a piedi del Monte Valon, possesso da Lorenzo Padoan detto Santogobbo, confina a levante N°:54 decimale, a mezzodi il n°4 parte, e parte li N°:33; e 42 decimali mediante l'aguar del Monte Moro a ponente il N°:49 decimale, ed a tramontana il N°:50 suddetto decimale di C:1 Q ^è :2 T ^è :-, e val a ducati 60 il campo D. 90: -: - Capitale della decimale è	D. 9: -: -
N°:52 Pezzo di terra A:P: d'olivi posto ai piedi del Monte Valon, possesso da Lorenzo Padoan detto Santogobbo, confina a levante li N°:45, e 50 decimali, mezzodi li N°:51, e 49 anco decimali, a ponente il detto N°:49, ed a tramontana il N°:36 decimale di C:- Q ^è :3 T ^è :107, e val a ducati 60 il campo D. 52: L. 3: 19 Capitale decimale è	D. 5: L. 1: 13
N°:53 Passo di terra A:P: d'olivi posto sopra il Monte Vallon, possesso da Lorenzo Padoan detto Santogobbo, confina a levante, e tramontana il N°:5, mezzodi il N°:50 decimale, ed a ponente il N°:45 pur decimale, di C:- Q ^è :3 T ^è :162, e val a ducati 60 il campo D. 56: L. 3: 10 Capital della decima è	D. 5: 4: 1
N°:54 Pezzo di terra A:P: V: con Piantadelle alte N°:12, e olivi posto a piedi del Monte Valon, possesso da Zuanne Padovan detto Santogobbo, confina a levante e mezzodi il N°:4 mediante aguar del Monte Moro, a ponente il N°:51 decimale, ed a tramontana il N°:5 di C:1 Q ^è :- T ^è :50, a ducati 60, val Capitale della decima è	D. 6: L. 2: -4
N°:55 Pezzo di terra A: P: V: posto sopra il il Monte Gordia, possesso da Antonio d' Andrea Fontanotto, confina a levante parte il N°:6, e parte il N°:18, a ponente Domenico Fontanotto livellario del Rev.ssimmo Sig. canonico Brutti mediante aguar, ed a tramontana detto N°:6, di C:4 Q ^è :1 T ^è :13; e val a ducati 60 il campo, D. 255: L. 5: 17 Capital decimale è	D. 25: L. 3: -4
N°:56 Pezzo di terra A: P: d'olivi posto sopra il Monte Cavriola, possesso da Mattio Novac, confina a Levante parte il N°:7, e parte Andrea Fontanotto, mezzodi detto N°:7, a ponente e Tramontana parimente, di C:2 Q ^è :- T ^è :-; e val a ducati 60 il campo, D. 120: -: - Capitale della decimale è	D. 12: L. -: -
N°:57 Pezzo di terra A:P: d' Olivi posto sopra detto Monte Cavriola, possesso dalla Nob. Sig. ra Co. Anna Burisa suo affittuale Giacomo Busan, confina a levante parte il N°:17, e parte il seguente pezzo al N°:59 decimale, mezzodi il N°:58 decimale, e parte il detto N°:17, a ponente, e tramontana detto N°:17 di C:1 Q ^è :3 T ^è :53; a ducati 60 il campo val D. 108: 4: 17 Capitale della decima è	D. 10: L. 5: -9
N°:58 Pezzo di terra A:P: V:, e Olivi posto sopra il detto Monte Cavriola, possesso da Andrea di Zuanne Fontanotto, confina a levante parte il seguente N°:59 decimale, e parte il N°:17, mezzodi, e ponente detto N°:17, ed a tramontana il suddetto N°:57 decimale, di C:1 Q ^è :- T ^è :45; a ducati 60 il campo val D. 63: L. 1: -6 Capitale della decima è	D. 6: 2: -
N°:59 Pezzo di terra A:P: V:, e Olivi posto sopra detto Monte Cavriola, possesso da Mattio Novac, confina a levante, mezzodi, e tramontana il N°:17, a ponente parte N°:58 decimale, e parte il N°:57 pur decimale di C:- Q ^è :2 T ^è :24, a ducati..., val D. 31: L. 4: -8 Capitale della decima è	D. 3: L. 1: 1

N°:60 Pezzo di terra A:P: V; e olivi posto sopra il Monte Moro, possesso dal Rev.ssimmo Sig. Canonico Brutti, suo affittuale Antonio Filippi, confina a levante il N°:24 parte, e parte il N°:3, a mezzodì detto N°:3 mediante consortiva a ponente il N°:9, ed a tramontana il detto N°:9 mediante aguar del Monte Moro di C:2 Q ^è :2 T ^è :180, a ducati 60 il campo, val D. 162: L.5: -6 Capitale della decima è	D. 16: 1: 15
N°:61 Passo di terra A:P: V; e olivi posto sopradetto Monte Moro possesso dal Sig. Nazario Albis, confina a levante parte il N°:5, e parte il N°:12, a mezzodì il N°:3, a ponente il N°:24, ed a tramontana il N°:10, mediante aguar del Monte Moro di C:2 Q ^è :- T ^è :105, a ducati 60 il campo val D. 127: L.3: -2 Capitale della decima è	D. 12: 4: 13
N°:2 Pezzo di terra P: V; e olivi posto sopradetto Monte Moro possesso dal Lorenzo Gavinello, confina a levante parte il N°:4, parte il N°:34 decimale, e parte li N°:35, e 37 pur decimali, a mezzodì Nob. Sig. Co. Agostino Butti senza fosso, a ponente il N°:12, ed a tramontana il n°:5 di C:- Q ^è :2 T ^è :85, a ducati 60 il campo val D. 35: L.5: 15 Capitale decimale è	D. 3: L.3: 13
N°:63 Pezzo di terra A:P: V: con piantadelle alte N°:6, e olivi posto in aguar di Manzin presso il Monte de Burizzi, possesso dal Sig. Nazario Albis, confina a levante il seguene pezzo al N°:64, a mezzodì detto Sig. Zuanne Manzin, a ponente, e tramontana Sig. Nazario Albis mediante l'Aguar di Manzin di C:1 Q ^è :- T ^è :100, e val a ducati 60 il campo, val D. 67: L. -: 10 Capital decimale è	D. 6: 4: -8
N°:64 Pezzo di terra A:P: V: con piantadelle alte N°:12, e olivi, e parte boschivo, possesso da Antonio Fontanotto, confina a levante e tramontana il Sig. Zuanne Manzin mediante strada comune, a mezzodì detto Sig. Manzin, ed a ponente il suddetto decimale al N°:63 di C:2 Q ^è :2 T ^è :145 a ducati 60 il campo val D. 160: L. 2: 4 Capital decimale è	D. 16: L. -: -5
N°:65 Pezzo di terra A:P: V: con piantadelle alte N°:6, e olivi, posto appresso il Casal dè Cernivani, possesso da Nazario Padovan detto Santogobbo, confina a levante, e tramontana il Sig. Carlo Petronio, mezzodì il conduttore, ed a ponente stradda comune va a Muja, di C:1 Q ^è :- T ^è :133 a ducati 60 il campo val D. 69: L. 3: -2 Capital decimale è	D. 6: 5: 17
N°:66 Pezzo di terra A: P: con olivi N°:12 posto appresso il Casal dè Cernivani possesso da Nazario Padovan detto Santogobbo, confina a levante, ponente, e tramontana il Sig. Carlo Petronio, ed a mezzodì Nazario Padoan detto Santogobbo possessore di C:- Q ^è :1 T ^è :78 a ducati 60, val D. 20: L. 3: 10 Capitale decimale è	D. 2: - : -7
N°:67 Pezzo di terra A: C: con Olivi N°:6, la terra lasciata in abbandono posto in Contrada di Monte Moro possesso da Andrea di Giambatta Pizzamus, confina a levante il Sig. Antonio Bernardelli mezzodì, ponente, e tramontana il Nob. Sog. Co. Agostino Butti di C:- Q ^è :2 T ^è :124 a ducati 66, il campo, val D. 39: - : - Capital decimale è	D. 3: L. 5: 12
Rapporto, ed unisco il valore de' beni decimali Sul raguaglio però della solo decima che si riscuote	
Il N°:34	D. 6: L. 2: 6
Il N°:35	D. 4: -: 18
Il N°:36	D.22: 4: 17
Il N°:37	D.18: 5: 13
Il N°:38	D. 6: 5: 10
Il N°:39	D. 3: 4: -

Il N°:40	D. 1: 3: -2
Il N°:41	D. 3: 4: -6
Il N°:42	D. 7: 4: -8
Il N°:43	D. 8: 1: 17
Il N°:44	D. 1: 3: -2
Il N°:45	D. 3: 4: 18
Il N°:46	D. 1: 5: 15
Summa	D.91: L. -: 10
Controstà suma di	D.91: L. -: 10
Il N°:47	D. 7: 3: -2
Il N°:48	D. 2: 4: 10
Il N°:49	D. 5: 1: 11
Il N°:50	D. 2: 4: -8
Il N°:51	D. 9: - : -
Il N°:52	D. 5: 1: 13
Il N°:53	D. 5: 4: -1
Il N°:54	D. 6: 2: -4
Il N°:55	D.25: 3: -4
Il N°:56	D.12: -: -
Il N°:57	D.10: 5: -9
Il N°:58	D. 6: 2: -
Il N°:59	D. 3: 1: -1
Il N°:60	D.16: 1: 15
Il N°:61	D.12: 4: 13
Il N°:62	D. 3: 3: 13
Il N°:63	D. 6: 4: -8
Il N°:64	D.16: -: -5
Il N°:65	D. 6: 5: 17
Il N°:66	D. 2: -: -7
Il N°:67	D. 3: 5: 12
Tutte le decime vagliono	D.261: L.4: -7
E rendono tale decime un anno per l'altro tratto dall'ultimo decennio	

Mestura	St ^a : - Q ^{li} : 1/2	
Sorgoturco	St ^a : - Q ^{li} : 1 3/4	
Vino	M i : 2 S ^c :4	
Oglio	O ^e : - M ⁱ : 2 B ^e : 2 1/2	
<p>N°:68 Una casa di muro coperta di coppi posta in Contrada di S. Domenico in Porta Busterla, condotta ad affitto semplice dal Sig. Lodovico Boldrin, e paga D. 24</p> <p>Facciata di muro a mezzodì sopra la strada lungo fuori P: 3:3 1/2, alto con fonda P: 4:1, fà P: 15: 2 3/4</p> <p>Facciata opposta simile di P: 15: 2 3/4</p> <p>Tempiavo a Levante per mittà col Sig. Bonifacio Sereni, largo dentro de' muri P: 7:2 1/2, alto con fonda, e frontespizio P: 4:3 1/2, fà P: 35:81, mittà P: 17:3</p> <p>Tempiavo opposto largo dentro P: 7:1, alto con fonda e frontespizio P: 4:3 1/2, fà P: 33:4</p> <p>Altro muro seguente per mittà col Nob. Sig. Marchese Giuseppe Gravisi, largo P: 4:2, alto con fonda P: 4:3, fà P: 19:1, mittà P: 9.3,</p> <p>Suma Muro P: 92 -1/2</p> <p>E val a L. 14 il passo</p> <p>Coperto di coppi tollado lungo per colmo P: 3:3 1/2, largo con pendenze, e linde P: 8, fà P: 29:3</p> <p>a L. 11 il passo val</p>		<p>L. 1289: -8</p> <p>L. 325: 12</p>
Sotto detto Coperto		
Solaro di legni, e tolle lungo P: 7:2 1/2, largo P: 3:82 1/2, fà P: 26:1, a L.6 il passo val		L. 157: -4
Scala da mano discende in suddetto solaro, val		L. 2: -
Summa		L.1774: -4
Controstà suma di		L.1774: -4
In 2.do solaro		
Solaro di legni, e tolle P: 26: 1 simile al suddetto, e val a P: 7:1 il passo		L. 196:10
Camera sopra la strada a mezzodì		
Scuro di fenestra sopra la stradda in due parti con quattro polisi in bertoelle, rama di vetri in tellaro di quattro portelle, e piana di pietra, val		L. 26
Altra fenestra seguente simile, val		L. 26
Paradana di cotto in cortello, che divide questa dalla seguente camera, e corridore longa P: 3:2 1/2,, alta da un solaro all'altro P: 1:3 1/2, fà P: 5:4 1/2, a L. 6: 10 il passo, val		L: 38: -7
Camera a Tramontana della sudetta		
Fenestra a tramontana con piana di pietra, rama di vetri in tellaro di due portelle, val tutto		L. 8:10
Parè di tolle, che divide questa dal corridoretto, scuro di porta in esso in due parti con quattro polisi in bertoelle, saltello, saltador, e cattenazzo, val		L. 25
In Cocina		
Scaffa di pietra concava in sfondo di muro con scanzia sopra, val		L. 8
Nappa in tellaro di legni, e tolle, maschera di tolle, tromba in trasporto di muro, e camin sopra i coppi e larisino sotto di cotto, val		L. 28
Summa		L. 2130:11

	Controstà suma di	L. 2130:11
Fenestrella a ponente sopra la corte con lastra di vetro del N°:17 in tellaro, val		L. 1:10
Fenestra seguente con rama di vetri in tellaro di due portelle, val		L. 4
Parè di tolle che divide questa dal seguente corridore, scuro di porta in esso con saltello e saltador, val		L. 18
Nel Corridore		
Armaro in muro con scanzia, scuro sopra con lazzi in due parti, e riquadro di tolle, val		L. 8
Scala di legni, e tolle discende in pian terreno di gradini N°:15, paradana di tolle, e banda di liste14, val		L. 25
In pian terrado mezzado ietro la bottega		
Suolo di tolle longo P: 1:4, largo P: 2:2 ½, fà P: 4:2 ½ a L. 3 il passo val		L. 13:10
Fenestra a tramontana sopra la corticella con rama di lastre vetro, val		L. 3
NB. che li parè da due lati il condutore asserà eper suoi		
In Bottega		
Due rabalte a mezzodì sopra la stradda con piane di pietra, e scuri a offizio, e due cattenazzi		L. 12
	Summa	L. 2215:11
	Controstà suma di	L. 2215:11
Scuro di porta fra le dette rabalte in due parti con quatro polisi in bertoelle, con due cattenazzi, e seradura con chiave, val		L. 8
Suolo di tolle longo P: 2:1, e largo P: 2:2, fà P: 5:1 ½, a L. 3 il passo, val		L. 15:18
In Legnera		
Parè di tolle che divide questi dal seguente ingresso, val col scuro		L. 8
Nell'ingresso sopra la stradda a mezzodì		
Scuro di porta a mezzodì con due polisi in bertoelle, cattenazzo, seradura con chiave, saltello con seradura e chiave, saltador, schiona e piana in pietra, val		L. 22
	Sumano le fabriche appieno	L. 2269:-9
	Batto il terzo con	L. 756:9
	Resta il valor netto	L. 1513
Fondi d'essa casa, e corticella, che tutto unito confina a levante il Sig. Bonifaccio Sereni, mezzodì stradda pubblica detta di S. Domenico in Porta di Busterla, a ponente Nob. Sig. Marchese Giuseppe Gravisi, ed a tramontana il suddetto Sig. Serenni di P: 27:3 ½, a L. 10 il passo, val		L. 277
	Summa tutto	L. 1790
	Sono da L. 6: -4 l'uno D. 288: L. 4: 8	
Paga all'anno (L. o F.?) 1441		
Muja		

14 Probabilmente qui si intende un muro di pietrame listato (o semplicemente listato), costituito da pannelli di muratura in pietrame alternati verticalmente a ricorsi semplici o doppi di mattoni.

N°:69 Una casa con bottega in piazza condotta ad affitto semplice da Zuane Speter, confina a levante casa, o lozza pubblica della città, mezzodì stradda pubblica va alla Piazza, a ponente Nicolò Zaccaria, ed a tramontana Sig. Nicolò Valon, (?) Facciata di muro a mezzodì longa P: 3:1, alta con fonda P:5, fà P: 16 Facciata opposta per mittà col Sig. Nicolò Valon, longa P: 3:1, alta con fonda P: 5:4, fà P: 18:3, mittà P: 9:1 ½ Tempiavo a levante largo dentro P: 6:81, alto con fonda, e spizzo P: 5:2, fà P: 33:2 per mittà colla lozza pubblica, mittà P: 16:3 ½ Tempiavo opposto per mittà con Nicolò Zaccaria, simile al suddetto di P: 33:2, mittà P: 16:3 ½ Suma Muro P: 58:3 ½ a L. 12 il passo val	L. 704: -8
Coperto di coppì tollado longo per colmo P: 3:1, largo con pendenza, e Linda P: 7:1, fà P: 23 a L. 11 il passo, val	L. 253
Sotto detto Coperto	
Solaro di legni e tolle longo P: 3, largo P: 6:1, fà P: 18:3 a L. 5 il passo, val	L. 93
Suma	L. 1050: -8
Controstà suma di	L. 1050: -8
Scala di legni, e tolle discende il suddetto solaro di gradini N°:10 con banda di tolle, val In 2.do Solaro	L. 6
Solaro di legni, e tolle simile al suddetto di P: 18:3, a L. 5 il passo val	L. 93
Parè di tolle, che divide la cocina dal sito delle scale, e scuro in esso con due bertoelle snodate, val tutto	L. 18
In Cocina	
Scuro di fenestra a mezzodì sopra la stradda con due polisi in bertoelle, val	L. 2
Nappa in tellaro di legni, e tolle con maschera, tromba, camin sopra i coppì, e larisino sotto di cotto	L. 18
Nel sito della scale	
Scuro di fenestra a mezzodì simile al sudetto, val	L. 2
Scala di legni, e tolle discende in 3.o (terzo) solaro di gradini N°:12 con paradana di tolle, e val	L. 12
In 3.zo solaro	
Solaro di legni, e tolle longo P: 3, largo P. 3 fà P: ___ a L. 5 il passo, val	
Fenestra a mezzodì, scuro sopra con due polisi in bertoelle, val	L. 3:10
Summa	L. 1204: 18
Controstà suma di	L. 1204: 18
Altro scuro seguente in due parti con quatro polisi in bertoelle, val	L. 4
Scala di legni, e tolle discende in pian terreno di gradini N°:12 con maschera di tolle, val	L. 12
In pian terreno cioè in bottega	
Scuro di porta sopra la stradda a mezzodì con due polisi in bertoelle, seradura con chiave, cattenazzo, e schiona, val	L. 10

Scuro del rabalto con tre polisi in bertoelle, tre cattenazzi, e due antili di pietra, val	L. 15
Scuro di porta seguente con due polisi in bertoelle, e cattenazzo, val	L. 8
Armaro in muro con tre scanzie di tolle, val	L. 2
Suma appieno	L. 1255: 18
Batto il terzo con	L. 418: 13
Resta il valor netto	L. 837: -5
Fondi della stessa di P: 19:2 ½ a L. 6 il passo val	L. 117
Suma tutto	L. 954: -5
Sono di L 6: -4 l'uno	D. 153: L: 5: 12
e paga all'anno	L. 60
N°:70 Altra casa in Contrà di chiesa piccola inaffittada, confina a levante Martin, e Fratto Pulgar, mezzodi stradda pubblica, a ponente Francesco di Domenico Rizzi, ed a tramontana androna serve di scolo alle aque piovane. Facciata a mezzodi longa fuori P: 2, alta con fonda sino al primo solaro P: 3:3 ½, fà P: 7:2 Facciata opposta longa P: 1:3 ½, alta con fonda P: 5 - ½, fà P: 8:3 Tempiavo a levante per mittà colli Fratti Pulgar, largo P: 5, alta con fonda P: 5:3, fà P: 28, mittà P: 14 Tempiavo opposto simile di P: 28 per mittà con Francesco di Domenico Rizzi, mittà P: 14 Suma Muro P: 44: - ½	L. 485: -2
E val a L. 11 il passo val	
Coperto di coppi tellado tutto fracido longo P: 2;- , largo con pendenze e linde P: 6:3, fà P: 13:1 a L. 8 il passo val	L. 105: 12
Sotto detto coperto	
Solaro di legni, e tolle longo P: 1:3 ½, largo P: 5, fà P: 8:2 ½, a L. 3 il passo val	L. 25: 10
Summa	L. 616: -4
Controstà summa	L. 616: -4
In 2.do Solaro	
Solaro di legni, e tolle simile al suddetto di P: 8:2 ½, a L. 3 il passo val	L. 25:10
Parè di tolle a mezzodi, che chiude la mancanza del muro, val	L. 4
Nappa in tellaro di legni, e di tolle con maschera, tromba, e camin sopra i coppi, e larisino sotto val	L. 10
Scala di legni, e tolle discende in terzo solaro di gradini N°:12 con parapetto di tolle, val	L. 10
In 3zo solaro	
Solaro di legni, e tolle simile al suddetto di P: 8:2 ½, a L. 3:10 il passo, val	L. 29:15
Scuro di fenestra a mezzodi sopra la stradda con due polisi in bertoelle snodate, e cattenazzo, val	L. 5
Scala di legni, e tolle discende in pian terreno di gradini N°:12, maschera di tolle, scuro in capo con due polisi in bertoelle, val tutto	L. 14

In pian terreno	
Scuro del porton sopra la stradda con due polisi in bertoelle, altre due al portello	
Summa	L. 714:-9
Controstà suma di	L. 714:-9
Seradura di zocco con chiave, e cattenazzo, e schiona, val	L. 12
Summa appieno	L. 726: -9
Batto il terzo con	L. 242: -3
Resta il valor netto	L. 484: -6
Aggiungo i fondi d'essa casa colla mittà dalla contradella o via Androna a tramontana tutto di P: 12:2 1/2, a L. 4 il passo val	L. 50
Suma tutto	L. 534: -6
Fanno da L. 6:4 l'uno	D. 86: L. 1: -2
Innaffitata	
Livelli	
N°:71 Affitto di L. 15 pagabile dal Nob. Sig. Co. Gio: Rinaldo (...) Carli di Capo d'Istria sopra un pezzo di terra nella Contrada Fauvazan, suo capitale	D. 48: L. 2: -8
N°:72 Livello L. 18 pagabile in cadaun' anno nel mese d'agosto da (Dria?) Vittoria figlia della di Maria Coverer sopra una casa, e Corte in Capo d'Istria posta in Porta Bosedraga, suo capitale	D. 58: -: -8
N°:73 Livello di L. 2 pagabile dalla Sig.ra Chiara Vida sopra un campo in Mompian, era possesso da Pietro Bratti detto Savon, suo capitale	D. 6: 2: 16
Deve dare per decorsi L. 20, sono	D. 3: 1: -8
N°:74 Livello di L. 3 pagabile dagli eredi del (...) Sig. Pietro Sereni sopra un baredo in Contrada di Campel, o via Vergaluzzo, suo capitale Deve dare per decorsi L. 14, sono	D. 9: 4: -8 D. 2: 1: 12
Summa	D. 128: L. -: 12
Oltresto importare dei livelli è	D. 128: L. -: 12
N°:75 Livello di L. 5 pagabile dal Sig. Co. Santo Grisoni com'erede della Sig.ra Ca. Chiara del fù Co Francesco Sabini in Novembre, suo capitale	D. -: 5: -
N°:76 Altro livello di L. 5 pagabile dalla Sig.ra Antonia Trauner di Muggia come erede del fu Scolastico Trauner in novembre, suo capitale	D. -: 5: -
L'importare dei livelli e, decorsi	D. 129: L. 4: -8
Rapporto, ed unisco tutto l'importare de' beni di questa ragione	
La Casa di questa ragione dominicale coi mobili e beni tenuti in casa vagliono com'oltre	D. 6167: L. 1: -5
La Possessione grande coi animali bovini, val	D. 5024: 3: 12
La Possessione piccola colla consegna d'animali	D. 3170: 1: -4
La Terra al N°:31 tenuta da Andrea di Gio. Batta Pizzamus val	D. 41: 4: -

Li due pezzi di terra allì N :32, e 33 tenuti da Andrea di Zuane Fontanotto, vaglione	D. 101: 4 : 16
Li beni decimali vaglione	D. 261: 4 : -7
La casa in Capo d'Istria al N°:68, val	D. 288: 4 : - 8
La casa in Muja al N°:69, val	D. 153: 5 : 12
L'altra casa in Muja innafittata al N°:70	D. 86: 1 : -2
Li livelli come sopra importano	D. 129: 4 : -8
L'importare di tutti i beni di S. Nicolò d'Oltra	D.15425: L. 3 : 14
Quali rendono in tutto un anno per l'altro tratto dall'ultimo decenio quanto segue	
Formento St ^a : 19 Q ^{li} : ½	
Mestura St ^a : 17 Q ^{li} : 4 ½	
Sorgoturco St ^a : 36 Q ^{li} : 3 ½	
Legumi St ^a : 3 Q ^{li} : 4 ½	
Vino M i : 113 S ^e : 3	
Oglio O ^e : 27 M i : - B ^e :15	
Contadi L. 271:10	
Legno carra N°:2 ¼	
Fassine N°:2084	
Fieno Carra N°:2 ¾	
Perziutti N°:3	
Dindj N°:2	
Capponi N°:6	
Galline N°:4	
Pollastri N°:8	
Ovi N°:130	
Uva cesti N°:11	
	Summario

Case	Campi	Bradi	Boschi	Campi Decimali
N°:1	N°:1 C:1: Q ^h :3:T ^c :188			
N°:2	N°:1 - : 1 : -41			
N°:3	18 : - :50			
N°:4			C:27: Q ^h :3:T ^c :41	
N°:5			13 : - : 111	
N°:6			27 : 1 : 172	
N°:7			38 : 3 : 182	
N°:8	N°:1 1 : - : 188			
N°:9	54 : 2 : 151			
N°:10	3 : - : -			
N°:11	3 : - : -64			
N°:12	1 : 1 : 147			
N°:13	N°:1 6 : - : -95			
N°:14		7 : 1 : -55		
N°:15		4 : - : -33		
N°:16	N°:1 1 : 1 : -			
N°:17	18 : - : 138			
N°:18	3 : - : 167			
N°:19	6 : 1 : 113			
N°:20	2 : 3 : -54			
N°:21	1 : 1 : -49			
N°:22	2 : 1 : -			
N°:23	1 : 2 : -			
N°:24	1 : 2 : 141			
N°:25	1 : 1 : 187			
Suma	N°:5 C:129: Q ^h :3:T ^c :93	C:11: Q ^h :1:T ^c :88	C:107: Q ^h :1:T ^c :86	
Oltresta				
Suma	N°:5 C:129: Q ^h :3:T ^c :93	C:11: Q ^h :1:T ^c :88	C:107: Q ^h :1:T ^c :86	
Case	Campi	Bradi	Boschi	Campi Decimali
N°:26	2 : - : 73			
N°:27		5 : - : 165		

N°:28	1 : 3 : 114		
N°:29	1 : 2 : 169		
N°:30		2 : 3 : -36	
N°:31	1 : - : -38		
N°:32	- : 2 : 190		
N°:33	1 : - : 105		
N°:34			1 : - : -53
N°:35			- : 2 : 150
N°:36			3 : 3 : -40
N°:37			3 : - : 128
N°:38			1 : - : 124
N°:39			- : 2 : -90
N°:40			- : 1 : -
N°:41			- : 2 : -97
N°:42			1 : 1 : -30
N°:43			1 : 1 : 112
N°:44			- : 1 : -
N°:45			- : 2 : 110
N°:46			- : 1 : -60
N°:47			1 : 1 : -
N°:48			- : 1 : 166
N°:49			- : 3 : 106
N°:50			- : 1 : 169
Suma N°:5 C:136: Q ^h :2: T ^c :148	C:18: Q ^h :1: T ^c :160	C:110: Q ^h :-: T ^c :122	C:18: Q ^h :-: T ^c :175
Oltresta			
Suma N°:5 C:136: Q ^h :2: T ^c :148	C:18: Q ^h :1: T ^c :160	C:110: Q ^h :-: T ^c :122	C:18: Q ^h :-: T ^c :175
N°:51			1 : 2 : -
N°:52			- : 3 : 107
N°:53			- : 3 : 162
N°:54			1 : - : -50
N°:55			4 : 1 : -13
N°:56			2 : - : -

N°:57			1 : 3 : -53
N°:58			1 : - : -45
N° 59			- : 2 : -24
N°:60			2 : 2 : 180
N°:61			2 : - : 105
N°:62			- : 2 : -83
N°:63			1 : - : 100
N°:64			2 : 2 : 145
N°:65			1 : - : 133
N°:66			- : 1 : -78
N°:67			- : 2 : 124
N°:68 N°:1			
N°:69 N°:1			
N°:70 N°:1			
Tutto Summa N°:8 C:136: Q ^h :2: T ^c :148	C:18: Q ^h :1: T ^c :160	C:110: Q ^h :-: T ^c :122	C:43: Q ^h :2: T ^c :107

Che tutti sono come segue cioè	
Campi proprj	N°: C:136: Q ^h :2: T ^c :148
Bradi proprj	18 : 1 : 160
Boschi proprj	110 : - : 122
Campi decimali	43 : 2 : 107
Summano tutti	308 : 3 : 117,
e case	N°:8

Alvise Francesco Duodo Perito Fiscale con giuramento

POSESTI BENEDIKTINSKEGA SAMOSTANA SV. NIKOLAJA V VALDOLTRI (1771)

Aleksandro BURRA

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenija
e-mail: aleksandro.burra@irris.eu

POVZETEK

Knjiga s popisi premoženja (Catastico dei beni) zatrtega benediktinskega samostana Sv. Nikolaja v Valdoltri iz leta 1771 je svojevrstno in podrobno spričevalo ekonomskih in materialnih razmer, običajev, življenjskega standarda in kulture tega kraja. Dokument vsebuje pomemben element, ki potrjuje obstoječe zgodovinske interpretacije glede izmenjave podestatskih oblasti. Slednji velja za enega najpomembnejših dogodkov, ki je zaznamoval politično in družbeno življenje Kopra v beneškem obdobju. V popisu je možno zaznati tudi utrip odnosov med mestnim življenjem in podeželjem, kompleksnost artikulacije lastništva znotraj tedanje družbe, ki je bila strukturirana po modelu starega režima. Dokument je tudi bogat z antroponimi in toponimi, ki jih lahko v veliki meri pripišemo romanskemu kulturnemu in jezikovnemu registru in potrjuje prisotnost civilne dediščine, tesno povezane z Beneško republiko.

Ključne besede: benediktinski samostan, Beneška republika, Koper, Valdoltra, Ankarani

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- Alberi, Dario (2001):** Istria: Storia, arte, cultura. Trieste, Lint.
- ASVe Miscellanea** – Archivio di Stato di Venezia (ASVe), fondo Miscellanea mappe.
- ASVe S. Nicolò del Lido** – ASVe, fondo S. Nicolò del Lido.
- Babudri, Francesco (1909):** Catasticum Histrie: Regesto de' documenti riguardanti i beni posseduti da S. Nicolò del Lido di Venezia in Istria. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, XXV, 3–4, 317–368.
- Barbero, Alessandro & Chiara Frugoni (2001):** Dizionario del Medioevo. Bari – Roma, Laterza.
- Benussi, Bernardo (1928):** Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, XL, 1, 229–236.
- Boerio, Giuseppe (1998 [1829]):** Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, Coi tipi di A. Santini.
- Bonifacio, Marino (2018):** Dizionario dei cognomi di Trieste, dell'Istria, del Quarnero e della Dalmazia. Trieste, Luglio editore.
- Budicin, Marino (1987):** I possessi del Monastero di S. Nicolò di Parenzo (1771). Atti, XVII, 261–299.
- Cernaz, Alberto (2015):** Il territorio descritto da Giannandrea Gravisi. La Città, XX, 40, 26–41.
- Clementini, Antonio (1845):** Delle misure dei pesi e delle monete che hanno corso nel Regno Lombardo-Veneto. Venezia, dalla tipografia di Sebastiano Tondelli.
- Darovec, Darko (2000):** Vinske mere in davki v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike. Annales, Series Historia et Sociologia, 10, 2, 519–530.
- Darovec, Darko (2004):** Davki nam pijejo kri: Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Decarli, Lauro (2003):** Caterina del buso. Capodistria attraverso i soprannomi: Necroscopia di una città. Trieste, Italo Svevo.
- Fonda, Fabio (1968):** I monasteri benedettini delle Diocesi di Pola e Parenzo: tesi di Laurea in Storia di Trieste e della regione Giulia, relatore di tesi Giulio Cervani. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Gravisi, Giannandrea (1907):** Saggio di commento ai Cognomi istriani. Capodistria, Stabilimento tipografico Carlo Priora.
- Gravisi, Giannandrea (1920a):** Per la toponomastica di casa nostra. Capodistria, Stab. tip. Nazionale Carlo Priora.
- Gravisi, Giannandrea (1920b):** I nomi del territorio di Muggia. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, XXXII, 183–204.
- Gravisi, Giannandrea (1929):** Elementi geografici nei cognomi istriani. Parenzo, Stab. Tip. G. Coana & Figli.
- Gravisi, Giannandrea (1942):** Nomi locali istriani derivati da nomi di animali. Trieste.
- Grossi, Paolo (1957):** Le abbazie benedettine nell'alto Medioevo italiano: struttura giuridica, amministrazione e giurisdizioni. Firenze, Le Monnier.
- Herkov, Zlatko (1978):** O istarskim šupljim mjerama od kraja XVIII. do polovice XIX. Stoljeća. Jadranski zbornik, 10, 353–392.
- Kandler, Pietro (1855):** Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale: manoscritto ad uso del Conservatore pel Litorale. Trieste, Lloyd.
- Klen, Danilo (1969):** Fratrija, feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI–XVIII. st.). Rijeka, Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu.
- Maguolo, Michela (1998):** Stato e chiesa a Venezia fra la Serenissima Repubblica e il Regno Italico. Rivista Neoclassico semestrale di arti e storia, II, 11, 45–58.
- Marigliano, Enzo & Massimo Zorzin (2001):** Medioevo in Monastero. Vita quotidiana in un'abbazia del XII secolo. Storia, storie e figure di grande monaci. Milano, Ancora.
- Mazzucco, Gabriele (1993):** Lo stato economico dei due monasteri cassinesi veneziani al tempo dell'inchiesta di Papa Innocenzo X. Benedictina, 40, 2, 345–378.
- Mihelič, Darja (1989):** K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. Kronika, 37, 1/2, 22–26.
- Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio (1877):** Le Tavole di ragguaglio dei pesi e delle misure già in uso nelle varie Provincie del Regno col sistema metrico decimale. Roma, Stamperia reale. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tavole_di_ragguaglio_dei_pesi_e_delle_misure.djvu#file (ultimo accesso: 2023-05-12).
- Morosini, Vincenzo (1777):** Catastico generale dei boschi della provincia dell'Istria: 1775–1776. Terminazione del C. E. Sopra boschi, Atti CRS Rovigno. Trieste, Lint.
- Moulin, Léo (1988):** La vita quotidiana dei monaci nel Medioevo. Milano, Arnaldo Mondadori editore.
- Naldini, Paolo (1700):** Corografia ecclesiastica o' sia Descriptione della città, e della diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria. Capodistria, appresso Gierolamo Albrizzi.
- Ostojić, Ivan (1965):** Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. 3, Benediktinci u pannonskoj hrvatskoj i Istri. Split, Tkon, Benediktinski priorat.
- Oter Gorenčič, Mija (2012):** Srednjeveška stavbna dediščina benediktincev, dominikancev, manjših bratov sv. Frančiška in klaris v slovenski Istri. Annales, Series Historia et Sociologia, 22, 2, 555–586.

PAK, 302 – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Rodbina Madonizza (fondo 302).

Papadopoli-Aldobrandini, Nicolò (1907): Le monete di Venezia, Parte II da Nicolò Tron a Marino Grimani 1472–1605. Venezia, Tipografia libreria emiliana.

Petriccione, Livio (2020): Permanenze e contaminazioni architettoniche. Dal tipo edilizio a ballatoio su pilastri a quello a loggia nel Friuli prealpino. Milano, Franco Angeli.

Piva, Paolo (1999): Chiese cluniacensi. Architettura monastica nell'Italia del nord. Milano, Skira editore.

Radossi, Giovanni (1997): L'inventario dell'eredità di Francesco Fabris qm. Vittorio da Villa di Rovigno del 1797. Atti, XXVII, 251–344.

Semi, Francesco (1935): Il cenobio Cassinese di San Nicolò d'Oltra. Koper, Pro Capodistria.

Squinziani, Gianfilippo (1882): Anticaglie: Santo Apollinare di Gasello presso Capodistria. Capodistria, Gianfilippo Squinziani edit.

Tommasini, Giacomo Filippo (1837): De' Comentarj storici-geografici della provincia dell'Istria, libri otto, con appendice. Archeografo triestino, IV, 1–554.

Tommasini, Giacomo Filippo (1993): Zgodovinski komentarji o Istri. Ljubljana, Kres.

Treccani (2023): <https://www.treccani.it> (ultimo accesso: 2023-01-15).

Unetič, Ines (2015): Zgodovina nekdanje plemiške palače in njenih vrtov v Valdoltri: od benediktinskega samostana in samostanskih vrtov do hotela Convent in hotelskih teras v Ankaranu. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 25, 3, 609–624.

Vincoletto, Roberta (2012): *Visitationes generales. Status dioecesis Justinopolitanae sub episcopo Francisco Zeno 1660–1680.* Koper, Histria editio-nes.

Visintin, Denis (1998): Contributo all'antica metrologia del buiese. Atti, XXVIII, 611–630.

KULTURNA IN JEZIKOVNA DEDIŠČINA HIJACINTA REPIČA, FRANČIŠKANA PRI SV. ANI V KOPRU

Diana KOŠIR

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva ul. 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: diana.kosir@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek prinaša pregled zapisane zapuščine frančiškana Hijacinta Repiča (1863–1918) iz koprskega samostana sv. Ane. Arhivski viri so danes hranjeni na Domoznanskem oddelku koprške knjižnice, v Pokrajinskem arhivu Koper, v provincialnih arhivih reda manjših bratov v Ljubljani in Benetkah ter v samostanu sv. Ane. Avtorica jih analizira, opiše in umesti v slovensko kulturno zgodovino v Istri na prelomu 19. stoletja. Na temelju analize primarnih in sekundarnih virov se v novi luči predstavlja plodovito delovanje p. Repiča. Njegova prizadevanja za širjenje slovenske besede kažejo, da je bil – čeprav za samostanskimi zidovi – na prelomu stoletij eden od prvih predstavnikov slovenskega slovstva v Istri.

Ključne besede: p. Hijacint Repič, frančiškani, samostan sv. Ane v Kopru, slovensko slovstvo, verski tisk, arhiv

PATRIMONIO CULTURALE E LINGUISTICO DI HIJACINT REPIČ, FRANCESCO DEL MONASTERO DI SANT'ANNA DI CAPODISTRIA

SINTESI

Il documento fornisce una rassegna sull'eredità scritta del francescano Hijacint Repič (1863–1918) del Monastero di Sant'Anna di Capodistria. Le fonti archivistiche sono ora conservate nel Reparto di storia patria e beni librari della Biblioteca centrale di Capodistria, nell'Archivio regionale di Capodistria, negli archivi provinciali dell'Ordine dei Frati Minori a Lubiana e Venezia e nel Monastero di Sant'Anna. L'autrice li analizza, descrive e colloca nella storia culturale slovena dell'Istria al volgere del XX secolo. Basandosi su un'analisi di fonti primarie e secondarie, il proficuo lavoro di Repič viene presentato sotto una nuova luce. Il suo impegno nel diffondere la parola slovena dimostra che egli fu uno dei portatori (anche de dietro le mura di un monastero) della letteratura slovena in Istria all'inizio del secolo.

Parole chiave: p. Hijacint Repič, Francescani, Monastero di Sant'Anna a Capodistria, letteratura slovena, stampa religiosa, archivio

UVOD

Pričujoči prispevek se posveča delovanju frančiškanov v slovenskem delu Istre, s posebnim ozirom na njihov kulturni in jezikovni doprinos.¹ Namen članka je osvetliti narodotvorno vlogo redovnikov v prostoru, kjer je bilo slovenstvo skozi 19. in 20. stoletje pod nacionalnimi pritiski predvsem italijanske oblasti. Začetna poglavja prinašajo pregled zgodovine reda v Kopru z izpostavljenostjo osebnosti p. Hijacinta Repiča. V osrednjem delu smo se posvetili opisu patrove zapuščine v arhivih in analizi njegove bibliografije. Spoznanja v članku temeljijo na študiju zgodovinskih virov, popisu arhivskih dokumentov in gradiva ter na grafološki in vsebinski analizi rokopisov s ciljem njihove kontekstualizacije.

FRANČIŠKOVI REDOVI V KOPRU V 19. STOLETJU

Frančiškani, v 19. stoletju najštevilnejša redovna skupnost na Slovenskem (Čebulj, 1922, 42), so tačas pripadali dvema provincama, hrvaško-kranjski sv. Križa in istrsko-dalmatinski sv. Hieronima, kamor je spadal tudi koprski samostan sv. Ane. Frančiškovi manjši bratje,² poznani po materialni preproščini, uboštvu in ljudski naravi, niso bili v navzkrižju z oblastjo, pač pa so znali uravnavati »zdravo distanco do posvetnih in cerkvenih oblasti« (Kolar, 2019, 944). Slednje se je kazalo v njihovem odločnem odporu do med duhovščino v 18. stoletju (z ljubljanskim škofom Herbersteinom na čelu) zasidrane prakse janzenizma in verskega rigorizma, ki se je poznala denimo pri pretirani strogosti pri podeljevanju odpustkov (Čebulj, 1922). Hkrati so bili redovniki zaradi svoje družbene vpetosti v okolje (z liturgično, pastoralno in vzgojno-izobraževalno dejavnostjo in kasneje tiskom) med verniki izjemno priljubljeni (prim. Kolar, 2019, 944), svoje ideje in življenjski zgled pa so lahko preko tretjega reda razmeroma hitro širili med ljudi (Čebulj, 1922, 42). Frančiškani so z izobraževanjem in opismenjevanjem »videli dobro možnost za službo ljudem in za dvig kulturne ravni ljudstva, med katerim so delovali« (Kolar, 2019, 948).

V Kopru je do Napoleonovih reform leta 1806, ki so prizanesle le manjšim bratom kapucinom in observantom, živelo osem redovnih skupnosti (Bonin,

2017, 359–383) pretežno romanskega porekla, slovenskih korenin so bili t. i. glagoljaši oz. *fratres de littera sclava* z ilirskim jezikom (Žitko, 2012, 525) in observanti po rodu Slovenci oz. Hrvati.³ Manjši bratje minoriti naj bi v Kopru bivali že v začetku reda, kmalu po Frančiškovi smrti leta 1226, observanti pa so se v koprski mestni četrti Bošadraga, pri cerkvi sv. Andreja, naselili leta 1460 (Suhač, 1954, 3; Žitko, 1989, 41; Žnidaršič, 1996, 24–25). Delovali so sprva predvsem med ribiči bratovščine sv. Andreja, leta 1492 pa so od premožnih zakoncev Almerigotti prejeli v dar posestvo za postavitev cerkve in samostana ter se prihodnje leto lotili gradnje. Prvo samostansko družino so sestavljali p. Tomaž iz Trsta, p. Nikolaj iz Zadra, p. Peter iz Pirana in dva klerika fr. Hieronim iz Zadra in fr. Andrej (Suhač, 1954, 3–4). Šematizem province sv. Hieronima navaja, da so frančiškani v Kopru v letih 1874–1918 vodili enoletni noviciat (Žnidaršič 1996, 25) in podeljevali naziv »lektor teologije« (prim. Navernik, 2019b, 38); posledično so imeli bogato založeno knjižnico, za slovenske vernike pa so del bogoslužja (pridige, čaščenje svetnikov), spovedovanje in drugo pastoralno delo opravljali v njihovem maternem jeziku. V samostanu sv. Ane so v obdobju do prve svetovne vojne živeli redovniki slovenskih, hrvaških in italijanskih korenin: p. Hijacint Repič, p. Danijel Cebokin, p. Anselmo Bonafin, p. Frano Gorlato, p. Stanko Kocijančič, p. Alessandro Rubini, br. Mihael Crofig/Krofič (povzeto po Šematizmu (1989), tipkopis shranjen v AFS-KP). Po vojni so samostan naselili italijanski manjši bratje iz beneške province in tu ostali do leta 1948, ko je oblast prostore nacionalizirala (SI-PAK-OLO, 1948–1951, odlok št. 498/48) in so nekaj časa služili kot zapor. Konec leta 1953 so se v Koper vrnili slovenski frančiškani (Suhač, 1954, 4).

P. HIJACINT REPIČ (1863–1918)

Med najbolj dejavnimi frančiškani na Koprskem na prelomu stoletja je bil p. Hijacint (roj. Anton) Repič iz Šturij pri Ajdovščini, ki se je koprski redovni družini pridružil leta 1890 (Odak, 1918, 29). Sobratje se ga vsako leto spomnijo v nekrologiju dne 3. marca, kjer o njem piše: »magister novaka, izvanrednog redov. žara, značajan povjesničar, umro u 55. g.« (Sopta & Škunca, 2006, 73).⁴

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja« (ARIS P5-0409).

2 Frančiškov prvi (moški) red se deli na tri veje: manjši bratje, observanti ali frančiškani (OFM), konventualci ali minoriti (OFMConv) in kapucini (OFMCap). Drugi (ženski) red tvorijo klarise, tretji (laiški) red pa menihi tretjeredniki (Dolinar, 1989, 152–153).

3 Naldini v *Cerkvenem krajepisu* (1700) piše o redovnikih v Kopru, Dalmatincih po rodu ali vsaj po jeziku, ki Slovane v mestu in na podeželju nagovarjajo v »ilirskem« jeziku; Venturini piše, da so v cerkvi sv. Ane maševali po latinsko, ob prisotnosti dalmatinskih vojakov pa tudi v »staroslovenskem jeziku« (Suhač, 1954, 3–4).

4 Za vpogled v frančiškanski arhiv v Kopru in nadaljnje koristne povezave se najlepše zahvaljujem p. Bogdanu Rusu, p. Janu Dominiku Bogataju za informacije iz arhiva province sv. Križa v Ljubljani, provincialu zadrške province p. Tomislavu Šanku pa za informacijo iz Pulja.

Frančiškanski zgodovinar p. Alfonz Furlan je podpisan pod kratek sestavek o Repiču, v katerem navaja, da naj bi si p. Hijacint kot deček na Sveti Gori pri Gorici čudežno pozdravil padavico (epilepsijo) (ASFP Repič), iz več virov pa je znano, da je bil bolehen celo življenje (prim. *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, 1918, 125; Odak, 1918, 30). Knjižne slovenščine se je učil pri domačem duhovniku v Šturjah, nato pa v prvih dveh letnikih na nižji gimnaziji v Gorici (Smolej, 2013). Kje je dokončal tretji letnik pred vstopom v frančiškanski red, ni znano.⁵ V literaturi se pojavljajo različni podatki o njegovi bogoslovni formaciji. Višjo gimnazijo naj bi končal pri jezuitih v Zadru, nato pa bodisi nadaljeval bogoslovne študije na tamkajšnjem nadškofijskem semenišču (Odak, 1918, 29; Navernik, 2019a, 15) ali pa v Zadru in Kopru (Krapež, 1989, 137; Mikolič, 2005, 686; Smolej, 2013; Navernik, 2019a, 15). Zaobljube je Repič opravil 19. 12. 1880, slovesne zaobljube 31. 12. 1883, mašniško posvečenje je prejel 17. 1. 1886 (Schuler, 1909, 283) in čez teden dni daroval novo mašo v domačih Šturjah (spominška podobica na sliki 6). Zatem je nekaj let preživel po provinci, na otoku Košljunu pri Krku (Navernik, 2019b, 51–52). Duhovna in študijska formacija sta pripomogli k temu, da je bil pater Repič intelektualec in poliglot. V samostanu je imel različne zadolžitve: bil je knjižničar, kronist, arhivar, organist in duhovni vzgojitelj mladih novincev, ki so v koprski noviciat prihajali iz Istre in Dalmacije. Nekdanji novinec se ga spominja kot neutrudnega mašnika in gorečega spovednika, ki mu je bila spovednica hkrati prižnica, »s prikupljivim nastopom, živo besedo in svetim zgledom«, izjemno priljubljenega med slovenskimi duhovniki in verniki s podeželja in iz mesta (Odak, 1918, 29). Verjetno tudi zato, ker si je prizadeval za čisto slovenščino in materne jezika številnih vernikov učil tudi mlade klerike – prav zanje je sestavil rokopisno slovnico v treh zvezkih (1897), za katero pa se je s selitvami

frančiškanske knjižnice in arhiva v začetku 50. let 20. stoletja izgubila vsaka sled.⁶ V nadaljevanju predstavljamo vsebino arhivskih fondov, vezanih na patra Hijacinta Repiča.

PATROVA ZAPUŠČINA V OSREDNJI KOPRSKI KNJIŽNICI

Repičeva zapuščina v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja Koper obsega arhivsko škatlo s signaturo »SIKKP, D R, Zapuščina Hijacinta Repiča« (SIKKP D R Repič). Gradivo, ki ga je prvič popisala Vilma Krapež (1989), navajamo glede na vrsto besedil, s tem da je prvotni popis Krapeževe dopolnjen in mestoma korigiran:

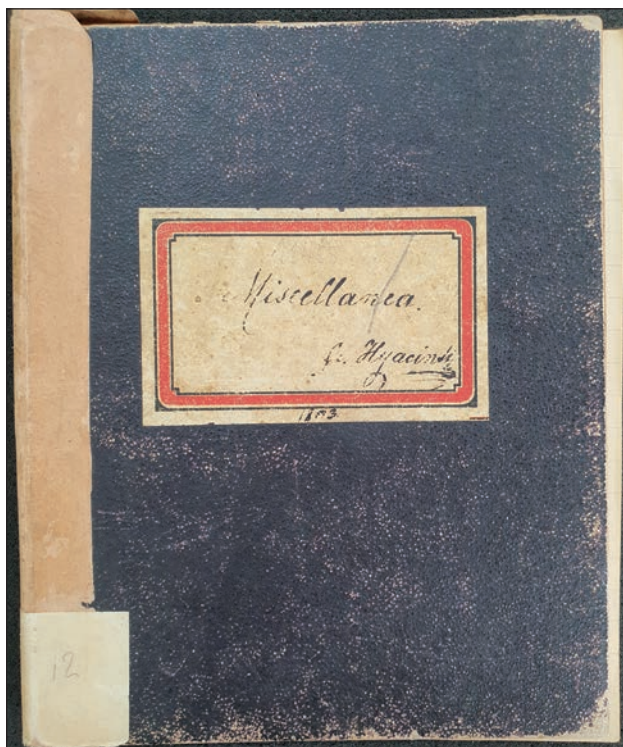
- a) Med gradivom se nahaja manjša knjižica (15 cm; na hrbtu označena z lokusom), v kateri sta spojeni dve enoti: rokopisni zvezek »Catechismo Francescano« s pripisom »D uso di Fra Giaccinto Repič da Šturje, Minor Osservante. Capodistria 1880«,⁷ zapiski o Vodilu reda (»la Regola«) v italijanščini so v obliki vprašanj in odgovorov; zraven je prilepljena tiskovina o svetih odpustkih »Raccolta delle Sante indulgenze concesse da varii sommi pontefici ... per opera del P. M. R. F. Bernardino da Nocera« (de Nocera, 1856). Krapeževa navaja, da je Repič katekizem verjetno uporabljal pri poučevanju mladih (Krapež, 1989, 139); glede na letnico »1880« v pripisu na tem mestu ugotavljamo, da je pater pripomoček kot novinec uporabljal v času lastne redovne formacije (konec tega leta je namreč opravil prve zaobljube), šele kasneje pa mu je služil pri pripravah klerikov.
- b) Večja beležnica (20 cm) z naslovom »Miscellanea fr. Hyjacinti« (*Razno br. Hijacint*) je najverjetneje podpisana z letnico »1893« in ne »1873«, kot navaja Krapeževa (1989, 138).⁸ Ob vsebinskem pregledu smo ugotovili še, da gre za zapiske z

5 V red sv. Frančiška je vstopil 20. 10. 1879 (Smolej, 2013) ali 2. 11. 1879 (Schuler, 1909, 283), in sicer v dalmatinsko provinco sv. Hieronima, ker, kot navaja zapis p. Furlana, ni izpolnjeval izobrazbenih pogojev v provinci sv. Križa (ASFP Repič).

6 Iz slovnice je citiral dr. Roman Savnik (1951, 3), ki je julija 1950 predal svoje delo v ZC knjižnic v Portorožu zgodovinarju Miroslavu Pahorju, za njim je fond urejal prof. Mario Bratina (Savnik, 1985, 17). Savnik navaja, da je bilo gradivo nekaj časa shranjeno v Osrednji študijski knjižnici v Portorožu, da pa se je v obdobju tranzicij marsikaj izgubilo, med drugim dragocena Repičeva slovenska slovnica (prav tam). To potrjuje popis fonda takrat že zapuščenega samostana sv. Ane v inventarni knjigi (SIKKP ZC Portorož), ki skripte ne navaja več (med inv. št. 453 in 456 je Repičeva lastnina). Lahko da je bila uničena ali pa je prišla v roke zasebnih zbirateljev. Na to navaja neuspešno iskanje po frančiškanskih arhivih (Koper, Kostanjevica pri Novi Gorici, Kamnik, Novo mesto, Ljubljana; Zadar, Pulj, Marghera). Iz citata v *Istrskem tedniku* se da slutiti, da je Repič parafraziral Janežičevo *Slovensko slovnico* (1863), ki je bila tisti čas normativna za pouk slovenščine. Pri Janežiču npr. beremo: »Narodni jezik ali materinščina je najživeje zrcalo narodovega duha in narodove omike. Naš narodni ali materni jezik je slovenščina, prava hči stare slovenščine in krepka rastika širocega slovanskega debla ...« (Janežič, 1863, 1), pri Repiču pa: »Naša materinščina je zvesto zrcalo narodovemu svojstvu in narodovi omiki in krepka panoga močnega slovanskega debla« (1897, v Savnik, 1951, 3). Pater je delil jezikovne nazore s prijateljem jezikoslovcem p. Škrabcem – ali sta v pisnih govorila tudi o jezikoslovnih vprašanjih, bi lahko potrdili šele, ko bi imeli pred seboj njuno korespondenco.

7 Ti zadnji podatki bi lahko pomenili, da je Repič teološki študij le opravil v koprskem noviciatu, nato pa odšel na bogoslovje v Zadar.

8 Na spodnjem robu etikete je zapisana letnica, katere tretja številka je zabrisana. Vendar se zdi bolj verjetno, da je v beležnico začel pisati leta 1893, tridesetleten, po vstopu v koprski samostan.

Slika 1: Beležnica z zapiski patra Hiacinta (SIKPP D R Repič, 12).

versko vsebino, sprva v italijanščini (pravila), sledi poglavje »Breve compendio della dottrina cristiana«, formirano kot vprašanja in odgovori (na koncu je datum 22. oktober 1908); podobna vsebina se nato ponovi v slovenščini na petih rokopisnih straneh z naslovom »Kratki katekizem vodila manjših bratov za brate lajike«. Najverjetneje je šlo za pripomoček, ki ga je p. Repič uporabljal za versko pripravo tretjerednikov.

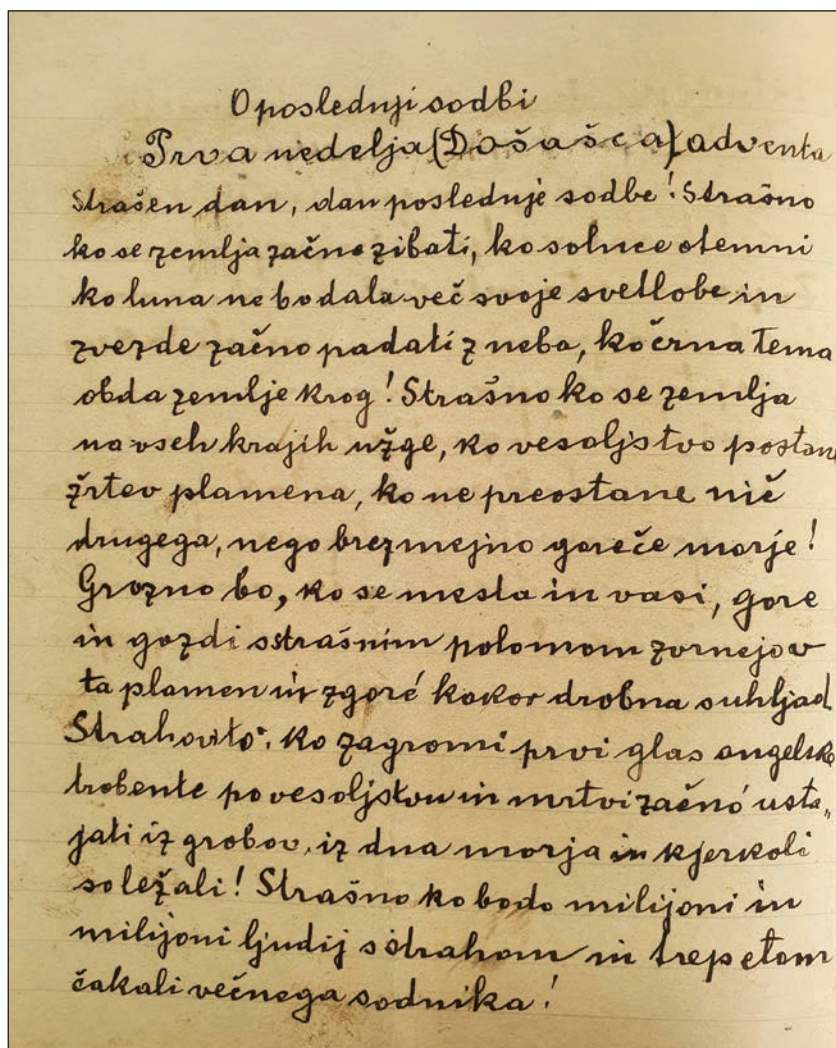
- c) Med rokopisi se nahaja sešitek s pridigami v slovenskem in hrvaškem jeziku, ki ga Krapeževa

(1989) posebej ne omenja. V celoti ali delno so ohranjene slovenske pridige: »Hinavsko je grdo. XXII. nedelja po binkoštih« (5 str.), »O poslednji sodbi. Prva nedelja (Došašca) adventa« (7 str.), »Kdo si ti? III. adventna nedelja.« (6 str.), »XX. nedelj. po bink. Moč dobrega zgleda.« (5 str., zaključena s tropičjem), navdila zaročencem pred vstopom v zakonski stan (7 str., nepopolno) in ena pridiga v hrvaščini »Kako moramo oprostiti. XXI nedelja poslije Duhova« (6 str.). Rezultati grafološke analize kažejo, da bi pridige lahko napisal Repič.⁹ Forenzični grafolog in sodni izvedenec Borut S. Pogačnik (10. 8. 2022) je pojasnil, da je v dotičnem primeru iluzorno pričakovati najvišjo stopnjo zanesljivosti, saj je pisava odraz trenutnega psihofizičnega stanja pisca in se skladno z njim spreminja, vključujoč spremenljivo starosti in različnih bolezenskih stanj, kar nam v danem primeru ni poznano. Dodatna spoznanja o slogovni in jezikovni sorodnosti tekstov, ki bi lahko z argumentom podprla verjetnost avtorstva, bi v prihodnje lahko podala komparativna jezikoslovna analiza besedil.

- d) V mapi »XI G« z oznako 12455 in pripisom »Razni teološki zapiski med drugim tudi Hiacinta Repiča v slov.« se po Krapeževi (1989, 139) nahaja (od znaka* so naše lastne ugotovitve):

- rokopisna beležnica z naslovom »Promemoria del Convento di Sant'Anna in Capodistria«, *v kateri so najstarejši podatki iz leta 1721,
- »Modo da tenersi nel recitare il ss. Rosario di Maria sempre vergine« (Treviso, 1827), *molitvenik Rožnovenske Matere Božje,
- razni rokopisi v italijanščini, med njimi razprava o Peklu, zapisi o rimski mitologiji, literaturi in zgodovini, fragmenti religioznih sonetov, *več različnih hagiografij sv. Antona Padovanskega in obsežen prepis zgodovinskega učbenika v italijanščini (avtor in naslov neznana),

⁹ Pridigo s štirimi nesporno Repičevimi teksti sem posredovala v grafološko analizo Borutu S. Pogačniku, za kar se mu iskreno zahvaljujem (zahvala za posredovanje tudi dr. Borisu Golcu iz ZRC SAZU). Iz strokovnega mnenja z dne 10. 8. 2022: »S podrobno analizo posamičnih črk in tudi glede na splošno sliko duktusa – rokopisa je mogoče reči, da obstaja verjetnost, da gre za njegov rokopis. Višje stopnje zanesljivosti za ta tekst ni mogoče izreči. [...] Sporni tekst predstavlja koncept pridige za XXII. nedeljo po binkoštih, ki mu je verjetno služil za oporo pri predstavitvi teme, ki je bila, kot piše, hinavščina. To posebej navajam zato, ker v tem tekstu oziroma v rokopisu ni zaznati številnih okraskov, ki jih je sicer uporabljal pri tekstih 1, 2 in 3. Gre namreč za manj potrebne zanke, ki so uporabljene zlasti pri izvedbi minuskul – malih pisanih črk »d« in pa zaokroženih strešic. Verjetno je to storil, da bi bil tekst čim bolj čitljiv tudi njemu samemu pri pridigi. Členovitost, ki jo predstavljajo razmiki med črkami in besedami, so tudi v tem spornem tekstu približno enaki. Da gre za verjetnost njegovega rokopisa, je razvidno iz načina oblikovanja minuskul »d« in njihovega povezovanja preko zanke v deblu z ligaturo vodečo na desno. Ta njegova značilnost je posebnost, ki jo najdemo tudi v nespornem primerjalnem gradivu. Prav tako pa je tudi minuskula »k« s posebno izvedbo debla in arkadno oblikovanega kraka, ki izhaja iz dna debla, kar najdemo tudi v tekstih od 1 do 3, ne pa tudi v tekstu številka 4. Podobne izvedbe so tudi, kar zadeva minuskulo »z« in »ž«. Kar zadeva naklon rokopisa, pa vidimo, da gre za pokončno izvedbo, ki ni značilna za nesporne tekste od 1 do 3, medtem ko je tekst 4 tudi pokončen. Naklonski kot pisave je tudi pomemben in kaže, da je v zapisih, ki so bili manj namenjeni določeni osebi, uporaba pokončnosti tudi znak določene manjše čustvene angažiranosti. Pri tekstu številka 4 je razvidno, da je pisan v italijanskem jeziku, ki mu je bil pa, kljub temu, da ga je očitno obvladal, tuj in je tudi izvedba posamičnih črk nekoliko drugačna, kot pa se to kaže v slovenskih tekstih. Značilnost, da nekdo piše nekoliko drugače v jeziku, ki ni njegov materni, ni posebnost. Na temelju opisanih značilnosti oziroma istovetnosti se je bilo mogoče odločiti samo za stopnjo verjetnosti, saj bi za višjo stopnjo potrebovali več značilnosti.«

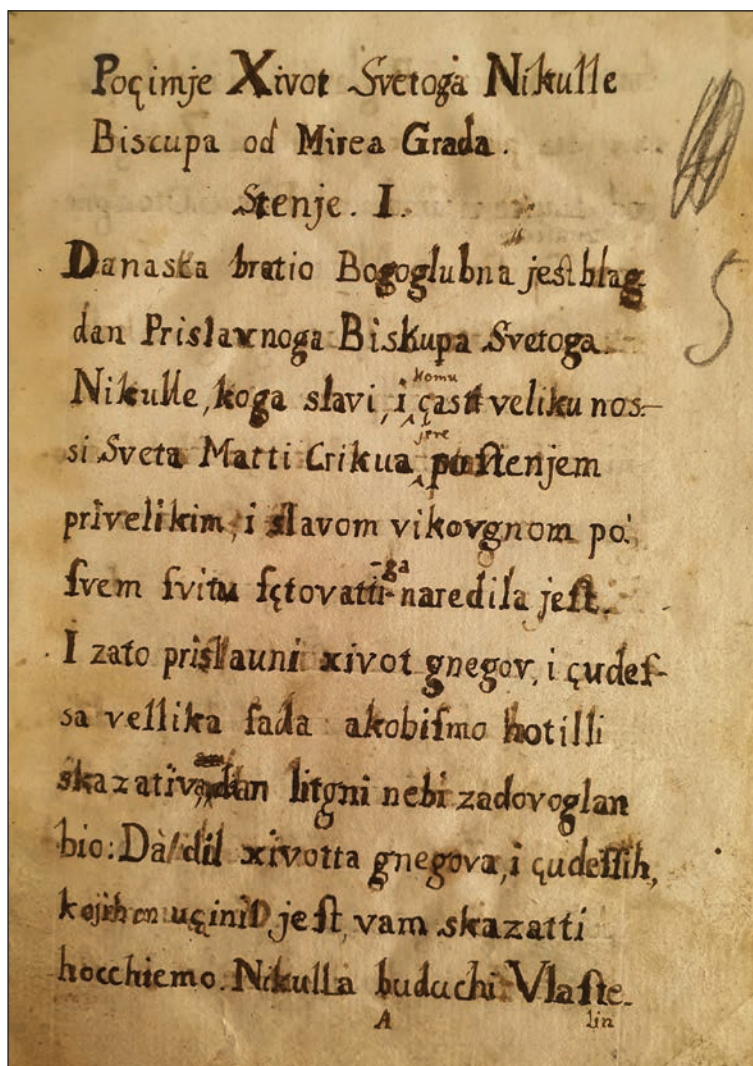

Slika 2: Rokopisna pridiga z dvojezičnim poimenovanjem praznika (SIKKP D R Repič).

- vezana rokopisna knjiga z besedilom »Počinje Xivot Svetiga Nikulle Biscupa od Mirea Grada«; *gre za življenjepis sv. Nikolaja (Miklavža), ki mu sledi življenjepis sv. Antona Opata Puščavnika: »Počinje Xivot Blaxenoga i Sve-toga Antona Opata«. Ugotovili smo, da bi delitev na poglavja, zanemarljivo malo vsebinskih popravkov, šablonsko poravnana pisava in opombe za knjigoveza na dnu posamezne strani rokopisa lahko navajali na to, da gre za prepis iz rokopisne ali tiskane predloge,¹⁰
- tanek rokopisni zvežčič z oznako »XII G 6« in naslovom »Grande opus ... 1848–« (nepopolno); vsebina se začne z »Lectio III«, *gre za hrvaško hagiografijo »sv. Mandaline« (sv. Magdalene).

Natančneje so nas zanimala zadnja tri hrvaška besedila. Ugotovili smo, da so bila verjetno namenjena liturgiji, saj se posamezna poglavja končajo z istim latinskim mašnim vzklikom oz. odpevom »Tu autem Domine miserere nobis« (O, Gospod, bodi nam milostljiv). Prve grafološke analize so pokazale, da so ta besedila po dataciji nastanka starejša in ne morejo biti Repičevo delo. Pater je namreč pisal v latinični pisavi gajici, ki se je v prostoru uveljavila po letu 1848, trije omenjeni rokopisi pa vsebujejo grafične znake bohoričice, stare cirilične azbuke oz. albanske abecede (ç, x), nekateri glasovi so zapisani po italijanski črkopisni normi (gn za nj, gl za lj). Lahko bi nastali kjerkoli znotraj province sv. Hieronima, ki je zemljepisno

¹⁰ Skoraj identičen zapis o življenju sv. Nikole »u šest čitanja, prilagojenih za pjevanje« so našli na Hvaru (Zastražišće), priredbo iz leta 1978 so objavili v poznejši publikaciji (Jerković, 1992, 305–324). Za vse uvide in razlage se zahvaljujem mag. Petru Štoki.

Slika 3: Hagiografija neznane provenience iz Repičeve zapuščine (SIKKP D R Repič, XI G).

segala na severu od Milj (Trst) do Kotorja (Albanija) na jugu. V praksi med frančiškani je bilo, da so prehajali med samostani v provinci, in tako so z njimi potovale tudi beležke in knjige. Na Košljunu, kjer naj bi Repič deloval, preden se je ustalil v Kopru, je bila najdena njegova notna beležnica, ki jo je bodisi pozabil ob selitvi, ali pa je tja prišla pozneje, med italijansko okupacijo (Navernik, 2019b, 50–52). Mogoče bi torej bilo, da sta ta dva zvezka pristala pri Repiču v času študija v Zadru oz. bivanja na Košljunu. Vsi trije omenjeni svetniki so prisotni v frančiškanski liturgiji, po številu njim posvečenih cerkva in kapel v Istri pa so tudi pomemben del cerkvene tradicije. Čeravno je izvor rokopisov neznan, je mogoče sklepati, da je besedila Repič uporabljal ob praznovanju svetniških godov.

e) Korespondenca v patrovi zapuščini obsega deset dopisov v slovenščini, hrvaščini, italijanščini, nemščini (Krapež, 1989, 138) in češčini. Na tem mestu izpostavimo dvojce: ovitek iz Kitajske (1902) s pismom misijonarja Fazzinija in njegovo fotografijo (Repič je v *Cvetju* pisal o misijonih na Kitajskem) ter pismo v hrvaščini s patru posvečeno alegorično pesnitvijo »Moč naravi« (datirano 29. 9. 1903), v kateri se nekdanji novinec br. Venčeslav Vukonić iz Nerezin spominja koprškega samostana »ob morju, obdanim z vilinskimi slovanskimi gorami«. Ob nadaljnjem raziskovanju smo ugotovili, da je del Repičeve korespondence vođen tudi v fondu SIKKP, Mayer-Lonza (1900–1950). Gre za dopisovanje v italijanščini med p. Repičem in prof. Francescom Mayerjem (o pismih v poglavju o dragocenih najdbah).

10. Smerišku na Barbani je v tem pismu a Repičevemu, Marjini vidi pravičnega.

Velecenjeni gospod urednik!

Prosim blagovoljiti popraviti članek o slovenski pridigi na Barbani pri Gradcu. ~~Članek je napisal Repič~~. Vidite da se je predstojnik tamkajšnjega samostana jako trudil da bi v dobil slovenskega pridigarja za praznik Vnebovzetja Marijinega in kmalu bil tako vesel vsiliti o. Budinca. Edo je kmalu došla prepoved in nadškofa in niso dne 14 avgusta, mi kmalu mi kmalu predstojnik. Naj kar se mirno: bilo bi ako ne drugo, jake, omesno. Edo je došel pridigar, akoravno pred cerkvijo, zato se budojajo slovenski zaprosaliki. Edo vsi isti predstojnik, kateri je zaradi, salomonkega "pater pravičnega" odločila najbrž prišel v zgodnje pri kvi, vendar tega za pa se dopisnik napada. To je res, salomonkega "pater pravičnega" je prišel in govore tista prepoved? Edo zaradi osebe pridigarja..... Toliko se strah na Barbani za slovenske pridigarje in slovenske spovednike, ni vsaki gori obuje z redovno družino sarbarsko, gori pa ne o tem niti, toje da mladi. Edo napredni da se moglo opraviči: kakaj je pa lani bila pridiga pred cerkvijo? Ker ni je bil sam pridigar o. Kateri sproti, ker je cerkev premala in vsi je velike vsi. Edo se bo cerkev povičala, bo gupel vse v red, kateri je Edo pro starem. Edo bilo roje v pridigarje s. Pomerikan lista "povodno, da se ni bati" je slovenske pridigarje na Barbani bila je vstaj in bo tudi zapreje.

P. Repič
 Franciskana
 pri sv. Ani

Koprno 10/9 1902

Slika 4: Patrovo pismo uredniku časopisa *Edinost* (SIKKP D R Repič).

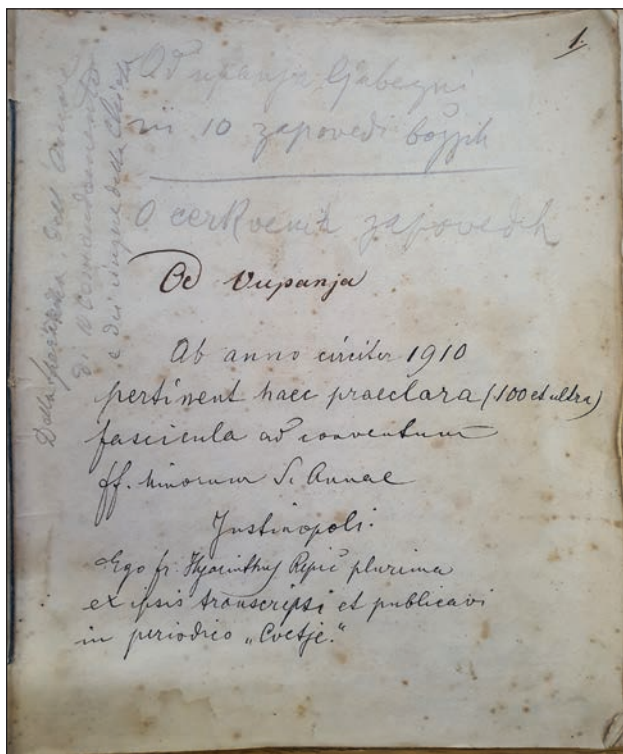
V Repičevem fondu najdemo patrovo pismo, datirano 10. 9. 1902 (navaja tudi Krapež, 1989, 138). Iz vsebine razberemo, da je bil povod za Repičevo pisanje časopisni članek, ki je ostro obsodil dogajanje na Barbani za veliki šmaren (tj. praznik Marijinega vnebovzetja, 15. avgust), kamor je vsako leto romalo na tisoče Slovencev. Po pregledu takratne periodike, objavljene *post festum*, smo ugotovili, da je naslovnik, »Velecenjeni gospod urednik«, ki ga pater poimensko ne naziva, odgovorni urednik tržaškega glasila *Edinost* Fran Godnik, pater pa se je odzval na članek objavljen 20. avgusta 1902. V njem je dopisnik dogajanje na Barbani poimenoval »nečuden škandal«: slovenski pridigar Budin je zaradi prepovedi goriškega nadškofa po slovensko

nagovoril romarje pred cerkvijo in ne v cerkvi. Kritika leti na predstojnika frančiškanskega samostana na Barbani, ki je upošteval prepoved: »Tu smo torej: dobro in pobožno slovensko ljudstvo je postavljeno pred alternativo: ali ostani zunaj cerkve ali pa zataji na pragu cerkve svoje slovensko rojstvo. Tako zahteva – politika v cerkvi v Trstu in v Barbani.«¹¹ Članek se zaključí v agitatorskem tonu, s pozivom slovenskemu narodu, naj zahteva svoje pravice v cerkvi.

Pater se je v pismu postavil v bran sobratom:

Vedite da se je predstojnik tamkajšnjega samostana **jako trdil** [podčrtano v izvorniku] da bi v dobil slovenskega pridigarja za praznik Vnebovzetja Marijinega [...] Ako je

11 *Edinost*, 20. 8. 1902: Pravica Slovencev v cerkvi, 2.

Slika 5: Rokopisna pridiga Jožefa Škrinjarja z Repičevo opombo (SI-PAK-328).

dotični pridigal, akoravno pred cerkvijo, zato se morajo slovinci zahvaliti dobri volji istega predstojnika, kateri je zaradi »salamonskega« (kaker pravi članek) odločila najberž prišel v zadrego pri kuriji; verhu tega ga pa še dopisnik napada! To je res »salamonski!« Nu, vé li dopisnik vzrok zakaj je prišla iz Gorice tista prepoved? Edino zaradi **osebe** [podčrtano v izvorniku] pri-digarja ... Koliko se skerbi na Barbani za slovensko pridigo in slovenske spovednike, vé vsak, gdor občuje z redovno družino bar-bansko; gdor pa ne vé o tem nič, bolje da molči. (SIKKP D R Repič)

Repič je spomnil, da je lansko leto zaradi velike vročine drugi pridigar prav tako pridigal pred cerkvijo, da pa se za slovensko pridigo na Barbani »ni bati«. Iz pripisa izvemo, da je bil samostan na Barbani v tesni zvezi s koprskim, saj sta spadala pod isto provinco.

V bran nadškofu so se oglasili tudi v goriškem Primorskem listu:

Na Veliki Šmaren je bila in bode slovenska pridiga v barbanskem svetišču. Ako je takrat

došla prepoved ni došla radi slovenske prepovedi, marveč radi osebe pridigarjeve. »Edinost« naj se radi našega prevzvišenega ne vznemirja. Pove pa naj užaljenemu ljudstvu, da nadškof slovenske pridige ni prepovedal in je ne bode.¹²

V *Edinosti* se na nobeno od pisanj javno niso odzvali.

ZAPUŠČINA V POKRAJINSKEM ARHIVU KOPER

Škatla s signaturo »SI PAK 328 osebni fond Repič Anton, oče Hijacint« (SI-PAK-328) vsebuje:

- tri rokopisne pridige v slovenščini z latinskimi zapiski (»Druga nedelja po binkoštih«, »Od nebeške večerje« z duplikatom), ki jih je najverjetneje napisal Stanislao Cociancich v »St. Danielu« 1860 in 1863,
- šest sešitkov s slovenskimi pridigami, naslovljenimi »Od vupanja« (1.–3.), »Od vere« (7.), »Od ljubezni ino od božjih zapoved« (1., 3.), ki jih je napisal duhovnik Jožef Škrinjar (1753–1825), svoj čas priljubljen pridigar. Zaradi lepega jezika so njegove spise veliko brali in prepisovali (Uršič, 2013). Na naslovno stran je Repič s svinčnikom zapisal teme posameznega sešitka v slovenščini (zgoraj) in italijanščini (vertikalno ob notranjem robu), s pisalom pa je spodaj v latinščini zapisal opombo, da so leta 1910 sešitke prejeli v samostan sv. Ane v Kopru, on sam pa jih je prepisal in objavil v *Cvetju*. V članku »Drobtinice in odlomki iz kerščanskih nauk in pridig Jožefa Škrinjarja« zapiše:

Prav po sreči je prišlo v naš samostan v Kopru 127 sešitkov ob svojem času slavnega pridigarja Jožefa Škrinjarja, vmerlega v Gorjah 17. apr. 1825. Z velikim veseljem in s posebno slastjo sem večkrat iz njih prebral kak odlomek. Lepa tvarina, prav domač jezik, da ga more umeti tudi najpriprostejši bravec, ste posebne lastnosti tega izverstnega govornika. Upam da bodo odlomki iz tih izvornih, lastnoročno pisanih govorov koristili tudi marsikateremu bravcu ljubega »Cvetja«. Pri tem opomnim, da bom Škrinjarjev pravopis in drugo le prav malo popraviljal. (Repič, 1912, 283)

REPIČEVA ZAPUŠČINA V SAMOSTANSKIH IN PROVINCIALNIH ARHIVIH

Samostanski in provincialni arhivi v Zadru, Benetkah in Ljubljani v osebnih mapah redovnikov hranijo biografske podatke in podatke o redovni

12 Primorski list, 28. 8. 1902: Prevzvišeni knez-nadškof in slovenska pridiga na Barbani, 2.

Slika 6: Spominska podobica novomašnika Hijacinta Repiča (AFS-KP Repič).

formaciji, ki so zapisani tudi v šematizmih, ter posamezne dragocene materialne vire. V arhivu frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru smo našli podobico o Repičevi novi maši in pismo zadrškega provinciala. V Pulju se nahaja samostanska kronika iz leta 1899, ki jo je napisal p. Repič, na Košljunu pa njegova beležnica z gregorijanskimi korali.

Nedavno odkriti dokument v arhivu samostana sv. Ane nas je usmeril k manjšim bratom v Marghero (Benetke). Provincialni arhiv hrani 25 fasciklov dokumentarnega gradiva provenience samostana sv. Ane v Kopru in štiri police knjižnega gradiva (od 15. do 20. stoletja), večinoma v italijanskem jeziku (APVe S. Anna, 000.001–000.025). V enem od sešitkov (fasc. št. 000.012) najdemo popis slovenskih članov tretjega reda pri sv. Ani (ime, kraj, datum sprejema in obljube), ki so ga vodili patri, z 260 vpisi med letoma 1904 in 1922 (vmes so z žigom province in podpisom generalnega vizitatorja označene tri kanonske vizitacije z dne 31. 3. 1914, 10. 4. 1918 in 13. 8. 1922). V fasciklu št. 000.006 smo našli obsežno Repičevo

korespondenco v slovenščini, hrvaščini, italijanščini in nemščini ter rokopisni snopič z naslovom »Schema statutorum provincialum a fr. Hyacintho Repič, elaboratum« v latinščini (št. 1, 15-5-1901). V fasciklu št. 000.025 se nahajajo številne fotografije Kopra, samostana s cerkvijo sv. Ane in redki ohranjeni posnetki redovne družine observantov pri sv. Ani.¹³

PATROV GLAS V IZBRANIH SERIJSKIH PUBLIKACIJAH

Pater Hijacint Repič je sodeloval pri domačih in tujih revijah s članki v slovenskem, italijanskem in latinskem jeziku. Pregled periodike je pokazal, da je pater največ člankov objavil v verskem glasilu *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, ki ga je do leta 1915 urejal p. Škrabec. Sodelovanje je bilo čezprovincialno, saj je samostan Kostanjevica spadal pod kranjsko provinco Sv. Križa. Repič je redno prispeval članke v letih 1881–1916. Skupno je objavil ok. 140 različno dolgih člankov,¹⁴ med katerimi so izvirna besedila in prevodi oz. priredbe. Pripovedna

¹³ Za naklonjeno pomoč pri pregledu arhiva se zahvaljujem arhivistu p. Pacificu Selli.

¹⁴ Repičeve članke je prvič popisal p. Korošak (2006), seznam sem pregledala in dopolnila. Rubrika »Drobtinice« šteje po eno enoto znotraj posameznega letnika.

Slika 7: Eden redkih ohranjenih posnetkov p. Repiča (APVe S. Anna, 000.025).

besedila so žanrsko raznolika (hagiografija, nauki in izreki svetnikov, razlage verskih resnic, pisanje o sv. zakramentih, verski, praktično-življenjski in vzgojno-poučni članki s homiletičnimi prvini; zgodovinski članek o bl. Monaldu Koprskem in poročilo o prenosu Monaldovih relikvij; dve aktualni vesti o čudežih na priprošnje sv. Antona Padovanskega, članek o preganjanju kristjanov na Kitajskem, novica o novem duhovniku v Koštaboni, članek o tretjerednikih v Istri in poziv novim naročnikom na *Cvetje*). Posebna rubrika so »Drobtinice« (skupno 142 naslovov), kjer so zbrane krajše misli, svetniški izreki oz. biblijski citati, nekaj je daljših Repičevih izvornih razmislekov o krščanskih vrednotah in sv. zakramentih. Za *Cvetje* je prevedel članke iz italijanske (*Vita del popolo, Il foglietto*

della domenica, L'Oriente serafico) in nemške periodike (*Die christliche Familie: Wochenschrift für Sonntag und Feierabend im katholischen Haus, Essen*).

Kot dopisnik iz Istre se je oglasil v mesečniku *Cerkveni glasbenik* ljubljanskega Cecilijinega društva v člankih »Iz Istre« (Repič, 1910, 14), »Zopet iz Istre in Dalmacije« (Repič, 1911, 14) in »Iz Istre« (Repič, 1911, 54). Sobrat in nekdanji novinec p. Konrad Odak je o njem zapisal, da je bil »najvidnejši član province z vidika razvoja cerkvene glasbe« (Odak, 1918, 30).

Dva članka je podpisani »P. Giacinto (Repich)« prispeval za lokalni italijanski časopis *Pagine Istriane*, in sicer »Di un grave errore dell'anonimo scrittore della ‚Deserizione della città di Pola‘« (Repič, 1904, 4–7) in »Di un cimelio della biblioteca di S. Anna di Capodistria. Ogni cosa a suo posto.« (Repič, 1909, 154–158). V tem takrat referenčnem časopisu za istrsko zgodovino, literaturo in kulturo je urednik Mayer bralce obvestil o Repičevi objavi o bl. Monaldu Koprskem v cerkvenem zborniku *Archivum Franciscanum Historicum* (Repič, 1908, 166–167). Z latinsko razpravo »De B. Monaldo de Iustinopoli«¹⁵ je Repič želel opozoriti na napake v zgodovinopisju (v Naldinijevem *Krajepisu* idr.) in obuditi spomin na pomembnega Koprčana. Vsebinsko razpravo je kasneje priredil v članku »Blaženi Monaldj Koperski, reda manjših bratov« (Repič, 1909, 17–19) v *Cvetju*, delo pa je pohvalil tudi urednik Škrabec.

Iz Repičevih objav v *Cvetju* in iz ohranjene korespondence z Mayerjem izvemo, da si je pater dolga leta prizadeval, da so cerkveni dostojanstveniki le potrdili istovetnost sv. ostankov, jih premestili v nov relikviarij in izpostavili v javno čaščenje. Po Repičevem posredovanju so v Rimu sprožili uradni postopek beatifikacije moža, ki velja za enega od začetnikov Frančiškovega reda v Istri in je v lokalnem okolju že davno priznan kot *blaženi*, ki pa še danes ni končan.

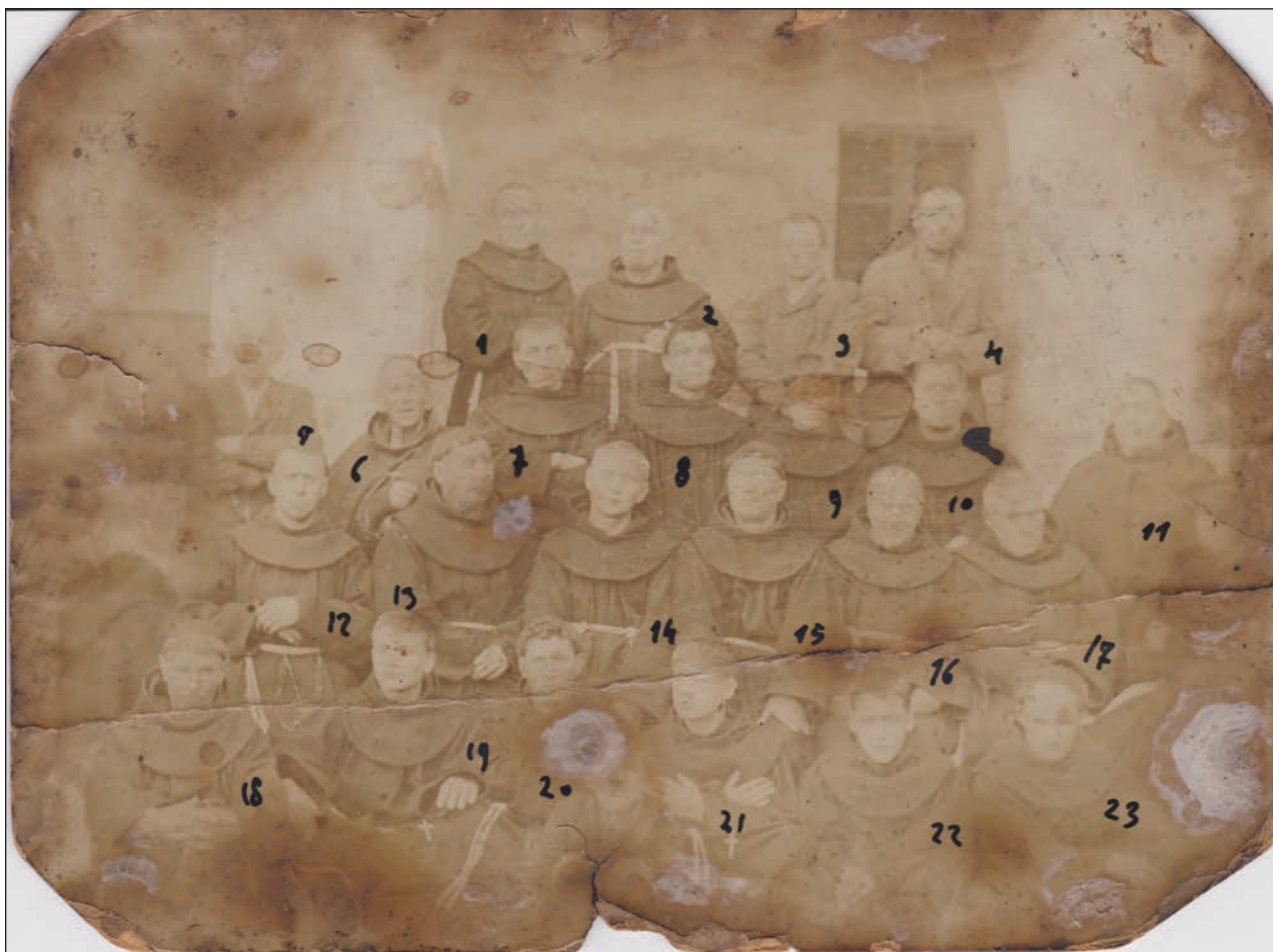
REPIČ KOT PREVAJALEC

Pomembno Repičevo delo je verski priročnik *Manuale per i religiosi conversi d'ambo i sessi* (Ludgero, 1897),¹⁶ prevod nemškega izvornika p. Leonarda Ludgera v italijanščino, ki so ga med drugim uporabljali novinci za pripravo na dušnopastirsko delo. Prvi del so zgodovinska pričevanja o verskih spreobrnjenjih, v drugem delu se posveti vsakdanjim verskim opravilom od ranega jutra do večera, tretji del so molitve za spreobrnjenje v duhu sv. Benedikta.¹⁷ Repičev prevod so oglaševali v slovenskem in italijanskem

¹⁵ S posvetilom: »Al pregiatissimo prof. Majer in segno di profonda stima, venerazione e gratitudine il devotissimo [P. Hyacinthus Repič O.F.M.]«.

¹⁶ Knjižica majhnega formata 16–17 cm s trdimi platnicami, 279 str.

¹⁷ *La Civiltà cattolica*, 18. 12. 1897, 84.

Slika 8: Redovna družina pred 1. sv. vojno (p. Repič je pod št. 17) (APVe S. Anna, 000.025).

verskem tisku (npr. *La Civiltà cattolica*, *Cvetje z vertov sv. Frančiška*), knjižica je tako iz tiskarne v Assisiju in koprskega samostana sv. Ane našla pot v širši krščanski prostor.¹⁸

Repič se je zanimal za zgodovino svojega reda in posebej za biografijo sv. Frančiška Asiškega. Frančiškani so o njem v knjižnici hranili več knjižnih del v latinščini in italijanščini. Pater je dve obsežni biografiji iz 13. stoletja, zapisani po Frančiškovih sodobnikih, prevedel v slovenščino in v nadaljevanjih objavil v *Cvetju*: »Življenje sv. očeta Frančiška, sestavljeno v 13. stoletju« (Repič, 1901, 76–79, 124–127, 157–159, 190–191, 221–223; 1902, 249–251, 283–285, 311–315, 346–351, 367–373) in »Življenje sv. Frančiška, pisano od treh njegovih tovarišev, kateri so nekedaj ž njim občevali« (Repič, 1902, 28–31, 90–92; 1903,

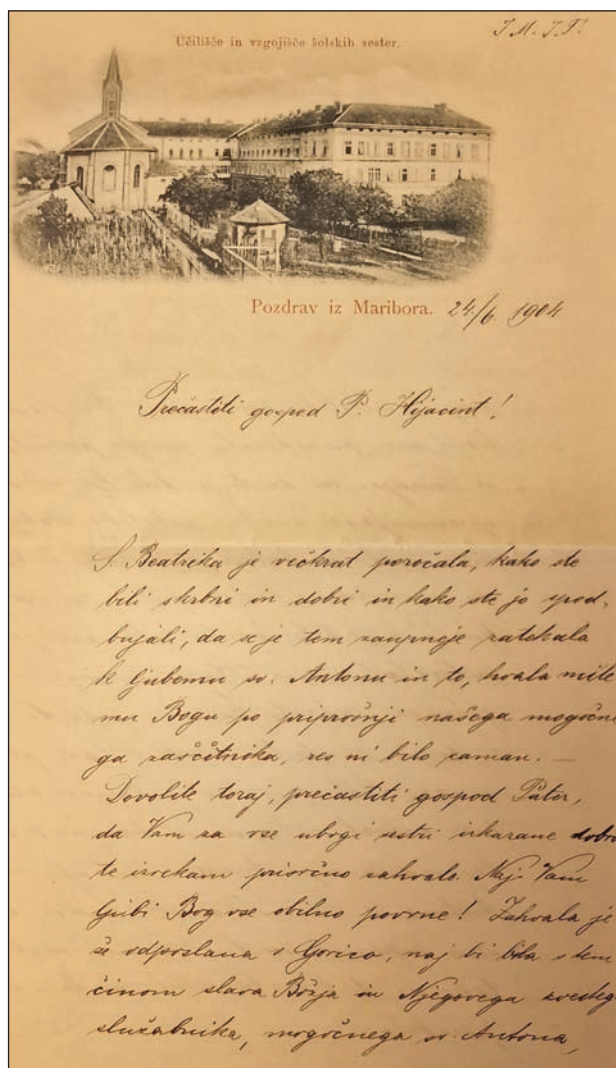
114–116, 215–216, 249–250, 264–267, 317–319, 337–342, 368–374; 1904, 6–12, 33–40, 72–74, 107–109, 155–157, 178–182, 215–218, 247–249, 278–280, 307–312, 334–340, 363–369). Slednji je prevod znamenite latinske *Legenda trium sociorum* (1244), ki je bil posodobljen in ponatisnjen leta 1998 v knjigi *Zapiski neznanega Peružana in Legenda treh tovarišev* (Špelič & Repič, 1998).

UREJANJE KNJIŽNICE IN DRAGOCENE NAJDBE

Repič je po svojem predhodniku urejal in dopolnil katalog samostanske knjižnice ter sledil označevanju in postavitvi knjig. Popisal je inkunabule in seznam leta 1914 poslal p. Benvenuto Rodetu v Kotor (Navernik 2019a, 17).¹⁹ To je edini dokaz o samostanski lastnini vsaj 59 inkunabul, ki so bile po leta 1945 odpeljane v Italijo neznanu kam (prim. Gspan & Badalič,

¹⁸ Danes delo najdemo v nemških in italijanskih spletnih bukvarnah, v vsaj dvanajstih italijanskih knjižnicah in v jeruzalemski knjižnici Biblioteca Generale della Custodia di Terra Santa. Izvod hranijo tudi pri sv. Ani v Kopru.

¹⁹ Seznam iz l. 1914 hranijo med Rodetovo zapuščino frančiškani v Kotoru (Gspan & Badalič, 1957, 32).

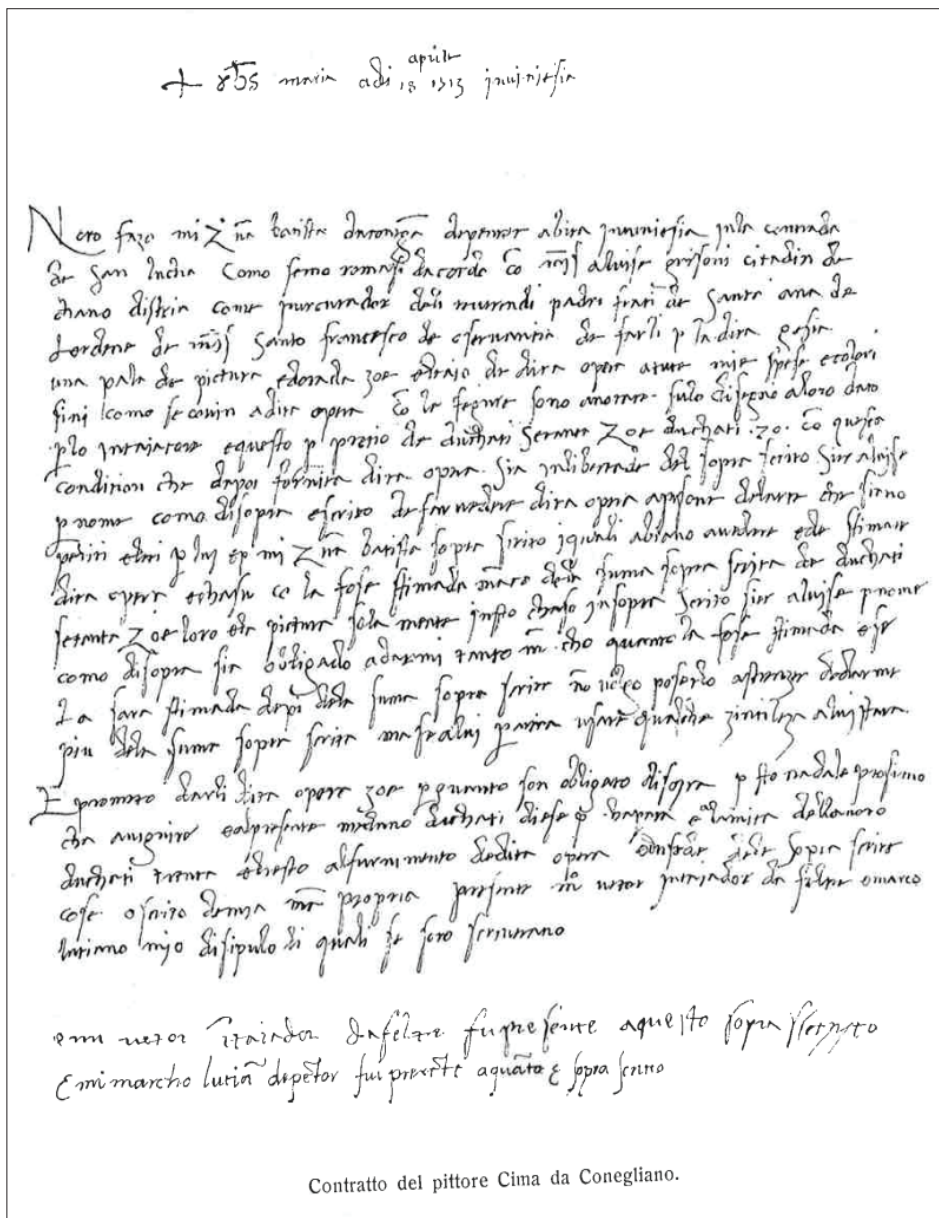
Slika 9 in 10: Fotografija s pripisom, ki jo je p. Repič poslal sobratu (levo) (APVe S. Anna, 000.025), in zahvala s. Stanislave iz mariborskega Zavoda šolskih sester (desno) (APVe S. Anna, 000.006).

1957, 32–33),²⁰ skupaj z drugimi knjigami, katalogi in dragocenostmi. V Repičevem času so v samostansko knjižnico prišle tudi slovenske tiskovine (periodika, molitveniki in druge knjige z versko vsebino, jezikoslovni priročniki, mohorjanke idr.) (SIKKP ZC Portorož, Inventarna knjiga), do katerih so dostopali redovniki in novinci in jih uporabljali pri dušnopastirskem delu med koprskimi tretjeredniki. Pater Repič je bil član Družbe sv. Mohorja vsaj od leta 1891 (*Koledar Družbe sv. Mohorja*, 1873–1991) in je skrbel za dotok Mohorjevega tiska v knjižnico kot samostojen naročnik oz. v okviru samostana.

²⁰ V katalogu samostanske knjižnice »Repertorium Bibliothecae Conventus S. Annae Justinopolis 1886« je po provenienci popisano gradivo, ki ga je knjižnica prejela v dar; pod eno opombo je podpisan p. Repič (Štoka, 2017b, 54). Fond je vseboval tudi knjige in rokopise iz piranskega samostana manjših bratov sv. Bernardina, za dragocene tiskovine gre zasluga p. Raimonu iz Pirana (Ziliotto, 1904).

²¹ Za prevod članka »Codici greci a Capodistria« (1904) prim. Ziliotto (2017, 114–116).

Repič je med urejanjem knjižnice naletel na latinske in grške fragmente, ki jih je kasneje raziskoval literarni zgodovinar Baccio Ziliotto, ki je izsledke objavil v *Pagine Istriane* (1903; 1904)²¹ in *Archeografo Triestino* (1905). Pater je z zgodovinskim znanjem pomagal tudi Filippu Manari in omogočil objavo dukala o ustanovitvi cerkve iz 21. 10. 1492 (Manara, 1909). O zgodovini cerkve sv. Ane je Repič med urejanjem arhiva 26. januarja 1903 odkril še dva pomembna dokumenta, oba datirana 18. aprila 1513, v času gradbenih del in prenove cerkve. Gre za izjavo rezbarja in pogodbo s slikarjem Cimo da Coneglianom, pri

Slika 11: Pogodba s slikarjem Cima da Coneglianom iz leta 1513 (Istria nobilissima, 1905, 136).

katerem so naročili izdelavo poliptiha za glavni oltar, kar da slutiti, da so redovniki s pomočjo sredstev radodarnih Koprčanov namenili izgradnji cerkve zajetno vsoto denarja. Repič je nemudoma pisal uglednemu meščanu in zaupniku Francescu Mayerju,²² ki ga je spodbujal v raziskovanje in urejanje arhiva. Repič v

pismu obžaluje, da se med redovniki ne namenja več skrbi testamentom, hkrati pa prosi za nasvet v zvezi z najdenimi listinami – tudi zato, da se ne bi omadeževalo ime samostana. Dva dni pozneje, 28. januarja 1903, pater ponovno piše Mayerju v zvezi z najdbo, v pisanju se čuti nelagodje:

²² Mayer je bil gimnazijski profesor, vodja mestnega arhiva in knjižnice v Kopru ter eden od ustanoviteljev časopisa *Pagine Istriane* (Marković, 2020). V ohranjeni korespondenci sta v zvezi z najdbami dve pismi v italijanščini (SIKKP Mayer-Lonza, inv. št. 6). Repičevo pisanje nam da slutiti, da sta imela z Mayerjem zaupen odnos; patrova vljudnostna dikcija odraža globoko spoštovanje do naslovnika, podpisuje se z »devotissimo P. Giacinto« in »devotissimo servitore p. Giacinto« (predani p. Hijacint, predani služabnik p. Hijacint). Prevedena pisma so sicer objavljena v zborniku Biseri Monaldove knjižnice (Štoka, 2017a, 25–45).

Slika 12: Poliptih iz cerkve sv. Ane v Kopru, izdelal Cima da Conegliano leta 1513, tempera na les (Wikimedia Commons).

Danes me je okoli dveh popoldne prišel obiskati, morda že dvajsetič, gospod Caprin iz Trsta, ki se zadnja leta zelo zanima za umetniška dela, ki se nahajajo v samostanu in cerkvi, zlasti za oltarno upodobitev Cime, o kateri je želel dobiti kakšen dokument. Povedal sem mu takoj, kaj se je zgodilo včeraj, vendar na vprašanje, kje so ti dokumenti, sem mu odgovoril, da so pri V. G. Nakar je bil ves iz sebe, užaljeno mi je dejal, da ker mu nismo izročili teh dokumentov, se samostan odreka denarni pomoči, ki je bila temu namenjena [op. p. med drugim restavriranju oljnih slik]. (Štoka, 2017a, 33)

Nadalje Repič pravi, da patri cenijo, da bodo dokumenti krasili *Pagine Istriane*, a da se bojijo udarca tržaške mestne uprave, za katero dela Giuseppe Caprin, namreč iz Trsta prihajajo ljudje v njihovo cerkev in knjižnico, s strani tržaške uprave pa so deležni »neobičajne naklonjenosti, ki je sedaj ne bi želeli zapraviti«. Tako ponižno in preudarno zaključil pismo: »V celoti se prepuščamo izvrstni preudarnosti V. G. in pričakujemo vaš dobrohoten odgovor.« Očitno je Mayer razumel Repičeve pomisleke in dopustil, da je Caprin prvi objavil listini v *Istria nobilissima* (1905, 135–139), šele nato pa so o njih pisali tudi v *Paginah* (1905, 10–11). V Kopru so leta 1910 odprli odmevno Prvo istrsko

pokrajinsko razstavo, kjer je pri umetniško-zgodovinski sekciji sodeloval raziskovalec Antonio Leiss Alisi s prispevkom »Cerkev in samostan sv. Ane, Koper – Muzej umetnosti« (psevdonim Italo Sennio), z zgodovinskimi viri pa mu je pomagal p. Repič (Cherini, 1993).

Znamenita oltarna slika Cime da Conegliana se poleg ostalih umetnin iz samostana in cerkve sv. Ane danes nahaja v muzeju v Mantovi (Palazzo Ducale di Mantova, Lombardija). Žitko (2022, 21) v zvezi z vračanjem umetnin (tudi iz samostana sv. Ane) in škofijskega arhiva, odtujenih z ozemlja koprške škofije po vojni, med drugim ugotavlja, da se je po zaslugi prizadevanj posameznikov (koprškega škofa Janeza Jenka, kanonika in delegata dr. Karla Musizze) pri Tržaškem ordinariatu in beneškem provincialu zagotovila vrnitev umetniških del v samostan sv. Ane, ob zadostnih prostorskih pogojih. Do danes se to še ni zgodilo.

SKLEPNI RAZMISLEK

P. Hijacint Repič je bil poliglot, kar ni bilo za redovnika s konca 19. stoletja v Istri nič nenavadnega – med šolanjem in redovno formacijo je pridobil znanje italijanščine, hrvaščine, nemščine in latinščine, njegovo delo pa kaže posebno afiniteto do materinščine. Patrova narodotvorna vloga v času slovenskega utrjevanja v Istri se nam pokaže preko opismenjevanja – jezikoslovno ga je formiralo sodelovanje s Škrabcem, dopisovanje z jezikoslovci po Evropi, kar je prebudilo čut za jezikovno izobraževanje naroda: verjetno na podlagi Janežičeve slovnice je spisal slovnico za duhovnike in redovnike v Istri, študijski pripomoček (katekizem) je delno napisan tudi v slovenščini; skrbel je za dotok slovenske periodike, verske in posvetne literature in učbenikov v knjižnico, slovenske otroke je pripravljal na sv. zakramente, v slovenščini je pridigal in spovedoval, v maternem jeziku so številni izvorni in prevedeni članki v verskem tisku, v njegovi zapuščini so tudi slovenske pridige. V uvodu v slovnico je mogoče prebrati, da je bil pozoren na rabo čiste slovenščine, brez »nepotrebnih tujk«, kar je razvidno tudi v komentarju k Škrinjarjevim pridigam, ki jih je samostan prejel v dar, kjer pohvali lep, domač jezik, obenem pa doda, da bo za *Cvetje* besedila nekoliko pravopisno popravil. Grafološka analiza

pridig (SIKKP D R Repič) je spodbudila nadaljnje jezikoslovne in stilistične raziskave, ki bi lahko z dodatno verjetnostjo potrdile patrovo avtorstvo.

Skladno s samostanskimi funkcijami je bil Repič vpet v cerkvene in posvetne družbene mreže. Pomenljiva je jezikovna izbira, ki se kaže v patrovi korespondenci: zasebna pisma so v materinščini pošiljatelj (slovenščina, hrvaščina), uredniku *Edinosti* je pisal v uglajeni slovenščini, dopisovanje z vplivnim Koprčanom Mayerjem je v italijanščini, v italijanščini kot lingvi franki province je potekala tudi komunikacija s cerkvenimi dostojanstveniki.

Repič je nabožne članke prispeval za domači in tuji cerkveni tisk (*Cvetje z vertov sv. Frančiška, Pagine Istriane, Cerkveni glasbenik, Archivum Franciscanum Historicum*); skupno je po dosedanjih ugotovitvah objavil več kot 140 slovenskih člankov (izvirnih in prevodov, od tega dva obsežna prevoda hagiografij sv. Frančiška), dva italijanska in enega latinskega ter v italijanščino prevedel verski priročnik, ki so ga prodajali v samostanu in v Assisiju, kjer je bil natisnjen.

Vredno pozornosti je patrovo prizadevanje okrog bl. Monalda Koprškega. Poleg izvirne študije, s katero je obudil spomin na koprškega učenjaka, je z vztrajnim pisanjem pri cerkveni oblasti dosegel, da so bile relikvije vrnjene v samostan, uradno pregledane in izpostavljene v javno čaščenje. Iz Rima je dobil zagotovilo, da za beatifikacijo ni nobene prepreke več – ali je proces prekinila vojna, je mogoče zgolj ugibati, a do danes postopek uradno ostaja odprt.

Z vidika cerkvene in nacionalne kulturne zgodovine ter v luči materialne dediščine Slovencev v Istri je velika škoda, da zapuščina koprških frančiškanov sameva. Samostanska knjižnica je svoj čas veljala za hram učenosti v mnogoterih, tudi slovanskih jezikih, samostanski bratje pa so v domačem jeziku in z uporabo slovenske literature med člani tretjega reda krepili slovensko narodno zavest v romanskem miljeju. Fond knjižnice, ki jo je zadnji pred vojno plemenitil in urejal pater Repič, je danes okrnjen, zaradi prostorske stiske pa ostaja neurejen in dislociran med samostanom in mestno knjižnico, kjer se vodi kot *corpus separatum*. Od ključnih odločevalcev je odvisno, ali se bo njegova vsebina primerno ovrednotila, uredila ter dostojno ohranjena pričakala poznejše rodove.

CULTURAL AND LINGUISTIC HERITAGE OF HIJACINT REPIČ,
FRANCISCAN AT ST. ANNE'S IN KOPER*Diana KOŠIR*Science and Research Centre Koper, Garibaldijeva ul. 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: aleksandro.burra@iris.eu

SUMMARY

In the 19th century, the Franciscans were the most numerous order in Slovenia and extremely popular in the local area, working among the faithful in the cities and in the countryside with liturgy, pastoral care and educational work. In a linguistically mixed environment like Istria, they were important for the communication in Slovene language. The Franciscan monastery of St. Anne in Koper belonged to the Istrian-Dalmatian province before the First World War, and Slovenian, Croatian, and Italian monks lived there. Amongst them, the most active was Father Hijacint Repič (1863–1918), novice master, librarian, archivist and chronicler, author of numerous pious articles and of the Grammar of the Slovene language, which has not survived to this day. The article gives an overview of the Franciscan's written legacy, especially the archival sources found in the Archives of the Central Library of Koper, in the Provincial Archive of Koper, in the Archive of the Monastery of St. Anne and in Provincial Archives in Venice, Ljubljana and Pula. By analysing primary and secondary sources, the author attempts to describe Father's legacy and places it in the context of Slovenehood in Istria at the turn of the 20th century. The correspondence in several languages and with people from different social classes shows his broad social network and his personal criticism of contemporary events. The study presents the personality and work of Father Hijacint Repič, who, from a cultural-historical point of view, can be recognised as the bearer of Slovenian national and linguistic consolidation in Istria.

Keywords: Fr. Hijacint Repič, Franciscans, Monastery of Saint Anne in Koper, Slovenian literature, religious press, archive

VIRI IN LITERATURA

AFS-KP Repič – Arhiv Frančiškanskega samostana sv. Ane, Koper (AFS-KP), fond p. Hijacint Repič (Repič).

APVe S. Anna – Archivio provinciale Veneto OFM, Marghera (Benetke) (APVe), fond Convento s. Anna Capodistria (S. Anna).

Archeografo Triestino. Trieste, Società di Minerva, 1829–.

ASFP Repič – Arhiv slovenske frančiškanske province sv. Križa (ASFP), Ljubljana, fond p. Hijacint Repič (»osebna mapa«) (Repič).

Bonin, Zdenka (2017): Samostani v Kopru v obdobju Beneške republike. Arhivi, 40, 2, 359–386.

Caprin, Giuseppe (1905): L'Istria nobilissima. Trieste, Edizioni Italo Svevo.

Cerkveni glasbenik. Ljubljana, Cecilijino društvo, 1916–1945.

Cherini, Aldo (1993): Sant'Anna di Capodistria, Chiesa e convento, Centro di cultura e museo d'arte. Trieste, Autoedizioni.

Cvetje z vertov sv. Frančiška. Gorica, Hilarijanska tiskarnica, 1880–1944.

Čebulj, Regalat (1922): Janzenizem na Slovenskem in frančiškani: inavguralna disertacija. Ljubljana, Frančiškanska provincija Slovenije.

da Nocera, Bernardino (1856): Raccolta delle sante indulgenze concesse da varii sommi pontefici ai tre ordini di S. Francesco. Napoli: Tipografia di Giuseppe Coda.

Dolinar, France (1989). Frančiškani. V: Marjan Javornik et al. (ur.): Enciklopedija Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga, 152–153.

Edinost. Trst, Ivan Dolinar, 1876–1928.

Gspan, Alfonz & Josip Badalič (1957): Inkunabule v Sloveniji. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Janežič, Anton (1863): Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo. Celovec, J. Leon.

Jerkovič, Juraj (1992): Život sv. Nikole. Služba Božja, 32, 4, 305–324.

Kolar, Bogdan (2019): Novi izzivi za redovništvo v 19. stoletju in posebej za manjše brate. Bogoslovni vestnik, 79, 4, 937–954.

Koledar Družbe svetega Mohorja. Celovec, Mohorjeva družba, 1873–1991.

Korošak, Bruno (2006): Anton Hijacint Repič (1863–1918), frančiškan pri sveti Ani v Kopru. Nova Gorica, Branko.

Krapež, Vilma (1989): Hijacint Repič in njegova zapuščina v Koprski knjižnici. Knjižnica, 33, 2, 137–139.

La Civiltà cattolica. Rim, Civiltà cattolica, 1850 –.

Ludgero, Leonard (1897): Manuale per i religiosi conversi d'ambo i sessi. S. Maria degli Angeli, Tip. della Porziuncola.

Manara, Filippo (1909): Il convento di Sant'Anna di Capodistria. Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis, 331–336.

Markovič, Ivan (2020): MAJER, Francesco. (–1930). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/majer-francesco/> (zadnji dostop: 2023-04-05).

Mikolič, Vesna (2005): Repič, Hiacint (Anton). V: Bertoša, Miroslav & Robert Matijašič (ur.): Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 686.

Naldini, Paolo (1700): Corografia ecclesiastica o' sia Descrittione della citta, e della diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria. Appresso Gierolamo Albrizzi.

Navernik, Ignac (2019a): Življenjepis p. Hijacinta Repiča OFM (9. 7. 1863–3. 3. 1918). V: Štoka, Peter (ur.): Pojoča lilija v vrtu svete Ane: Zapuščina patra Hijacinta Repiča OFM. Koper, Frančiškanski samostan sv. Ane, 15–17.

Navernik, Ignac (2019b): Skrb p. Hijacinta Repiča za cerkveno petje in glasbo. V: Štoka, Peter (ur.): Pojoča lilija v vrtu svete Ane: Zapuščina patra Hijacinta Repiča OFM. Koper, Frančiškanski samostan sv. Ane, 32–82.

Odak, Konrad (1918): P. Hijacint Repič. Cerkveni glasbenik, 41, 4–6, 28–30.

Pagine Istriane. Koper, Carlo Priora, 1903–1987.

Pogačnik, S. Borut (10. 8. 2022): Strokovno mnenje. Dokument hrani avtorica v domačem arhivu.

Primorski list. Gorica, I. Slavec, 1893–1913.

Repič, Hiacint (1908): De B. Monaldo de Iustino-poli (Capodistria). Archivum Franciscanum Historicum, 1, 1, 231–234.

Repič, Hijacint (1897): Slovenska slovnica v treh zvezkih. V rokopisu, izgubljena.

Savnik, Roman (1951): Slovenščina za samostanski zidov v nekdanjem Kopru. Istrski tednik, 2, 12, 3.

Savnik, Roman (1985): Zbirni center knjig v Portorožu. V: Krnel-Umek, Duša (ur.): Zbornik »Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper«. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 16–17.

Schuler, Dionysii (1909): Schematismus totius Ordinis Fratrum Minorum. Ad S. Mariae Angelorum Prope Assisium Ex Schola Typographica Umbra.

SIKPP D R Repič – SIKPP, fond Zapuščina Hijacinta Repiča.

SIKPP Mayer-Lonza – Arhiv Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper (SIKPP), fond Mayer-Lonza (1900–1950) (Mayer-Lonza).

SIKPP ZC Portorož – SIKPP, fond Zbirni center knjižnic v Portorožu (1950–1953) (ZC Portorož).

SI-PAK-328 – Pokrajinski arhiv Koper (SI-PAK), osebni fond Repič Anton, oče Hijacint (328).

SI-PAK-OLO 1948–1951 – SI-PAK, fond Okrajni ljudski odbor (1948–1951).

Smolej, Viktor (2013): Repič, Hijacint (1863–1918). Slovenska biografija. Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi502667/#slovenski-biografski-leksikon> (zadnji dostop: 2023-03-15).

Sopta, Josip & Stanko Škunca (2006): Nekrologij Provincije Sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri. Zadar, Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima.

Suhač, Rupert (1954): Frančiškani v Kopru. V: Poročila SFPSK 2, 3–4. Izvod hrani AFS-KP.

Šematizam Franjevačke Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i u Istri (1989). Zadar, Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima.

Špelič, Miran & Hijacint Repič (1998): Zapiski neznanega Peružana in Legenda treh tovarišev. Ljubljana, Založba Brat Frančišek.

Štoka, Peter (2017a): Neobjavljena pisma p. Hijacinta Repiča glede najdbe dveh listin in prenosa relikvij bl. Monalda Koprškega. V: Štoka, Peter (ur.): Biseri Monaldove knjižnice. Koper, Frančiškanski samostan sv. Ane, 25–45.

Štoka, Peter (2017b): Značilnosti samostanskih knjižnic manjših bratov v Kopru. V: Štoka, Peter (ur.): Biseri Monaldove knjižnice. Koper, Frančiškanski samostan sv. Ane, 47–56.

Uršič, Milena (2013): Škrinar, Jožef (1753–1825). Slovenska biografija. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi656916/> (zadnji dostop: 2023-03-15).

Ziliotto, Baccio (1904): Codici greci a Capodistria. Pagine istriane, II, 3, 126–129.

Ziliotto, Baccio (2017): Grški kodeksi v Kopru. V: Štoka, Peter (ur.): Biseri Monaldove knjižnice. Koper, Frančiškanski samostan sv. Ane, 114–116.

Žitko, Salvator (1989): Koprski obzidni pas in mestni tloris na karti Giacomina Fina iz leta 1619. Kronika, 37, 1/2, 37–45.

Žitko, Salvator (2012): Glagoljaški samostan v Kopru. Annales, Series Historia et Sociologia, 22, 2, 523–532.

Žitko, Salvator (2022): Vrnitev v Italiji zadržanih umetnin in arhivov iz Kopa, Izole in Pirana: zgodovina neke problematike ali problematika neke zgodovine?. Annales, Series Historia et Sociologia, 32, 1, 1–38.

Žnidaršič, Darko (1996): Zgodovinski oris samostana sv. Ane v Kopru. V: Poročila SFPSK 4, 24–26. Izvod hrani AFS-KP.

SAFEGUARDING LIBERTY? REPRESSIVE MEASURES AGAINST ENEMY ALIENS AND ETHNIC COMMUNITY RESILIENCE IN WWI UNITED STATES: THE SLOVENIAN-AMERICAN EXPERIENCE

David HAZEMALI

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: david.hazemali@um.si

ABSTRACT

This article delves into the complexities of the U.S.'s treatment of enemy aliens during World War I, particularly illuminating the experiences of the Slovenian-American immigrant ethnic community, following the declaration of war on Austro-Hungary. It presents instances of repression, violence and internment suffered by members of the Slovenian-American community and other immigrant ethnic communities originating from Austria-Hungary, while also highlighting examples of their resilience and defiance. The study is firmly grounded in the archives of the Slovenian-American fraternal benefit society the Slovene National Benefit Society (SNPJ), and the Yugoslav Socialist Alliance (JSZ), housed at the Immigration History Research Center Archives in Minneapolis, Minnesota.

Keywords: Slovenian Americans/American Slovenians, Slovenian-American community, fraternal benefit societies, World War I, USA, enemy aliens

PROTEGGERE LA LIBERTÀ? MISURE RESTRITTIVE CONTRO GLI STRANIERI NEMICI E RESILIENZA DELLA COMUNITÀ ETNICA DURANTE LA PRIMA GUERRA MONDIALE NEGLI STATI UNITI: L'ESPERIENZA SLOVENO-AMERICANA

SINTESI

L'articolo esamina in profondità le complessità del trattamento riservato dagli Stati Uniti agli alieni nemici durante la Prima Guerra Mondiale, mettendo in particolare luce sulle esperienze della comunità etnica di immigrati sloveno-americani, in seguito alla dichiarazione di guerra all'Austria-Ungheria. Esso presenta episodi di repressione, violenza e internamento subiti dai membri della comunità sloveno-americana e da altre comunità etniche di immigrati provenienti dall'Austria-Ungheria, mettendo in risalto anche esempi della loro resilienza e resistenza. La ricerca si basa sugli archivi della Società di beneficenza sloveno-americana, la Slovene National Benefit Society (SNPJ), e della Yugoslav Socialist Alliance (JSZ), che si trovano presso gli Archivi del Centro di Ricerca sulla Storia dell'Immigrazione a Minneapolis, Minnesota.

Parole chiave: sloveno-americani / americani sloveni, comunità sloveno-americana, società di beneficenza confraternale, Prima guerra mondiale, Stati Uniti, stranieri nemici

INTRODUCTION¹

On 12 October 1937, naturalized Slovenian American Louis (Alojz) John Pirc (1888–1939), who is primarily remembered in historiography for his editorial, translation, and teaching work within the Cleveland Slovenian-American immigrant ethnic community, concluded his radio speech with the following words²: “I am proud to be of Slovenian descent. I am immensely proud to be an American citizen; to serve a country that permits you to be a person and not simply a cog in a great wheel.”³

His words, emphasizing the freedom to be an individual in the United States (U.S.), resonate ironically in light of the subsequent treatment of non-naturalized members of the Slovenian-American and other immigrant ethnic communities from Austria-Hungary, pacifists, and those who supported Austria-Hungary after the U.S.’s entry into World War I.

The American wartime government undertook the mobilization of their citizens in favour of the American war effort through federal agencies, established defence councils at various administrative levels, law enforcement bodies, and suppressive wartime legislation. For many, several of the established societal and social norms of the pre-war period became a thing of the past (Šorn, 2020, 728). The once free expression of opinions of individuals, local associations, larger movements, organizations, unions, and political parties, regardless of ethnic affiliation, ideological-political orientation, or religion, was reduced to merely one premise: either you were/became a supporter of the American war effort, or you remained/became an undesirable ‘foreigner’, even an internal enemy.

This article delves into the complexities of the U.S.’s treatment of enemy aliens, particularly illuminating the experiences of the Slovenian-American immigrant ethnic community, following the declaration of war on Austro-Hungary. It reveals a stark contrast to Pirc’s optimistic sentiments and explores how the community navigated these turbulent times. The first part of the article provides a

comprehensive examination of U.S.’s suppressive wartime legislation, with a particular focus on the repressive measures imposed on enemy aliens. In the second part, the article presents instances of repression, violence and internment suffered by members of the Slovenian-American community and other immigrant ethnic communities originating from Austria-Hungary. This challenges the assessment of Croatian historian and migration researcher Ivan Čizmić, who suggested that “the position of Slovenians, Croatians, and Serbs in the US between April 1917 and November 1918 was favorable compared to that of the German-American community” (Čizmić, 1982, 273).⁴ Finally, in the third part, the article documents examples of diverse resilience strategies and defiance.

It builds on insights from scholars Jörg Nagler (2000) and Nicole Phelps (2010), who have provided valuable perspectives on the status of Austro-Hungarian enemy aliens in the U.S. during World War I. It also expands on the introductory study from Hazemali & Matjašič Friš (2018), which first addressed the status of the Slovenian-American community during this historical period, offering a more comprehensive understanding of the nuances within this context. The study is firmly grounded in the archives of the Slovenian-American fraternal benefit society the Slovene National Benefit Society (Slovenian: *Slovenska narodna podporna jednota*, SNPJ), and the Yugoslav Socialist Alliance (Slovenian: *Jugoslovanska socialistična zveza*, JSZ), housed at the Immigration History Research Center Archives in Minneapolis, Minnesota.⁵ Additionally, it draws from official records of the U.S. Congress, federal laws, presidential decrees, select Slovenian-American newspapers, and a wide selection of standard and contemporary scholarly works on the topic.

TARGETING ENEMY ALIENS:
SUPPRESSIVE WARTIME LEGISLATION

On 7 December 1917, the U.S. declared war on Austria-Hungary, thus the Slovenian-American

1 The article originated within the research programme *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (P6-0372 (B)), funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).

2 Literal quotations are presented in their original form, including (but not limited to) any grammatical or other errors that may be present. Originals in Slovenian are added in footnotes.

3 Original: “Ponosen sem, da sem slovenskega rodu. Neizmerno sem ponosen, da sem ameriški državljan; da smem služiti državi, ki ti dovoljuje, da si oseba in ne le zobnik v velikem kolesu” (Work projects Administration in Ohio, 1940, 433).

4 Because the U.S. federal government did not formally recognise the Slovenian-American immigrant ethnic community in the U.S. as a sovereign legal entity during that period, as best illustrated by measures directed against non-naturalized immigrants from countries at war with the U.S., the Slovenian-American community is considered in this article in the context of a broader, either (South) Slavic or Austro-Hungarian immigrant community, in many matters.

5 The abbreviations for the Slovenian-American fraternal benefit societies the Slovene National Benefit Society (SNPJ) and the Grand Carniolan Slovenian Catholic Union (KSKJ), and the Slovenian-dominated Yugoslav Socialist Alliance (JSZ), correspond to the original Slovenian names of the organizations, not their English translations.

community found itself at war with its 'old homeland' (Scott, 1918, 165–172).⁶ Consequently, as discussed by Hazemali & Matjašič Friš (2018), Slovenians and individuals from other immigrant ethnic communities from the Danubian monarchy who had not yet acquired American citizenship were designated as enemy aliens (Slovenian: *sovražni tujci*), similar to citizens of the German Empire in the U.S. in April of that year (cf. the following standard works on the well-documented status of the German-American community in the U.S. during WWI: Capozzola, 2008; Nagler, 2000; Manning, 2014, 14–22; Richardson, 1995, 79–89; Leola, 1974, 418–429; Trommler, 2009, 241–266; Wüstenbecker, 2007).

The term enemy alien originated in 1798 during the threat of war with France, leading to the *Alien and Sedition Acts* (Phelps, 2010, 93). Driven by concerns about foreign residents potentially supporting French revolutionaries, these laws had (at least) two far-reaching consequences that manifested during the period under consideration, coinciding with active American military participation in World War I. The first consequence was the establishment of the definition of an enemy alien. This classification refers to non-U.S. citizens residing in the U.S. who are typically citizens of a country at war with the U.S. These individuals, from the declaration to the end of the war, may support their home country, as specified by legislation or presidential decrees. Individuals falling under this classification may be subject to specific legal restrictions and scrutiny, impacting their rights and privileges within the United States (Brandon, 1950, 382). The second consequence was a transformation in American legislation concerning naturalization between 1798 and 1917, marked by key *Naturalization Acts* in 1802, 1906, and 1917. The 1906 *Act* replaced the 1802 version, reducing the residency requirement from fourteen to five years and introducing a three-year advance intention to become a citizen. The *Fourteenth Amendment* in 1868 granted citizenship by birth. The 1906 *Act* established the Bureau of Immigration and Naturalization, streamlining the process and confining it to competent courts (Schneider, 2011; Aptekar, 2015, 9). The 1917 *Act*, enacted despite President Woodrow Wilson's veto, introduced a literacy requirement in the native language for foreign applicants (Powell, 2009).

The implications of the *Naturalization Acts* and the *Fourteenth Amendment* on the Slovenian-American community were manifold. Thanks to the reduced residency requirement and birthright citizenship, tens of thousands within the community, born as American citizens, were *de jure* spared from the stringent measures imposed on enemy aliens between 1917 and 1918. While the precise breakdown between Slovenian Americans and naturalized Slovenian immigrants during this period remains unknown at the federal level, the 1910 census sheds light. Out of 183,431 individuals declaring Slovenian as their mother tongue, 59,800 were Slovenian Americans, descendants of immigrants who gained citizenship by birth. The status of the remaining 123,631, not born in the U.S., and their citizenship or enemy alien designation by 1917 remains unclear.⁷

Even before the U.S. armed forces strategically, tactically, and operationally intervened in World War I, employees at the U.S. Department of Justice, hidden from the public eye and certain other branches of government, began compiling lists of potentially dangerous immigrants from the ranks of Germans, Hungarians, and 'Austrians'. The latter almost certainly included Slovenians, along with other immigrant ethnic communities from the Cisleithanian part of the Danubian monarchy. At the same time, the U.S. Department of War began implementing plans for internment camps for the enemies of the U.S. When the American Congress declared war on the German Empire on 6 April⁸, Wilson issued a presidential decree on the same day with measures related to the powers and, above all, the duties of enemy aliens – at that time only Germans without American citizenship (children under the age of fourteen did not receive this designation) (Phelps, 2010, 93).

Non-naturalized Germans residing on American soil were prohibited from serving in the U.S. armed forces – naturalized individuals were allowed to do so. Several debates ensued in both houses of the American Congress regarding whether enemy aliens should be permitted to serve in the U.S. armed forces.⁹ Furthermore, non-naturalized Germans were not allowed to linger near weapon factories, barracks, etc. (Phelps, 2010, 93). Authorities could also register, interrogate, and intern them.¹⁰

6 When discussing the legal status of the Slovenian-American community in the U.S. during WWI, we must distinguish between the period before the declaration of war between the U.S. and the Danubian monarchy and the period after the declaration. Although Slovenians and other Slavs who migrated to the U.S. were problematic in many respects in the eyes of the American authorities and 'full-fledged' Americans, as pointed out by American Historian Karel Dennis Bicha (1982, 16–38), they were able to express their views relatively freely until the U.S. entered World War I.

7 DCL, BC (1913): 13th U.S. Census of Population 1910, 965.

8 Until the American declaration of war on Austro-Hungary, measures against enemy aliens did not apply to non-naturalized Slovenian immigrants, i.e., all those who had not yet completed the naturalization process and acquired citizenship. However, the line between law and practice was blurred during this time of war.

9 CR 55, 65th US Congress, 1st Session, page 693 and onwards, and page 800 and onwards.

10 *Clevelandska Amerika*, 9. 4. 1917: (Uredništvo), Proglas predsednika Wilsona glede zadržanja Nemcev, 1.

In June 1917, Wilson signed into law the *Espionage Act*, which prohibited interference with military operations or the recruitment of armed forces, prevented disobedience in the armed forces, and prevented giving or showing support to the enemies of the United States during the war. The law also granted the U.S. Postmaster General the authority to seize or refuse the shipment of publications of all forms that were found to violate legal prohibitions. With this clause, the Wilson administration abolished the issuance of all pro-Austrian publications as well as those advocating isolationism. Labour organizations were also affected (Zavertnik, 1925, 228). The editor of the left-leaning Slovenian-American newspaper *Prosveta*, Jože (Josip) Zavertnik (1869–1929), commented on the new law in a letter addressed to the Supreme Committee of SNPJ, stating that the government wanted “to prevent any writing against the war”¹¹ in this way. Editors of foreign-language newspapers in the U.S. had to translate every news item related to the war into English. Newspapers that received special permission¹² from the U.S. Postmaster General were exempted, but by the end of 1917, there were hundreds of such requests in Washington, so editors had no choice but to start publishing bilingual news.¹³ This did not stop Zavertnik and others at the top of SNPJ: “The main administrative board then decided to send the chief secretary and the society’s lawyer to Washington on this matter. This was carried out, and the society’s publication received permission to be issued without having to translate articles and news related to the war into English.”¹⁴ In Washington, D.C., editors of foreign-language publications were thoroughly interrogated. The interrogators were particularly interested in their attitudes towards the war. According to the preserved minutes of the main board meeting, the *Prosveta* editorial staff made a good impression on the competent representatives of the federal authorities. They humorously added that the: “Croatians have a very bad influence on the government.”¹⁵

To intensify the campaign against enemy aliens, the Wilson administration instituted the Committee on Public Information (CPI), also known as the Creel Committee, an autonomous government

entity primarily tasked with fostering enthusiasm and backing for the war effort among the diverse American population on the home front (Hazemali & Matjašič Friš, 2018, 914). Its crucial role extended to supplying provisions for the military and boosting the willingness of young men to enlist. Simultaneously, the Committee aimed to counteract individuals and organizations accused of attempting to undermine the U.S. war effort (Creel, 1920, 1–10). These included enemy aliens, radicals, anarchists, and even pacifists.¹⁶ The scope of the engagement was comprehensive, touching every facet of the war machinery and utilizing various mediums of communication, including the printed word, spoken discourse, motion pictures, posters, and signboards. Creel himself later remembered that these mediums were used “to make our own people and all other peoples understand the causes that compelled America to take arms in defense of its liberties and free institutions” (Creel, 1920, 2). Throughout its existence from April 14, 1917, to June 30, 1919, the Committee, either independently or through collaborating institutions exerted every conceivable effort to promote its objectives through diverse media channels. Even today, the CPI’s endeavors are widely acknowledged as one of the most noteworthy propaganda campaigns in the history of the United States (Vaughn, 1980).

The American Protective League (APL) assisted U.S. law enforcement in dealing with enemy aliens. Its members were individuals with anti-immigrant sentiments. The APL helped identify sympathizers of Germany or Austria-Hungary, as well as radicals, anarchists, Bolsheviks, and even pacifists (Luebke, 1974).

In October 1917, the *Trading with the Enemy Act*¹⁷ was adopted, which, among other things, gave the U.S. government the authority to confiscate the property of enemy aliens on American soil. In practice, it often happened that the property of full-fledged American citizens was confiscated, either intentionally or due to a simple mistake (Garner, 1918, 744–779; 1919, 22–59; Potterf, 1927, 453–472).

The mentioned laws also affected inheritance law. At the meeting of the main board of SNPJ on 1 August 1917, they discussed the case of Fr. Vehovec

11 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, Glavni Odbor, Minutes 1917–1918: Joseph Kuhelj in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. septembra 1917.

12 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, Joseph Kuhelj in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 25. oktober 1917.

13 IHRCA-2241: SNBS, 2, 1917–1918, Joseph Kuhelj in Ivan Molek, Izredna seja gl. upravnega odbora 29. oktobra 1917.

14 Original: “Glavni upravni odbor je nato sklenil, da pošlje glavnega tajnika in jednotinega odvetnika v Washington v tej zadevi. To se je izvršilo in jednotino glasilo je prejelo dovoljenje, da je smelo izhajati, ne da bi bilo treba prevajati člankov in vesti, tikajočih se vojne, v angleščino” (IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, John Vogrich in Ivan Molek, Letna seja glavnega odbora SNPJ. Prva seja 17. januarja 1918).

15 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, John Vogrich in Ivan Molek, Letna seja glavnega odbora SNPJ. Prva seja 17. januarja 1918.

16 Following the U.S. decision to intervene with other Entente members in the Russian Civil War in January 1918, Bolsheviks and communists were added to the existing threats (Nežmah, 2020, 130).

17 CR 55, 65th US Congress, 1st Session, 411–426.

from Cleveland, who could not obtain a birth certificate from the 'old homeland' because of the "war situation," and therefore could not inherit from his father, a member of SNPJ Lodge No. 5 Lovrenc Vehovec.¹⁸

On 16 November, a new presidential decree followed, along with a new wave of measures aimed at enemy aliens. From then on, all non-naturalized Germans in the U.S. had to register and always carry registration information with them. In the summer of 1918, this measure was extended to non-naturalized German women residing in the U.S.¹⁹

On May 16, 1918, the U.S. Congress broadened the *Espionage Act* of 1917 with the introduction of the *Sedition Act*. This act extended the scope of punishable offenses to encompass not only actions but also speech and expressions of opinion that portrayed the government or the war effort negatively, hindered the sale of government bonds, or employed disrespectful or abusive language about the U.S. government, its flag, or its armed forces. While it wasn't explicitly directed at enemy aliens, its broad language allowed for the prosecution of individuals, regardless of their citizenship status, who were deemed to be undermining the war effort or promoting dissent. The *Sedition Act* marked a peak in the U.S. government's efforts to control dissent, enemy aliens and other perceived threats during World War I (Phelps, 2010).

DOCUMENTED CASES OF REPRESSIVE MEASURES AGAINST MEMBERS OF THE SLOVENIAN-AMERICAN AND OTHER ETHNIC IMMIGRANT COMMUNITIES FROM AUSTRIA-HUNGARY

The measures aimed at enemy aliens exhibited a seemingly peculiar nature in that, even after the American declaration of war on Austro-Hungary, when non-naturalized Slovenians residing in the U.S. legally became enemy aliens, most of the formal applications of these measures *de jure* did not extend to them or other immigrant ethnic communities from the Danubian monarchy, or they were milder in nature. Wilson (Phelps, 2010, 93) himself pointed this out, although, according to Josephus Daniels, the then American Secretary of the Navy, the American president initially had a different opinion (Cronon, 1963, 275). With

the presidential decree of 11 December, it was formally forbidden for these immigrant ethnic communities to leave and for other citizens of the Danubian monarchy to enter the U.S., and there was also the possibility of their internment in case of suspicious behaviour or evidence of anti-state activity (Capozzola, 2008, 26). Consequently, intercontinental travel was severely hindered for the vast majority of the non-naturalized members of the Slovenian-American community between April 1917 and November 1918. This is evidenced by the preserved request of Joe Tomazetič from Chisholm, Minnesota. Tomazetič, wishing to visit Italy, turned to the Supreme Committee of SNPJ. Their response was more than telling: "The Society cannot issue a passport anywhere as long as the war lasts."²⁰ Additional documented cases of repression, violence, and internment in this part of the article underscore that, despite the peculiarities in the formal application of these measures, the Slovenian-American and other immigrant ethnic communities from Austria-Hungary did, in fact, suffer from them, experiencing significant and adverse effects.

One such notable case involved the 35-year-old Austrian citizen Joseph Kovath, who worked in a steel mill in Johnstown, Pennsylvania.²¹ His refusal to buy war bonds led to a brutal public shaming: about 40 to 50 workers from a nearby factory first soaked him in a "concrete bed," then smeared his palms and face with grease, and dragged him bound through the streets. An unnamed Justice Department employee commented that this was not "cruel or violent treatment." He concluded that the established norms at the time were "greatly beneficial to the alien population." After the humiliation, Kovath purchased a \$100 war bond (two thousand U.S. dollars in 2022) – a significant sum at the time – and was allowed to return to work. His assailants went unpunished. There were many similar cases; over 70 ended in the victim's death (Hazemali & Matjašič Friš, 2018, 913; Capozzola, 2008, 10).

Among those affected were also confirmed members of the Slovenian-American community. In May 1918, in Staunton, Illinois, an attack by the "public" targeted an unknown member of JSZ Lodge No. 100.²² The reason for the attack remains unknown. Editor Jože Zavertnik was also among those affected. Although he did not suffer physical injuries, he experienced property damage

18 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 1. avgusta 1917.

19 Clevelandka Amerika, 9. 5. 1917: (Uredništvo), Selitev Nemcev iz nevarnih krajev. Popis vsega nemškega prebivalstva, 1.

20 In this context, a passport did not mean a document of identity issued by the state but metaphorically meant a document that allowed the holder to travel to a certain country or part of it and still be insured by the fraternal support organization. The reason for this was mainly economic: workers who had moved to the U.S. from the poorer regions of the Danubian monarchy predominated in the production of weapons and ammunition and in the mining and metallurgical sectors critical for wartime conditions (IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, Joseph Kuhelj, Seja gl. upravnega odbora 21. novembra 1917).

21 With a strong Slovenian-American community in Johnstown, one might wonder if Kovath had Slovenian roots (Klemenčič, 1987, 66).

22 IHRCA-1149, JSF, 1, Executive Committee, Minutes, 1915–1920, J. Horvat, Zapisnik seje eksekutive J. S. S. dne 11. maja 1918, 245.

by unknown perpetrators because of his subscription to a pacifist publication, according to *Prosveta's* assistant editor at the time Ivan Molek (1882–1962) (Molek, 1979, 193). In May 1918, JSZ Secretary-General Frank Petrich reported to the alliance's leader that government detectives had "inspected all correspondence and literature since April 1917" in his office. They also took some correspondence and literature.²³ Law enforcement was particularly ruthless towards individuals who refused to respond to the military draft. The Immigration History Research Center archives contain a note about an unnamed secretary of SNPJ Lodge No. 110 from Chisholm, Minnesota, who ended up in jail in the summer of 1917. The SNPJ's Supreme Committee concluded on 27 June that this was because he "did not want to register."²⁴

At the same meeting, they also discussed a letter from M. E. Sostarič of Chisholm, also a member of SNPJ Lodge No. 110. Sostarič addressed the letter to the editorial office of *Prosveta*. Sostarič's letter is one of the few preserved and discovered testimonies from the period in question in the Slovenian language, reflecting the uncensored experience of propaganda and repressive measures by a member of the Slovenian-American community in the U.S., making it worthy of quoting in full:

*Dear Brother Editor!*²⁵ *It is impossible to judge how a person like you can fall so low and write in favour of our exploiters and murderers. You have crossed all the boundaries of an honest worker's editor. Do not think that only "radical" socialists who keep watch do not agree with your low writing and dog-like loyalty, but our entire nation is outraged, and you can believe me that "Prosveta" will lose thousands of subscribers. You have become more disgusting than other Slovenian editors in America. And be assured that what you have achieved with years of hard work, you now want to destroy if you continue this way.*

23 IHRCA-1149, JSF, 1, Executive Committee, Minutes, 1915–1920, J. Horvat, Zapisnik seje eksekutive J. S. S. dne 11. maja 1918, 245.

24 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, John Vogrich in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. junija 1917.

25 He was addressing Jože Zavertnik, as confirmed by those present (IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, John Vogrich in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. junija 1917).

26 Original: "Cenjeni Brat urednik! Nemogoče je presoditi kako da človek kakor ste vi more pasti tako nisko in pisati vprid naših iskriščevalcev in morilcev. Viste prekoračili vse meje poštenega delavskega urednika. Nikar ne mislite da samo "radikalni" socialisti oko straže se ne strinjajo z vašim niskim pisanjem in pasjo lojalnostjo ampak ves naš narod je ogorčen in lahko mi verjemete da "Prosveta" bo izgubila na tisoče naročnikov. Vi ste postali gnjus veči kakor so drugi slovenski uredniki v Ameriki. In bodite uvereni da ono kaj ste leta in leta steškim naporom postigli hočete zdaj vničiti če tako dalj bodete šli. Nimam nič protiv toga česte vi prepričani da se Amerika bori za "svobodo" in da so vaše simpatije na strani saveznikov, ampak da bi človek zbog toga pamet izgubil in prekoračil vse meje ponižnosti in sovinizmu, je preveč. Prepričan sem da kad bi živeli tukaj pod pestjo U. S. Steel trusta, da bi vas misel prešla pisati o "svobodi" v Ameriki. Oh, svoboda, "keep your mouth shut and obey the law", aretirati človeka brez waranta, vstreliti človeka na sred ulice kakor psa in zakaj? Zato ker se ni registriral. Sodrug, ali vas ne bo savest pekla kedaj si pomislite da ste vi tudi krivi umora tisočerih nedolžnih revežev? Ampak se ni vredno na vas apelirati za kaj pametnega v tem času, ali bodite prepričani da število naročnikov na Prosveto vas bo že k pameti dognalo (IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, John Vogrich in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. junija 1917).

27 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, John Vogrich in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. junija 1917.

28 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917, John Vogrich in Ivan Molek, Seja gl. upravnega odbora 27. junija 1917.

*I have nothing against you being convinced that America is fighting for "freedom" and that your sympathies are with the allies, but to lose one's mind and cross all boundaries of humility and chauvinism is too much. I am convinced that if you lived here under the fist of the U.S. Steel trust, you would change your mind about writing about "freedom" in America. Oh, freedom, "keep your mouth shut and obey the law," arresting a man without a warrant, shooting a man in the middle of the street like a dog, and why? Because he did not register. Comrade, will your conscience not burn when you think that you are also guilty of the murder of thousands of innocent poor? But it is not worth appealing to you for anything sensible at this time, but rest assured that the number of subscribers to Prosveta will bring you to your senses.*²⁶

The SNPJ Supreme Committee members commented on the letter, which they called an "attack on the editorial office," merely stating that Sostarič was an agitator who wanted people to "violate military law" and "support anarchy."²⁷ They did not comment on Sostarič's shocking descriptions of warrantless arrests, shootings of people "in the middle of the street" for failing to respond to the draft, etc.²⁸

Enemy aliens, even their naturalized family members, also became targets of crimes unrelated to the war. One such case occurred in December 1917 in Salt Lake City, Utah. Deputy Sheriff Schoppe arrested Erich Pohl, an Austrian citizen and engineer living in Salt Lake City with his wife and three children. As noted by American historian Nicole Phelps, Schoppe was interested in Pohl's wife. He allegedly harassed her family for months and pressured her into divorce, among other things. In prison, Erich Pohl was told that the federal authorities did not even know he was an alien without citizenship before his case (Phelps, 2010, 97).

Concurrently with the search for the 'internal enemy' among non-naturalized immigrants from enemy countries, the U.S. authorities attempted to suppress the pacifist stance of socialists, which also affected the Slovenian-American community (Miller, 1970, 398–411). The testimony of Frank Kalan, secretary of SNPJ Lodge No. 313, about the activities of the "Socialist Club J. S. Z." in West Frankfort, located in southern Illinois, has been preserved. The club opened its doors in May 1917 but "collapsed due to war conditions" by 1918 (Zavertnik, 1925, 331). The reasons for the collapse likely lie somewhere between the club's ideological orientation and a high likelihood of non-naturalized members.

According to German historian Jörg Nagler, by the end of the war, there were about 6,300 enemy aliens in American prisons (Nagler, 2000, 537), including 150 citizens of Austria-Hungary (Phelps, 2010, 95).²⁹ He adds that many internees were German soldiers whom the U.S. authorities had imprisoned upon seizing their warships in American ports. This occurred after the enactment of confiscation in May 1917 (American Society of International Law, 1918b, 22–23). The U.S. committed to treating the internees in accordance with the *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field*, adopted on 6 July 1906, in Geneva (American Society of International Law, 1918a, 7). However, the statistics do not tell us much in this case, as the above figures only apply to selected American prisons that were specially adapted for prisoners of war. We know of a case of a non-naturalized Croatian, Ante (Anton) Yakubin, who was interned on 15 March 1918 for pro-German cheers and transferred to Fort Oglethorpe prison (Cross & Myers, 2012, 233–259). In his preserved letter dated 20 November 1918, in which he asks for release, Yakubin mentions that there were 45 of 'his fellow citizens' in prison at that time, by which he probably meant all those with Austro-Hungarian passports (Worldwar1centennial.org, 2022). How many members of the Slovenian-American community were in this prison is unknown, but it is one of the many questions that should be investigated in this context in the future. An unknown but significantly larger number of enemy aliens, including American citizens, were imprisoned elsewhere, often wrongly, for crimes they may never have committed (Nagler, 2000). Specifically of the Slovenian-American community, Ivan Molek poignantly wrote: "Those of our American Slove-

nians who were still Austrian citizens and who showed even a word of sympathy for Austria were immediately interned" (Molek, 1979, 192).

WEATHERING THE STORM – BETWEEN RESILIENCE AND DEFIANCE

Slovenian-American and other immigrant communities in the U.S., originating from the Danube Monarchy, resisted this life trial in various ways and with varying success, mainly at the local level. One method was to declare their allegiance to their 'new homeland' through oaths and small gatherings. In Cleveland, Ohio, the then largest 'Slovenian' city in the U.S., Pirc helped organize a well-attended rally in support of the American war effort.³⁰ The Slovenian Political Club operating in Cleveland, through its president Pirc, shortly thereafter sent a pledge to President Wilson, expressing the commitment of Slovenians in Cleveland to the American state. The transcript of the pledge was published on April 20 in the Cleveland based Slovenian-American newspaper *Clevelandska Amerika*:

*2,500 Slovenians in Cleveland gathered at the meeting of the Slovenian Political Club send you their expressions of loyalty to the constitution and principles of the United States and express their satisfaction for your step, which you took when you declared war on the German imperial government. At the same time, Americans of Slovenian descent thank you for your splendid performance in favor of the freedom and national happiness of small nations in the future. American citizens of Slovenian descent are deeply convinced that the German imperial government is responsible for the violent, bloody European war because it wanted to dominate with fire and sword all small nations and endanger the future peace and freedom of nations. We swear, on behalf of the entire Slovenian nation in the United States, that we will stand with the American government and fight against the imperial German government with all the strength and sacrifice at our disposal. Mr. President, we see you as our leader, we will follow you under our beloved American flag wherever you send us, and wherever the American flag of freedom and justice will lead us.*³¹

29 *Clevelandska Amerika*, 4. 5. 1917: Ujeti Nemci pridejo v Ameriko, 1.

30 *Clevelandska Amerika*, 11. 4. 1917: Ljudski shod Slovencev. Slovesna manifestacija Slovencev v četrtak.

31 Original: "2500 Slovencev v Clevelandu zbranih na shodu Slovenskega Političnega Kluba vam pošilja svoje izraze lojalnosti napram ustavi in postavam Zjed. držav in izraža svoje zadoščenje radi vašega koraka, ki ste ga naredili tedaj, ko ste napovedali nemški cesarski vladi vojno. Obenem se vam Amerikanci slovenskega pokoljenja zahvaljujejo za vaš krasen nastop v prid svobode in narodne sreče malih narodov v bodočnosti. Ameriški državljani slovenskega pokoljenja so globoko prepričani, da je Nemška cesarska vlada kriva silovite, krvave evropske vojne, ker je hotela zagospodovati z ognjem in mečem vsem malini narodom in ogrožati bodoči mir in svobodo narodov. Prisegamo, v imenu vsega naroda slovenskega v Zjed. državah, da bomo stali z ameriško vlado in se borili proti cesarski nemški vladi z vsemi močmi in požrtvovalnostjo, ki nam je na razpolago. Gospod predsednik, v vas vidimo svojega voditelja, sledili bomo vam in naši iskreno ljubljeni ameriški zastavi, kamorkoli nas boste poslali in kamorkoli nas bo ameriška zastava svobode in pravice vodila" (*Clevelandska Amerika*, 20. 4. 1917: Hon. Woodrow Wilson. President of United States, Washington, D. C., 1).

Also worth highlighting are the gatherings of the Slovenian-American community from Indianapolis, the capital of Indiana, and from Rock Springs, Wyoming. According to American historian Nancy Gentile Ford, 350 Slovenians gathered in Indianapolis on 4 July 1918, including a group of Slovenian women dressed in traditional Slovenian dress, carrying the sign: "We Are For America First, Last and All the Time." The number of Slovenians and their descendants who gathered for the celebration in Rock Springs on the same day is not known, but Gentile Ford found that they also carried a banner, which read: "Your Allies the Jugo-Slavs" (Ford, 2001, 27).

The Slovenian-American community also demonstrated American patriotism by serving in the military, some voluntarily³², but most were drafted.³³ The military became attractive because soldiers could receive citizenship through an expedited process. Although the *Selective Service Act* of 1917 prohibited enemy aliens from joining the American armed forces either voluntarily or through conscription, in practice this did not hold up, and by the end of 1917, tens of thousands of enemy aliens were included in the then innumerable units of the American armed forces. The greatest danger for them did not lie in the legislation that the American state had adopted for dealing with them, but in the fact that as enemy aliens they risked being judged and put on trial as traitors in case of capture by the enemy, that is, by the countries of which they were citizens. These trials would result in death. Consequently, enemy aliens in active service were given the option of either being discharged from the armed forces or transferred to ordnance (logistics and supply) units in the rear of the front (Provost Marshal General, 1919, 104). The War Department simultaneously began to educate officers about the various ethnic/national affiliations of immigrants, and officers sought 'loyal' and 'disloyal' immigrants in their ranks. Many of those who fell into the category of 'disloyal', the imprisoned Yakubin being one of them, were detained and sent to specially established prisons across the country. The final solution for all enemy aliens in active military service came with another change in relevant legislation on 9 May 1918 (Chambers II, 1987, 231). From then on, every alien

who served in the American armed forces could apply for American citizenship without proving other requirements. Non-naturalized Slovenians and non-naturalized members of other ethnic immigrant groups in active military service no longer had to demonstrate proof of arrival on American soil, permanent residence in an American state, nor did they have to file an intention to acquire citizenship. The Chief of the Military Police, Enoch H. Crowder (1859–1932), estimated after the war that 155,000 immigrants had obtained citizenship through military service since the adoption of the May legislation until the end of World War I.³⁴

Slovenian-American fraternal benefit societies employed other measures. For example, according to Slovenian Historian Darko Friš, the KSKJ suspended the membership status of all the members living in the "old homeland", upon the news of America's entry into the war to show their American patriotism and support for the American war effort. This decision was not revoked until 1923 (Friš, 1995, 83).

Members of the Slovenian-American community also demonstrated their 'Americanism' by purchasing war bonds, mainly at the level of associations, unions, or organizations, and other securities, such as war savings stamps.³⁵ In this regard, on 12 December 1917, the then U.S. Secretary of the Treasury William Gibbs McAdoo (1863–1941) organized a conference for representatives of all immigrant ethnic communities.³⁶ The SNPJ was also invited to this conference. The conference, attended by 229 fraternal benefit societies and other ethnic immigrant societies and alliances, was missed by the SNPJ's Secretary-General John Verderbar. Nevertheless, he and ten other representatives were received by McAdoo at a meeting the next day.³⁷ The host appealed to those present to "recommend" to their members the spread of purchasing war loans and patriotism. He said, "The American flag must be in every hall where society meetings are held." At the meeting, a resolution was adopted, stating that the present organizations would continue to support the government and show favour "and goodwill to cooperate in these critical times, to end the war as soon as possible with the victory of democracy." After the meeting, the attendees were invited to the White House, where they were received by President Wilson. Verderbar noted that he was told that the

32 During WWI, American patriotism often coincided with anti-Austrian sentiment even prior to the declaration of war between the two countries. Notably, hundreds of South Slavic immigrants from Austria-Hungary enlisted in the Serbian armed forces even before the U.S. entered the war, reflecting a complex intersection of immigrant loyalties (Tasić, 2021, 703).

33 *Clevelandska Amerika*, 20. 4. 1917: *Vojaška služba pride za vse*, 1–2; *Enakopravnost*, 11. 9. 1918: *Slovencem, kateri se morajo registrirati*, 1; *Clevelandska Amerika*, 21. 5. 1917: *Dne 5. junija je vojna registracija*, 1; *Clevelandska Amerika*, 23. 5. 1917: *Sedem glavnih točk registracije*, 1.

34 *Clevelandska Amerika*, 16. 4. 1917: *Kako postanete ameriški državljani*, 2; *Clevelandska Amerika*, 7. 5. 1917: *Kaj pomeni prvi državni papir?*, 1.

35 *Amerikanski Slovenec*, 9. 4. 1918: *Rojaki, kupujte Liberty Bonde!*, 1; *Amerikanski Slovenec*, 30. 4. 1918: *Slovenci, kupujte Liberty Bonde*, 1; *Glas naroda*, 18. 10. 1918: *Naprej k zmagi! V boj za posojilo!*, 1; *Prosveta*, 24. 4. 1918: *S.N.P.J. je posodila vladi 105.000.00\$*: *Krajevna društva naše jednote tudi vrše svojo nalogo*. *Rudarji kupujejo bonde*, 1; *Enakopravnost*, 19. 8. 1918: *Novice: Vrednost prvih vojnih zadolžnic očitno raste*, 2.

36 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, *Seja gl. upr. odbora* 3. januar 1918.

37 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, *Seja gl. upr. odbora* 3. januar 1918.

president “does not receive private citizens in the current wartime, but he made an exception for us because he considers that the benefit societies are the flower of the American nation.”³⁸ At the SNPJ main committee meeting on 3 January 1918, the leadership adopted a resolution, the conclusion of which read as follows:

*The main committee members of the Slovenian National Benefit Society, gathered at the annual session on January 17, 1918, fully approve that the Secretary-General and the Treasurer, in agreement with other members of the main executive committee, invested \$30,000 of the society's funds in the war loan of the United States or liberty bonds. The United States, according to President Wilson's solemn declaration, is fighting for the democracy of the entire world and for the freedom and self-determination of all nations. This means that they are also fighting for our Slovenian nation, which has been oppressed and suppressed for centuries. As citizens of the great American republic, we are aware that true freedom will not exist in the world until militarism and crowned and uncrowned autocracy fall, and until every nation, no matter how small, has the right to decide its own fate. The United States is fighting and striving for these goals, so it is the duty of our progressive organization to provide the government with all possible moral and financial support for this purpose. For these reasons, and considering that liberty bonds, backed by the entire nation of the United States, are absolutely safe and well-interesting, and can be immediately exchanged for cash if necessary, the main committee of the S. N. P. J. instructs the Secretary-General and the Treasurer to invest as much as possible of the society's assets in these government securities in future war loan calls.*³⁹

This resolution was published in *Prosveta* on 30 January of that year.⁴⁰

Upon the announcement of the fourth series of war bonds on 28 September 1918, the KSKJ leadership also committed to purchasing them in the amount of \$100,000, which would have amounted to nearly two million U.S. dollars in 2022. According to Friš, this action was particularly welcomed by U.S. government services (Friš, 1995, 83–84).

The JSZ was also successful in purchasing American securities. Between May 1917 and May 1918, it “sold” its members as many as 17,526 stamps of various values.⁴¹ During this time, there was also a general break in the JSZ's attitude towards World War I. They held their first serious discussion on their risky pacifist stance for those conditions in May 1918:

The executive committee of the joint socialist party had a session on 6 and 7 May of this year, during which it discussed the situation in which the party finds itself due to the rapidly developing political and economic conditions in Europe and America following the war, as well as other difficulties that have arisen due to new laws related to the conduct of the war.

The committee declares that, in view of all this, there is a movement within the party for a change in the war stance that the party has taken since the last convention. The committee believes that this cannot now be resolved in the form of referendums, because under these circumstances only one side would have a voice and not the other side. Therefore, the committee asks comrades not to initiate proposals related to the tactics of the war issue.

*The committee acknowledges that the war conditions have changed significantly recently and that the party will have to take a positive and united stance with regard to these changes.*⁴²

38 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, Seja gl. upr. odbora 3. januar 1918.

39 Original: “Glavni odborniki Slovenske narodne podporne jednote, zbrani na letni seji dne 17. januarja 1918, popolnoma odobravajo, da sta glavni tajnik in glavni blagajnik v sporazumu z ostalimi člani glavnega upravnega odbora naložila \$30,000 jednotinega denarja v vojno posojilo Združenih držav ali liberty-bonde. Združene države se po slovesni izjavi predsednika Wilsona bore za demokracijo vsega sveta in svobodo ter samoodločevanje vseh narodov. To pomeni, da se bore tudi za naš, stoletja tlačeni in zatirani slovenski narod. Kot državljani velike ameriške republike se zavedamo, da prave svobode ne bo na svetu, dokler ne pade militarizem in kronana ter nekronana avtokracija in dokler nima pravice vsak še tako majhen narod odločati sam o svoji usodi. Združene države se bore in streme za temi cilji, zato je dolžnost naše napredne organizacije, da nudi vladi vso možno in moralno ter finančno pomoč v to svrhu. Vsled navedenih razlogov in z ozirom na dejstvo, ker so liberty-bondi, za katerimi stoji ves narod Združenih držav, absolutno varni in se dobro obrestujejo, ter se morejo v slučaju potrebe takoj zamenjati za gotov denar, nalaga glavni odbor S. N. P. J. glavnemu tajniku in glavnemu blagajniku, da pri bodočih razpisih vojnega posojila naložita kolikor največ mogoče jednotinega premoženja v omenjene vladne zadolžnice” (Zavertnik, 1925, 610).

40 Prosveta, 30. 1. 1918: Letna seja Glabnega odbora S.N.P.J., 2.

41 IHRCA-1149, JSF, 1, Frank Petrich, Poročilo stranki, 250.

42 Original: “Eksekutiva skupne socialistične stranke je imela dne 6. in 7. maja t. l. sejo, na kateri je razpravljala o situaciji, v kateri se stranka nahaja vsled hitro se razvijajočih političnih in gospodarskih razmer v Evropi in Ameriki vsled vojne, kakor tudi drugih potežkoč, ki so nastale vsled novih zakonov v zvezi z upravljanjem vojne. Odbor izjavlja, da je z ozirom na vse to v stranki gibanje za izpremenitev vojnega stališča, ki ga zavzema stranka od zadnje konvencije. To, meni odbor, se v obliki referendumov sedaj ne da rešiti, ker bi prišla pod temi razmerami samo ena stran do glasu in ne druga stran. Zato prosi odbor sodruge, da naj ne iniciirajo predlogov, ki so v zvezi s taktiko o vojnem vprašanju. Odbor priznava, da so se vojne razmere v zadnjem času v marsičem izpremenile, in da bo morala stranka zavzeti z ozirom na te izpremembe pozitivno in enotno stališče” (IHRCA-1149, JSF, 1, Tajništvo J. S. Z., Članom Jugoslovanske socialistične zveze, 239).

Not only did the JSZ leadership decide to support the American war effort owing to “newly arisen conditions,” which we must understand as an American attack on pacifists, pacifist-oriented socialists, and other like-minded people, but a few months later, on 30 September, they even withdrew from the (federal) Socialist Party of American (SPA). At this meeting, the JSZ leadership concluded that pacifism in the U.S. was over:

On 30 September 1918, comrades! The Slovenian and Serbian sections, now forming the Yugoslav Socialist Alliance, unanimously decided to withdraw from the socialist party at a conference held recently in Springfield, Ill. The reason for this step is briefly as follows: With its anti-war stance, adopted at the St. Louis convention, and with its resistance to changing it even after historical events that showed that this stance is in contradiction with the socialist spirit, and even when the membership seriously but unsuccessfully demanded a change, the party became dead as a means of propagating socialism and democracy. [...] Standing as such, the socialist party will remain only as a kind of pacifist sect, which the American people will largely consider a tool that will best serve the Junkers of the central states.⁴³

Defiance of the newly arisen conditions was risky in 1917, and after 1918, as evidenced by the uncovered cases, it became dangerous and possible only intimately, away from the eyes of law enforcement, or reflected in obscure gestures. A preserved description exists of a protest march that took place on 1 May 1917, in the mining town of Clinton in the state of Indiana, where many Slovenian families had settled (Mladineo, 1937, 256 and 276). Jož Zavertnik described the event as follows:

In 1917, public parades on the streets were prohibited. Miners celebrated 1 May every

year. And so, that year, they organized a public workers' march. At the front marched a little girl in a red dress with a small American flag in her hand. The workers followed her quietly, silently, and in rows. The march was magnificent, and city officials stated that people should not be forbidden what they were accustomed to back home.⁴⁴

The IHRCA archive holds a correspondence note from September 1918 about an unnamed actor or actors, otherwise a member or members of the SNPJ, from the town of Franklin in the state of Kansas, which contained attacks on the American government and “praises of Austria.”⁴⁵ The *Prosveta* editorial office, to which the correspondence was sent, immediately reported the actor(s) to the competent authorities.⁴⁶ Given the date, the note is considered an example of one of the latest known incidents of defiance against the American repressive apparatus during World War I.

Immigrants from the Danube Monarchy living in Calumet, Michigan, adopted a completely different approach to resisting the described conditions, serving as the concluding documented example within this part of the article. In this small mining town, where the strong Slovenian parish of St. Joseph existed at the time, the Austrian Rifle and Fishing Club wanted to rename itself the Calumet Rifle Club (Ilenich & Sprajcar, 1940, 45). The petition was signed by J. J. Wershay.⁴⁷ Instead of drawing attention to themselves and especially their allegiance to the US, the residents of Calumet chose a subtle path and preferred to rid themselves of the adjective Austrian in their name – a word that was anything but desirable at the time. Ironically, before World War I, according to Edward Gobetz's findings, Slovenian immigrants often used the adjective Austrian rather than Slovenian for their associations and choirs to avoid the sharp prejudices, which targeted Slovenians and other Slavic immigrants (Gobetz, 1980, 556).

43 Original: “30. septembra 1918 so izstopili iz ASS Sodrug! Slovenska in srbska sekcija, sedaj tvoreče Jugosl. Socialistično zvezo, ste na konferenci, obdržavani pred kratkem v Springfieldu, Ill., soglasno sklenile izstopiti iz socialistične stranke. Vzrok temu koraku je v kratkem sledeči: S svojim protivojnim stališčem, sprejetim na st. louski konvenciji in s svojim upiranjem, da ga menja celo izza zgodovinskih dogodkov, ki so pokazali, da je to stališče v protislovju s socialističnim duhom, in še ko je članstvo resno a brezuspešno zahtevalo izpremembo, je postala stranka kot sredstvo za propagiranje socializma in demokracije, mrtva. /.../ Tako stoječa, bo ostala socialistična stranka le še kot nekakšna pacifistična sekta, katero bo smatralo ameriško ljudstvo v veliki večini za sredstvo, ki bo služilo najbolje Junkerjem centralnih držav” (IHRCA-1149, JSF, 1, Frank Petrich, Jugosl. Socialistična zveza izstopila iz Socialistične stranke, 253).

44 Original: “V letu 1917 so bile javne povorke po ulicah prepovedane. Rudarji so vsako leto praznovali prvi majnik. In tako so tudi v tem letu priredili javni delavski pohod. Na čelu je korakala majhna deklica v rdeči obleki z majhno ameriško zastavico v roki. Delavci so pa mirno, molče in v vrstah stopali za njo. Pohod je bil veličasten, in mestni uradniki so izjavili, da se ljudem ne more prepovedati, česar so bili vajeni v starem kraju” (Zavertnik, 1925, 335).

45 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, Joseph Kuhelj in Ivan Molek, Redna seja gl. upravnega odbora 11. septembra 1918.

46 IHRCA-2241, SNBS, 2, 1917–1918, Joseph Kuhelj in Ivan Molek, Redna seja gl. upravnega odbora 11. septembra 1918.

47 CR 55, 65th US Congress, 1st Session, 1047.

Figure 1: The ‘Austrian’ Cornet Band, composed of Slovenians, performed at Slovenian-American cultural, sports, and other events in Cleveland. Later, it changed the adjective Austrian (Gobetz, 1980, 556).

CONCLUSION

During World War I, the American wartime administration orchestrated a comprehensive effort to influence public sentiment in favor of the war. This involved the use of established federal agencies, defense councils at different levels, law enforcement bodies and suppressive wartime legislation backed by propaganda. The diverse range of opinions expressed by individuals and groups, regardless of their ethnic, ideological-political, or religious affiliations, underwent a significant shift. It was distilled into a binary framework: individuals were either staunch supporters of the American war effort or perceived as undesirable ‘foreigners,’ potentially categorized as internal enemies.

These measures had a significant impact on enemy aliens, referring to individuals from the Slovenian-American and other immigrant ethnic communities originating from countries at war with the U.S. Those without American citizenship or showing no inclination to obtain it found themselves navigating a challenging landscape characterized by stringent loyalty expectations.

Documented cases of repression, violence, and internment underscore that, despite the peculiarities in the formal application of these measures, the Slovenian-American and other immigrant ethnic communities from Austria-Hungary did, in fact, suffer from them, experiencing different adverse effects.

In examining how members of the Slovenian-American and other immigrant ethnic communities originating from Austria-Hungary responded to the challenges of wartime conditions, the study also reveals their diverse resilience strategies. These included statements of loyalty with oaths, small gatherings, military service to demonstrate American patriotism – Americanism, and the purchase of war bonds and other securities to express allegiance to the “new homeland.” The varied strategies employed reveal a dynamic interplay between individual, societal, and community identity, and the broader socio-political context. A handful of documented cases show that a few also dared to show defiance.

VAROVANJE SVOBODE? REPRESIVNI UKREPI PROTI SOVRAŽNIM TUJCEM IN ODPORNOST ETNIČNE SKUPNOSTI V ZDA MED PRVO SVETOVNO VOJNO: IZKUŠNJA SLOVENSKO-AMERIŠKE SKUPNOSTI

David HAZEMALI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: david.hazemali@um.si

POVZETEK

Ameriška vojna administracija se je preko vzpostavljenih zveznih agencij, obrambnih svetov na različnih administrativnih ravneh, organov pregona ter zatirajočo vojno zakonodajo lotila mobilizacije javnega mnenja v prid ameriškemu vojnemu naporu. Nekdaj svobodno izražanje mnenj na ravni posameznikov, lokalnih združenj, večjih gibanj, organizacij, zvez in strank ne glede na etnično pripadnost, ideološko-politično usmeritev ali usmeritev na verski osnovi je bilo zreducirano na zgolj eno premiso: bodisi si bil/postal podpornik ameriškega vojnega napora v najširšem pomenu te besedne zveze bodisi si (p)ostal nezaželeni ,tujec', celo notranji sovražnik. Te ukrepe so še zlasti občutili sovražni tujci – tisti pripadniki slovensko-ameriške in drugih priseljskih etničnih skupnosti iz držav, s katerimi so bile ZDA v vojni, ki še niso imeli ameriškega državljanstva oziroma ki še niso pokazali namere postati to. Ob preučevanju načinov, kako so se pripadniki slovensko-ameriške in drugih priseljskih etničnih skupnosti iz Avstro-Ogrske upirali izzivom vojnih razmer, še zlasti statusu sovražnih tujcev, raziskava izpostavlja njihove raznolike strategije prilagajanja in odpora. Od izjav zvestobe s prisegami in shodi do izkazovanja ameriškega patriotizma in ,amerikanizma' s služenjem v oboroženih silah so pripadniki teh skupnosti (po)kazali odpornost in elastičnost. Poleg tega so pripadnost »novi domovini« kazali z nakupom vojnih obveznic in drugih vrednostnih papirjev. S prikazom ugotovljenih niansiranih odzivov slovensko-ameriške skupnosti raziskava osvetljuje večplastna prizadevanja njenih članov, zlasti tistih brez ameriškega državljanstva – sovražnih tujcev, s katerimi so želeli prebroditi vihar vojnih razmer.

Ključne besede: slovenski Američani/ameriški Slovenci, slovensko-ameriška skupnost, bratske podporne organizacije, prva svetovna vojna, ZDA, sovražni tujci

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

American Society of International Law (1918a): Executive Order Directing Transmission of Lists of Interned Alien Enemies Through the Red Cross, May 9, 1917. *The American Journal of International Law*, 12, 1, 7.

American Society of International Law (1918b): Joint Resolution Authorizing the Taking Over of Enemy Vessels, May 12, 1917. *The American Journal of International Law*, 12, 1, 22–23.

Amerikanski Slovenec. Chicago (Illinois), Edinost Publishing, 1891–1998.

Aptekar, Sofya (2015): *The Road to Citizenship. What Naturalization Means for Immigrants and the United States.* New Brunswick – New Jersey – London, Rutgers University Press.

Bicha, Karel Dennis (1982): *Hunkies: Stereotyping the Slavic Immigrants, 1890–1920.* *Journal of American Ethnic History*, 2, 1, 16–38.

Brandon, Michael (1950): *Legal Control Over Resident Enemy Aliens in Time of War in the United States and in the United Kingdom.* *The American Journal of International Law*, 44, 2, 382–387.

Capozzola, Christopher (2008): *Uncle Sam Wants You: World War I and the Making of the Modern American Citizen.* New York, Oxford University Press.

Chambers II, John Whiteclay (1987): *To Raise an Army. The Draft Comes to Modern America.* New York, Free Press of Macmillan.

Čizmić, Ivan (1982): *Hrvati u životu Sjedinjenih američkih država.* Zagreb, Globus.

Clevelandska Amerika. Cleveland (Ohio), Edward Kalish, 1908–1919.

CR 55, 65th US Congress, 1st Session – 65th Congress of the United States of America (1917): *Congressional Record 55, 1st session.* Washington, D.C., Government Printing Office.

Creel, George (1920): *Complete Report of the Chairman of the Committee on Public Information.* Washington D. C., Government Printing Office.

Cronon, Edmund David (1963): *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels, 1913–1921.* Lincoln (Nebraska), University of Nebraska Press.

Cross, Jeanne G. & Ann K. D. Myers (2012): *“Orgelsdorfer Eulenspiegel” and the German Internee Experience at Fort Oglethorpe, 1917–19.* *Georgia Historical Quarterly*, 96, 2, 233–259.

DCL, BC (1913): *13th U.S. Census of Population 1910 – Department of Commerce and Labor, Bureau of the Census: Thirteenth Census of the United States: 1910. Population. Volume 2, Chapter 9: Mother Tongue of the Foreign White Stock.* Washington, D. C.

Enakopravnost. Cleveland (Ohio), Ameriško-jugoslovenska tiskovna družba, 1918–1957.

Ford, Nancy Gentile (2001): *Americans All! Foreign-born Soldiers in World War I.* College Station, Texas A&M University Press.

Friš, Darko (1995): *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924.* Celovec – Ljubljana – Dunaj, Mohorjeva družba.

Garner, James W. (1918): *Treatment of Enemy Aliens.* *The American Journal of International Law*, 12, 4, 744–779.

Garner, James W. (1919): *Treatment of Enemy Aliens.* *The American Journal of International Law*, 13, 1, 22–59.

Glas naroda. New York City (New York), Narodna prosveta, 1893–1963.

Gobetz, Edward (1980): *Slovenian Americans.* In: Gobetz, Edward (ed.): *Slovenian Heritage I.* Willoughby Hills (Ohio), Slovenški Ameriški Inštitut, 125–194.

Hazemali, David & Mateja Matjašič Friš (2018): *“Naši simpatizerji Avstrije so bili utišani kot z nabo-jem”.* *Položaj slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike v času prve svetovne vojne.* *Acta Histriae*, 26, 3, 899–922.

IHRCA-1149 – Immigration History Research Center Archives (IHRCA), Yugoslav Socialist Federation (fond 1149).

IHRCA-2241, SNBS, 2, 1916–1917 – IHRCA, Slovenska Narodna Podporna Jednota (Slovenian National Benefit Society) (fond 2241).

Ilenich, John & Fr. Peter Sprajcar (1940): *Golden Jubilee Souvenir of the St. Joseph’s Church of Calumet, Michigan, 1890–1940.* Calumet (Michigan), self-published.

Klemenčič, Matjaž (1987): *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne.* Maribor, Obzorja.

Leola, Allen (1974): *Anti-German Sentiment in Iowa During World War I.* *The Annals of Iowa*, 42, 6, 418–429.

Luebke, Frederick C. (1974): *Bonds of Loyalty: German Americans and World War I.* DeKalb (Illinois), Northern Illinois University Press.

Manning, Mary J. (2014): *Being German, Being American.* *Prologue*, 46, 2, 14–22.

Miller, Sally M. (1970): *Socialist Party Decline and World War I: Bibliography and Interpretation.* *American Radical History*, 34, 4, 398–411.

Mladineo, Ivan (1937): *Narodni adresar Hrvata-Slovenaca-Srba.* New York City (New York), self-published.

Molek, Ivan (1979): *Slovene Immigrant History 1900–1950.* Dover (Delaware), self-published.

Nagler, Jorg A. (2000): *Nationale Minoritäten im Krieg: “Feindliche Ausländer” und die amerikanische Heimatfront während des Ersten Weltkriegs.* Hamburg, Hamburger Edition.

Nežmah, Bernard (2020): *Oktobrska revolucija med mitom in realnostjo.* *Studia Historica Slovenica*, 20, 1, 119–141.

Phelps, Nicole M. (2010): "A Status Which Does Not Exist Anymore": Austrian and Hungarian Enemy Aliens in the United States, 1917–1921. In: Bischof, Günter, Plasser Fritz & Peter Berger (eds.): *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*. Innsbruck, Innsbruck University Press, 90–109.

Potterf, Rex M. (1927): *Treatment of Alien Enemy Property in War Time and After by the United States*. Indiana Law Journal, 2, 6, 453–472.

Powell, John (2009): *Encyclopedia of North American Immigration*. New York, Infobase Publishing.

Prosveta. Chicago (Illinois), Narodna tiskarna, 1918–.

Provost Marshal General (1919): *Second Report of the Provost Marshal General to the Secretary of War on the Operations of the Selective Service System to December 20, 1918*. Washington, D.C., Government Printing Office.

Richardson, Chris (1995): *With Liberty and Justice for All? The Suppression of German-American Culture During World War I*. Missouri Historical Review, 90, 1, 79–89.

Schneider, Dorothee (2011): *Crossing Borders: Migration and Citizenship in the Twentieth-Century United States*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.

Scott, James B. (1918): *War Between Austria-Hungary and the United States, December 11, 1917*. The American Journal of International Law, 12, 1, 165–172.

Šorn, Mojca (2020): *Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)*. Studia Historica Slovenica, 20, 3, 713–734.

Tasić, Dmitar (2021): *Serbia and Changes in the Concept of Citizenship in the Era of the First World War*. Studia Historica Slovenica, 21, 3, 695–726.

Trommler, Frank (2009): *The Lusitania Effect: America's Mobilization against Germany in World War I*. German Studies Review, 32, 2, 241–266.

Vaughn, Stephen L. (1980): *Holding Fast the Inner Lines: Democracy, Nationalism, and the Committee on Public Information*. Chapel Hill (North Carolina), Institute for Historical Review.

Work projects Administration in Ohio (1940): *Annals of Cleveland*. Cleveland Foreign Language Newspaper Digest, vol. V: Slovenian. Cleveland (Ohio).

Worldwar1centennial.org (2022): *Primary Sources - Drafting Doughboys*, Pismo Anteja Yakubina F. Lotti. <https://www.worldwar1centennial.org/index.php/drafting-doughboys/drafting-doughboys-additional-primary-sources.html> (last access: 2022-11-27).

Wüstenbecker, Katja (2007): *Deutsch-Amerikaner im Ersten Weltkrieg: US-Politik und nationale Identitäten im Mittleren Westen*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.

Zavertnik, Jože (1925): *Ameriški Slovenci: Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote*. Chicago, Slovenska narodna podpora jednota.

NEMŠKA OKUPACIJA IN ORGANIZACIJA ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V PTUJSKEM OKROŽJU

Špela CHOMICKI

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: spela.chomicki@scnr.si

Renato PODBERSIČ

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: renato.podbersic@scnr.si

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Avtorji v prispevku na podlagi arhivskih virov in znanstvene literature obravnavajo obdobje začetka druge svetovne vojne in predstavitev okupacije mesta Ptuj. V uvodu je v prispevku predstavljena izvedba vnaprej pripravljenih ukrepov, ki so pripomogli k hitri vzpostavitvi nemške oblasti na Ptuj. Nemški okupator je kot edino politično organizacijo na območju Spodnje Štajerske ustanovil Štajersko domovinsko zvezo. Njen glavni namen je bil s sistematičnimi ukrepi čim prej ponemčiti zasedeno ozemlje. V prispevku sta predstavljena organizacija in delovanje Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju.

Ključne besede: druga svetovna vojna, nemška okupacija, Štajerska domovinska zveza, politična organizacija, Spodnja Štajerska

OCCUPAZIONE TEDESCA E L'UNIONE PATRIOTTICA DELLA STIRIA NEL DISTRETTO DI PTUJ

SINTESI

Nel saggio, basato su fonti d'archivio e testi storici, gli autori trattano il periodo dell'inizio della seconda guerra mondiale con l'occupazione della città di Ptuj. Nel testo viene presentata l'attuazione di misure che nella città di Ptuj contribuirono a stabilire rapidamente il potere tedesco. L'occupante fondò l'Unione patriottica della Stiria come unica organizzazione politica concessa nella regione della Bassa Stiria. Il suo scopo principale era quello di rendere con misure sistematiche quanto prima tedesco il territorio occupato. Nel saggio viene presentata l'organizzazione e il funzionamento dell'Unione patriottica della Stiria nel distretto di Ptuj.

Parole chiave: Seconda guerra mondiale, occupazione tedesca, Unione patriottica stiriana, organizzazione politica, Bassa Stiria

UVOD¹

Druga svetovna vojna je slovensko ozemlje neposredno zajela z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941. Celotno zasedeno ozemlje so si med seboj razdelili štirje okupatorji (nemški, italijanski, madžarski in hrvaški). Preučevano območje Spodnje Štajerske z mestom Ptuj je v nekaj dneh zasedel nemški okupator. Razkosanju slovenskega ozemlja je po nekaj dneh vojaške uprave sledila vpeljava nemške civilne uprave pod vodstvom gavlajterja Sigfrieda Uiberreitherja. Uvedba nemškega okupacijskega sistema je z različnimi vrstami raznarodovalnih ukrepov v čim krajšem času poskušala germanizirati zasedeno območje (Ferenc, 2006a, 73–78).

Za Nemce je bila »rešitev slovenskega vprašanja« prioriteten pomena zaradi želje po čimprejšnji formalnopравни priključitvi Spodnje Štajerske k Tretjemu rajhu. Enako so nameravali storiti z zasedenimi območji Koroške in Kranjske (območje Gorenjske in Mežiške doline). Funkcionarji, ki so bili postavljeni na vodilna mesta civilne uprave, so bili neposredno odgovorni Adolfu Hitlerju. Do dokončne priključitve navedenih območij zaradi več razlogov sicer ni prišlo, a kljub temu so s sistematičnimi ukrepi in z uvajanjem nemške zakonodaje izvajali vse močnejši ponemčevalni pritisk nad slovenskim prebivalstvom. Prvi korak pri »rešitvi slovenskega vprašanja« so bile množične prisilne izselitve prebivalstva, ki jim je sledila nemška kolonizacija in nato prisilna asimilacija preostalih delov slovenskega prebivalstva (Ferenc, 2006b, 14–17; Griesser-Pečar, 2007, 37–39).

Želja po formalni in pravni priključitvi zasedenega ozemlja Nemškemu rajhu je izvirala iz prepričanja, da so Nemci ozemlje Spodnje Štajerske »osvobodili« Kraljevine Jugoslavije, kar je razvidno tudi iz Uiberreitherjevega nagovora ob nastopu na svojo funkcijo:

Naš firer mi je kot načelniku civilne uprave dal z današnjim dnem vso izvršujočo oblast nad Spodnjo Štajersko. [...] Ko je pred 23 leti sovražnik zajel del naše lepe domovine, je bil rop te dežele izvršen proti volji njenega delovnega in zvestega prebivalstva. Tuje jugoslovansko gospostvo Vam je prineslo veliko trpljenja. Mesta in vasi so bile brezobzirno izropane, kmet in delavec pa sta prišla na beraško palico. Sedaj Vas je Adolf Hitler zopet osvobodil.

Stara povezanost z Nemčijo je zopet vzpostavljena in kmalu bo firer pridružil Spodnjo Štajersko kot dragocen sestavni del velenemškemu Rajhu. (Landesarchiv Steiermark, Plakatsammlung, PI-P-1941-0072, leto 1941)

Vse od druge polovice 19. stoletja so bila mesta Maribor, Ptuj in Celje znana kot »nemške trdnjave«, saj je v primerjavi z večinsko slovensko govorečim podeželjem v omenjenih mestih živelo večje število nemško govorečega prebivalstva. Na oblikovanje tamkajšnjih kulturnih usmeritev, del katerih je bil tudi jezik, je izdatno vplival čedalje močnejši nemški imperializem, ki se je še zlasti okrepil na začetku 20. stoletja (Štuhec, 2020, 207). Po avstrijskem popisu je leta 1910 v Mariboru in na Ptuj okrog 80 odstotkov prebivalstva opredelilo nemščino kot prvi občevalni jezik. Po priključitvi spodnještajerskega ozemlja h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev se je glede na popis iz leta 1921 za nemško govoreče prebivalstvo opredelilo le še okrog 20 odstotkov ljudi. Kljub temu moramo biti pri interpretaciji rezultatov pozorni na različne načine izvajanja popisov v obeh državah (Jenuš & Valentinčič, 2022, 668–669). Osnova nemškega okupacijskega sistema je tako slonela na »ponovnem«² ponemčenju zasedenega ozemlja, kar je jasno razvidno iz znane izjave Adolfa Hitlerja: »Naredite mi to deželo spet nemško!« (Godeša, 2012, 434). Kako pomembno je bilo zasedeno ozemlje Spodnje Štajerske, poleg namena po priključitvi, kažejo tudi obiski najvišjih nacističnih voditeljev. Še pred najbolj znanim Hitlerjevim obiskom Maribora 26. aprila 1941 je mesto 18. aprila 1941 obiskal Heinrich Himmler. Himmler je Maribor obiskal tudi dve leti kasneje, in sicer 4. maja 1943 (Čepič & Guštin, 2005, 48–50).

NEMŠKA OKUPACIJA PTUJA

Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so nemške enote 51. pehotnega korpusa druge nemške armade začele svoj prodor proti jugoslovanskim obrambnim položajem Dravske divizije, ki so bili postavljeni v dveh obmejnih linijah (Radgona-Ptuj in Šentilj-Maribor) (Kladnik & Matjašič Friš, 2021, 814). Hitro napredovanje vojaških enot je podprlo nemško bojno letalstvo, ki je na območju Ptujkega polja še istega dne začelo obstreljevati most in kolono jugoslovanske vojske pri naselju Turnišče pri Ptuj. Prva nemška enota, ki je prispela na Ptuj, je bila nemška udarna kolesarska četa pod vodstvom poročnika Klopferja, natančneje 8. aprila ob 12.30 uri.³ Po manjšem

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380: *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Nacistična politika je bila pogojena z revanšističnimi in ekspanzionističnimi težnjami, ki naj bi pripeljale do razširitve nemškega kulturnega in življenjskega prostora (Godeša, 2012, 434; Godeša, 2015, 418–419).

3 Na isti dan je v nemške roke padel tudi Maribor (cf. Prebilič & Dreu, 2022, 197–199).

spopadu ob reki Dravi se je poročnik Klopfer vrnil pred mestno hišo. V kavarni Evropa je nato imenoval inž. Franza Celottija za *komisaričnega župana*. Iz dokumenta je razvidno, da so bili ob imenovanju prisotni še: Rudolf Artenjak, Karl Kasper, Paul Pirich, Franz Korsche, Fritz Wegschaider in Hans Slawitsch. Franz Celotti je še isti dan obvestil prebivalce mesta o prevzemu položaja mestnega župana. Obenem so bili prebivalci takoj ob nemški zasedbi pozvani k takojšnji predaji orožja v roke mestne policije. V pozivu je Celotti dodatno opozoril meščane, da bi bilo neupoštevanje danih navodil najstrožje kaznovano po vojaški oblasti⁴ (Mavrič Žižek, 2018, 236–240).

Nemci so 8. aprila 1941 ob prevzemu oblasti na Ptuju in ob imenovanju začasnega komisarja občine Ptuj začeli izvajati vnaprej pripravljene ukrepe. Ptujski Nemci, ki so bili člani Kulturbunda, so že pred nemško okupacijo Spodnje Štajerske začeli pripravljati ukrepe, ki so bili del načrtov o ureditvi Spodnje Štajerske in njeni priključitvi Tretjemu rajhu. Načrte je oblikoval dr. Helmut Carstanjen, vodja Inštituta za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut) v Gradcu. Omenjeni inštitut so ustanovili leta 1938 in njegovo delovanje je bilo usmerjeno v pripravo okupacijske raznarodovalne politike, ki so jo želeli podkrepiti z »znanstveno podlago«. Poleg opredelitve nemškega kulturnega in življenjskega prostora so utemeljevali vindišarsko teorijo. Navodila za pripravo elaboratov so zajemala več točk, od načrtov prevzema oblasti, izselitvah/izgonu slovenskega prebivalstva, naselitvah Volksdeuscherjev, popisa objektov do popisa prebivalstva. Ptujski Nemci, ki so bili člani Kulturbunda, so v skladu z omenjenimi navodili dokumente, naslovljene *Sofortmaßnahmen – takojšnji ukrepi*, pripravili že leta 1940. Ptujski Kulturbund je izvedel prvo analizo prebivalstva glede narodnostne pripadnosti, in katero so želeli vnaprej ugotoviti, koliko ljudi je spadalo v skupino z »nemškim poreklom« in kakšen obseg ljudi bi bilo treba s preučevanega območja izseliti. Iz prve analize podatkov o prebivalstvu so poročali, da bi bilo s ptujskega območja treba izseliti okrog 5 odstotkov prebivalstva. Nadalje je bil izdelan strateški načrt, ki je poleg geografskih in zgodovinskih podatkov vseboval opise gospodarskih, upravnih, političnih, kulturnih, poštnih in prometnih razmer (Ferenc, 1960, 69–70; Godeša, 2012, 434–435; Mavrič Žižek, 2018, 245–246; Šuligoj, 2001, 115).

Takojšnji ukrepi, ki so ob izvedbi zagotavljali hitro vzpostavitev nemške uprave v mestu, so skupno obsegali enajst točk. Ukrep številka 1 in 2 obsegata sezname pomembnih strateških točk, za katere je

bilo navedeno, da jih je bilo treba čim prej zasesti, zapleniti ali zavarovati. Kot najpomembnejše zgradbe v mestu so bile navedene upravne zgradbe (stara in nova mestna hiša), pošta in telegrafska postaja, zgradba policije, železniška postaja, okrajno sodišče, davčni urad, posojilnica in vsa šolska poslopja. Navedli so obvezno zavarovanje zemljiških knjig in zaščito električnega omrežja ter preučitev stanja mostu. Hkrati je bilo navedeno, da je bilo treba izvesti blokado banke in posojilnice, izvesti zaplembo motornih vozil, zagotoviti varnost zalog živil v mestu, začasno ukiniti delovanje trgovin, izvesti zasedbo in zaplembo bencinske črpalke ter zavarovati društvene prostore in njihova sredstva.⁵ Nemškim enotam je bilo zapovedano, da naj oblast v mestu prevzamejo s čim manjšim obsegom povzročene materialne škode, pri čemer je šlo predvsem za ohranitev starega mestnega jedra in rimskih spomenikov ter svetišč rimskega boga Mitre v okolici Ptuja (Mavrič Žižek, 2016, 42–43).

Ukrep z zaporedno številko 3 je obsegal vnaprej pripravljen seznam oseb za takojšnjo aretacijo. V *Zgodovinskem arhivu na Ptuju* sta bila najdena dva seznama oseb⁶ za takojšnjo aretacijo. Po pregledu obeh seznamov smo ugotovili, da so navedene iste osebe, vendar je v nekaterih primerih prihajalo do razlik v zapisih zaradi ponemčevanja slovenskih imen ali priimkov. Seznam je skupno obsegal 39 oseb. Prve tri osebe na seznamu za aretacijo so bili ptujski Judje: Ignaz Sonnenschein, Hinko Sonnenschein in Oskar Marič. Preostalih 36 oseb so opredelili kot »sovražne Nemcem«, medtem ko je večina od njih bila članov ptujskega Sokola (Chomicki, 2022, 36–37). Nagli ukrepi so pod številko 4 zajemali tudi aretacijo vseh Slovencev in primorskih Slovencev (poimenovali so jih *Tschutschen*), ki so se na območje Spodnje Štajerske priselili po letu 1914. Na začetku besedila v ukrepu z zaporedno številko 5 so bili za takojšnjo aretacijo navedeni še vsi duhovniki in člani političnih strank.⁷

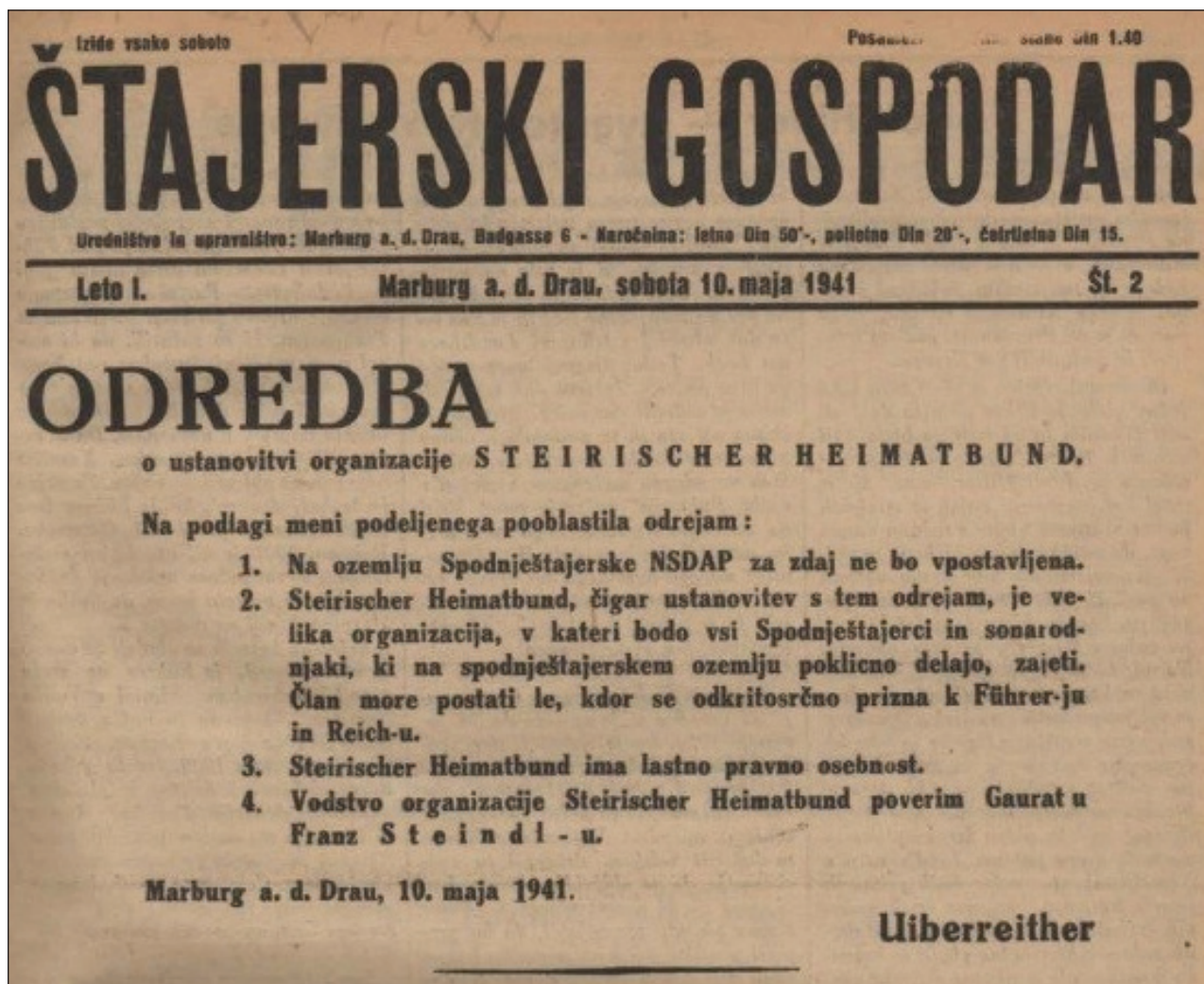
Aretacije Slovencev, ki so se na ptujskem območju tako ali drugače udeleževali v javnem življenju, so bile prve v vrsti ukrepov, ki so območje pripravljale na čimprejšnjo priključitev zasedenega območja Spodnje Štajerske k Tretjemu rajhu. Ukrepi so se ujemali z navodili, ki jih je 18. aprila 1941 z namero čimprejšnjega ponemčenja spodnještajerskega ozemlja potrdil Heinrich Himmler. *Smernice za izselitev tujerodnih elementov na območju Spodnje Štajerske* so postale temeljni dokument za množične prisilne izselitve slovenskega prebivalstva (Škerl, 1952, 771–772).

4 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Okupatorjeva predhodnica postavi ing. Celottija za komisarja občine Ptuj, 8. 4. 1941; ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Razglas (Celotti), Obvezna oddaja orožja – Aufruf, 8. 4. 1941.

5 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Nagli ukrepi I.-XI., Ukrep I. in Ukrep II., Zasedba in zaščita pošte, električne centrale in občinskih stavb, 15. 4. 1941.

6 ZAP, SI ZAP 0458 in SI ZAP 0384.

7 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Nagli ukrepi I.-XI., Ukrep III., Seznam ljudi za takojšnje prijetje; Ukrep IV. in Ukrep V.

Slika 1: Odredba šefa civilne uprave Uiberreitherja o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze (Štajerski gospodar, 10. 5. 1941, 1).

Nemški načrt za izselitve slovenskega prebivalstva na območju Ptuja je predvideval, da bodo od 5. junija 1941 dalje izselili intelektualce in funkcionarje jugoslovanskih političnih strank na območje Srbije. Po 10. juliju 1941 so predvidevali preselitev prebivalstva, ki je bilo na ptujsko območje naseljeno po letu 1914. Izselitve prebivalstva so potekale med 10. junijem in 27. septembrom 1941. Zbirni center je postalo skladišče Lenartovega tekstilnega obrata, od koder so ljudi pošiljali v nekdanjo vojašnico v mariborskem Melju.⁸ Iz zbirnega centra so bili nato izseljeni na območja Srbije, Hrvaške in tudi na območja Bosne. Drugi so bili najprej zaprti v ptujskih zaporih ali v prostorih kapucinskega samostana na Ptuj, nato so bili poslani v zbirno taborišče na gradu Borl pri Ptuj, od koder so

bili izseljeni na Hrvaško. Po sicer netočnem seznamu je bilo ugotovljeno, da je bilo s ptujskega območja prisilno izseljenih 1.164 ljudi, od tega 607 moških in 557 žensk. Največ med njimi je bilo izobražencev, duhovnikov, učiteljev, uradnikov, a tudi obrtnikov, dijakov, delavcev in kmetov. Skupne ocene o številu izgnanih s ptujskega območja se gibljejo okrog 1.300 ljudi. Od tega jih je bilo 121 poslanih v nemška koncentracijska taborišča. Nemški okupator je kot skrajni povračilni ukrep uvedel streljanje talcev. Leta 1941 je bilo z območja Ptuja ustreljenih 23 talcev (Šuligov, 2001, 118–121).

Pomembni okupacijski ukrepi so zadevali gospodarsko področje. Nemški okupator je takoj po zasedbi slovenskega ozemlja podal odredbo o zaplembi vseh

⁸ Takšen postopek prisilne izselitve je v svojem pričevanju opisal tudi Marko Sluga, ki je bil v času izselitve svoje družine star šest let. Njegov oče Jurij Sluga je bil znani ptujski odvetnik (Sluga, 2023).

slovenskih podjetij, bank, organizacij, društev, združenj in zaplembo premoženja vsem osebam, ki so bile bodisi izseljene bodisi so pobegnile z okupiranega ozemlja. V ptujskem okraju je bilo zaplenjeno večje število različnih obrtnih delavnic, trgovin z živili in gostiln. Njihovi lastniki so bili skupaj s svojimi družinami prisilno izseljeni (Mavrič Žižek, 2018, 248–249).

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA

Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) je bila ustanovljena 10. maja 1941 z odredbo šefa civilne uprave Sigfrieda Uiberreitherja. Na mesto njenega zveznega vodje je imenoval Franza Steindla, dotedanjega vodjo organizacijskega urada Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP) za Štajersko. Bila je edina politična organizacija nacistov na Spodnjem Štajerskem, ki je delovala kot substitut NSDAP in je bila organizirana po njenem vzoru. Sočasno s priključitvijo zasedenega ozemlja so Nemci načrtovali postopno preobrazbo v NSDAP. Glavna naloga delovanja Štajerske domovinske zveze je bila s pomočjo sistematičnih ukrepov ponemčiti okupirano ozemlje (Siter, 2021, 131; Žnidarič, 2014, 43–44). Franz Steindl je v pogovoru z lavantinskim škofom Ivanom Jožefom Tomažičem jasno izrazil mnenje o nemškem nepriznavanju slovenske manjšine na območju Spodnje Štajerske in obenem zatrdil, da na zasedenem ozemlju ne bo mogel ostati nihče, ki se ne bo strinjal z nemško politično ureditvijo (Griesser-Pečar, 2008, 677).

Štajerska domovinska zveza je bila upravno in ozemeljsko organizirana skozi hierarhijo zveznega, okrožnega in krajevnega vodstva. Zvezi je načeloval zvezni vodja (*Bundesführer/Bundesleiter*), sledili so mu vodje okrožij (*Kreisführer/Kreisleiter*). Tem so bili podrejeni vodje krajevnih skupin (*Orstgruppenführer/Orstgruppenleiter*), ki so jim sledili vodje celic (*Zellenführer/Zellenleiter*) in nato vodje blokov (*Blockführer/Blockleiter*).⁹ Organizacija je delovala po načelu, imenovanem *Führerprinzip*. To je pomenilo, da so zgornji trije vodstveni razredi (zvezni, okrožni in krajevni vodje) edini dajali organizacijske odredbe za pripadajoče območje. Do 11. julija 1941 so območje Spodnje Štajerske razdelili v sedem okrožij (Brežice, Celje, Maribor-mesto, Maribor-okolica, Ptuj, Ljutomer in Trbovlje), 144 krajevnih skupin, 619 celic in 3.975 blokov. Okrožja naj bi teoretično obsegala 100.000 ljudi, krajevne skupine 50.000 ljudi, celice do 1.000 ljudi in bloki do 200 ljudi. V poročilu Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev so zapisali, da je blok kot

najmanjša upravna enota Štajerske domovinske zveze obsegal med 20 do 40 družin¹⁰ (Skitek, 2018, 211–212; Žižek, 2007, 749; Žnidarič, 2014, 44).

ORGANIZACIJA ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V OKROŽNEM VODSTVU PTUJ

Okrožje Ptuj (*Kreis Pettau*) je bilo razdeljeno na 29 krajevnih skupin in nadalje še na 113 celic in 729 blokov. Natančneje sta Mestno občino Ptuj pokrivali dve krajevni skupini, in sicer krajevna skupina Ptuj levi breg in krajevna skupina Ptuj desni breg. Do 18. septembra 1941 je ptujsko okrožje vodil Josef Wressnig, nato je vodenje do konca druge svetovne vojne prevzel Fritz Bauer. Okrožno vodstvo je bilo razdeljeno na dva vodstvena urada, med katerima se je prvi vodstveni urad ukvarjal z organizacijskimi, s personalnimi in šolskimi vprašanji, medtem ko je drugi vodstveni urad obravnaval propagando, tisk in kulturno področje.¹¹

Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru je 11. junija 1941 ob ozemeljski razdelitvi v okrožja pripravilo seznam njihovih vodstev. Za okrožje Ptuj so na seznamu zabeleženi naslednji uradi in njihovi vodje: Vodstveni urad I je vodil Josef Bürgermeister, vodstveni urad II je vodil Albert Scharner, upravni urad je vodil Felix Hansel, s prebivalstveno politiko se je ukvarjal Geralt Saria, ženski urad je vodila dr. Greta Celotti, urad za ljudsko izobraževanje je prevzel Rudolf Ribitsch, urad za kmetijsko politiko je vodil Hans Straschill, za področje zdravstva je bil zadolžen dr. Wilhelm Blanke, pravni urad je vodil dr. Sixtus Fichtenau, za področje šolstva je bil zadolžen Erich Brandl, urad za prestopke znotraj Štajerske domovinske zveze je vodil Ludwik Bertsch, urad za delo je vodil Robert Nieder, urad za splošno blaginjo je vodil Franz Wuzl, za obrambni urad je bil zadolžen Paul Fischer, medtem ko je mladinski urad vodil Ernst Elsbacher.¹²

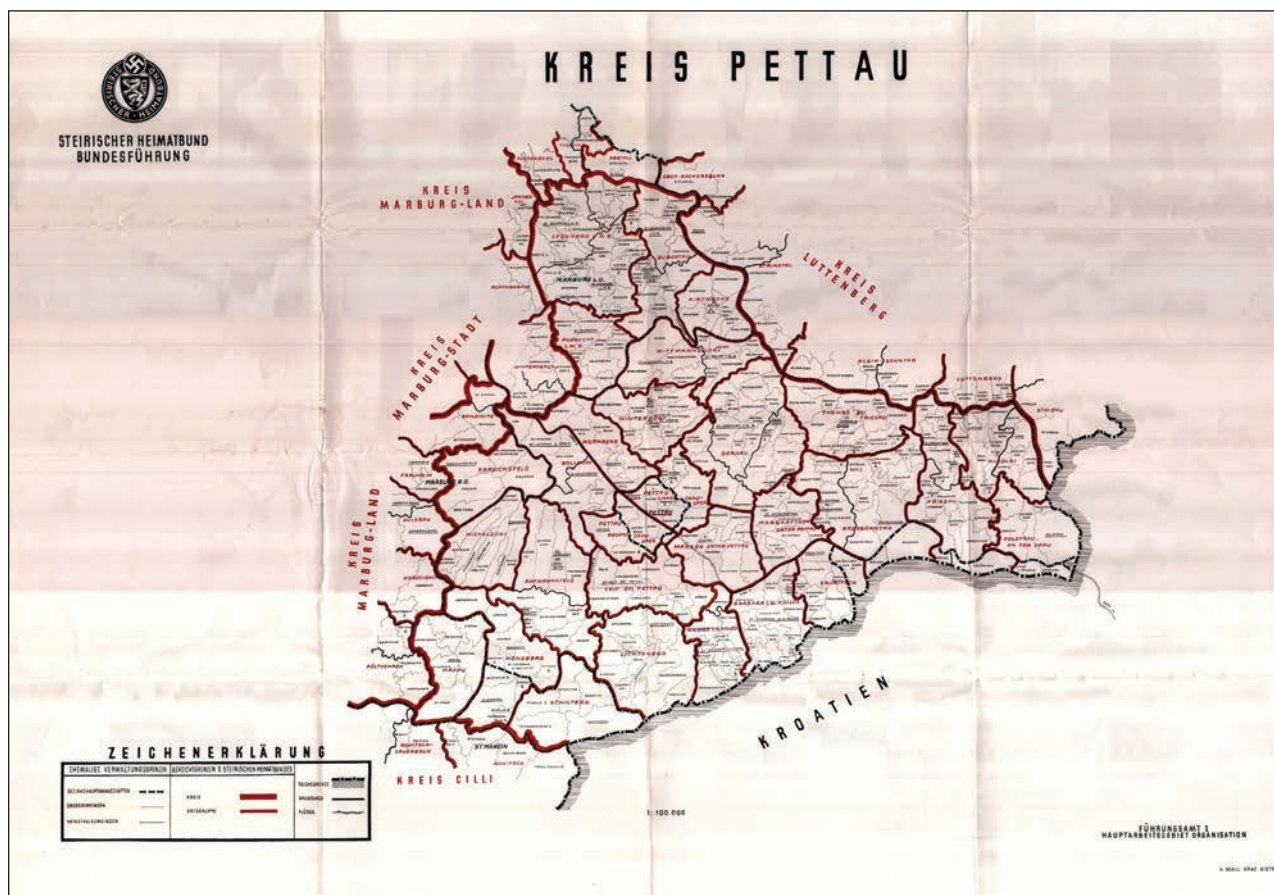
V obdobju nemške okupacije se je na vodstvenih mestih okrožnih uradov in krajevnih skupin zamenjalo več oseb. Na mestu vodstvenega urada je Josefa Bürgermeistra konec leta 1941 zamenjal Christian Sternad, aprila 1942 ga je nadomestil okrožni inšpektor Fritz Böhm in njega oktobra 1944 Karl Rothbart. Felix Hansel je leta 1943 postal tudi vodja delovno-političnega urada, ki ga je do takrat vodil Konrad Goschnigg. S prebivalstveno in z rasno politiko se je od leta 1942 ukvarjal Rudolf Reich. Vodenje ženskega urada je v letu 1943 od Celottijeve prevzela Sylvia Pirich. Na pravnem uradu je poleg dr. Fichtenaua deloval Erwin Urschitz, ki je opravljal naloge sodnika do avgusta 1943. V razsodišču urada za prestopke znotraj Štajerske domovinske zveze je kot član deloval dr. Adolf Kalb.

⁹ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹⁰ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹¹ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹² ARS, SI AS 1631, šk. 28, ovoj 1, Anschriftenverzeichnis der Dienststellen, Kreisführung und Aemter der Kreisführung, 11. 6. 1941.

Slika 2: Zemljevid okrožja Ptuj, ki prikazuje razdeljenost na krajevne skupine (PAM, SI PAM 1243, šk. 4).

Poleg zamenjav so v uradih Štajerske domovinske zveze delovali še drugi ptujski Nemci. Med tistimi, ki so ostali na svojih funkcijah skozi celotno obdobje nemške okupacije, lahko izpostavimo vodjo vodstvenega urada II, Alberta Scharnerja in vodjo urada za kmetijsko politiko Hansa Straschilla (Mavrič Žižek, 2018, 251–253). V krajevnih skupinah je za časa nemške okupacije prihajalo do zamenjav na poziciji vodij krajevnih skupin. Iz pregleda seznamov je razvidno, da so krajevni vodje ostali na isti funkciji skozi celotno obdobje okupacije le v naslednjih krajevnih skupinah: Markovci, Miklavž pri Ormožu, Podlehnik, Voličina, Zavrč in Žetale¹³ (Horvat, 1992, 217–218).

V okviru Štajerske domovinske zveze so bile ustanovljene vojaške formacije – Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze. Tako kot je bila Štajerska domovinska zveza substitut politični organizaciji NSDAP, je bil Wehrmannschaft ustanovljen namesto organizacije Sturmabteilung (SA). Pri tem je pomembno poudariti, da je bil Wehrmannschaft po eni strani podrejen vodstvu Štajerske domovinske zveze, a po drugi strani tudi

SA-Gruppi Südmark. Vojaške formacije so imele kot glavno nalogo *prevzeti vzgojo moškega prebivalstva* na zasedenem območju Spodnje Štajerske. Vodstvo je imelo svoj sedež v Mariboru, medtem ko so bile v okrožjih organizirane Standarte. V ptujskem okrožju sta bili organizirani dve, in sicer Ptuj – sever in Ptuj – jug (Zorko, 2011, 14, 19–21).

ČLANSTVO V ŠTAJERSKI DOMOVINSKI ZVEZI V PTUJSKEM OKROŽJU

Istočasno z izdajo odredbe o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so v časnikih navedli rok za množični vpis v organizacijo, ki je potekal med 17. in 25. majem 1941. Zvezni vodja Franz Steindl je že 10. maja 1941 nagovoril prebivalstvo:

Spodnještajerci! 10. maja 1941 je šef civilne oblasti za Spodnjo Štajersko, Reichsstatthalter Dr. Uiberreither, ustanovil že najavljeno organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Kot od njega pooblaščen Bundesführer organizacije

¹³ ARS, SI AS 1931, fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, šk. 927, št. dosjeja 238.

»Steirischer Heimatbund« Vas pozivam, da se tudi formalno priznate k Vaši krasni domovini, k Reich-u in našemu Führer-ju Adolf Hitler-ju, s tem, da se prijavite v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. [...] V ČASU OD 17. DO 25. MAJA 1941 bodo v vseh vaseh in mestih Spodnje Štajerske ustanovljeni prijavnici uradi, kjer bodo na razpolago prijavnice za vpis v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Vsak zaveden in obnovo želeči štajerc ima v tem času možnost, prijaviti se v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Na podlagi te prijave bo sledil dokončni sprejem. (Štajerski gospodar, 10. 5. 1941, 1)

Močna propaganda, ki je skozi časnike (Štajerski gospodar, Marburger Zeitung) pozivala k vstopu v Štajersko domovinsko zvezo, se je skupaj s strahom pred ukrepi nemškega okupatorja odrazila v množičnem pristopu prebivalstva v organizacijo. Skupno se je na Spodnjem Štajerskem v zvezo prijavilo 95 odstotkov prebivalstva, enako je bilo tudi v ptujskem okrožju, kjer se je za vpis prijavilo 69.375 oseb. Med junijem in septembrom 1941 so v okrajih delovale posebne sprejemne komisije, ki so izvajale rasne in politične preglede vseh prijavljenih. Rasni pregledi prebivalstva so bili izjemno natančni, saj so komisije s ciljem podajanja rasnih ocen od I do IV med drugim opravljale meritve človeških lobanj, nosov, ušes in okončin ter preglede barve las in oči (Siter, 2021, 132–133; Horvat, 1992, 214).

V ptujskem okrožju sta rasne in politične preglede v juliju 1941 opravili dve leteči sprejemni komisiji. V zaključnem poročilu je bilo navedeno, da so skupaj pregledali 68.351 ljudi, od teh so jih kot primerne za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo označili 54.866 (oznaka »brez pomislekov«), medtem ko je bilo 13.485 oseb označenih z oznako »nepojasnjeno«. Glede na rasno oceno so ljudi razdelili v štiri skupine. V prvo skupino (»čista nordijska in čista falska rasa«) je po zaključnem rasno-političnem poročilu v ptujskem okraju spadalo samo osem oseb. V drugo skupino (»večinoma nordijska s primesjo dinarske in zahodne rase«) so opredelili 6.288 oseb, v tretjo skupino (»malo izravnani mešanci«) so opredelili večino pregledanih oseb, in sicer 51.797 oseb, medtem ko so v četrto skupino (»vzhodne, vzhodnobałtske rase«), ki so bile opredeljene kot rasno neustrezne, opredelili 10.258 oseb iz ptujskega okraja. Politične ocene so se gibale od A do E (vodilno nemški, nemški, ravnodušen, sovražen Nemcem in vodilno sovražen Nemcem). V ptujskem okraju je bilo z oceno A (vodilno nemški) opredeljenih 17 oseb, z oceno B (nemški) je bilo opredeljenih 1.775 oseb, z oceno C (ravnodušen) je bilo opredeljenih največ oseb, in sicer 65.593, kar se je ujemale s celotnim območjem

Spodnje Štajerske. V skupino s politično oceno D (sovražen Nemcem) je bilo v ptujskem okrožju uvrščenih 795 oseb, medtem ko je 170 oseb dobilo oceno E (vodilno sovražen Nemcem). Rasne in politične ocene prebivalstva so bile pomembne, saj ljudje na podlagi njihove odločitve niso postali samo člani Štajerske domovinske zveze, temveč sta bila od njih odvisna njihovo državljanstvo in možnost prisilne izselitve. Tisti, ki so bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo z dokončnim članstvom, so dobili rdeče izkaznice, na osnovi katerih so prejeli tudi državljanstvo. Tisti, ki so spadali v skupino z začasnim članstvom v Štajerski domovinski zvezi, so prejeli zelene izkaznice in t. i. »državljanstvo na preklic«. Preostali, ki v zvezo niso bili sprejeti, so dobili bele izkaznice in so postali »zaščitenci Nemškega rajha« in so bili podvrženi prisilnim izselitvam ali drugim oblikam okupatorjevega nasilja, kot je bilo prisilno delo v delovnih taboriščih (Strnišče pri Ptujju, Studenci v Maribor, žensko taborišče pri Celju). Obstajali so celo predlogi, da bi bilo treba ljudi v skupini »zaščitencev« sterilizirati ali jih poslati v koncentracijska taborišča. V ptujskem okrožju je v letu 1942 imelo dokončno članstvo v Štajerski domovinski zvezi 1.367 oseb, začasno članstvo je prejelo 50.686 oseb. Med tiste, ki niso prejeli članstva, je spadalo 13.177 oseb. Po popisu prebivalstva iz leta 1942 je razvidno, da je bilo skupno 83.430 osebam podeljeno državljanstvo, 2.465 ljudi je do konca leta 1942 dobilo državljanstvo na preklic, 251 oseb ni imelo državljanstva. V ptujskem okrožju je bilo glede na popis še 1.015 tujcev, medtem ko je 17.528 ljudi spadalo v skupino »zaščitencev« (Horvat, 1992, 214–215; Žnidarič, 2014, 45–46).

PROPAGANDNA IN KULTURNA DEJAVNOST ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V PTUJSKEM OKROŽJU

Ob nemški okupaciji Ptujja so z izobešanjem plakatov in razglasov v nemščini, odstranitvijo slovenskih napisov nad trgovinami, gostilnami in uradi ter izobešanjem zastav Tretjega rajha poskrbeli, da je mesto hitro dobilo nemško podobo. Poleg obvezne rabe nemškega jezika v uradih in šolah ter uvedbe nemških krajevnih imen je okupator posegel tudi na kulturno področje. Za čimprejšnjo uveljavitev nemškega značaja je na Ptujju v sklopu Okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze deloval kulturni urad, ki ga je najprej vodil ptujski trgovec Paul Ornig. Februarja 1942 ga je zamenjal učitelj Herbert Bilek. Na mestu vodje kulturnega urada sta se do konca vojne izmenjala še dva učitelja, aprila 1943 je funkcijo nastopil Alfred Khil, nato je mesto vodje decembra 1944 prevzel Hans Moser (Mavrič Žižek, 2016, 42).

Odredbo o ukinitvi slovenskih društev je 16. aprila 1941 sprejel načelnik civilne uprave Uiberreither. Odrejene so bile preiskave vseh ptujskih društev in pridržanje članov njihovega vodstva. Skupno je bilo na seznamu zabeleženih 60 društev in organizacij, katerih premoženje se je preneslo na Štajersko domovinsko zvezo. Kot primer večje narodnoobrambne organizacije na Ptujju lahko navedemo ukinitvev Sokolskega društva Ptuj. Še istega dne, ko je bila izdana odredba o ukinitvi društev, je bil na Ptujju aretiran starosta ptujškega Sokola Franjo Šalamun, ki je bil kasneje izseljen v Srbijo. Popis zaplenjenega premoženja in opreme je bil izveden 22. aprila 1941. Iz dokumentov je razvidno, da so bili zaplenjeni celoten društveni arhiv in dokumenti ter športna oprema. Posebno pozornost so namenili iskanju njihovih finančnih sredstev. Glede na dokument, datiran na 31. december 1941, je bilo *Sokolsko društvo Ptuj*¹⁴ razpuščeno glede na aprilski odlok o ukinitvi delovanja društev. Premoženje društva je bilo preneseno na Štajersko domovinsko zvezo (Chomicki, 2022, 37–38).

Za čimprejšnje ponemčenje zasedenega ozemlja so na Ptujju poleg slovenskih društev zaprli slovensko tiskarno in knjigarno. Hkrati se je takoj po okupaciji začelo uničevanje slovenskih knjig v šolskih, učiteljskih, župnijskih in društvenih knjižnicah. Za Ptuj je zavedeno uničenje Ljudske knjižnice narodne čitalnice, Proštijске knjižnice in knjižnice Ciril-Methodove družbe. Leta 1941 je bila najprej ustanovljena nemška občinska knjižnica, nato so v letu 1943 odprli novo mestno knjižnico, kjer so med okupacijo potekala raznovrstna predavanja in razstave (Mavrič Žižek, 2016, 43–44). Nemški okupator je sistematično uničeval slovenske knjige tudi v okoliških krajih, o čemer nam priča šolska kronika Osnovne šole Cirkulane. Kronistka je leta 1945 v spominih na vojno obdobje opisala uničenje učiteljske in šolske knjižnice, v kateri so hranili skupno okrog 400 knjig. Z odlokom o oddaji slovenskih knjig so opravili zaplembo in uničenje v župnijski knjižnici.¹⁵ Uničevanje slovenskih knjig je bil le eden izmed ukrepov ponemčevalne politike, katere cilj je bil, da bi nemščina čim prej zamenjala slovenščino kot uradni in pogovorni jezik. S tem namenom so pod vodstvom Štajerske domovinske zveze organizirali množične tečaje nemškega jezika za odrasle. Vendar podatki o jezikovni strukturi niso dajali spodbudnih rezultatov, zato so jih do leta 1943 prenehali organizirati. Ob pregledu stanja je bilo za ptujski okraj v jezikovnih kategorijah največ takšnih, ki nemščine niso obvladali niti pisno niti ustno, ali takšnih, ki so jo znali uporabljati pomanjkljivo (skupno 78.068 ljudi). V kategorijo, ki je nemški jezik obvladala samo ustno, je po podatkih

za ptujski okraj spadalo 15.579 ljudi, medtem ko je v kategorijo, v katero so uvrstili ljudi z znanjem pisne in ustne nemščine, spadalo 11.042 ljudi oziroma nekaj več kot 10 odstotkov (Horvat, 1992, 215).

Štajerska domovinska zveza je v ptujskem okrožju posegla na vsa področja kulturnega življenja v mestu. V okviru njenega delovanja so organizirali različne kulturne dogodke, od koncertov, gledaliških iger, predvajanja filmov, razstav, predavanj, lutkovnih iger, govorov do tekmovanj kulturnih in športnih skupin, ki so vsa potekala v nemškem propagandnem duhu (Mavrič Žižek, 2016, 56–57). Pod okrilje delovanja Štajerske domovinske zveze sta spadali tudi organizacija akcij za zbiranje zimske pomoči za vojake na frontah in vzgoja mlajših generacij skozi mladinsko organizacijo Nemška mladina (Deutsche Jugend). Kot primer mladinskih tekmovanj lahko navedemo, da je na Ptujju med 8 in 11. junijem 1944 potekalo kulturno tekmovanje nemške mladine, na katerega so pozivali k udeležbi s propagandnim plakatom, prikazanim na sliki 3. Na Ptujju so potekala tudi množična zborovanja. Med največje shode so spadali okrožni dnevi in dnevi krajevnih skupin, kjer so voditelji Štajerske domovinske zveze podeljevali posebna priznanja (častne zastave) (Žnidarič, 2014, 48, 51). Na Ptujju so slovesnost ob prvem okrožnem dnevu izvedli 13. septembra 1942.¹⁶

Propagandno delovanje Štajerske domovinske zveze je poleg organiziranja dogodkov potekalo skozi tiskane medije. Na območju Spodnje Štajerske sta bili glavni propagandni glasili časnika Štajerski gospodar in Marburger Zeitung. V začetnem obdobju vojne je bilo poročanje osredotočeno na dogajanje na frontah in po svetu, kasneje se je osredotočenost preusmerila na poročanje o dejavnostih partizanov in zmanjševanju pomena njihovih uspehov (Žižek, 2007, 751). Z vpeljavo nemške uprave in izvedbo vnaprej pripravljenih ukrepov je Ptuj kmalu po okupaciji dobil podobo nemškega mesta. S sistematičnim delovanjem in takojšnje realizacijo številnih raznarodovalnih ukrepov, ki jih je izvajala Štajerska domovinska zveza, je nemški okupator oviral uspešno oblikovanje odporniškega gibanja na območju Spodnje Štajerske takoj po zasedbi ozemlja (Šuligoj, 2001, 121).

SKLEP

Leto 1941 je bilo na Slovenskem zaznamovano z začetkom druge svetovne vojne, okupacijo in razkosanjem ozemlja. Območje Spodnje Štajerske je pripadlo nemškemu okupatorju, katerega glavni cilj je bil čimprejšnja germanizacija zasedenega ozemlja. Okupaciji je zato sledilo nasilje v obliki

14 *Telesno-vzgojno društvo Partizan Ptuj* (ustanovljeno leta 1952) je ob izdaji knjižice o delovanju društva do leta 1958 dobršen del besedila namenilo obdobju delovanja *Sokola* vse od leta 1908 naprej. V začetnem delu so se poklonili 30 padlim članom in članicam *Sokolskega društva Ptuj* v obdobju druge svetovne vojne (TVD Partizan – Ptuj: 1908–1958, 1958, 5).

15 ZAP, SI ZAP 0105, fond Osnovna šola Cirkulane, šk. 53, ovoj 103, Šolska kronika Osnovne šole Cirkulane.

16 ZAP, SI ZAP 0206, šk. 4, ovoj 12, Štajerska domovinska zveza – okrožni urad Ptuj: vabilo na jutranjo slovesnost, 13. 9. 1942.

Slika 3: Plakat Štajerske domovinske zveze ob kulturnem tekmovanju nemške mladine leta 1944 (ZAP, SI ZAP 0097, predal 1, ovoj 1).

različnih vrst raznarodovalnih ukrepov. V prvi vrsti so sledile prisilne izselitve prebivalstva, medtem ko je načrt nadalje predvideval nemško kolonizacijo in prisilno asimilacijo preostalega dela slovenskega prebivalstva. Čeprav do formalnopravne priključitve zasedenega ozemlja Spodnje Štajerske med okupacijo zaradi več razlogov ni prišlo, je nemški okupator vzpostavil civilno oblast in začel z uvajanjem nemške zakonodaje. Na Ptuj so nemške enote vkorakale 8. aprila 1941 in takoj začele izvajati ukrepe, ki so jih že pred nemško okupacijo pripravili člani ptujskega Kulturbunda.

Civilna oblast z vsemi uradi je bila vzpostavljena aprila 1941 in je delovala pod vodstvom gavlajterja Sigfrieda Uiberreitherja. Maja 1941 so kot edino dovoljeno politično organizacijo na Spodnjem Štajerskem ustanovili Štajersko domovinsko zvezo, ki je delovala kot substitut Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP). Organizirana je bila v sedem okrožij, med njimi je bilo okrožje Ptuj z 29 krajevnimi skupinami. Krajevne skupine so se ozemeljsko delile še na bloke in celice. Ob pregledu vodstvenega sestava Štajerske domovinske zveze je razvidno, da so v večjem obsegu na vodilnih mestih službovali nemški uradniki, ki so prišli iz Avstrije. Nasprotno so nižje funkcije zasedali tudi Slovenci, kar je razvidno iz pregleda seznamov vodij krajevnih skupin in vodij celic ter blokov v ptujskem okrožju. V dokumentih se

pogosto pojavljajo ponemčeni slovenski priimki. Takoj po ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so prebivalstvo na zasedenem ozemlju pozivali k množičnemu vpisu v organizacijo. Sprejemne komisije, ki so opravljale rasne in politične preglede s porazdelitvijo prebivalstva v skupine, niso odločale le o njihovem članstvu v Štajerski domovinski zvezi, temveč o njihovi nadaljnji usodi. Od rasnih in političnih ocen so bili odvisni podeljevanje državljanstva, možnost prisilne izselitve ali zaprtje v delovna taborišča.

Glavni cilj delovanja Štajerske domovinske zveze je bil čimprejšnje ponemčenje zasedenega slovenskega ozemlja, kar je pomenilo, da so skozi različne oblike raznarodovalnih ukrepov in propagandne dejavnosti posegli na vse ravni javnega življenja. Z namenom čimprejšnje uveljavitve nemškega jezika so na Ptuju takoj po okupaciji začeli z odstranjevanjem slovenskih napisov, izobešanjem razglasov v nemščini in uničevanjem slovenskih knjig. Uvedena je bila obvezna raba nemškega jezika v uradih in šolah, izvedli so spremembo krajevnih imen, ukinili slovenske organizacije in organizirali tečaje nemščine. Štajerska domovinska zveza je s svojim delovanjem posegla na kulturno področje. Sistematična propagandna dejavnost je na Ptuju potekala skozi organizacijo različnih kulturnih prireditev in množičnih zborovanj ter objav v tiskanih medijih, kot sta bili glasili Štajerski gospodar in Marburger Zeitung.

THE GERMAN OCCUPATION AND THE ORGANISATION OF THE STYRIAN HOMELAND ASSOCIATION IN THE PTUJ DISTRICT

Špela CHOMICKI

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: spela.chomicki@scnr.si

Renato PODBERSIČ

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: renato.podbersic@scnr.si

Darko FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

The Second World War engulfed the Slovenian territory in the crucial year 1941, when on 6 April the German Reich launched its attack on the Kingdom of Yugoslavia. The Slovenian territory was divided between four occupiers (German, Italian, Hungarian and Croatian), who introduced their own systems of occupation in the occupied areas. The German occupier, who also occupied the area of Lower Styria, wanted to Germanise the area as efficiently and systematically as possible in order to annex it to the German Reich as soon as possible. On 8 April 1941, when the Germans took power in Ptuj, they began to implement the measures they had prepared in advance. First, Slovenian signs were removed from shops, pubs and offices. After 14 April 1941, mass arrests and deportations of the population began in Ptuj as well. In May 1941, the Styrian Homeland Association was founded as the only political organisation in the occupied area of Lower Styria, with the main aim of Germanising the Slovenian territory as soon as possible. In the Ptuj district, it was divided into 29 local groups. In the summer of 1941, the population was censused through the Styrian Homeland Association and defined according to racial and political assessments. The Styrian Homeland Association worked through strong propaganda activities and the education of the youth, German language courses and various cultural events and sporting competitions were organised in order to accelerate Germanisation

Keywords: World War II, German occupation, Styria Homeland Association, political organization, Lower Styria

VIRI IN LITERATURA

ARS, SI AS 1631 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Štajerske domovinske zveze (SI AS 1631).

ARS, SI AS 1931 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (SI AS 1931).

ARS, SI AS 220 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev (SI AS 220).

Chomicki, Špela (2022): Atletika – kraljica športa na Ptuj: zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož.

Čepič, Zdenko & Damijan Guštin (2005): Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Ferenc, Tone (1960): Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1, 2, 69–124.

Ferenc, Tone (2006a): Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. V: Ferenc, Mitja (ur.): Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Historia – znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, 71–79.

Ferenc, Tone (2006b): Okupacijski sistemi v Evropi in Sloveniji 1941. V: Ferenc, Mitja (ur.): Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Historia – znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, 13–18.

Godeša, Bojan (2012): Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike. Acta Histriae, 20, 3, 433–444.

Godeša, Bojan (2015): Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno. Acta Histriae, 23, 3, 417–432.

Griesser-Pečar, Tamara (2007): Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Griesser-Pečar, Tamara (2008): Slovenski duhovniki med vojno in revolucijo 1941–1945. Studia Historica Slovenica, 8, 2–3, 673–702.

Horvat, Vlado (1992): Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju. Kronika, 40, 3, 214–218.

Jenuš, Gregor & Dejan Valentinčič (2022): Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja. Studia Historica Slovenica, 22, 3, 663–716.

Kladnik, Tomaž & Mateja Matjašič Friš (2021): Maribor med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture. Studia Historica Slovenica, 21, 3, 789–824.

Landesarchiv Steiermark, Plakatsammlung, Pl-P-1941-0072, leto 1941.

Mavrič Žižek, Irena (2016): Kulturno življenje na Ptuj med okupacijo. Časopis za zgodovino in narodopisje, 87, 4, 38–62.

Mavrič Žižek, Irena (2018): Ptujski Nemci med drugo svetovno vojno. V: Šteiner, Martin (ur.): Ptuj v 20. stoletju. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, 235–272.

PAM, SI PAM 1243 – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Štajerske domovinske zveze (SI PAM 1243).

Prebilič, Vladimir & Lara Iva Dreu (2022): Bombardiranje Maribora 1944–1945 kot del angloameriškega strateškega bombardiranja nemške vojaške industrije in prometnih zvez v luči primerjave slovenskih in angloameriških arhivskih virov. Studia Historica Slovenica, 22, 1, 189–220.

Siter, Daniel (2021): Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941–1945). Retrospektive, 4, 1, 113–153.

Skitek, Vinko (2018): Jugovzhodna Koroška v tretjem rajhu. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.

Sluga, Marko (2023): Ustno izporočilo. Diktafonski zapis hrani Špela Chomicki.

Škerl, France (1952): Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, 6, 768–797.

Štajerski gospodar. Maribor, Štajerski gospodar, 1941–1945.

Štuhec, Miran (2020): Kulturnopolitične in jezikovopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne. Studia Historica Slovenica, 20, 1, 205–226.

Šuligoj, Ljubica (2001): Leto 1941 na Ptuj. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 49, 1/2, 113–122.

TVD Partizan – Ptuj: 1908–1958 (1958). Ptuj, DTV.

ZAP, SI ZAP 0097 – Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), Zbirka plakatov (SI ZAP 0097).

ZAP, SI ZAP 0105 – ZAP, fond Osnovne šole Cirku-lane 1878–1999 (SI ZAP 0105).

ZAP, SI ZAP 0206 – ZAP, fond Rodbine Simonič Blumenau, 1854–1989 (SI ZAP 0206).

ZAP, SI ZAP 0384 – ZAP, fond Komac Radoslav, 1920–1972 (SI ZAP 0384).

ZAP, SI ZAP 0458 – ZAP, fond Okupacijske mestne občine Ptuj (SI ZAP 0458).

Zorko, Andrej (2011): Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Žižek, Aleksander (2007): Slovenci, Vindišarji, Spodnještajerci in banditi. Acta Histriae, 15, 2, 747–768.

Žnidarič, Marjan (2014): Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju. Ljubljana, Združenje borcev za vrednote NOB Slovenije.

»NOV HRAM UČENOSTI«: USTANOVITEV PEDAGOŠKE AKADEMIJE V MARIBORU

Tadeja MELANŠEK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tadeja.melansek1@um.si

Darko FRIŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Reforma visokega šolstva na Slovenskem, ki je potekala v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, je med drugim utrla pot nastanku višjega oz. visokega šolstva v drugem največjem mestu na Slovenskem, Mariboru. Prispevek na podlagi že obstoječe znanstvene in strokovne literature, jubilejnih zbornikov, ki so izšli ob pomembnejših obletnicah ustanovitve, arhivskega gradiva, ki ga hranita Pokrajinski arhiv Maribor in Arhiv Republike Slovenije, ter poročanja časnikov iz tistega obdobja predstavi ustanovitev prve visoke šole v Mariboru v povojni Jugoslaviji leta 1961, ki je bila obenem tudi prva pedagoška akademija na Slovenskem. Prispevek ponuja tudi nov pogled na zakulisno dogajanje ob njeni ustanovitvi.

Ključne besede: Pedagoška akademija Maribor, višje šolstvo, reforma šolstva, Univerza v Mariboru, Slovenija

UN «NUOVO TEMPIO DEL SAPERE»: L'ISTITUZIONE DELL'ACCADEMIA PEDAGOGICA DI MARIBOR

SINTESI

La riforma dell'istruzione superiore in Slovenia, che ha interessato gli anni Cinquanta e Sessanta, ha aperto la strada, tra l'altro, alla fondazione nel 1961 dell'istruzione superiore a Maribor, la seconda città slovena. Sulla base della letteratura scientifica e di settore, delle raccolte celebrative pubblicate in occasione dei più importanti anniversari della fondazione, delle fonti d'archivio conservate nell'Archivio regionale di Maribor e nell'Archivio della Repubblica di Slovenia e dei resoconti giornalistici del periodo, il presente articolo presenta l'istituzione nel 1961 del primo istituto di istruzione superiore a Maribor nella Jugoslavia del dopoguerra e, allo stesso tempo, della prima accademia pedagogica in Slovenia. Inoltre, l'articolo offre una nuova prospettiva sugli eventi dietro le quinte della sua fondazione.

Parole chiave: Accademia Pedagogica di Maribor, istruzione superiore, riforma dell'istruzione, Università di Maribor, Slovenia

UVOD¹

Več stoletij so se »uka željni« posamezniki iz slovenskih dežel, ki so si želeli pridobiti višjo izobrazbo, morali odpraviti na študij v tujino. Za študente iz (današnjega) slovenskega prostora so bile zaradi svoje »bližine« zanimive predvsem severnoitalijanske in srednjeevropske univerze, čeprav najdemo študente s tega območja seveda tudi na drugih univerzah, npr. na pariški. O prvih poskusih ustanovitve univerze v Ljubljani lahko govorimo že v času, ko je tam delovala Akademija delovnih Ljubljancanov (*Academia operosorum Labacensium*), torej od leta 1693 do približno 1725. Še močnejša pa so prizadevanja postala po letu 1848, ko je zahteva po ustanovitvi univerze v Ljubljani postala del narodno-emancipacijskih teženj, a so avstrijske oblasti zavračale potrebo po slovenski univerzi (Štih & Simoniti, 2009, 173–175; Repe, 2020, 459, 462–463).

Razpad Avstro-Ogrske in priključitev (večjega dela) slovenskega ozemlja novi južnoslovanski državni tvorbi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov ter kasneje Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev sta prinesli pomembne politične spremembe. Sprva ustanovitvi slovenske univerze sicer niso bili naklonjeni v Beogradu, prav tako tudi nekateri deli slovenske politike v turbulentnem obdobju, ko država še niti ni imela urejenih vseh meja, nanjo niso gledali kot na prioriteto. Kot ugotavlja zgodovinar Božo Repe pa se je ravno ta prehodni čas izkazal za odločilnega. Tako je bila želja po nastanku slovenske univerze po dolgih prizadevanjih uresničena leta 1919. Pomembno vlogo pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani so imeli Karel Verstovšek, takratni vodja poverjenišva za uk in bogočastje, ki je bil pristojen za šolstvo in vzgojo, Mihajlo Rostohar, docent psihologije z univerze v Pragi in pravnik Danilo Majaron (Repe, 2020, 468–470; Griesser-Pečar, 2020, 335–358; Protner, 2020, 401–406; Štuhec, 2020, 213–220; Perovšek, 2020, 359–395; Rahten, 2021, 112, 122–125).

Tako kot je konec prve svetovne vojne ustvaril razmere za nastanek ljubljanske univerze, sta konec druge svetovne vojne in nastanek Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) prinesla velike spremembe tudi na področju izobraževanja. V začetku petdesetih let 20. stoletja so se komunistične oblasti začele ukvarjati s celovito reformo šolstva, ki je zajela tako osnovne in srednje šole, kot tudi višje oziroma visoke šole. Največji izziv reforme visokega šolstva je predstavljalo vprašanje povezave bodočih višjih šol s fakultetami, saj je slednje zahtevalo stopenjski študij na fakultetah in inverzijo študija. Praktični

predmeti bi se izvajali v nižjih letnikih in teoretični v višjih letnikih, tako bi bila prva stopnja študija na fakultetah primerljiva z višjimi šolami.² Študentje, ki bi uspešno zaključili študij na eni izmed višjih šol, bi tako izobraževanje lahko nadaljevali na primerljivi ljubljanski fakulteti.

Vzporedno z reformo šolstva (1953–1963) opazimo konec petdesetih in na začetku šestdesetih let 20. stoletja po celotni Jugoslaviji trend nastajanja višješolskih zavodov (npr. Niš, Priština, Split). Razloge za to lahko iščemo v težnjah zvezne oblasti po hitrem dotoku čim bolj izobraženega kadra. Po ugotovitvah zgodovinarja Aleša Gabriča pa je zvezna oblast v ustanavljanju novih višjih šol videla tudi »del odgovora na vprašanje, kako uveljaviti lastna stališča« (Gabrič, 2006, 237). Verjetno so za profesorje na novoustanovljenih višjih šolah, v krajih, ki do takrat sicer še niso imeli višješolskih ustanov, a so si za te prizadevali, predvidevali, da ne bodo nudili takšnega upora pri sprejetju zelenih študijskih novosti.

Na Slovenskem se je kot novo višješolsko središče ponujal Maribor, ki je veljal za eno večjih in pomembnejših industrijskih mest v celotni Jugoslaviji. Za industrijsko dejavnost je med drugim značilno, da je v izogib stagnaciji in nazadovanju potrebno stalno stremeti k razvoju in napredku. Eden izmed pogojev za uspešen nadaljnji razvoj mesta je bil kvalificiran strokoven kader, ki ga je v Mariboru primanjkovalo, saj tja dotok iz ljubljanske univerze ni bil zadosten. V letu 1959 naj bi v gospodarstvu primanjkovalo kar 1.800 strokovnjakov. Tako so bile pobude za nastanek visokošolskih zavodov čedalje glasnejše tudi v samem mestu. Med letoma 1959 in 1960 je bilo v Mariboru ustanovljenih prvih pet višjih šol: Višja komercialna šola, Višja tehniška šola, Višja agronomska šola, Višja stomatološka šola in Višja pravna šola (Bračič, 1975, 9; 1983, 247–249; 1991, 598–599; Rebernik, 1976, 2–3; Rakonjac, 2023, 126–134). Okrajni ljudski odbor Maribor je kot prvo sicer predvidel ustanovitev ravno Pedagoške akademije, a je zaradi različnih dejavnikov, ki so podrobneje predstavljeni kasneje v prispevku, ta bila ustanovljena šele kot šesta in zadnja v prvem nizu ustanavljanja mariborskih višjih/visokih šol.

Pričujoči prispevek na podlagi obstoječe znanstvene in strokovne literature, jubilejnih zbornikov, ki so izšli ob pomembnejših obletnicah ustanovitve, arhivskega gradiva, ki ga hranita Pokrajinski arhiv Maribor in Arhiv Republike Slovenije ter poročanja časnikov ponuja nove poglede na dogajanje ob

1 Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Priporočilo o nadaljnji reformi visokošolskega študija na fakultetah Univerze v Ljubljani (cf. Uradni list Ljudske Republike Slovenije, 26. 11. 1959, 16, 37, 1; Gabrič, 2006, 209–256).

ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru. Med literaturo velja še posebej izpostaviti delo Vladimirja Bračiča *Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru*, iz leta 1984, ki je aktivno sodeloval pri nastajanju najprej višjih šol v Mariboru in kasneje univerze. Med drugim je bil tudi drugi direktor Pedagoške akademije v Mariboru in kasneje prvi rektor Univerze v Mariboru. Delo je pomembno, saj nam ponuja določen »notranji« pogled na dogodke in situacije, ki nam ga lahko ponudi samo nekdo, ki je v bil v dogajanje neposredno vpleten.

ZAČETKI VIŠJEGA ŠOLSTVA V MARIBORU

Nad idejo za ustanovitev novega višješolskega središča v Mariboru na ljubljanski univerzi niso bili posebej navdušeni. Tako npr. ljubljanske tehnične fakultete v ustanavljanju višjih šol niso videle potrebe, saj naj bi bile dovolj že obstoječe srednje tehnične šole. Nekateri ljubljanski profesorji pa so kazali veliko skrb, da bo z ustanavljanjem višjih šol v Mariboru in možnostjo povezave le teh s fakultetami, prišlo do padca kakovosti študija. Tako so zagovarjali, da bi morali tudi na višjih šolah predavati habilitirani profesorji, saj bi le tako lahko usklajevali kriterije. Potrebno je upoštevati tudi, da bi z ustanovitvijo drugega močnega višješolskega središča na Slovenskem Univerza v Ljubljani izgubila popolni monopolni položaj, ki ga je do tedaj imela nad visokim izobraževanjem na slovenskem območju (Gabrič, 2006, 237–255). Vsekakor pa ni bil pogled celotnega ljubljanskega univerzitetnega kadra uperjen proti ustanavljanju novega višješolskega središča. Tako je npr. Dolfe Vogelnik, rektor ljubljanske univerze med letoma 1958 in 1961 (Djordjevič, 1986), v reviji *Naša sodobnost* zapisal:

Še prav posebej pa bi želel omeniti porajanje drugega slovenskega visokošolskega centra v Mariboru. Tu ne gre za dislociranje visokošolskega študija iz Ljubljane v Maribor, za razraščanje korenin ljubljanske univerze na Štajersko, ampak za samoniklo porajanje novega visokošolskega jedra kot nujne posledice gospodarske in družbene vloge Maribora in mariborskega bazena. Ljubljanska univerza ne stoji ljubusumno ob strani rojstvu posestrim, ampak jim nudi vso svojo pomoč, in menim, da bo to morala delati v bodoče v še večji meri. (Vogelnik, 1961, 164)

Odbor za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije je na svoji sedmi seji, 29. junija 1959, obravnaval točko o predlogu zakona o ustanovitvi višje komercialne šole, pri kateri so diskutirali tudi o potencialni lokaciji nove šole. Omenjali sta se dve mesti: 1. Ljubljana: zaradi predvidene tesne povezave, ki bi jo višja komercialna šola naj imela z ekonomsko fakulteto in 2. Maribor, ki naj bi z ustanovitvijo višje šole, po besedah predsednika odbora Franca Perovška, »izgubil značaj provincialnega mesta« s čemer bi se »prevelika razlika med Mariborom in Ljubljano vsaj v majhni meri izgledala«. Kljub pomislekom nekaterih članov je Odbor za prosveto in kulturo že takrat podal mnenje, da naj se višja komercialna šola ustanovi v Mariboru.³

Na osmi seji Republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije, ki je potekala 2. julija 1959, je bil soglasno sprejet predlog »Zakona o ustanovitvi Višje komercialne šole«,⁴ ki je bil v *Uradnem listu LR Slovenije* objavljen 16. julija 1959, v njem pa še ni bil določen sedež šole.

Čeprav lokacija sedeža šole res še ni bila »uzakonjena«, pa so se priprave na ustanavljanje Višje komercialne šole v Mariboru pričele že v juliju. Ludvik Gabrovšek, sekretar Sveta za šolstvo, je Vladimirju Bračiču, takratnemu načelniku za prosveto in kulturo Okrajnega ljudskega odbora Maribor, naročil naj pripravijo predlog »uredbe« šole in se pripravijo na njeno ustanovitev. Slovensna otvoritev Višje komercialne šole je potekala 23. oktobra 1959 v delu poslopja bivše Klasične gimnazije. V krajšem prispevku, ki so ga objavili v študentskem časopisu ljubljanske univerze *Tribuna* so zapisali, da naj bi se za prvi letnik Višje komercialne šole v Mariboru prijaviло kar 1.110 kandidatov, od katerih jih je bilo sprejetih 746. Šola je v prvem letu delovanja nudila dva programa, zunanjetrgovinski in industrijski oddelek (Bračič, 1984, 16, 19; Gabrič, 2006, 242–243).⁵ V *Tribuni* so o ustanovitvi nove višje šole v Mariboru še zapisali:

Pomen nove šole ni le v tem, ker pomeni korak naprej v reševanju naših potreb po visokokvalificiranih kadrih v gospodarstvu, ampak predvsem v dejstvu, da je ustanovljena v kraju izven Ljubljane, ki s tem nehava biti edini center izobraževanja visokokvalificiranih kadrov, da je ustanovljena v gospodarskem centru, ki ima za to vse pogoje in morda tudi največje potrebe in da je s tem močno olajšano šolanje otrok iz delavskih slojev.⁶

3 ARS, SI AS 1115, 46, Stenografski zapisnik 7. seje odbora za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS, 29. 6. 1959, 1–14 (str. 10).

4 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o ustanovitvi Višje komercialne šole (Megušar, 1959, 23).

5 Uradni list LRS, 17. 10. 1959: Uredba o višji komercialni šoli, 318–320; *Tribuna*, 28. 10. 1959: Višja komercialna šola v Mariboru odprta, 14.

6 *Tribuna*, 28. 10. 1959: Višja komercialna šola v Mariboru odprta, 14.

Že mesec dni kasneje, 20. novembra 1959, so na enajsti seji Odbora za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije obravnavali predlog zakona o višji tehniški šoli (za ustanovitev katere si je Maribor prizadeval že več let). Ni presenetljivo, kot je na seji izpostavil tudi poslanec Ludvik Gabrovšek, da je zahteva po višji tehnični šoli v Mariboru »še zlasti izbila z veliko ihto na dan, ko je bila ustanovljena višja komercialna šola«. ⁷ Na deseti seji Republiškega zbora LR Slovenije ⁸ 26. novembra 1959 so obravnavali in sklepali o predlogu zakona o Višji tehnični šoli v Mariboru. Na omenjeni seji je bila precej zanimiva izjava poslanca Vlada Majhna, ki omenja idejo ustanovitve nove slovenske univerze:

Izvršni svet sodi, da lahko višja komercialna in višja tehnična šola v Mariboru v najkrajšem času prerasteta v visoki šoli ali pa v fakulteti kot prva zametka nove in samostojne univerze v Mariboru. V zvezi s takšnimi prizadevanji menimo, da sta oba zakona o višjih šolah v Mariboru le začasna in jih bo treba spremeniti, ko se bosta šoli razvili v drugo stopnjo bodisi visokega, bodisi fakultetnega študija. ⁹

Okrajni ljudski odbor Maribor je Višji tehniški šoli določil prostore v poslopju Srednje tehniške šole. Kot zanimivost velja omeniti, da je šola z rednimi predavanji (sicer z omejenim številom rednih študentov) pričela že v letnem semestru, 1. marca 1960. Slovesnosti ob začetku delovanja šole, ki je potekala 5. marca 1960, se je udeležil tudi Boris Kraigher, ki naj bi v slavnostnem govoru tudi javno povedal, da Višja ekonomsko komercialna šola in Višja tehniška šola pomenita zametke bodoče samostojne univerze v Mariboru (Bračič, 1984, 115; Gabrič, 2006, 243–244).

O tem, da so slovenske oblasti v Maribor videle potencialno novo višješolsko središče na Slovenskem, ob že omenjenih izjavah Vlada Majhna in Borisa Kraigherja, priča tudi dejstvo, da je Maribor v roku enega leta dobil kar pet višješolskih ustanov. Ob že predstavljenih ustanovitvah Višje komercialne in Višje tehniške šole v letu 1959, je prva polovica leta 1960 mestu prinesla ustanovitve še treh novih višjih šol. ¹⁰

Odbor za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije je o ustanovitvi vseh treh višjih šol v Mariboru – Višje agronomske šole, Višje stomatološke šole in Višje pravne šole – razpravljal na svoji petnajsti seji, 18. junija 1960. ¹¹ Nekaj dni kasneje, 24. junija so vse tri predloge zakonov omenjenih šol obravnavali in sprejeli še na štirinajsti seji ¹² Republiškega zbora skupščine LR Slovenije. ¹³ »Zakon o Višji agronomski šoli v Mariboru«, »Zakon o Višji pravni šoli v Mariboru« in »Zakon o Višji stomatološki šoli v Mariboru« so bili 7. julija 1960 objavljeni v *Uradnem listu LR Slovenije*. ¹⁴

O ustanavljanju novih višješolskih ustanov v Mariboru je poročal tudi mariborski časnik *Večer*:

Z ustanovitvijo novih višjih šol izvajamo nadaljnjo dekoncentracijo višjega, visokega in univerzitetnega študija, ki je bil doslej osredotočen v Ljubljani. Višje šole organiziramo v krajih, katerih razvitost in zadostno število sposobnih strokovnih kadrov zagotavlja dostojno strokovno raven in neposredno povezanost z družbeno prakso. Dekoncentracija tega študija v razne predele naše republike pa hkrati tudi omogoča močnejše vključevanje mladine v višje šole. ¹⁵

Sprva so bili trem novoustanovljenim višjim šolam dodeljeni prostori v poslopih drugih institucij. Tako je Višja agronomska šola dobila prostore v tedanji zgradbi Kmetijske srednje šole, Višja pravna šola je prostore dobila v poslopiju bivše Klasične gimnazije (kjer je v tem času še bila Višja komercialna šola), Višja stomatološka šola pa je imela v začetku težave s prostori in je gostovala v več zgradbah; njeni upravni prostori pa so bili na Sodni ulici 15, soba 308/311 (Bračič, 1984, 158; 1991, 605).

Na velike spremembe, ki jih je nastajanje novih višješolskih institucij izven Ljubljane prineslo, kaže tudi to, da je bil konec leta 1960 sprejet nov zakon na področju visokega izobraževanja poimenovan »Zakon o visokem šolstvu v Ljudski republiki Sloveniji« in ne več »Zakon o Univerzi v Ljubljani«, kot je bil leta 1957. ¹⁶

V prvem členu »Zakona o visokem šolstvu v Ljudski republiki Sloveniji« je bilo določeno, da se vsaj trije visokošolski zavodi (fakultete, visoke šole, umetniške

7 ARS, SI AS 1115, 46, Stenografski zapisnik 11. seje odbora za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS, 20. 11. 1959, 1–53.

8 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji tehnični šoli v Mariboru (Megušar, 1960a, 5–24).

9 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji tehnični šoli v Mariboru (Megušar, 1960a, 20–21).

10 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji agronomski šoli v Mariboru; Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji stomatološki šoli v Mariboru; Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji pravni šoli v Mariboru (Megušar, 1960b, 33).

11 ARS, SI AS 1115, 46, Stenografski zapisnik 15. seje odbora za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS, 18. 6. 1960, 33–36.

12 Na isti seji so obravnavali še predloge za ustanovitev Visoke šole za telesno kulturo v Ljubljani in Višje pomorske šole v Piranu.

13 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji agronomski šoli v Mariboru; Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji stomatološki šoli v Mariboru; Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o Višji pravni šoli v Mariboru (Megušar, 1960b, 33).

14 Uradni list LRS, 7. 7. 1960: Zakon o Višji agronomski šoli v Mariboru; Zakon o Višji pravni šoli v Mariboru; Zakon o Višji stomatološki šoli v Mariboru, 243–251.

15 *Večer*, 25. 6. 1960: Tri nove višje šole v Mariboru, 1–2.

16 Uradni list Ljudske republike Slovenije, 29. 12. 1960: Zakon o visokem šolstvu v Ljudski republiki Sloveniji, 489–495; Uradni list Ljudske republike Slovenije, 5. 7. 1957: Zakon o Univerzi v Ljubljani, 337–352.

KULTURA * KNJIŽEVNOST * GLEDALIŠČE * UMETNOST

MARIBOR – UNIVERZITETNO MESTO

V našem izobraževalnem sistemu je vloga višjih šol vedno večja. Pred vojno sta bili v Jugoslaviji samo dve višji pedagoški šoli, ki sta imeli v šolskem letu 1958-59 le 259 študentov. Od osvoboditve do leta 1957 je bilo v državi ustanovljenih 44 višjih šol. Do šolskega leta 1958-59 je bilo ustanovljenih osem višjih šol, pred kratkim pa sta zavezeli še devata in deseta višja šola, in sicer višja komercialna in višja tehniška šola v Mariboru, ki sta hkrati prvi višji šoli v središču severovzhodne Slovenije in zamaček bodoče univerze. Višja komercialna šola ima štiri specializirane oddelke, višja tehniška pa bo imela v svojem prvem (polletnem) semestru strojni, elektrotehniški in tekstilni oddelki, pripravljajo pa še gradbeno-komunalni in kemični oddelki. Ze prihodnje jesen bo višja tehniška šola imela pet oddelkov in mladina široke možnosti za študij v Mariboru.

Nemški družbeno-ekonomski napredek naše socialistične skupnosti prinaša potrebo po ustreznem razvoju višjega šolstva. Pri reformi univerzitetnega študija imajo višje šole pomembno vlogo. O tem je član izvršnega sveta LRS tov. Vlado Mašhen med drugim dejal: »V hierarhiji predstavljajo dovoljno višje šole prvostopenjsko visokega in univerzitetnega študija... Izvršni svet ob ustanovitvi višje komercialne in višje tehniške šole v Mariboru sedi, da lahko obe šoli v najkrajšem času prerasteta v visoki šoli ali v fakulteti, kot prva zamačka in v samostojne univerze v Mariboru».

Delež da bosta dali prve absolvente, bosta obe mariborski

no bolj izgubila svoj republiški značaj in postaja le še šola za potrebo mariborskega okraja. Ustanovljena je samostojna srednja kmetijska šola v Rakiclanu, enako šola ustanovljajo v Celju in na Gornju. Načrt, da bi srednja kmetijska šola, ki je z ustanovitvijo novih šol izgubila svoj prejšnji pomen, preselili v Turinšče pri Ptuj, je povsem umesten. V Turinšču so ustrezni prostori, velike kmetijsko gospodarske skrajta; vse možnosti za kakovostno delo.

Hkrati z ustanavljanjem fakultete bo vedno treba reševati vprašanje prostorov zanje. Idejni načrt za zgradbo bodoče ekonomske fakultete (sedaj višje komercialne šole) je že izdelan. Poslopje bo v

Novo višje šole zamaček bodoče univerze — Ze prihodnje leto agronomska fakulteta — Velik razvoj strokovnega šolstva

Problem kadrov za nove fakultete v Mariboru ne bo pereč oziroma bo pereč samo, kolikor bo prizadel gospodarske organizacije, ki bodo nujno morale odstopiti fakultetam svoje najboljše strokovnjake. Predavateljska mesta na fakultetah pa bodo za te ljudi brez dvoma pomenila boljše možnosti znanstvenega dela.

Tajništvo za prosveto pri OLS Maribor, ki je velik pobudnik ustanovitve novih šol, je proučilo tudi le problem stanovanj za študente. Ugotovitev so v glavnem razveselile. Pa ureditvi ceste Murška Sobota—Maribor—Celje in za oskrbo bolnih avtošolov in šolskih prometnih razmerah so bodo študentje bodoči fakulteti iz vseh krajev Dravske doline, iz Murške Sobe, Celja, ormoških okolič in slovenskih gorica

Razvoju Maribora v univerzitetno mesto pa se bodo vedno morale čim bolj prilagoditi tudi mariborska kulturna ustanova, gledališče, študijska knjižnica itd.

STROKOVNE ŠOLE V OKOLICI

Razen po visokih šolah je v Mariboru čutili potrebo po dekoncentraciji srednjega in strokovnega šolstva, ki je bilo v zadnjih letih močno osredotočeno v mestu. Tajništvo za prosveto in drugi odgovorni čim bolj težijo za tem, da bi to šolstvo čim bolj približali tudi učencem v širši okolici in jim tako omogočili cenenejše šolanje. Svet za prosveto je na svoji zadnji seji sprejel predlog tajništva za prosveto, da bi v šolskem letu 1960-61 odprli samostojno ekonomsko srednjo šolo in administrativno šolo v Ptuj. Razmisljajo tudi o ustanovitvi administrativne in ekonomske srednje šole v Slovenskem Gradcu ali na Ravnah, kar bi naj bilo prav tako uredničeno v prihodnjem šolskem letu. Razvoj pa bo morda pokazal potrebo in možnosti za ustanovitve novih strokovnih šol v Slovenski Bistrici in Ormožu. V Ormožu na primer niso mogli doseči odprti niti vajenjske šole, z zgraditvijo nove tovarne sladkornja pa bo Ormož ogromno pridobil in bodo ustanovljene nove možnosti tudi za šolstvo.

Samostojen kovinarski oddelki srednje tehniške šole bi lahko delovali pri kovinarski šoli na Ravnah, kjer so šolski in intermatski prostori ter dovolj predavateljev. Prav tako bo najbrž potrebna ustanovitev strokovne šole za potrebe administrativne kombinata

Kidričev-Impel. Potrebo po strokovnem šolanju mladine so vsakakor velike, zato bo obnem z ustanavljanjem novih treba razvijati tudi šole, ki že delujejo, povečati zmogljivost IKS TAM in drugih podobnih šol. Vsa ta vprašanja bodo še jamejša po reorganizaciji strokovnega šolstva.

Glade na mnoge nove šole, ki so že ustanovljene ali njihovo ustanovitev pripravljajo, pa je severovzhodna Slovenija s svojim središčem Mariborom dosegla tak napredek, kakršnega pred ustanovitvijo nove Jugoslavije ni bilo mogoče niti slutiti.

M. S.

V bližini prihodnosti: fakultete v našem mestu

predavanja lahko vodil. Razen tega je Maribor serozivno močno povečan z zgraditvijo in bodo mnogi študenti stanovali pri sorodnikih. Kljub temu pa bo v bodočem univerzitetnem mestu potrebno zgraditi nekaj novih stanovanj za študente. Ta stanovanja ne bodo v študentskem naselju, prakev v Ljubljani je namreč pokazala, da so v takem naselju študenti dobri študenti iz vsakdanjega življenja, ampak po vsem mestu. Svet za šolstvo bo predlagal mestnemu svetu, naj bi vsak investitor v prihodnje obvezno zagradil v novi stanovanjski zgradbi tudi šolske kvartire stanovanjskega prostora za študente. Tako bi študentje živeli v male skupnosti in sodelovali v družbenem upravljanju. Sklad študentskih stanovanj, ki bi ga ustvarili s tako obvezno gradnjo, bi bil pod posebnim študentsko upravno in namenjalo samo za potrebe študentov.

Za novonastavljeno višji šoli v Mariboru je ogromno zanimanja, vendar bo za prvi semester vilo tehnika šole sprejela samo redne študente. Tako bodo imeli predavatelji dovolj časa, da bodo do jesenskega semestra pripravili učno gradivo in s tem omogočili študij tudi izrednim študentom.

Poznamo jih in ne poznamo...

STARI, DOBRI ČEVLIJARSKI MOST čez Ljubljano, eden od sedmih mostov, ki so v Ljubljani vspeh čez to reko, od vseh morda najlepši. Majster Placnik, ki je dal ljubljanskemu mestu sčunanje lice, je zgradil tudi ta most in nasodestil s njim prejšnjega izstrzega.

V Valvasorjevem času je stiel na tem mestu lesen, tako imenovani Zgornji most — »in obeh koncih odprto v nasodestil izstrzani in čevlijskimi« — ki je imel »na vsaki strani lep hodnik ali galerijo, po kateri se lahko spremljal in v vode gledal«. Od tod izvira ime Čevlijski most, ko se pred teli rezultati Ljubljane, so upadli, na dva pod njim, ustili več močev in bosa. Ljubljanski Čevlijski most — florentinski Ponte vecchio v malet.

RAZVOJNA SLIKA KOMUNISTIČNEGA ČASNIŠKEGA TISKA NA SLOVENSHEM

Slika 1: Ustanovitvi obeh višjih šol sta odmevali tudi v lokalnih časnikih – tako je npr. Večer pisal o velikem pomenu, ki ga novi pridobiti imata za mesto (Večer, 12. 12. 1959, 5).

akademije in višje šole) lahko združijo v ustrezno drugo združenje.¹⁷ To je pridom izkoristilo pet mariborskih višjih šol in Okrajni ljudski odbor Maribor, ki so spomladi 1961 predlagali ustanovitev Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru. Mariborske višje šole so namreč, kot so leta 1965 tudi zapisali v »Poročilu za 2. volilno skupščino Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru«, potrebovale koordinacijsko telo, ki bi uravnavalo delo vseh višjih šol, skrbelo za vprašanje pedagoških kadrov, učnih prostorov in materialni položaj študentov ter ostale skupne zadeve šol (Bračič, 1991, 606; Gabrič, 2006, 250).¹⁸

Republiški zbor LR Slovenije je 23. maja 1961 sprejel »Zakon o ustanovitvi Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru«.¹⁹ Na ustanovni skupščini združenja, ki je potekala 9. decembra 1961, je sodelovalo že šest ustanov, saj se je prvotnim petim priključila še novonastala Pedagoška akademija Maribor. Po poročanju Dela so na skupščini najdlje razpravljali o vprašanju prehoda mariborskih diplomantov višjih šol na študij druge stopnje fakultet. Dva tedna po skupščini se je združenju pridružila še Visokošolska in študijska knjižnica Maribor (Bračič, 1991, 606; Gabrič, 2006, 250).²⁰

17 Uradni list Ljudske Republike Slovenije, 29. 12. 1960: Zakon o visokem šolstvu v Ljudski republiki Sloveniji, 489.

18 PAM, SI PAM 1433, 41, Poročilo za 2. volilno skupščino Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru (1965), 3.

19 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o ustanovitvi Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru (Megušar, 1961, 33–34); Uradni list LRS, 1. 6. 1961: Zakon o ustanovitvi Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru, 211.

20 PAM, SI PAM 1433, 41, Poročilo za 2. volilno skupščino Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru (1965), 3; Delo, 10. 12. 1961: Šolski sistem usklajamo s potrebami družbe, 12.

USTANOVITEV PEDAGOŠKE AKADEMIJE V MARIBORU

Pobuda, da bi se v Mariboru ustanovila višja šola za izobraževanje osnovnošolskih učiteljev,²¹ je bila sprožena že med obema vojnama. Nato ponovno, leta 1947, ko je bila v Ljubljani ustanovljena Višja pedagoška šola. V obeh primerih pa je ostalo zgolj pri željah. V letu 1954 je bila na zvezni ravni ustanovljena Komisija za reformo šolstva (podrejena odboru za prosveto Zvezne ljudske skupščine), katere člani so bili tudi nekateri Slovenci, in sicer Franc Kimovec, Vlado Majhen in Draga Humek. Slednja sta imela tudi pomembno vlogo pri ustanavljanju nove izobraževalne institucije za učitelje. Vladko Majhen, sekretar Mestnega komiteja Zveze komunistov Slovenije v Mariboru, je bil za ljudskega poslanca Republiškega zbora Ljudske skupščine izvoljen v 67. volilni enoti v mestu Maribor.²² Draga Humek pa je bila ravnateljica mariborskega učiteljskega, kasneje pa tudi prva direktorica mariborske Pedagoške akademije – položaj direktorja Pedagoške akademije Maribor je 1. 10. 1962 prevzel Vladimir Bračič (Bračič, 1984, 242, 246; Gabrič, 2006, 52–53).

Resneje so se prizadevanja za ustanovitev Pedagoške akademije v Mariboru nekaterih mariborskih pedagogov, začela med letoma 1956 in 1958. Svet za prosveto in Okrajni ljudski odbor sta v perspektivnem planu gospodarskega razvoja okraja Maribor med letoma 1957 in 1961 vključila tudi ustanovitev pedagoške akademije, kot prve višje šole v Mariboru.²³ Na sedmi redni seji Sveta za šolstvo Okrajnega ljudskega odbora Maribor, ki je potekala 2. 10. 1958, pa so njeno ustanovitev predvideli v letu 1959.²⁴

Na petnajsti redni seji Okrajnega ljudskega odbora Maribor,²⁵ ki je potekala 28. 5. 1959, je Draga Humek, podala poročilo o problematiki Učiteljskega in Pedagoške akademije v Mariboru. Po podanem poročilu se je odbor strinjal, da je Pedagoška akademija v Mariboru nujno potrebna in sklenil, da je potrebno čim hitreje pričeti postopek za njeno ustanovitev. Imenovana je bila štiričlanska komisija sveta za šolstvo Okrajnega ljudskega odbora Maribor (Vladimir Bračič, Draga Humek, Anica Kuhar in Stane Kuštin), ki je bila zadolžena, da pri Svetu za šolstvo LR Slovenije prikaže potrebo po ustanovitvi Pedagoške

akademije v Mariboru in pripravi predlog zanjo (Zgonik, 1970, 370; Bračič, 1986, 9–15).

Težavo pri ustanavljanju je predstavljal predvsem neenoten pogled na njeno organizacijsko obliko, in sicer si tako pri zvezni komisiji za reformo osnovne šole kot tudi v Svetu za šolstvo LR Slovenije niso bili enotni, ali želijo, da bi bila pedagoška akademija strokovna šola, s tem ko bi učiteljskem dodali še šesti letnik, ali pa bi bila dvoletna višja šola, v katero bi se vpisovali absolventi učiteljskih, gimnazij oziroma drugih strokovnih šol. Medtem pa so bile v Mariboru že ustanovljene prve višje šole, ki sploh niso bile predvidene v perspektivnem planu tega obdobja, kot je v »Analizi o dotedanjem izvajanju plana za obdobje 1957–1959«, zapisal tudi načelnik Oddelka za družbene službe Lojze Frangež.²⁶ Ustanovitve novih višjih šol pa so predstavljale tudi velik finančni zalogaj (Bračič, 1986, 14–15).

Potreba po pedagoški akademiji v Mariboru je bila tesno povezana z dogajanjem na področju reforme osnovnih šol, in sicer z uzakonitvijo enotne osemletne osnovne šole, s katero se je povečala potreba po predmetnih učiteljih (cf. Gabrič, 2006) ter pomanjkanjem ustrezno kvalificiranega kadra. Na učiteljskih so se izobraževali učitelji za nižje razrede osnovnih šol, na Višji pedagoški šoli v Ljubljani, Filozofski fakulteti v Ljubljani ter nekaterih drugih visokošolskih organizacijah so se šolali učitelji za predmetni pouk na osnovnih šolah, medtem ko je za profesorje na srednjih splošnoizobraževalnih šolah bila potrebna visoka izobrazba. Prosvetni svet Jugoslavije pa je leta 1960 sklenil, da je za učitelje nove osnovne šole potrebna višješolska izobrazba. Kot ugotavlja Gabrič pa določilo na Slovenskem ni imelo skorajda nikakršnega odmeva (Gabrič, 2006, 121, 125–126).

Sodeč po poročilu »Dosežen razvoj in perspektive razvoja šolstva v okraju Maribor 1961–1965«²⁷ je v mariborskem okraju občutno primanjkovalo predavateljskih kadrov na višji stopnji osnovne šole, obenem pa naj bi bil tudi takratni sistem šolanja učiteljev neprimeren, saj so ocenjevali, da absolventom učiteljskega manjkalo splošne razgledanosti in poglobljenega pedagoškega znanja. Več podrobnosti o pomanjkanju kadrov izvemo iz poročila za šolsko leto 1959–1960,²⁸ ki ugotavlja, da v občinah Ravne, Slovenj Gradec, Radlje, Dravograd, Ruše, Maribor

21 V Mariboru je imelo izobraževanje učiteljev že dolgoletno tradicijo. Začetke lahko iščemo v letu 1802, ko sta dva kandidata na mariborski »Glavni šoli« opravljala izpit po trimesečnem t. i. preparadnem tečaju – s tečajem so bili usposobljeni za organiste, cerkovnike in učitelje ljudskih šol (Bračič, 1986, 12).

22 Poročilo verifikacijskega odbora Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS (Megušar, 1954, 141–148).

23 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Delo sveta za šolstvo: sklepi, zapisniki, Dosežen razvoj in perspektive razvoja šolstva v okraju Maribor 1961–1965 (nedatirano), 1–35.

24 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Zapisnik sej 1953/1958, Zapisnik 7. redne seje Okrajnega ljudskega odbora Maribor, 2. 10. 1958, 5.

25 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Delo sveta za šolstvo: sklepi, zapisniki, Zapisnik 15. redne seje Okrajnega ljudskega odbora Maribor, 28. 5. 1959, 11.

26 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Delo sveta za šolstvo: sklepi, zapisniki, Lojze Frangež, Analiza dosedanega izvajanja perspektivnega plana za obdobje 1957–1961, 30. 4. 1960, 2.

27 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Delo sveta za šolstvo: sklepi, zapisniki, Dosežen razvoj in perspektive razvoja šolstva v okraju Maribor 1961–1965 (nedatirano), 23.

28 PAM, SI PAM 0552, 3657, Tajništvo za prosveto in kulturo 1959–1964: Delo sveta za šolstvo: sklepi, zapisniki, Poročilo (nedatirano).

– Tezno, Maribor – Tabor, Maribor – Center, Maribor – Košaki, Ptuj, Ormož, Slovenska Bistrica in Lenart skupno primanjkuje 238 razrednih ter 119 predmetnih učiteljev. Pomanjkanje ustreznega kadra pa ni bilo le na osnovnih šolah. Tako je na štirih gimnazijah primanjkovalo 12 profesorjev, na srednjih strokovnih šolah in učiteljišču 25 profesorjev in na strokovnih šolah 75 »učnih moči«.

Podkomisija za ustanovitev Višje pedagoške šole v Mariboru, ki je nadaljevala z delom prejšnje komisije, je bila imenovana 23. marca 1960. Njeni člani so bili Alfonz Fekonja, Tone Ferlinc, Draga Humek, Jože Kuhar in Gustav Šilih, ki se jim je porodila ideja, da bi k vpisu in nadaljevanju študija na novoustanovljeni Pedagoški akademiji v Mariboru spodbudili vse študente, ki so študirali na pedagoški šoli v Ljubljani in študija niso končali. Vodstvo pedagoške šole v Ljubljani so prosili, da v Mariboru ustanovi Center za izredni študij Višje pedagoške šole v Ljubljani in iz vrst mariborskih srednješolskih predavateljev izbere tiste, ki bi lahko predavali v centru. Prošnji so v Ljubljani ugodili in tako so se na višješolski ravni v Mariboru, sicer v sklopu ljubljanske šole, že v začetku leta 1961 začeli izobraževati izredni študentje (Bračič, 1986, 14–15).

Časnik *Večer* je konec oktobra 1960 objavil prispevek z odmevnim naslovom: »V Mariboru tudi Višja pedagoška šola: januarja 1961 bo začel v Mariboru z delom samostojni oddelek Višje pedagoške šole v Ljubljani; za začetek samo pomoč izrednim slušateljem; v jeseni samostojna višja šola za vzgojo učiteljskega kadra za osnovne šole!«. ²⁹

V tem času je podkomisija pripravljala učni načrt in predmetnik pedagoške šole, osnutek zakona o ustanovitvi šole ter finančni načrt. Okrajni ljudski odbor Maribor je slovenskim oblastem zagotovil, da bo priskrbel šoli prostore in sredstva za začetek dela, da pet let ne bo postavil za pedagoško akademijo investicijskih zahtev ter da bo pri kritju izdatkov za redno delo akademije sodeloval s 30% (LR Slovenija pa 70%). Odbor za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LR Slovenije je predlog zakona o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru obravnaval in sprejel na svoji triindvajseti seji, 22. junija 1961. Isti dan je pozitivno poročilo o predlogu podal tudi Odbor za organizacijo oblasti in upravo, dva dni kasneje pa še Zakonodajni odbor (Bračič, 1986, 15–16; Gabrič, 2006, 131). ³⁰

Izvršni svet LR Slovenije je predlog o ustanovitvi pedagoške akademije obravnaval 26. junija 1961. Na seji Izvršnega sveta je poslanec Vlado Majhen izpostavil pereč

problem primanjkljaja predmetnih učiteljev in navzoče pozval k sprejetju predloga zakona. »Zakon o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru« je bil na omenjeni seji soglasno sprejet in tri dni kasneje objavljen v *Uradnem listu LR Slovenije*. Drugi člen zakona je določal, da »Pedagoška akademija vzgaja in izobražuje učitelje z višjo in visoko izobrazbo za osnovne in druge šole ter druge vzgojne in izobraževalne zavode«, tretji člen zakona pa, da »Pedagoška akademija organizira pouk na prvi in drugi stopnji visokošolskega študija«. ³¹

S tem je bila ustanovljena prva visoka šola v Mariboru, vse ostale do tedaj ustanovljene so namreč bile »le« višje šole. Kot zanimivost velja omeniti, da je bila Pedagoška akademija v Mariboru tudi prva pedagoška akademija na Slovenskem; ljubljanska Višja pedagoška šola je bila namreč v akademijo preoblikovana šele leta 1964 (Bračič, 1986, 15–16; Gabrič, 2006, 131).

Na Pedagoško akademijo v Mariboru so se lahko vpisali absolventi vseh srednjih šol in tudi tisti, ki srednje šole sicer niso dokončali, so pa imeli za seboj štiri leta ustrezne prakse (slednji so morali opraviti sprejemni izpit). Na programih za likovno in glasbeno vzgojo so bili tudi posebni preizkusi sposobnosti. Prvo študijsko leto je Pedagoška akademija v Mariboru začela z 52 rednimi in 204 izrednimi študenti (od teh se jih je 164 prepisalo iz že omenjenega Centra za izredni študij). S predavanji za redne študente so začeli 3. novembra 1961 (Bračič, 1986, 15–16).

Potrebo po ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru nakazuje tudi vpis študentov v naslednjih letih. Že v študijskem letu 1962/1963 se je vpis rednih študentov zvišal na 92, izrednih pa na 283. Rekordni vpis je šola dosegla v študijskem letu 1963/1964, ko se je na Pedagoško akademijo vpisalo kar 251 rednih in 368 izrednih študentov. V študijskem letu 1964/1965 sicer zaznamo padec vpisa rednih študentov na 136, število izrednih študentov pa je še zmeraj ostalo visoko, in sicer 360. ³² Že naslednje leto 1965/1966 se je število rednih študentov zvišalo na 217, se je pa v tem letu znižalo število izrednih študentov na 268. V študijskem letu 1966/1967 se je vpisalo 196 rednih in 269 izrednih študentov. ³³

Prvo leto delovanja Pedagoške akademije v Mariboru so se redni študentje lahko vpisali na eno izmed štirih študijskih smeri, medtem ko so imeli izredni študentje na izbiro deset smeri. Zaradi lažje preglednosti je razvoj študijskih smeri v začetnih letih delovanja Pedagoške akademije v Mariboru prikazan v Sliki 2, ki je vzeta iz

29 Večer, 31. 10. 1960: V Mariboru tudi Višja pedagoška šola: januarja 1961 bo začel v Mariboru z delom samostojni oddelek Višje pedagoške šole v Ljubljani; za začetek samo pomoč izredni slušateljem; v jeseni samostojna višja šola za vzgojo učiteljskega kadra za osnovne šole!, 2.

30 ARS, SI AS 1115, 54, Stenografski zapisnik 23. seje odbora za prosveto in kulturo Republiškega zbora Ljudske skupščine LRS, 22. 6. 1961, 2–6; Priloge k predlogu zakona o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru (Megušar, 1961, 631–635).

31 Obravnava in sklepanje o predlogu zakona o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru (Megušar, 1961, 42–43); Uradni list LRS, 29. 6. 1961: Zakon o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru, 246.

32 PAM, SI PAM 1433, 46, Poročilo Pedagoške akademije za 2. redno letno skupščino, 1965, 6.

33 PAM, SI PAM 1433, 46, Poročilo Pedagoške akademije za 3. redno letno skupščino, 1967, 14.

PREGLED VPISA PO PRILIMETNIH SKUPINAH

TABELA VI.

Predmetna skupina	1960/61		1961/62		1962/63		1963/64		1964/65	
	R	IZ	R	IZ	R	IZ	R	IZ	R	IZ
slovenščina - angleščina	-	15	11	12	14	16	38	17	17	16
slovenščina - srbohrvaščina	-	34	-	24	-	21	11	33	8	21
slovenščina - ruščina	-	-	-	-	-	-	7	12	4	4
slovenščina - nemščina	-	8	-	13	-	-	-	15	-	11
slovenščina - madžarščina	-	-	-	-	-	23	-	-	-	-
zemljepis - zgodovina	-	97	-	39	32	48	37	51	24	42
biologija - kemija	-	33	-	18	-	50	43	56	22	39
matematika - fizika	-	48	7	20	30	40	64	54	20	29
razredni pouk	-	-	19	19	6	27	9	64	11	97
tehnični pouk	-	28	5	31	10	30	22	31	6	9
likovni pouk	-	15	-	17	-	13	13	14	5	10
glasba	-	45	-	11	-	15	7	14	3	7
telesna vzgoja - biologija	-	-	-	-	-	-	-	-	9	18
telesna vzgoja - zemljepis	-	-	-	-	-	-	-	-	7	17
elektro stroka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
strojna stroka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
kovinska stroka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
trgovsko-ekonomska smer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
kmetijska smer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
S k u p a j	-	323	52	204	92	283	251	368	136	360

Slika 2: Študijske smeri Pedagoške akademije v Mariboru med leti 1961 in 1965.³⁴

Poročila Pedagoške akademije v Mariboru za 2. redno letno skupščino (1965).³⁵

Od ustanovitve Pedagoške akademije je to vodil začasni svet, ki ga je imenoval Izvršni svet skupščine LR Slovenije. Začasni svet je imel tudi stalno finančno komisijo. Na Pedagoški akademiji so delovali tudi: Uprava akademije, sestavljena iz vseh pedagoških delavcev akademije, ki je obravnavala vprašanje pouka, Kadrovska komisija, Študijska komisija in, od leta 1963, Svet delovnega kolektiva. Začasni svet je prvi statut Pedagoške akademije v Mariboru sicer sprejel že konec leta 1962, a je bila za njegovo pravno veljavo potrebna potrditev Izvršnega sveta LR Slovenije (Zgonik, 1970, 380–381; Bračič, 2011, 25).

23. novembra 1965 je bil delno potrjen tudi *Statut Pedagoške akademije v Mariboru* (odložena je bila potrditev določil, ki so se nanašali na sistem študija in njegovo

organizacijo ter organizacijo znanstveno-raziskovalnega dela na visokošolskih zavodih). Statut je obsegal 182 členov zapisanih na 131 straneh. Podpisala sta ga takratni dekan akademije Rajko Kladnik in predsednik sveta Vladimir Bračič. Kot upravni organi so bili določeni: svet akademije, upravni odbor, pedagoško-znanstveni svet in dekan (Zgonik, 1970, 380–381).³⁶

Hud udarec je Pedagoška akademija doživela leta 1969 z »Zakonom o visokem šolstvu«, ki je v svojem 92. členu določal, da veljajo za Pedagoški akademiji v Ljubljani in Mariboru ista določila kot za višje šole, s čemer je obe akademiji degradiral na stopnjo dvoletne višje šole (Bračič, 1984, 259–260; 1986, 37).³⁷ Temu je sledilo dolgoletno prizadevanje za povrnitev statusa visoke šole, kar jim je naposled uspelo v začetku leta 1986, s sprejetjem »Odloka o soglasju k preimenovanju Pedagoške akademije v Mariboru v Pedagoško fakulteto v Mariboru«.³⁸

34 PAM, SI PAM 1433, 46, Poročilo Pedagoške akademije za 2. redno letno skupščino, 1965, 15

35 PAM, SI PAM 1433, 46, Poročilo Pedagoške akademije za 2. redno letno skupščino, 1965, 15.

36 PAM, SI PAM 1433, 46, Statut Pedagoške akademije v Mariboru, 1965, 1–131; Obravnava statuten fakultet, visokih šol, akademij in višjih šol ter njihovih združenj in sklepanje o predlogu za potrditev statuten (Megušar, 1965, 4–9).

37 Uradni list Socialistične Republike Slovenije, 20. 3. 1969: Ukaz o razglasitvi zakona o visokem šolstvu, 228.

38 Soglasje k spremembi imena Pedagoške akademije Maribor v Pedagoško fakulteto Maribor (Skupščina SRS, 1986, 60); Uradni list SRS, 28. 2. 1986: Odllok o soglasju k spremembi imena Pedagoške akademije, Maribor v Pedagoško fakulteto, Maribor; Večer, 13. 2. 1986: Tanja Kremžar. Iz akademije v fakulteto, 4.

GRADNJA NOVE ZGRADBE PEDAGOŠKE AKADEMIJE
V MARIBORU NA KOROŠKI CESTI 160

Svoje prostore je Pedagoška akademija v Mariboru v začetku kar nekaj let imela v prostorih bivše Klasične gimnazije na Mladinski ulici. Poglavitni razlog za to, da je veliko let preživela v neustreznih prostorih, je bil eden izmed pogojev ob njeni ustanovitvi, in sicer, da do leta 1965 od Izvršnega sveta ne bo zahtevala nobenih investicijskih sredstev. Vodstvo Pedagoške akademije je tako šele ob izteku dogovorjene dobe Izvršnemu svetu SR Slovenije, ki je delal na srednjeročnem planu za leta 1965–1970, prijavilo novogradnjo. Pri tem so bili uspešni, saj jo je Izvršni svet SR Slovenije vključil med potencialne investicije za omenjeno obdobje (Bračič, 1984, 259–260; 1986, 37).

Za pridobitev primerne lokacije novogradnje se je vodstvo Pedagoške akademije obrnilo na mestni svet, ki je zadevo predal Zavodu za urbanizem. Slednji je predlagal tri lokacije: na vogalu Cankarjeve in Razlagove ulice, ob Koroški cesti in Gosposvetski cesti, zraven pedagoške gimnazije. Prvi dve lokaciji sta nemudoma odpadli saj bi bili stroški rušenja glede na pridobljena sredstva preprosto preveliki. Kmalu pa se je za neprimerno izkazala tudi tretja lokacija zraven pedagoške gimnazije, saj bi z izgradnjo nove stavbe uničili bližnja igrišča. Zaradi ostrega nasprotovanja in kritiziranja lokalnih časnikov (*Večer*), je mestni svet naposled umaknil ponudbo tretje lokacije, a namesto te, ni predlagal nove. Poleg težav z lokacijo je ideja o novogradnji zastala zaradi gospodarske krize leta 1965, ko so bile za nekaj let ustavljene negospodarske investicije (Bračič, 1984, 259–260).³⁹

Novogradnja Pedagoške akademije v Mariboru je bila nato ponovno vključena v srednjeročni načrt za leta 1970–1975. Za njene potrebe so prvotno sicer bila odmerjena sredstva v višini 4,5 milijarde dinarjev, a ker so se ponovile težave s primerno lokacijo, je bil del teh sredstev porabljen drugod. Od leta 1973, ko je izvršni svet SR Slovenije odobril sredstva za izdelavo projektne dokumentacije – v Pokrajinskem arhivu Maribor je ohranjeno veliko raznorazne dokumentacije vezane na novogradnjo. 10. 7. 1973 je bilo sestavljeno »Tehnično poročilo«, ki je zajemalo naslednjo razdelitev projekta: Pedagoška akademija – šolski trakt (klet, prizemlje, 1. nadstropje, 2. nadstropje, mansarda), konstrukcija, obdelava in oprema, zunanja ureditev ter instalacije (Bračič, 1984, 259–260).⁴¹

Naposled je Mestna občina Maribor Pedagoški akademiji ponudila novo lokacijo na Koroški cesti (Koroška vrata). Šlo je za kmetijska zemljišča (njiva, gozd, sadovnjak in pašnik), kar je razvidno tudi iz vloge za spremembo namembnosti zemljišča.⁴² O novi lokaciji je Vladimir Bračič zapisal:

Mesto je velikodušno odstopilo to pusto zemljišče nekdanjih gramoznih jam Pedagoški akademiji brezplačno, vendar s pogojem, da investitor uredi vse komunalne priključke. Toda zadeva se je še enkrat zapletla. Zaradi nesmiselne odločitve takratnega vodstva Zavoda za urbanizem v Mariboru, ki je odredilo mikrolokacijo zgradbe na zasipanih nekdanjih gramoznih jamah (to bi podražilo gradnjo skoraj za milijardo dinarjev), je bil začetek gradnje odložen skoraj za eno leto. (Bračič, 1984, 260)

Po vseh preprekah z iskanjem ustrezne lokacije in vsej dokumentaciji, ki jo je bilo potrebno izdelati pred začetkom gradnje novega poslopja, se je gradnja začela junija 1975. Predvideno je bilo, da se bo gradnja Pedagoške akademije zaključila v letu dni, a se je ta precej zavlekla. V *Katedri* je leta 1977 izšel intervju s predsednikom gradbenega odbora Pedagoške akademije inž. Štefanom Požlepom, tajnico Pedagoške akademije Miro Zalar, in računovodkinjo Mijo Cizej. V intervjuju so bili izpostavljeni nekateri dejavniki, ki naj bi občutno podaljšali gradnjo novega poslopja Pedagoške akademije Maribor. Tako je dva dni po podpisu pogodbe v veljavo stopil nov zakon, ki je zaostрил postopek financiranja negospodarskih objektov (v času intervjuja je bil zakon že »sproščen«). Prav tako je pri gradnji prišlo do nepredvidenih dodatnih stroškov, zaradi katerih so morali prositi za dodatna finančna sredstva. V vodstvu akademije pa so izpostavili še nerešeno vprašanje komunale in pa finančne probleme, ki so bili pogojeni z dotokom denarja po obrokih (Arko & Korat, 1977, 4–5).

Predavanja v novi zgradbi so se pričela marca 1978, uradna otvoritev pa je bila 18. 9. 1979, ko je v njenem amfiteatru potekala osrednja proslava ob dnevu univerze – na ta dan leta 1975 se je Visokošolsko združenje namreč preoblikovalo v univerzo.⁴³ Na proslavi so med drugim obeležili tudi dvajsetletnico višjega šolstva v Mariboru.⁴⁴ Po dolgih letih je Pedagoška akademija naposled le dobila lastno zgradbo,

39 Večer, 23. 2. 1965: Kje bo nova pedagoška akademija?, 4; Večer, 12. 3. 1965: Je lokacija pedagoške akademije dobro izbrana?, 2.

40 PAM, SI PAM 1433, 46, Poročilo Pedagoške akademije za 2. redno letno skupščino, 1965, 15.

41 PAM, SI PAM GR 7882, Skupščina občine Maribor 1967–1982, št. 1348; PAM, SI PAM GR 7882, Skupščina občine Maribor 1967–1982, št. 1345.

42 PAM, SI PAM GR 7882, Skupščina občine Maribor 1967–1982, št. 1345, Prispevek za spremembo namembnosti v k.o. Koroška vrata, 16. 6. 1975, 1–2.

43 PAM, SI PAM 1433, 141, Pedagoška akademija Maribor: osnutek teksta dekana dr. Viljema Brumca, 1979, 2; Večer, 10. 4. 1978: Nov hram učenosti, 5; Delo, 19. 9. 1979: Častni doktorati za delo v politični ekonomiji, znanosti in književnosti, 5; Srčnik, 1979, 4.

44 Srčnik, 1979, 4; Delo, 19. 9. 1979: Častni doktorati za delo v politični ekonomiji, znanosti in književnosti, 5.

Slika 3: Gradnja nove stavbe Pedagoške akademije v Mariboru.⁴⁵

v kateri se še danes nahajajo njene naslednice (Pedagoška fakulteta, Filozofska fakulteta ter Fakulteta za naravoslovje in matematiko).

NAMESTO SKLEPA

Pedagoška akademija v Mariboru je bila leta 1961 ustanovljena kot zadnja v prvem valu nastajanja mariborskih višjih šol, čeprav so njeno ustanovitev predvideli kot prvo. Njena ustanovitev je bila zaradi sprejetja novih smernic na področju izobraževanja učiteljskega kadra nujna, saj je v Mariboru do takrat delovalo le učiteljsiše, ki je nudilo ustrezno izobrazbo le za učitelje nižjih razredov osnovnih šol.

Glede na kadrovske potrebe je bila ustanovitev nove visoke pedagoške šole v Sloveniji neobhodno potrebna, saj je do tedaj v republiki delovala le Višja pedagoška šola v Ljubljani. Razloge, zakaj so se slovenske oblasti odločile ustanoviti visoko pedagoško šolo prav v Mariboru, lahko iščemo v dejstvu, da je bilo mesto ob

Dravi drugo največje slovensko mesto in eno največjih industrijskih središč v celotni državi. Odločilno pa je bilo predvsem vztrajno prizadevanje nekaterih posameznikov ob podpori mestnih oblasti, saj je Okrajni ljudski odbor Maribor pokrtil stroške ustanovitve in sofinanciranja redne dejavnosti (trideset odstotkov) in s tem nase prevzel kar precejšnje finančno breme. Z zakonom o ustanovitvi Pedagoške akademije v Mariboru je tako mesto dobilo svojo prvo visoko šolo. Precej manj uspešna pa je bila mestna občina pri projektu novogradnje stavbe Pedagoške akademije, ko se je zaradi zapletov pri iskanju primerne lokacije, gradnja prestavila za nekaj let.

Zaključimo lahko, da je bila ustanovitev Pedagoške akademije v Mariboru izjemnega pomena tako za mesto kot tudi za celotno severovzhodno Slovenijo, saj je njeno delovanje omogočilo študij za učiteljske poklice tudi v tem delu republike in s tem postavilo temelje za nadaljnji razvoj družboslovno-humanističnega, pedagoškega in naravoslovno-matematičnega študija in ustanovitve druge slovenske univerze v Mariboru leta 1975.

⁴⁵ PAM, SI PAM 1096, 91/30, Gradnja nove stavbe Pedagoške akademije v Mariboru, nedatirano.

“NEW TEMPLE OF LEARNING”: THE ESTABLISHMENT OF THE PEDAGOGICAL ACADEMY IN MARIBOR

*Tadeja MELANŠEK*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: tadeja.melansek1@um.si*Darko FRIS*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

The article presents the establishment of the first Maribor higher schools, with special emphasis on what happened before and during the establishment of the Pedagogical Academy in Maribor. The paper is written based on pre-existing scientific literature, jubilee collections that were published on occasions of important anniversaries of the foundation, archival material kept by the Provincial Archives of Maribor and the Archives of the Republic of Slovenia, as well as reports from the newspapers of the time. The reform of higher education in Slovenia, which took place between 1953 and 1963, paved the way for the establishment of several higher schools in Maribor, where the demands and needs for the establishment of higher education had been evident for a long time. In the article, the authors partly focus on the enactment of laws pertaining to the establishment of Maribor higher education institutions by the authorities of the Slovenian republic, and thus also outline their views of the topic at the time. They interweave this with the efforts of the Maribor District People's Committee and some individuals. The establishment of the Pedagogical academy in Maribor was necessary due to the new principles regulating the education of the teaching staff, because at that time in Maribor there was merely a school for teachers that offered adequate education only for teaching staff of lower grades of primary schools. The Maribor District People's Committee even predicted it would be established as the first higher school, but due to various factors, it was actually founded as the last during the first wave of the establishment of higher schools in Maribor, in 1961. The important role that Maribor played in the establishment of the Pedagogical Academy is also indicated by the fact that the Maribor District People's Committee covered the costs of establishment and co-financing of regular activities (thirty percent). The city, which longed for the establishment of this higher education institution, thus took on a considerable financial burden. With the law establishing the Pedagogical Academy in Maribor, the city got its first college.

Keywords: Pedagogical Academy Maribor, higher education, education reform, University of Maribor, Slovenia

VIRI IN LITERATURA

- Arko, Jasna & Edi Korat (1977):** Ali pedagogi tako kot gradnja. Katedra, 18, 3–4, 4–5.
- ARS, SI AS 1115** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Skupščina SR Slovenije (fond SI AS 1115).
- Bračič, Vladimir (1975):** Ustanovitev in razvoj visokošolskega središča v Mariboru. V: Bračič, Vladimir (ur.): Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru 1961. Maribor, Univerza, 8–29.
- Bračič, Vladimir (1983):** Nastanek in razvoj visokega šolstva v Mariboru. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino: iz zgodovine Maribora, 31, 2–3, 247–256.
- Bračič, Vladimir (1984):** Prispevki za zgodovino visokega šolstva v Mariboru. Maribor, Univerza.
- Bračič, Vladimir (1986):** Organizacijska in samoupravna podoba Pedagoške Akademije od njene ustanovitve do danes. V: Lešnik, Rudi (ur.): Jubilejni zbornik: Pedagoške akademije Maribor ob 25 letnici. Maribor, Pedagoška fakulteta, 9–38.
- Bračič, Vladimir (1991):** Razvoj šolstva in drugih izobraževalnih dejavnosti v Mariboru. V: Curk, Jože, Hartman, Bruno & Jože Koropec (ur.): Maribor skozi stoletja: Razprave 1. Maribor, Obzorja, 585–612.
- Bračič, Vladimir (2011):** Organizacija in samoupravna podoba Pedagoške akademije Maribor od njene ustanovitve do 1986. Revija za elementarno izobraževanje: 50 let Pedagoške fakultete, 4, posebna številka, 12–31.
- Delo.** Ljubljana, Delo d.o.o., 1959– .
- Djordjević, Vera (1986):** Vogelник, Dolfe (1909–1987). V: Munda, Jože et al. (ur.): Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode–Zdešar. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Gabrič, Aleš (2006):** Šolska reforma 1953–1963. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Griesser-Pečar, Tamara (2020):** Prvo povojno leto v Evropi in svetu. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 335–358.
- Megušar, Milan (1954):** Sejni zapiski Skupščine Socialistične Republike Slovenije: seje od 15. decembra 1953 do 28. februarja 1954. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- Megušar, Milan (1959):** Sejni zapiski Ljudske skupščine Ljudske Republike Slovenije: seje od 1. maja do 31. oktobra 1959. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- Megušar, Milan (1960a):** Sejni zapiski Ljudske skupščine Ljudske Republike Slovenije: seje od 1. novembra 1959 do 31. januarja 1960. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- Megušar, Milan (1960b):** Sejni zapiski Ljudske skupščine Ljudske Republike Slovenije: seje od 1. maja do 30. septembra 1960. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- Megušar, Milan (1961):** Sejni zapiski Ljudske skupščine Ljudske Republike Slovenije: seje od 1. marca do 31. avgusta 1961. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- Megušar, Milan (1965):** Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske Republike Slovenije: seje od 1. decembra 1955 do 31. maja 1956. Ljubljana, Ljudska skupščina LRS.
- PAM, SI PAM 0552** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Okrajni ljudski odbor Maribor 1955–1965 (fond SI PAM 0552).
- PAM, SI PAM 1096** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Stavbar – Splošno gradbeno podjetje Maribor (fond SI PAM 1096).
- PAM, SI PAM 1433** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Univerza v Mariboru 1972–1990 (fond SI PAM 1433).
- PAM, SI PAM GR 7882** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Skupščina občine Maribor 1967–1982 (fond SI PAM GR 7882).
- Perovšek, Jurij (2020):** Politični položaj na Slovenskem. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 359–395.
- Protner, Edvard (2020):** Vzpostavitev šolskega sistema leta 1919. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 395–459.
- Rahten, Andrej (2021):** Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi. *Acta Histriae*, 29, 1, 111–134.
- Rakonjac, Aleksandar (2023):** Privreda kao veliki ekonomski sistem: uspostavljanje složenih formi organizacije i upravljanja u jugoslovenskoj privredi (1945–1950). *Annales, Series Historia et Sociologia*, 33, 1, 125–140.
- Rebernik, Mik (1976):** Dobro jutro, univerza. Katedra, 15, 1, 2–3.
- Repe, Božo (2020):** Nastanek slovenske univerze. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 459–487.
- Skupščina SRS (1986):** Sejni zapiski Skupščine SR Slovenije: 58. seja, 12. 2. 1986. Ljubljana, Skupščina Socialistične republike Slovenije.
- Srčnik, Brane (1979):** Tretji jubilej Univerze. Katedra, 19, 2–3, 4.
- Štih, Peter & Vasko Simoniti (2009):** Na stičiščih svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovine do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.
- Štuhec, Miran (2020):** Kulturnopolitične in jezikovno-politične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica*, 20, 1, 205–226.
- Tribuna.** Ljubljana, Študentska organizacija Univerze, 1951– .
- Uradni list LRS.** Ljubljana, Službeni list, 1945–1963.
- Uradni list SRS.** Ljubljana, Časopisni zavod Uradni list SRS, 1963–1990.
- Večer.** Maribor, Večer mediji d.o.o., 1952– .
- Vogelnik, Dolfe (1961):** Razgovori: Razmišljanje o novi podobi slovenske univerze. *Naša sodobnost*, 9, 2, 159–166.
- Zgonik, Mavricij (1970):** Pogled na razvoj akademije: nekaj števil in drugih podatkov. V: Zgonik, Mavricij (ur.): Zbornik pedagoške akademije v Mariboru. Maribor, Obzorja, 370–385.

DEMOSOVA PLEBISCITNA POBUDA: ANALIZA SPOMINSKE LITERATURE IN DOGAJANJE KONEC OKTOBRA IN V ZAČETKU NOVEMBRA 1990

Janez OSOJNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: janez.osojnik1@um.si

IZVLEČEK

Na podlagi spominske literature, arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, slovenskega časopisja in najbolj relevantne znanstvene literature članek obravnava Demosovo plebiscitno pobudo, ki je rezultirala v izvedbi glasovanja o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990. V ta namen je avtor primerjal in kritično analiziral dostopne podatke o nastanku plebiscitne pobude in o dogajanju na sicer dva dneva trajajočem sestanku Demosovega poslanskega kluba 9. novembra 1990, ko je ta podprl izvedbo plebiscita. Na podlagi tega je avtor poskušal rekonstruirati takratno dogajanje.

Ključne besede: plebiscit, 1990, sestanek v Poljčah, osamosvojitve Slovenije, Peter Jambreč, Tone Jerovšek, Tine Hribar

L'INIZIATIVA PLEBISCITARIA DEL DEMOS: UN'ANALISI DELLA LETTERATURA MEMORIALE E DEGLI SVILUPPI A FINE OTTOBRE E INIZIO NOVEMBRE 1990

SINTESI

Sulla base della letteratura commemorativa, del materiale archivistico conservato dall'Archivio della Repubblica di Slovenia, dei giornali sloveni e della letteratura accademica più rilevante, l'articolo discute l'iniziativa plebiscitaria di Demos, che ha portato alla votazione sull'indipendenza e la sovranità della Repubblica di Slovenia il 23 dicembre 1990. A tal fine, l'autore confronta e analizza criticamente le informazioni disponibili sulle origini dell'iniziativa plebiscitaria e sugli eventi che hanno avuto luogo durante la riunione di due giorni del caucus parlamentare Demos del 9 novembre 1990, quando il caucus ha sostenuto l'organizzazione del plebiscito. Su questa base, l'autore ha cercato di ricostruire gli eventi dell'epoca.

Parole chiave: plebiscito, 1990, incontro a Poljče, indipendenza della Slovenia, Peter Jambreč, Tone Jerovšek, Tine Hribar

UVOD¹

9. in 10. novembra 1990 je v Poljčah potekal sestanek poslanskega kluba Demokratične opozicije Slovenije (Demos), na katerem so filozof Tine Hribar, pravnik in sociolog Peter Jambreč ter pravnik Tone Jerovšek navzočim predstavili idejo plebiscita. Ideja je še istega dne, ko se je sestanek končal, pricurila v javnost, konkretizirala pa se je 23. decembra 1990. Čeprav obstaja precej del, ki naslavljajo tematike, povezane s procesom razpadanja Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in osamosvajanja Republike Slovenije (cf. Pirjevec, 1995; Repe, 2001; Repe, 2002; Pirjevec, 2003; Pesek, 2007; Lusa, 2012; Pesek, 2012; Valič Zver, 2013; Repe & Kerec, 2017), pa ta podrobneje ne obravnavajo plebiscita. Tako večje pozornosti ne namenjajo nastanku Demosovega predloga plebiscita, ki sicer v jeseni 1990 ni predstavljal prvega predloga o izvedbi ljudskega glasovanja, na katerem bi glasovalni upravičenci odločali o prihodnjem statusu Republike Slovenije – to je bil predlog Socialistične stranke Slovenije (SSS) (Žakelj, 2010; Osojnik, 2022). Ozadje nastanka Demosovega plebiscitnega predloga kot tudi nekatere korake do omenjenega sestanka v Poljčah vključno z njim v svojih delih, ki so nastali v kasnejših letih, omenja trojica, ki je v Poljčah idejo plebiscita predstavila. Med njimi obstaja kar precej razlik. V pričujočem članku bomo predstavili in primerjali, kako so Hribar, Jambreč in Jerovšek videli dogajanje v zvezi z nastankom plebiscitne ideje konec oktobra in v začetku novembra 1990 ter ga tako poskušali rekonstruirati. V ta namen smo poleg Hribarjeve, Jambrečeve in Jerovškove spominske literature analizirali še nekatere druge spomine takratnih političnih akterjev, arhivske vire, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS) in časopisno gradivo.

NEKATERI POUČENI DOGAJANJA PRED NASTANKOM DEMOSOVE PLEBISCITNE IDEJE

Proti koncu 80. let 20. stoletja so se v SFRJ pojavljale zahteve po spremembi ureditve države. V Socialistični republiki Sloveniji (SRS, po marcu 1990 Republiki Sloveniji) so si prizadevali zagotoviti večjo suverenost in bolj avtonomni položaj republik ter demokratizacijo političnega prostora, kar je bil sočasen trend tudi v drugih srednje- in vzhodnoevropskih komunističnih državah (cf. Maver & Friš, 2018; Maver et al., 2019, 186–187; Maver, 2022, 793, 802–805; Gašparič & Konovšek, 2022).

Slovinci so bili večkrat deležni nasprotovanja tem prizadevanjem, največkrat s srbske strani (cf. Repe, 2022). V tem času je nastala 57. številka *Nove revije* s podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, ki je bila pomembna iz programskega vidika slovenskega osamosvajanja (cf. Šela & Friš, 2017, 830; Zajc, 2020, 950; Šela, 2021, 606). V njej izvedba referendumov v tem procesu ni omenjena. V letu 1988 so se v SRS začele formirati politične zveze, ki so predstavljale opozicijo komunističnim oblastem. Pred volitvami v slovensko skupščino aprila 1990 so se nekatere povezale v koalicijo Demos. V svojem programu iz sredine decembra 1989 se je ta zavzela za izvedbo referendumov, na katerem bi državljani Republike Slovenije odločali o njeni notranji ureditvi. Mesec dni kasneje je Demos v programu z naslovom *Deklaracija o slovenski samoodločbi* med tremi prednostnimi nalogami navedel tako izvedbo referendumov o novi slovenski ustavi kot tudi posebnega glasovanja – plebiscita – s katerim bi »Slovinci lahko svobodno izrazili svojo voljo in odločili o svoji politični pripadnosti«. V tem programu se je Demos sicer zavzel za konfederalno povezavo Republike Slovenije z drugimi jugoslovanskimi narodi (Osojnik, 2022, 465–466).

Na že omenjenih aprilskih volitvah Demos je slavil zmago, po prevzemu oblasti v Republiki Sloveniji pa je prednost namesto plebiscitu dajal nastanku nove republiške ustave (Göncz, 2022, 831). Se je pa v času med majem in jesenjo 1990 pojavilo nekaj razmišljanj o izvedbi referendumov v Sloveniji, ki bi potekal 23. decembra in na katerem bi se volilni upravičenci izjasnili o prihodnjem statusu Republike Slovenije, kar v svojih delih omenja zlasti Jambreč (Jambreč, 2014, 190, 195–196; Jambreč, 2018, 288, 293). Velja dodati, da se je v poletju 1990 oblikovalo besedilo nove slovenske ustave, t. i. »Podvinske ustave«, kjer so njeni avtorji ravno tako posvečali pozornost vprašanju izvedbe referendumov.² Kljub temu, da so ga omenjali tudi nekateri posamezniki, ki so bili bližje Demosu, je prvi predlog za izvedbo plebiscita o prihodnjem statusu Republike Slovenije, ki ne bi imel zveze z novo slovensko ustavo, v slovensko skupščino v začetku oktobra 1990 vložila opozicijska stranka SSS. Kljub temu, da njen predlog ni bil uspešen, oziroma bolje rečeno ga je nadomestila Demosova pobuda, je debata o njem kot tudi javna razprava o osnutku nove slovenske ustave, ki je bila do takrat že pripravljena in izročena predsedniku slovenske skupščine Francetu Bučarju, po Jambrečevem mnenju povzročila porast zanimanja v strokovni in

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (P6-0372), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 11, Stališča in sklepi o urejanju bodočih odnosov v Jugoslaviji, 24. 9. 1990; ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 33, Uprava, Ustava Republike Slovenije od 80. člena do 129. člena [nedatirano]; ARS, SI AS 2007, šk. 2, a. e. 77, Delovni osnutek ustave Republike Slovenije, 24. 9. 1990. Zadnje je objavljeno tudi v: Cerar & Perenič (2001, 102).

poklicni javnosti za razna vprašanja, ki bi jih morala nasloviti nova ustava, med drugim tudi vprašanje legitimacije pravice do samoodločbe; ali bi do nje prišlo preko ustavnega referendum ali plebiscita.³ To oceno je zapisal 24. oktobra, do takrat pa je pri njem glede na analizirano gradivo morala dozoreti dokončna ideja o izvedbi referendum ob koncu leta 1990. Jambrek sicer plebiscitnem predlogu SSS ni pripisal večjega pomena pri izvedenem glasovanju 23. decembra.⁴ Velja še dodati, da je v septembru 1990 zvezno predsedstvo ugotavljalo, da so se v SFRJ pojavljali štiri možnosti njene preureditve. Za namene urejanja težavne politične situacije so si v predsedstvu zamišljali tudi izvedbo referendumov na ozemlju celotne jugoslovanske države, na njih pa bi se jugoslovanski državljani odločali o prihodnji ureditvi države (Osojnik, 2022, 467–470).

NASTANEK DEMOSOVEGA PLEBISCITNEGA PREDLOGA

O nastanku Demosovega plebiscitnega predloga obstaja več inačic, ki imajo sicer nekatere podobnosti, a tudi razlike. Kot prvo velja omeniti tisto, ki jo je predstavil Peter Jambrek. Po njegovi inačici se je, kot se je kasneje spominjal, zadnji vikend v oktobru (27. in 28. v mesecu) odločil, da bi bilo treba člane Demosa v nekaj dneh prepričati, da je treba zaradi počasnega procesa sprejemanja nove slovenske ustave razpisati predustavni plebiscit o neodvisnosti Republike Slovenije. V ponedeljek 29. oktobra je idejo najprej predstavil Tinetu Hribarju. O potrebi izvedbe plebiscita sta oba soglašala. Nato se je Jambrek napotil na ustavno sodišče (Jambrek, 2014, 202; Jambrek, 2018, 300). Tam se je nenapovedano sestal s Tonetom Jerovškom in ga vprašal za pomoč pri formulaciji plebiscitnega vprašanja. Jerovšek je napisal predlog, ki bo predstavljen v naslednjem odstavku, to pa je predstavljalo prvi osnutek plebiscitnega vprašanja. Jambrek je Jerovšku tako priznaval prvotno formulacijo vprašanja, a obenem dopuščal možnost, da je sam popravil kako besedo.⁵

Plebiscitni predlog, ki sta ga sestavila Jambrek in Jerovšek (pod njim pa je podpisan le prvi, saj naj bi ga dokončno izoblikoval on) 29. oktobra 1990, je vseboval sledeči predlog plebiscitnega vprašanja: »Ali naj Slovenija z dnem razglasitve nove ustave postane neodvisna in suverena država, ki ne bo zdru-

žena v SFRJ?«. Volilni upravičenci bi se odločali med opcijama »Da« in »Ne«. V pojasnilu je zapisano, da bi Republika Slovenija, ki bi imela kot neodvisna in suverena država vse attribute dejanske oblasti na svojem ozemlju in polno mednarodnopravno subjektiviteto, z razglasitvijo ustave nase prevzela izvrševanje vseh pravic. Načini in roki prevzema izvrševanja teh pravic bi se uredili z ustavnim zakonom za izvedbo ustave in v skladu z mednarodnimi pogodbami, med katerimi bi lahko bila tudi konfederalna. Plebiscit bi potekal 23. decembra 1990. Prisostvovali bi mu mednarodni opazovalci. Kljub plebiscitu je bila še vedno odprta možnost izvedbe referendum o novi slovenski ustavi, ki bi potekal po plebiscitu. Jambrek je dodal nekaj dodatnih razlag. Zapisal je, da je bil plebiscit del predvolilnega programa Demosa in povolilna zahteva SSS. Plebiscit bi bil najbolj prepričljiv, mednarodnopravno veljaven in za slovensko politično vodstvo zavezujoč izraz volje volilnih upravičencev. Z zagotovitvijo državnosti bi Republika Slovenija lahko sklepala meddržavne pogodbe. Med tem bi lahko bila tudi povezava v konfederalno Jugoslavijo. V primeru, da bi bila na plebiscitu izkazana večinska volja v prid slovenski neodvisnosti in suverenosti, federativna jugoslovanska država za Slovenijo več ne bi bila možna.⁶ Na ta dokument se je ob predstavitvi Demosove plebiscitne ideje Jambrek skliceval v svojih kasnejših delih.

V Jambrekovem fondu, ki ga hrani ARS, obstaja še en podoben, sicer nepodpisan dokument, a ravno tako datiran z 29. oktobrom 1990.⁷ Kot pojasnjuje Jambrek, je ta dokument predstavljal okrnjeno inačico pobude (Jambrek, 2014, 203). Vsebuje isto plebiscitno vprašanje kot pojasnilo, nima pa toliko dodatnih razlag. Od zgoraj predstavljenega predloga se razlikuje v tem, da ni predvideval izvedbe referendum o ustavi v primeru, da bi bil izveden plebiscit. Ta dokument je še predvideval, da bi politično odločitve o izvedbi plebiscita sprejela vodstva Demosovih strank ter njegovo predsedstvo. To bi lahko razumeli v smislu Demosove lastitve ideje izvedenega glasovanja.

Jambrek se je 4. januarja 2006 pogovarjal z vodjo Demosovega poslanskega kluba v času slovenskega osamosvajanja Francem Zagožnom. Iz zapiskov pogovora je razvidno, da je (očitno po obisku pri Jerovšku) 29. oktobra 1990 Jambrek poklical Zagožna. Dobila sta se pred Ustavnim sodiščem. Tam je

3 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 47, Kako do ustavnega kompromisa, 24. 10. 1990 str. 2. Besedilo je objavljeno tudi v Jambrek (1990, 24).

4 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 66, Slivnik o plebiscitu [nedatirano].

5 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 66, Slivnik o plebiscitu [nedatirano]. Novinar Danilo Slivnik je sicer zapisal, da se je prvi osnutek plebiscitnega vprašanja glasil »Ali naj Slovenija postane na dan tega plebiscita neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?« (Slivnik, 1991, 76). Glede na preostale prvotne inačice plebiscitnega vprašanja, ki bodo predstavljene v nadaljevanju, lahko domnevamo, da različica, ki jo je zapisal Slivnik, ni predstavljala prvega Jambrekovskega osnutka.

6 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 260, Plebiscit o slovenski državi, 29. 10. 1990. Dokument je objavljen tudi v Jambrek (2014, 202–203; 2018, 301).

7 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 260, Plebiscit o slovenski državi, 29. 10. 1990.

Jambrek Zagožna obvestil, da predlagajo (ni zapisal, kdo vse) plebiscit in da se z njegovo izvedbo strinja tudi predsednik Demosa Jože Pučnik. Tako naj bi bil Pučnik do takrat že seznanjen s predlogom plebiscita.⁸ Jambrek se je ravno tako 29. oktobra sestal tudi s Pučnikom v avtomobilu slednjega na parkirnem mestu pred Ustavnim sodiščem (Jambrek, 2014, 204).⁹ Zagožen se je s predstavljenim predlogom strinjal in se odločil sklicati sestanek Demosovega poslanskega kluba, ki bi o plebiscitni ideji razpravljal in jo sprejel. Kasneje je Zagožen na ustavnem sodišču obiskal Jambreka in mu sporočil, da bo sestanek potekal v Poljčah. Jambreka je prosil za pripravo plebiscitnega predloga. Pri tem je Jambrek sodeloval še s Tinetom Hribarjem in Tonetom Jerovškom. Za idejo naj bi tako vedeli le Jambrek, Hribar, Jerovšek, Pučnik in Zagožen. Na koncu sta januarja 2006 ugotavljala, da zapisnik sestanka iz Poljč ne obstaja.¹⁰ V času do sestanka v Poljčah naj bi komunikacija in priprava nanj potekala na dnevni ravni med Pučnikom, Zagožnom in Jambrekom, od ostalih pa naj bi bil sproti s podrobnostmi tega seznanjen le še Jerovšek (Jambrek, 2014, 205).

Vabilo na sestanek oziroma dvodnevni seminar poslanskega kluba Demos, kot se je uradno dogodek imenoval, je bilo napisano 31. oktobra. Začel naj bi se 9. novembra ob 10. uri. Za prvi dan seminarja sta bili predvideni dve točki, in sicer strategija osamosvajanja Slovenije in odprta vprašanja o novi ustavi Republike Slovenije.¹¹

Če strnemo Jambrekovo inačico nastanka Demosove plebiscitne pobude, sta predlog plebiscitnega vprašanja definirala Jambrek in Jerovšek 29. oktobra. Še pred tem je bil istega dne z idejo seznanjen Hribar, po tem pa Pučnik in Zagožen. Dva dneva za tem je bil sklican seminar poslanskega kluba Demosa, ki se je odvil 9. in 10. novembra.

Na tem mestu velja še nameniti komentar glede tajnosti plebiscitnega predloga. Razloga za tajnost je predstavil Jambrek, in sicer sta se skrivala v predvidevanju, da bi mu del Demosovih vplivnejših politikov verjetno nasprotoval (za razliko od njegovih delegatov v skupščini) in postavitvi opozicije pred izvršeno dejstvo (Jambrek, 2014, 210). Za predlog naj bi tako vedelo le pet oseb. Intervju z republiškim sekretarjem za zakonodajo Lojzetom Jankom, objavljenim v *Mladini* 20. novembra 1990, omenjeno

tajnost postavi nekoliko pod vprašaj. Janko je dejal, da se je že nekaj časa vedelo, da bo Demos predlagal plebiscit, ni pa vedel, da bo predlagani datum 23. december (Lesjak, 1990, 10).

Nekoliko drugačno inačico dogodkov, ki so pripeljali do sestanka v Poljčah, je podal Tone Jerovšek dobrih šestnajst let po nastanku Demosove plebiscitne ideje. Zapisal je, da je bil Jambrek idejni vodja predloga o izvedbi predustavnega referendumu. Nekega dne – pri tem ni zapisal datuma – sta Jambrek in Jerovšek ocenjevala, da je proces slovenske osamosvojitve prepočasen, zato sta se odpravila k Francetu Bučarju in mu predlagala izvedbo plebiscita. Odločitev o njegovi izvedbi bi sprejela slovenska skupščina. Jerovšek je predstavil razloge za njegovo izvedbo, sta se pa oba z Jambrekom strinjala, da je najugodnejši čas za slovensko osamosvojitve že potekel. Bučar ni delil njunega mnenja. Zagovarjal je nujo po sinhronem slovenskem in hrvaškem osamosvajanju. Tako je zavrnil plebiscitno pobudo. Ker nista dobila podpore pri Bučarju, sta se Jambrek in Jerovšek odločila, da jo bosta predstavila Pučniku,¹² ki ga je Jambrek poklical na Ustavno sodišče. Iz Jerovškovega zapisa ne moremo ugotoviti, ali sta bila na pogovorih s Pučnikom oba z Jambrekom ali le slednji, se naj bi pa predsednik Demosa strinjal z idejo izvedbe plebiscita in obljubil pomoč pri pridobitvi Demosove podpore temu. Na sestanku naj bi Jambrek še dodal, da naj bi se s postopkom priprave plebiscita do takrat strinjal tudi že republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša.¹³ Po pogovoru s Pučnikom je Jambrek na Ustavno sodišče povabil še Zagožna, kjer naj bi ga Jambrek in Jerovšek seznanila s plebiscitno pobudo. Zagožen se je strinjal, da bi on sklical sestanek Demosovega poslanskega kluba, na katerem bi razpravljali o plebiscitu (Jerovšek, 2007, 238–239).

Predstavljena Jerovškova inačica za razliko od Jambrekove vpeljuje novega akterja v zgodbo, to je Bučarja in njegovo nestrinjanje z izvedbo plebiscita. Razlika se pojavi tudi glede poteka sestankov s Pučnikom in Zagožnom. Jambrek piše, da se je z obema sestal individualno, Jerovšek pa, da je vsaj pogovor z Zagožnom potekal v troje. O ideji naj bi bil že zelo zgodaj obveščen tudi Janša. Problematičen je še kronološki tok dogodkov – najverjetneje konec oktobra.¹⁴ Če so se vsi pogovori, ki jih je omenil

8 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 276, Telefonski pogovor z dr. Francetom Zagožnom, 4. 1. 2006.

9 Glede na Slivnikov zapis naj bi sestanek potekal popoldne (Slivnik, 1991, 76).

10 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 276, Telefonski pogovor z dr. Francetom Zagožnom, 4. 1. 2006.

11 Vabilo na seminar kluba poslancev Demosa 9. in 10. novembra v Poljčah (Hribar, 2005, 5).

12 Rosvita Pesek je na podlagi zapiskov s predstavite referata Toneta Jerovška, ki ga je imel v Mariboru 24. 11. 2006 (razširjeno inačico referata je objavil leto pozneje v znanstveni reviji *Studia Historica Slovenica*), zapisala, da naj bi sestanek s Pučnikom potekal nekaj dni po sestanku z Bučarjem. Prisostvovala sta mu tako Jambrek kot Jerovšek (Pesek, 2007, 224–225; Pesek, 2016, 211).

13 Glede na dogajanje v Poljčah je malo verjetno, da bi Janša že tedaj vedel za plebiscitno pobudo. O tem niti ne piše v svojem delu (Janša, 2013).

14 Kar se časovnice tiče je Jambrekovo in Jerovškovo inačico dogajanja težko primerjati, saj Jerovšek ni zapisal konkretnih datumov.

Jambrek, odvijali 29. oktobra, je moral Jerovšek soglašati s plebiscitno idejo že pred tem dnevom zaradi pogovora pri Bučarju. Sicer je Jambrek resda zapisal, da je Jerovška 29. oktobra vprašal, kako bi zvenelo plebiscitno vprašanje, iz česar bi se dalo sklepati, da sta o konkretizaciji plebiscita govorila že prej, a glede na Jambrekov dokaj natančen opis dogajanja v zadnjih oktobrskih dneh leta 1990 je presenetljivo, da sestanka pri Bučarju ni omenil.

Tretjo inačico dogajanja je predstavil Tine Hribar, ki je Jambreku priznal pobudo za sklic sestanka Demosovega poslanskega kluba (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131). Prav tako je Jambreku in Jerovšku priznaval avtorstvo ideje predustavnega referendumu, ki je po nekaterih spremembah pripeljala do izvedbe plebiscita (Hribar, 2010, 64). V Hribarjevem dnevniškem zapisu, ki ga je leta 2005 objavil, je predvideval, da je Jambrek spisal plebiscitno pobudo pod Jerovškovim vplivom, tajnica enega od njiju pa naj bi jo »nevede« poslala predsedniku predsedstva Republike Slovenije Milanu Kučanu.¹⁵

Največja razlika med Hribarjevo in Jambrekovo inačico dogajanja je v avtorstvu inačice plebiscitnega vprašanja, ki je bilo predstavljeno v Poljčah in se je glasilo: »Ali naj Slovenija na dan razglasitve rezultatov tega plebiscita postane neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?«. Ta predlog, ki je jasno ločil plebiscit od morebitnega referendumu o ustavi, se razlikuje od Jambrekove zasnove vprašanja z dne 29. oktobra. Hribar je zapisal, da je do spremembe vprašanja prišlo 8. novembra – dan pred sestankom v Poljčah. Tega dne naj bi se z Jambrekom srečala pred Maximarketom v Ljubljani. Jambrek naj bi Hribarja vprašal, ali se namerava udeležiti Demosovega seminarja v Poljčah, ta pa naj bi mu odvrnil, da ne, saj da Jambrekova formulacija predustavnega plebiscita ne bi pomenila slovenske osamosvojitve na dan glasovanja, temveč bi jo odlašala. Takrat naj bi Hribar predlagal spremembo vprašanja in dodal, da se morajo s spremembo nujno strinjati Bučar, Janša in Pučnik. Jambrek naj bi se s temi predlogi strinjal (Hribar, 2010, 65).¹⁶ Jambrek je kasneje zapisal, da se tega srečanja s Hribarjem, kot tudi razloga za spremembo referendumskega vprašanja in kdo je bil pobudnik tega, ne spominja. Menil je, da je njemu ali pa še komu drugemu med 29. oktobrom in 9. novembrom postalo jasno, da v letu 1990 še ne bo zaključena razprava o novi slovenski

ustavi, s čimer bi se njen sprejem zavlekel. Dodaja še Jerovškovo pričevanje (brez navedbe datuma), da je do v Poljčah predlagane inačice vprašanja prišlo v soglasju s Pučnikom in verjetno tudi z Zagožnom že pred 8. novembrom (Jambrek, 2014, 204–206; Jambrek, 2018, 302–304).

SESTANEK V POLJČAH

Sestanek v Poljčah je potekal 9. in 10. novembra. Vodil ga je Franc Zagožen. Če verjamemo zapisu Mirana Lesjaka in Alija H. Žerdina v *Mladini*, objavljenem deset dni po sestanku, se je sestanka udeležilo nekaj več kot 60 ljudi (Lesjak & Žerdin, 1990, 4–7). Prvi dan sta na dopoldanskem delu nastopila predsednik izvršnega sveta skupščine Republike Slovenije Lojze Peterle, ki je po nastopu sestanek zapustil, in Bučar. Oba v svojih referatih naj ne bi izkazovala pretiranega navdušenja glede prehitrih korakov v procesu slovenske osamosvojitve (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131; Pesek, 2007, 225–226). Jambrek se v prvem delu sestanka spominja še nastopa Janše (Jambrek, 2014, 206; Jambrek, 2018, 304), Jerovšek poleg Janše še Bavčarja (Jerovšek, 2007, 239), Hribar pa še Pučnika, ne pa tudi Janše in Bavčarja.¹⁷ Nobeden od dvojca Jambrek–Jerovšek ne omenja nastopa Peterleta in Pučnika.

Po koncu prvega dela je potekal odmor za kosilo. V tem času naj bi sledilo prepričevanje nekaterih najpomembnejših Demosovcev o nujnosti podpore izvedbe plebiscita. Znova se pojavijo inačice, ki se med sabo razlikujejo. Ker ne moremo z gotovostjo trditi, čigava je (bolj) pravilna, pišemo v pogojniku. Še pred začetkom sestanka naj bi Hribar opravil pogovor s Pučnikom (po eni izmed Hribarjevih inačic naj bi pogovoru prisostvoval še Jambrek, v drugi Jerovšek, v dveh pa ju ne omenja) glede spremembe plebiscitnega vprašanja, s katerim naj bi se Pučnik takoj strinjal (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131; Hribar, 2010, 65).¹⁸ V odmoru naj bi o nujnosti izvedbe plebiscita govoril z Bučarjem in Janšo. Glede teh pogovorov je Hribar znova navedel dve različni zgodbi. V starejši je zapisal, da je v posebno sobo povabil poleg Bučarja in Janše še Pučnika. V podpori plebiscitu naj bi se nekoliko obotavljal le Janša (Hribar, 1991, XIV; Hribar, 1995, 132).¹⁹ V mlajši inačici se je Hribar spominjal, da je pogovore z Bučarjem in Janšo nameraval opraviti še pred začetkom

15 Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 20).

16 To Hribarjevo inačico dogajanja omenjata tudi Pesek (2007, 224) in Jambrek (2014, 205). Po tej inačici naj bi bil pobudnik zamisli o spremembi plebiscitnega vprašanja Hribar, Jambrek pa le tisti, ki se je s tem strinjal, medtem ko naj bi imela po drugem Hribarjevem opisu srečanja oba precej idej, spremembo vprašanja pa je še vedno predlagal Hribar (Hribar, 2005, 3).

17 Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

18 O Hribarjevi inačici pogovora s Pučnikom glej: Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

19 O tej Hribarjevi inačici dogajanja med odmorom za kosilo glej tudi: Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

prvega dela seminarja, a do takrat Bučar še ni prišel v Poljče. Tako naj bi pogovori potekali v odmoru, Hribar pa naj bi jih izvedel z vsakim od njiju na štiri oči. Najprej naj bi se pogovoril z Bučarjem, ki naj bi po Hribarjevih besedah že prej nasprotoval Jambrekovemu predlogu predustavnega plebiscita (kar sovpada z Jerovškovo razlago o Bučarjevi »vlogi« pri nastanku ideje). Bučar naj bi se strinjal z idejo plebiscita v nekaj minutah. Nato naj bi se Hribar sestel še z Janšo. Janši naj bi bila ideja všeč, a se zaradi nepripravljenosti Slovenije iz vojaško-obrambnega vidika naj ne bi takoj strinjal z njo. Naposled naj bi z njo soglašal. Pred dvorano, v kateri je potekal sestanek, naj bi čakala Jambrek in Jerovšek. Hribar naj bi jima prikimal, kar je pomenilo, da se njegovi sogovorniki v odmoru z idejo strinjajo. Seminar naj bi se nadaljeval okoli poldneva (Hribar, 2010, 66).²⁰

Pogovor v Poljčah omenja tudi Janša, in sicer da so se pred sejo – ne zapiše jasno, ali dopoldanskim ali popoldanskim delom, a najbrž je mislil na drugega – z njim želeli pogovoriti Hribar, Jambrek in Pučnik. Hribar naj bi ga neposredno vprašal, ali se strinja s predlogom plebiscita za samostojno Slovenijo. Janša naj bi bil za, a je opozoril, da je na pomanjkljivosti pri praktični realizaciji plebiscitne odločitve. Med pogovorom naj bi Janša spoznal, da ideja ni časovno povezovala dneva glasovanja z dejansko osamosvojitvijo, zato je nanjo pristal (Janša, 2013, 142).

K nejasnosti poteka teh pogovorov prispeva še Jambrekovo spominjanje, da se je v času odmora skupaj s poslancem SKD Primožem Rodetom umaknil s Poljč na Bled. Ob tem je zapisal bojazen, da bi se lahko del Demosovega vodstva ob dobrem poznavanju plebiscitne strategije povezal in se plebiscitni pobudi uprl (Jambrek, 2014, 207; Jambrek, 2018, 304–305). Glede na to, da izvršni svet dober teden pred sestankom v Poljčah ni prižgal zelene luči plebiscitnemu predlogu SSS (Osojnik, 2022, 485–486), je bil Jambrekov strah upravičen. Iz Jambrekovih spominov velja opozoriti še na časovni potek dogajanja v Poljčah. Če se je seminar začel ob 10. uri, kot je bilo predvideno na vabilu (ure začetka seminarja sicer ne moremo z gotovostjo potrditi), je moral biti dopoldanski del dokaj kratek. Jambreku bi sama pot na Bled in nazaj vzela vsaj pol ure, kar bi pomenilo,

da se je moral dopoldanski del končati okoli 11.15 ure. Jambrek je še zapisal, da se je razprava zavlekla, kar bi pomenilo, da so bili referati nastopajočih na prvi seji dokaj kratki ali pa niso nastopili vsi, ki so se jih Hribar, Jambrek in Jerovšek »spominjali«. V vabilu je bila druga točka dnevnega reda sicer na sporedu komaj ob 16. uri.

Plebiscitno pobudo so v Poljčah predstavili Hribar, Jerovšek in Jambrek v tem vrstnem redu. Jambrek je zapisal, da naj bi nastopili že na dopoldanskem delu seminarja, a je zaradi dolgotrajne razprave v tem delu seminarja predlagal Zagožnu, da nastopijo »v enem kosu« po kosilu. Hribar je kot prvi nastopajoči »podal uvodno razlago zunanjih in notranjih okoliščin, ki so pogojevale plebiscitno strategijo in njeno časovno dinamiko« (Jambrek, 2014, 207–208; Jambrek, 2018, 305). V drugem referatu je Jerovšek predstavil pravne vidike razpisa referenduma (Jerovšek, 2007, 239). Jambrek je kot tretji nastopajoči prebral predlog plebiscitnega vprašanja in datum njegove izvedbe, to je 23. december. Pučnik naj bi mu še v dopoldanskem delu seje posebej dejal, naj ne pozabi omeniti datuma²¹ (v anketi Inštituta za ustavno ureditev in človekove pravice iz leta 2010, ki je spraševala o dogodkih v Poljčah in dojemanju takratnega položaja Slovenije ter njene prihodnosti se je Jambrek poudarka o datumu spominjal drugače, in sicer naj bi mu po opoldanskem odmoru Pučnik dejal, naj ne pozabi omeniti datuma »25. december« kot dneva plebiscita).²² Nato je predstavil predlog časovnice za konkretno realizacijo slovenske osamosvojitve. Njegovi razpravi naj bi sledil dolg aplavz. V razpravi so plebiscitno pobudo podprli še Pučnik, Zagožen (Jambrek, 2014, 208; Jambrek, 2018, 304–306) in Bučar (Hribar, 1991, XIV; Hribar, 1995, 132; Hribar, 2005, 3; Hribar, 2010, 66).²³ Do nje je bil zadržan republiški sekretar za mednarodne zadeve Dimitrij Rupel.²⁴ Leta 1992 je Rupel priznaval, da je obžaloval, da je s svojimi besedami v Poljčah nekoliko zmedel navzoče (Rupel, 1992, 79).

Janša je zgodovinarki Rosviti Pesek trinajst let po seminarju v Poljčah dejal, da je Pučnik odigral ključno vlogo pri podpori plebiscitni pobudi s strani Demosovega poslanskega kluba. (Pesek, 2007, 226). Pesek (2007, 227) je še zapisala, da o sestanku v

20 Da je odmor potekal okoli poldneva, je leta 2010 zapisal tudi Jambrek. Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambrek, 2014, 384).

21 Jerovšek se predloga izbire datuma spominja nekoliko drugače. Zapisal je, da naj bi v odmoru »/.../ na barskih stolčkih za točilnim pultom v kletnih prostorih v Poljčah prišlo do dogovora, da naj bo plebiscit 23. decembra. Pučnik je povedal, da bo to razglasil še isti dan zvečer na nekem zboru na Ptuj, kar se je tudi zgodilo. Na omenjenih stolčkih so po mojem spominu sedeli Pučnik, Jambrek, Janša, Hribar, Zagožen, Jerovšek...« (Jerovšek, 2007, 239).

22 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (cf. Jambrek, 2014, 384). Domnevamo lahko, da se je pri zapisu datuma Jambreku pripetil tiskarski škrat.

23 Hribar naj bi v elektronskem pismu Rosviti Pesek z januarja 2007 napisal, da naj bi po Jambreku poleg Pučnika in Bučarja nastopil še Janša, česar pa Hribar v svojih delih ne omenja (Pesek, 2016, 211).

24 Rupel naj bi se skliceval na nek dokument, ki bi ga naj pripravile ZDA, da bo ta blokirala Republiko Slovenijo, če se odcepi. A to ni spremenilo razpoloženja za plebiscit med navzočimi. Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

Poljčah obstaja le en dokument, ki vsebuje dvanajst sklepov, ki so večinoma povezani z izvedbo plebiscita. Tako predvidevajo razpis plebiscita. Sklep o razpisu bi 21. novembra sprejela slovenska skupščina. Glasovanje bi potekalo 23. ali 30. decembra. Pred glasovanjem bi med drugim Demos iskal sporazum z opozicijo ter k sodelovanju pritegniti še republiško predsedstvo.²⁵

Nekaj informacij o dogajanju v Poljčah je moč razbrati iz odgovorov ankete Inštituta za ustavno ureditev in človekove pravice, ki je bila leta 2010 poslana Demosovim delegatom v skupščini ter še nekaterim udeležencem seminarja (npr. Jambreku in Jerovšku; ali je odgovarjal tudi Tine Hribar, ne moremo vedeti, saj so nekateri anketiranci želeli ostati anonimni). Med tistimi, ki so se v razpravi dotaknili plebiscitnega predloga, velja izpostaviti delegata Liberalne stranke Vitomirja Grosa, ki je v anketi zapisal, da se mu je zdel plebiscit nepotreben, a bi ga stranka podprla, če bi se Demos zanj odločil. Gros se je še spominjal Ruplovega nasprotovanja »osamosvojitvi«. Ciril Kolešnik, leta 1990 član Slovenskih krščanskih demokratov (SKD), je menil, da plebiscit ni bil potreben, se je pa zavzemal za čimprejšnjo samostojnost Slovenije. Nace Polajnar (SKD) je, kot je zapisal, predlagal, da bi bilo treba pri pripravah na plebiscit vključiti tudi opozicijo. Nekoliko drugačno perspektivo dogajanja v Poljčah ponuja zapis Toneta Peršaka (Slovenska demokratska zveza (SDZ)) v tej anketi. Omenil je, da sta zagovarjanje slovenske samostojnosti po ustavni poti in Ruplov nastop v Poljčah sprva večino delegatov SDZ odvrnila od ideje plebiscita, a so nato stranko v podporo temu pripeljala pogajanja znotraj Demosa. Delegata Ivan Vivod in Angelca Žerovnik sta omenjala omahovanje Franca Zagožna glede izvedbe plebiscita. Menil naj bi, da čas za izvedbo glasovanja še ni bil primeren.²⁶ Zagožno domnevno nasprotovanje se zdi presenetljivo, saj je očitno od samega začetka vedel, da bo v Poljčah predlagana pobuda za izvedbo plebiscita, ki jo je že prej podprl. Njegovo nasprotovanje bi lahko morebiti sprožila sprememba namere glasovanja; namesto predustavnega referendum (kar naj bi mu Jambreku predlagal 29. oktobra) plebiscitno vprašanje ne bi bilo povezano z ustavo, temveč le s samostojnostjo Slovenije. S tem bi lahko Hribarjeva razlaga nastanka predlaganega plebiscitnega vprašanja v Poljčah pridobila na verjetnosti napram Jambreku. V isti anketi se je večina spominjala Pučnikovega

zagovarjanja izvedbe plebiscita, Ruplovega nasprotovanja in Bučarjeve nekolikšne zadržanosti.²⁷

Kasnejše dogajanje je pokazalo, da je imel sestanek v Poljčah velik pomen za nadaljnje korake osamosvajanja Republike Slovenije. Javnost se je že drugič v dveh mesecih soočila z idejo izvedbe plebiscita. Za Demosov predlog je, kot je to že dobro znano, izvedela že kmalu po koncu prvega dneva seminarja. Takrat se je Jože Pučnik iz Poljč napotil na Ptuj, kjer je prisostvoval sestanku lokalnega odbora njegove stranke, nato pa novinarjem izdal datum glasovanja (Pesek, 2007, 226). Je pa že pred sestankom v Poljčah med vrsticami morda namignil, da bi lahko prišlo do izvedbe glasovanja. 7. novembra je namreč v svojem odgovoru Cirilu Ribičiču (ta ga je v javnem pismu spraševal glede nekaterih političnih odločitev Demosa) v časniku Delo zapisal, da je Demos pred volitvami obljubil Slovencem suvereno in samostojno Slovenijo. Tak status so nameravali zagotoviti s sprejemom nove slovenske ustave. Če to ne bo možno zaradi delovanja opozicije, pa bo Demos iskal druge legitimne poti za doseg tega cilja (Pučnik, 1990, 5).²⁸

SKLEPNE MISLI

Na odgovor, kako je prišlo do končne inačice predlaganega plebiscitnega vprašanja v Poljčah in kako se je tamkajšnji sestanek odvijal, najverjetneje nikoli ne bomo odgovorili s stoodstotnim prepričanjem, saj si zgodbe nekaterih takrat ključnih akterjev preveč nasprotujejo zlasti v podrobnostih, po drugi strani pa obstaja premalo dokumentov, s katerimi bi lahko preverili relevantnost teh zgodb. Torej ne moremo zapisati jasne zgodbe o dogajanju konec oktobra in v začetku novembra 1990, lahko pa podamo odgovore oziroma vsaj predvidevanja, kaj se izmed navedenega v obravnavani spominski literaturi najverjetneje ni zgodilo. Na podlagi temeljite analize je moč sklepati, da je bil glavni pobudnik referendum, ki je kasneje prerasla v plebiscit o slovenski samostojnosti in neodvisnosti, Peter Jambreku, ki je pobližje o tem sodeloval s Tonetom Jerovškom, Francem Zagožnom in Jožetom Pučnikom,²⁹ o glavnih stvareh pa je bil obveščen še Tine Hribar. Da je bil Jambreku glavni pobudnik ideje plebiscita, ki je bila predstavljena v Poljčah, je nekaj dni pred izvedbo plebiscita zapisal eden vidnejših takratnih opozicijskih politikov Mile Šetinc (1990, 1).

25 Sklepi in stališča seminarja o osamosvojitvenem plebiscitu, 9. 11. 1990 (Hribar, 2005, 6–7).

26 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambreku, 2014, 383–386).

27 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambreku, 2014, 386–389).

28 Na to je sredi decembra 1990 opozoril že Ali H. Žerdin (1990, 22–23).

29 Na Pučnikov pomen pri razvoju ideje o razpisu plebiscita pred sestankom v Poljčah, opozarja Avbelj (2021, 193).

THE DEMOS PLEBISCITE INITIATIVE: AN ANALYSIS OF THE MEMOIRS AND THE DEVELOPMENTS AT THE END OF OCTOBER AND BEGINNING OF NOVEMBER 1990

*Janez OSOJNIK*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: janez.osojnik1@um.si

SUMMARY

On the basis of the memoirs, documents from the Archives of the Republic of Slovenia, Slovenian newspapers and the most relevant scientific literature, the article discusses the Demos plebiscite initiative, which resulted in the holding of a referendum on the independence of the Republic of Slovenia on December 23, 1990. The Demos plebiscite initiative was not the first one. Earlier, in 1990, there had been ideas of holding a referendum in which the electorate would decide on the Republic of Slovenia's future. In view of the slow adoption of the new Slovenian Constitution, individuals who were close to Demos decided to suggest that a plebiscite be held. The author of the plebiscite initiative was Peter Jambrek, who worked more closely with Tone Jerovšek, Franc Zagožen and Jože Pučnik in preparing the plebiscite proposal, while Tine Hribar was also informed about the most important issues. Jambrek, together with Jerovšek, was probably the author of the first draft of the plebiscite question, which had changed by the time of the meeting of the Demos parliamentary club in Poljče (November 9, 1990). In Poljče, the participants supported the plebiscite initiative. There are a number of differences between the memoirs of some of the main protagonists of the Demos plebiscite initiative and the events in Poljče. In the article we have attempted to reconstruct the events on the basis of their comparison and critical analysis. It should be added that it is not possible to give a completely unambiguous reconstruction of the events, due to the aforementioned differences in the memoirs of the main protagonists and the insufficient number of documents which could be used to verify the relevance of the narratives of the protagonists.

Keywords: plebiscite, 1990, Poljče meeting, independence of the Republic of Slovenia, Peter Jambrek, Tone Jerovšek, Tine Hribar

VIRI IN LITERATURA

ARS, SI AS 2007 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Peter Jambrek (fond SI AS 2007).

Avbelj, Matej (2021): Constitutionalization of Jože Pučnik's Political Thought. *Acta Histriae*, 29, 1, 191–206.

Cerar, Miro & Gorazd Perenič (2001): Nastajanje slovenske ustave: izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja 1990–1991, 1. zvezek. Ljubljana, Državni zbor Republike Slovenije.

Gašparič, Jure & Tjaša Konovšek (2022): Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 431–462.

Göncz, László (2022): Madžarska narodna skupnost v času osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja nove ustave (1989–1991). *Studia Historica Slovenica*, 22, 3, 823–858.

Hribar, Tine (1991): Začetek in konec Demosa. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 10, 116, I–XVII.

Hribar, Tine (1995): Slovenci kot nacija: Soočanja s sodobniki. Ljubljana, Enotnost.

Hribar, Tine (2005): Dokumenti osamosvojitvenega plebiscita. Odločitev za plebiscit. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, Forum 24, 282/283, 2–24.

Hribar, Tine (2010): Preživetje naroda: avtonomnost duha in suverenost države. Ljubljana, Društvo 2000.

Jambrek, Peter (1990): Kako do ustavnega kompromisa. Delo: sobotna priloga, 32, 252, 27. 10. 1990, 24.

Jambrek, Peter (2014): Demokracija in država: slovenska demokracija in država – ustanovitev, krize in vizije. Kranj – Nova Gorica, Fakulteta za državne in evropske študije, Evropska pravna fakulteta.

Jambrek, Peter (2018): Ustanovitev Slovenije. Ljubljana, Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.

Janša, Janez (2013): Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Jerovšek, Tone (2007): Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije kot temeljni akt nastanka slovenske države. *Studia Historica Slovenica*, 7, 1–2, 235–246.

Lesjak, Miran (1990): Plebiscit ni farbanje ljudi. *Mladina*, 49, 41, 20. 11. 1990, 8–10.

Lesjak, Miran & Ali H. Žerdin (1990): Demos protu Demosu. *Mladina*, 49, 41, 20. 11. 1990, 4–7.

Lusa, Stefano (2012): Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države. Ljubljana, Modrijan.

Maver, Aleš (2022): Zapleteni zemljepis demokratizacije. Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22, 3, 791–822.

Maver, Aleš & Darko Friš (2018): Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 529–556.

Maver, Aleš, Friš, Darko & Gorazd Bajc (2019): Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013. *Studia Historica Slovenica*, 19, 1, 181–216.

Osojnik, Janez (2022): Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 463–502.

Pesek, Rosvita (2007): Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?. Ljubljana, Nova revija.

Pesek, Rosvita (2012): Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo. Celovec, Mohorjeva.

Pesek, Rosvita (2016): Bučar. Celovec, Mohorjeva.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, Jože (2003): Jugoslovanske vojne: 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pučnik, Jože (1990): Prejeli smo. Odgovor Jožeta Pučnika. Delo, 32, 260, 7. 11. 1990, 5.

Repe, Božo (2001): Slovenci v osemdesetih letih. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Repe, Božo (2002): Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan.

Repe, Božo (2022): Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 305–342.

Repe, Božo & Darja Kerec (2017): Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Rupel, Dimitrij (1992): Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992. Ljubljana, Delo, Slovenske novice.

Slivnik, Danilo (1991): Sto osamosvojitvenih dni. Ljubljana, Delo.

Šela, Ana (2021): Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 31, 4, 601–616.

Šela, Ana & Darko Friš (2017): Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 823–836.

Šetinc, Mile (1990): Opozicija in plebiscit. Neodvisni dnevnik: Dnevnikova podmornica, 40, 23, 18. 12. 1990, 1.

Valič Zver, Andreja (2013): Demos: slovenska osamosvojitvev in demokratizacija. Maribor – Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Študijski center za narodno spravo.

Zajc, Marko (2020): Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986. Studia Historica Slovenica, 20, 3, 921–955.

Žakelj, Viktor (2010): Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom. Tržič, Učila International.

Žerdin, Ali H. (1990): Pučnik proti Pučniku. Mladina, 49, 44, 11. 12. 1990, 22–23.

PRIMERJAVA (USTAVNO)PRAVNEGA POLOŽAJA, UDEJANJANJA MANJŠINSKIH PRAVIC IN JAVNEGA FINANCIRANJA SKUPNOSTI SLOVENCEV V DRŽAVAH Z OBMOČJA NEKDANJE SFRJ IN SKUPNOSTI KONSTITUTIVNIH NARODOV NEKDANJE SFRJ V SLOVENIJI

Dejan VALENTINČIČ

Nova univerza, Fakulteta za slovenske in mednarodne študije, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenija
Center za družboslovno raziskovanje Ameriško slovenske izobraževalne fundacije ASEF, Ogrinčeva 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: dejan.valentincic@asef.net

IZVLEČEK

Članek primerja formalni status konstitutivnih narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v državah, ki so nastale na njenem ozemlju, s poudarkom na Sloveniji in Slovencih. V prvem delu je analiziran normativni vidik, in sicer ali imajo posamezni narodi v drugih državah formalni status narodne manjšine in na katerem nivoju ter katere kolektivne pravice jim predpisi priznavajo. V drugem delu pa je opravljena primerjava uresničevanja dejanskih pravic za ohranjanje narodne identitete glede pouka v materinščini, omogočanja medijskih vsebin ter financiranja kulturnih dejavnosti posameznih skupnosti. Avtor ugotavlja, da ne obstaja premosorazmerna odvisnost med formalnim manjšinskim statusom in dejanskimi pravicami, ki jih posamezna država omogoča v praksi.

Ključne besede: konstitutivni narodi nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije, manjšinske pravice v državah, ki so nastale na njenem ozemlju, ustava, zakonodaja, pouk materinščin, mediji, financiranje kulturnih dejavnosti

PARAGONE TRA LO STATUTO COSTITUZIONALE-LEGALE E L'IMPLEMENTAZIONE DEI DIRITTI DELLE MINORANZE, NONCHÉ TRA IL FINANZIAMENTO PUBBLICO ALLE COMUNITÀ SLOVENE NELLE REPUBBLICHE DELL'EX JUGOSLAVIA, E ALLE COMUNITÀ DELLE NAZIONI COSTITUENTI DELL'EX JUGOSLAVIA RESIDENTI IN SLOVENIA

SINTESI

L'articolo delinea un paragone tra lo status giuridico dei gruppi nazionali costituenti dell'ex Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia negli stati che appartenevano ad essa, in particolare riguardo alla Slovenia e agli sloveni. La prima parte mette in evidenza gli aspetti normativi legati al riconoscimento dello status ufficiale di minoranza nazionale delle singole nazionalità, del loro livello di tutela in termini di diritti collettivi. Nella seconda parte, l'autore si concentra sull'implementazione dei diritti attuativi per la tutela dell'identità nazionale, tra cui l'apprendimento della lingua madre, l'accesso ai contenuti mediatici, e il finanziamento delle attività culturali delle relative comunità. La conclusione proposta dall'autore dunque è di una fondamentale assenza di interdipendenza tra lo status ufficiale di minoranza e i reali diritti nei singoli stati.

Parole chiave: le nazioni costituenti dell'ex Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia, i diritti delle minoranze negli stati federati dell'ex Jugoslavia, legislazione, insegnamento della lingua madre, reti mediatiche, finanziamento delle attività culturali

UVOD

Nekdanja država Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ – pred tem v obdobju 1945–1963 poimenovana Federativna ljudska republika Jugoslavija), ki je nastala po drugi svetovni vojni in dokončno razpadla v letih 1991/1992, je bila razdeljena na šest republik: Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino (BiH), Črna gora in Makedonijo.¹ Priznavala je šest² konstitutivnih narodov: Slovence, Hrvate, Srbe, Muslimane, Črnogorce in Makedonce, poleg tega pa še dve narodnosti: Madžare in Albance, katerih pripadniki so živeli v dveh avtonomnih pokrajinah: Vojvodini in Kosovu.³ Vsak konstitutivni narod je bil konstitutiven znotraj določene republike, skupaj pa so bili konstitutivni na nivoju federacije (Ribičič, 2014, 185; Valentinčič, 2017, 251). Štelo se je, da je narodno vprašanje s tem rešeno, zato posamezni narodi znotraj drugih republik niso imeli manjšinskega statusa, nezaželeno je bilo tudi etnično organiziranje (cf. Kržišnik-Bukić, 1995; Kržišnik-Bukić, 2014a, 130; Komac, 2014, 179–186). Po razpadu SFRJ je na njenem ozemlju postopoma nastalo sedem samostojnih držav: republike Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija, Črna gora, Severna Makedonija in Kosovo.⁴ Vse novonastale države so bile etnično heterogene, poleg drugih manjšinskih skupnosti so na njihovih ozemljih živeli tudi pripadniki drugih konstitutivnih narodov nekdanje države. Posamezne države so se reševanja njihovega statusa lotile na različne načine. Spregledati ne moremo niti dejstva, da so posamezne republike že prej priznavale določene narodne manjšine na svojem ozemlju in jim dajale pravice in je torej nek »podedovan« model manjšinskega varstva zanje že obstajal (cf. Shoup, 1963, in Varady, 1993). Nena zadnje pa je na način urejanja manjšinskega varstva pomemben vpliv imel konceptualni pristop – med evropskimi državami (še bolj pa globalno) obstajajo različni pristopi k manjšinskemu varstvu in takšne razlike se kažejo tudi pri državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ.

Po mnenju Komaca (2007, 36–46) se je z razpadom SFRJ in nastankom samostojne države Slovenije spremenil položaj pripadnikov dotlej konstitutivnih narodov skupne države, katerih prisotnost ter družbeni, politični in pravni položaj na ozemlju nove države je bilo potrebno na novo opredeliti. Že pred odcepitvijo je Skupščina Republike Slovenije sprejela Izjavo o dobrih namenih z dne 6. decembra 1990, v kateri je zapisano, da »[slovenska država] zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo« (Ur. l. RS, št. 44/1990).

Z enakimi izzivi so se soočile tudi ostale države, ki so nastale na območju nekdanje skupne države. To vprašanje ostaja aktualno še danes, saj posamezne etnične skupnosti s svojim položajem niso zadovoljne, bodisi bi si nekateri njihovi predstavniki želeli ustavno ali zakonsko priznanje, ki ga danes nimajo, bodisi niso zadovoljne z udejanjanem manjšinskih pravic v praksi (Kržišnik-Bukić, 2014b; Valentinčič, 2015, 59–78; ORF, 2013; Baltić, 2016; Baltić & Banjanac Lubej, 2016). Namen pričujočega članka je narediti primerjalno analizo med državami, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ in na normativni ter praktični ravni primerjati status in nabor dejanskih pravic pripadnikov konstitutivnih narodov nekdanje Jugoslavije v državah, ki so nastale na njenem ozemlju.⁵ Največ pozornosti je namenjene Slovincem, živečim v drugih republikah in skupnostim drugih konstitutivnih narodov nekdanje jugoslovanske države, ki živijo v Sloveniji, primerjalno pa se nato analizira ostale države in (nekdanje konstitutivne) narode.

Omejitev članka je zagotovo ta, da bi bil pogled bolj celovit in poglobljen, če bi bili obravnavani celotni manjšinski režimi držav z območja nekdanje SFRJ in bi bile torej v obzir vzete tudi ostale narodne skupnosti (cf. Klemenčič & Klemenčič, 2001; Briza, 2000; Woelk, 2012). A to zaradi omejitve prostora ni mogoče, zato se položaja drugih narodnih skupnosti dotaknemo kvečjemu deloma, kjer je to

1 Članek je nastal v okviru ciljnega raziskovalnega projekta V5-2107, »Analiza stanja hrvaške, nemške in srbske skupnosti v Republiki Sloveniji«, ki ga je med 1. 10. 2021 in 30. 9. 2022 izvajala Evropska pravna fakulteta Nove univerze, sofinancirali pa Agencija RS za raziskovanje, Ministrstvo za zunanje zadeve ter Urad za narodnosti.

2 Do ustave leta 1974 je bilo priznanih konstitutivnih narodov pet, nato pa je bil ta status priznan še Muslimanom v BiH.

3 Poleg navedenih konstitutivnih narodov in narodnosti, katerih status je bil vezan tudi na republike in pokrajine, so določeno manjšinsko varstvo uživale tudi druge narodnosti, npr. na ozemlju Socialistične republike Slovenije pripadniki italijanske in madžarske narodnosti. Varstvo italijanske narodnosti je najprej temeljilo na leta 1954 podpisanem Londonskem sporazumu oz. Spomenici o soglasju (in leta 1975 Osimskih sporazumih) med SFRJ in Republiko Italijo, s sprejetjem novih zvezne in republiške ustave leta 1963 pa je bila manjšinska narodnost tudi ustavno priznana, istočasno pa tudi madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji.

4 Kosovo kot država sicer s strani številnih držav še ni priznано, med temi so tudi Rusija, Kitajska, Ciper, Grčija, Romunija, Slovaška in Španija, a to za naš članek ni posebej relevantno.

5 Čeprav Kosovarji (Albanci) niso bili konstitutivni narod nekdanje SFRJ, smo se Kosovo in Kosovarje vendarle odločili vključiti v to analizo, saj se pri pobudah za vključitev šestih novih manjšin v slovensko ustavo vključuje tudi Albance, poleg tega pa tudi na Kosovu živi določeno število Slovencev, ki sicer niso društveno organizirali (to je edina država z območja nekdanje SFRJ, kjer Slovenci niso društveno organizirani).

posebej relevantno za našo razpravo. Kljub temu, glede na aktualnost tematike tako v notranjih diskusijah posameznih držav kot v bilateralnih odnosih, kot celo na evropskem parketu (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b), štejem, da članek prinaša relevantne nove ugotovitve.

Avtor si v članku zastavlja dve osrednji raziskovalni vprašanji: Ali je stopnja pravic Slovencev v drugih državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ, višja od stopnje pravic, ki jih uživajo pripadniki ostalih nekdanj konstitutivnih narodov v Republiki Sloveniji? Ali je stopnja pravic, ki jih posamezne obravnavane skupnosti uživajo v praksi odvisna od (ne)priznanja njihovega manjšinskega statusa?

Članek je po svoji naravi pretežno pravne narave, saj je ukvarja s pravno regulacijo manjšinskih pravic. Običajno razlikujemo pet metod, s katerimi je mogoče raziskovati pravo. To so avtonomno pravna (normativno-dogmatična), vrednotenjska (aksiološka), sociološka, zgodovinska in primerjalnopravna metoda (Novak & Pavčnik, 2022). V tem članku uporabimo dve izmed naštetih metod: primerjalnopravno in sociološko. Za prvo je značilno, da primerja pravne sestavine dveh ali več različnih pravnih redov, z namenom ugotovitve, kaj jim je skupno, podobno in v čem se razhajajo. Dotični članek to počne za sedem izbranih držav na področju urejanja kolektivnega statusa etničnih skupnosti, ki pripadajo narodom, ki so imeli nekoč konstitutivni status v okviru skupne države. Za sociološko metodo pa je kot eno osrednjih vprašanj značilno vprašanje morebitnega razkoraka med normativnostjo in realnostjo prava (temu v anglosaškem svetu radi rečejo »law in action versus law in books«). V našem članku preučujemo kakšna je v izbranih državah povezava med formalnim statusom narodnih skupnosti in njihovimi dejanskimi pravicami. Za sociološko metodo je značilno, da se poslužuje tudi posebnih socioloških raziskovalnih tehnik, kot so opazovanje, ankete, intervjuji, eksperiment itd. Pri naši raziskavi smo opravili tudi nekaj intervjujev in sicer z namenom pridobiti podatke, ki jih ni bilo mogoče pridobiti v javno objavljenih dokumentih in publikacijah.

Struktura članka je sledeča: po uvodni predstavitvi raziskovalnega problema je prvo vsebinsko poglavje namenjeno predstavitvi pravnega položaja nekdanj konstitutivnih narodov nekdanje SRFJ v državah, ki so nastale na njenem ozemlju. Ugotovljamo, ali jim je priznan manjšinski status, če jim je na katerem nivoju (ustava, zakon) ter kakšen obseg pravic uživajo. Začnemo s Slovenijo, nadaljujemo s Hrvaško, nato Srbijo, BiH, Severno Makedonijo,

Črno goro ter nazadnje Kosovom. Temu sledi poglavje, kjer po državah pogledamo, katere pravice navedene etnične skupnosti uživajo v praksi na treh relevantnih področjih – najprej glede poučevanja jezika, nato prisotnosti v medijih, nazadnje pa še glede financiranja kulturnih dejavnosti s strani javnih oblasti. Pri tem sledimo istem vrstnemu redu med državami, kot v predhodnem poglavju. Članek se nadaljuje s sintezo ugotovitev v obliki tabelarnega prikaza, kar je pospremljeno s kratko razpravo. Članek se zaključi s sklepom, kjer odgovorimo na raziskovalni vprašanji ter podamo predloge za nadaljnje raziskovanje.

FORMALNI (USTAVNO)PRAVNI POLOŽAJ NEKDANJ KONSTITUTIVNIH NARODOV SRFJ V DRŽAVAH, KI SO NASTALE NA NJENEM OZEMLJU

Ob in po nastanku samostojne **Republike Slovenije** se je ustavodajalec (Skupščina) odločil za različen sistem varstva različnih skupin prebivalstva neslovenskega etničnega izvora. Ohranil se je zelo visok nivo kolektivnega varstva madžarske in italijanske narodne skupnosti (posebne pravice so jim bile zagotovljene predvsem v 64. členu ustave), ki sta posebne pravice uživali že v Socialistični Republiki Sloveniji. Posebne pravice, a ne na enako visokem nivoju, so bile v 65. členu ustave zagotovljene tudi romski skupnosti.⁶ Ostale manjšinske etnične skupine imajo zagotovljeno varstvo individualnih pravic, med katere spada tudi pravica do svobodnega izražanja narodne pripadnosti (61. člen), niso pa zanje na ustavnem nivoju predvidene posebne kolektivne pravice (cf. Komac, 1999; Škrk, 2008; Orehar Ivanc, 2010; Jerovšek, 2010; Valentinčič, 2019a), kar Ribičič (2014, 184) imenuje »asimetrična obravnava«. Posebej relevantni členi za neslovenske etnične skupine, ki v ustavi niso pomensko našteje ter jim niso zagotovljene posebne kolektivne pravice, so: 61. člen ustave, ki zagotavlja svobodno izražanje pripadnosti k svojemu narodu ali narodni skupnosti, gojenje in izražanje svoje kulture in uporabo svojega jezika in pisave; 62. člen, ki še posebej zagotavlja, da ima vsakdo pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon; ter 63. člen, ki kot protiustavno prepoveduje vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti ter spodbujanje k nasilju in vojni. Vsi v zvezi s prvim stavkom prvega

6 V tem členu ustave je tudi določeno, da romsko problematiko ureja poseben zakon. Ta je bil nato sprejet leta 2007. Slovenija je s tem postala edina država na svetu, kjer vprašanja romske skupnosti ureja tudi poseben področni zakon. Ta Rome deli na avtohtone in neavtohtone.

odstavka 5. člena ustave, ki zagotavlja, da država varuje človekove pravice in temeljne svoboščine na svojem ozemlju ter 14. členom, ki prepoveduje vsakršno diskriminacijo. Relevantne so seveda tudi vse ostale ustavne določbe, ki zagotavljajo človekove pravice. Vse je potrebno razumeti tudi v kontekstu narodnostnega vidika (Ur. l. RS, št. 33/91). Ti člani, za razliko od 64. in 65. člena, ne zagotavljajo pozitivne diskriminacije, torej privilegiranega statusa, ampak zgolj enako obravnavo vseh državljanov ne glede na narodno pripadnost.

Osrednja značilnost členov 61 do 63 je, da so to individualne pravice ter pravice negativnega statusa. Gre torej za omejitve države do poseganja v te pravice, medtem ko so pravice iz 64. in 65. člena tudi pozitivne pravice – zavezujejo državo k aktivnemu delovanju ter materialni skrbi. Čeprav gre za individualne pravice Jerovšek (2010, 610) glede 61. člena razlaga tudi pravico do kulturnih prireditev. Država torej ni dolžna materialno skrbeti za takšne manifestacije, že iz ustavne pravice do svobode združevanja pa seveda izhaja, da tega ne more omejevati. Tudi pravica do združevanja spada med individualne pravice, a vsak posameznik jo lahko udejanja le v stiku z nekom. Pripadniki etničnih skupnosti, ki niso poimensko varovane v ustavi, to pravico polno uporabljajo s samoorganiziranjem v društva, skupine itd., ki nato nastopajo tudi izven zasebne sfere in identiteto manifestirajo tudi nasproti drugim. 62. člen je potrebno razumeti restriktivno (ter v kontekstu 11. člena, da je v Sloveniji uradni jezik slovenščina, razen na območjih, kjer je uradno priznana prisotnost obeh narodnostni skupnosti), kot ga je tudi edino možno uveljaviti. To pravico se v primeru neznanja uradnega jezika udejanja preko tolmača, ki ga mora država zagotoviti. 62. člen predstavlja izjemo oziroma omejitev 61. člena, ki je generalno pravilo. Čeprav se 63. člen razume predvsem kot varstvo pripadnikov manjšine pred večino, saj je manjšina bolj ranljiva, prepoved seveda velja do vsakogar, torej so varovani tudi pripadniki večine. Določba velja tako na vertikalni (država-posameznik) kot tudi horizontalni (posameznik-posameznik) ravni (Letnar Černič, 2011, 954).

Ker pa se v Sloveniji pojavljajo različna stališča, da so pripadniki nekdanjih konstitutivnih narodov bivše SFRJ v Sloveniji diskriminirani, ker nimajo posebnega manjšinskega statusa, posebej v okviru Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, se redno pojavljajo takšni očitki (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b), je Državni zbor leta 2011 s 63 glasovi ZA ter 3 glasovi proti⁷ sprejel *Deklaracijo Republike Slovenije o*

položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS). V 3. členu deklaracije je navedena tudi utemeljitev za zdajšnjo ureditev pravic, ki jih Slovenija daje pripadnikom konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ:

Pripadniki navedenih narodnih skupnosti [Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi – 2. točka Deklaracije] uživajo vse individualne pravice, ki so za državljanke in državljanke določene v Ustavi, posebej pa imajo pravico do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja na narodnostni podlagi, s čimer lahko uživajo in razvijajo kulturo svojega naroda, negujejo svoj jezik in pisavo, ohranjajo svojo zgodovino, si prizadevajo za organizirano prisotnost v javnosti ter v sodelovanju s pripadniki večinskega naroda in drugih narodnih skupnosti prispevajo k multikulturalnosti Slovenije. Republika Slovenija ne le priznava, temveč takšno dejavnost tudi spodbuja, hkrati pa si bo prizadevala za uveljavitev pravnih okvirov, ki bi zagotovili materialne in druge oblike podpore njihovem delovanju. (DePNNS, Ur. l. RS, št. 7/2011)

Tudi na normativni ravni je bilo torej zapisano to, kar se je v praksi že od prej udejanjalo. Za tem je vlada Republike Slovenije maja 2011 sprejela tudi *Sklep o ustanovitvi, sestavi, organizaciji in nalogah Sveta Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji* (Ur. l. RS, št. 76/06).⁸

Poleg tega je bilo v preteklih letih že več poskusov, da bi se poseben status obravnavanim skupnostim priznalo tudi v okviru posebnega zakona. Leta 2018 je Državni zbor obravnaval predlog *Zakona o uresničevanju kolektivnih kulturnih pravic narodnih skupnosti pripadnikov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, za katerega je bilo sicer izraženih več strokovnih mnenj, da je predlog zakona zelo problematičen in najverjetneje tudi protiustaven (cf. Komac, 2018; Letnar Černič, 2018; Valentinčič, 2018). Zakon sicer kasneje ni bil sprejet zaradi nesklepčnosti v državnem zboru. Več zakonskih pobud je bilo predlaganih tudi z drugih strani, npr. *Dispozicija/osnutek za pripravo zakona o manjšinskih narodnih skupnostih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji s strani Zveze zvez konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji*; *Pobuda za urejanje formalno-pravnega položaja hrvaške manjšine*

⁷ Za so glasovali poslanci SD, SDS, Zares, DeSUS in LDS, proti poslanci SNS, poslanci SLS pa so zapustili dvorano pred odločanjem.

⁸ Leta 2012 je bil Svet sicer začasn, za dobro leto, zaradi varčevanja ukinjen, nato leta 2013 pa ponovno ustanovljen (cf. Dimitrievski, 2014, 18).

v *Republiki Sloveniji* s strani Zveze hrvaških društev v Sloveniji; različne pobude Vere Kržišnik-Bukić ter predlog *Zakona o srbski skupnosti*, ki so ga pripravili v okviru Srbskega kulturnega centra Mihajlo Pupin (cf. Valentinčič, 2017).

Republika Hrvaška se je odločila za povsem drugačen model manjšinskega varstva kot Slovenija. V preambuli hrvaške ustave je tako trenutno poimensko naštetih kar 22 narodnih manjšin (Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, št. 85/2010). Pri tem pa za razliko od Slovenije Hrvaška ne uporablja kriterija avtohtonosti kot pogoj za manjšinski status. Obstajajo pa tudi še druge razlike. Če Slovenija priznava majhno število narodnih manjšin, ki pa uživajo zelo visok nivo pravic, je pri Hrvaški ravno obratno. Osem od 22 narodnih manjšin je tudi številčno zelo majhnih in ne dosegata niti 1000 pripadnikov, za Vlahse se je na popisu leta 2011 opredelilo 29 oseb, a so kot priznana manjšina izenačeni z najštevilčnejšo skupnostjo, srbsko, za pripadnike katere se je na popisu leta 2011 opredelilo skoraj 200.000, leta 1991 pa skoraj 600.000 oseb (Popis stanovništva Hrvatske 1991, 2001 in 2011). Slovenci spadajo med srednje številčne narodne manjšine. Njihovo število sicer iz popisa v popis precej upada. Leta 1991 se je za Slovence opredelilo 22.396 oseb, leta 2001 13.173 oseb, na popisu leta 2011 10.517 oseb, na zadnjem popisu iz leta 2021 se je za Slovence izreklo 7.729 oseb (Valentinčič, 2019b; Popis stanovništva Hrvatske, 2021).

Pojem manjšina se je za slovensko prebivalstvo na ozemlju Republike Hrvaške začel uporabljati po razpadu Jugoslavije in nastanku ločenih držav (Kržišnik-Bukić, 1995; Pajnič, 2006; Riman, 2021). Slovenska narodna manjšina na Hrvaškem je bila eksplicitno omenjena s sprejemom nove ustave leta 1990, nato pa leta 1997 iz nje izbrisana, leta 2010 po spremembi ustave pa kot manjšina spet priznana na ustavni ravni (Valentinčič, 2019b).

Poleg preambule Ustave, kjer je 22 manjšin poimensko naštetih, je pomemben tudi 15. člen Ustave, ki zagotavlja enakopravnost narodnih manjšin, pripadnikom katerih se zagotavlja svoboda izražanja etničnega porekla, svoboda uporabe maternega jezika in pisave, pravica izbirati svoje predstavnike v sabor in kulturna avtonomija. 12. člen pa določa, da je na Hrvaškem uradni jezik hrvaščina, a je v posameznih enotah lokalne samouprave mogoča uradna uporaba tudi kakega drugega jezika poleg hrvaškega (Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine št. 85/2010).

Posledica tovrstnega definiranja narodne manjšine s strani hrvaške države je npr. tudi precejšnja zmeda pri opredeljevanju pripadnikov slovenske

narodne manjšine na Hrvaškem, saj ni vedno jasno, ali gre za »avtohtono« ali »alohtono« poselitev. V skladu s hrvaškim modelom manjšinskega varstva imajo tudi pripadniki slovenske narodne manjšine, ne glede na to, ali prebivajo na avtohtonem območju ali kot posledica selitev kjerkoli na Hrvaškem, formalno enake manjšinske pravice.⁹ Velja torej čisto obraten pristop kot pri avtohtonih slovenskih manjšinah (narodnih skupnostih) v Italiji, Avstriji in na Madžarskem ter pri pripadnikih italijanske in madžarske narodne manjšine v Sloveniji, kjer so pravice (oz. večina pravic) vezane na avtohtono območje poselitve.

Ob tem je potrebno sicer posebej izpostaviti, da čeprav zagovorniki hrvaškega modela takšen pristop, ki ne upošteva avtohtonosti, zelo zagovarjajo (in takšne spremembe zahtevajo tudi od Slovenije), je Hrvaška podoben kriterij vpeljala s tem, ko je ob ratifikaciji Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih leta 1997, sporočila svoj pridržek k 5. točki 7. člena listine, ki določa: »Pogodbenice se obvezujejo, da bodo *mutatis mutandis* uresničevale načela iz prvega do četrtega odstavka tudi za jezike brez ozemlja. Vendar pa se narava in obseg ukrepov za jezike, s katerimi se uresničuje ta listina, prožno določata ob upoštevanju potreb in želja ter ob spoštovanju tradicije in značilnosti skupin, ki uporabljajo te jezike« (ELRMJ, 1992). Hrvaška je slovenski jezik v celoti opredelila kot neozemeljski in torej tudi pripadniki slovenske narodne manjšine, ki živijo strnjeno in zgodovinsko ob meji, niso varovani drugače kot pripadniki (post)priseljenske skupnosti. S tem Hrvaška slovenskemu jeziku zagotavlja precej nižjo stopnjo varstva in podpore, kot npr. češkemu, madžarskemu, rusinskemu, slovaškemu in ukrajinskemu jeziku, kar je precej nelogično.

Pravice narodnih manjšin na Hrvaškem še natančneje ureja *Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin* (Narodne novine, št. 155/2002 s spremembami), ki je bil sprejet leta 2002 (in je nadomestil prejšnji zakon, sprejet leta 1991). Ustavni zakon v 5. členu določa, da je »narodna manjšina v smislu tega Ustavnega zakona skupina hrvaških državljanov, katere pripadniki so tradicionalno naseljeni na območju Republike Hrvaške, njeni člani pa imajo etnične, jezikovne, kulturne, in/ali verske značilnosti, ki se razlikujejo od drugih državljanov in jih vodi želja po ohranjanju teh značilnosti«. Na nek način torej Hrvaška pripadnikom vseh narodnosti, ki so bile izkazane na popisu prebivalstva, priznava atribut tradicionalnosti, kar je v primerjalnih ureditvah zelo sorodno konceptu avtohtonosti.

Volilni zakon v skladu z ustavnim zakonom o pravicah manjšin določa število poslancev v sabo-

9 Do kam sega avtohtona slovenska poselitev na Hrvaškem je tudi še stvar raziskovanja, predvsem kateri govori na hrvaškem državnem ozemlju so genotolingvistično slovenski, se tudi danes še popisuje (cf. Gostečnik, 2019).

ru, ki jih izvolijo pripadniki manjšin. Skupaj gre za osem poslancev: srbska manjšina izvoli tri, italijanska in madžarska po enega, ostale tri poslance pa si razdeli več manjšin skupaj. Slovenci imajo pravico do izvolitve svojega poslanca v saboru skupaj z Albanci, Črnogorci, Makedonci in Bošnjaki. Ker so ostale skupnosti številčneje, Slovenci doslej niso uspeli izvoliti svojega kandidata (v mandatih 2003 do 2018 sta bila izvoljena poslanca bošnjaške nacionalne manjšine; v mandatih od 2015 do 2023 pa je to poslanka albanske nacionalne manjšine). Z vidika slovenske manjšine se zdi še dodatno problematično dejstvo, da imajo številčno podobno velike narodne manjšine svojega samostojnega poslanca v saboru, slovenska pa ne. Poleg tega dosednji bošnjaški in albanski poslanci, ki so zastopniki več manjšin, niso imeli dolžnosti komunicirati z manjšinami, ki poslanca v saboru nimajo, in zastopati njihovih interesov. Posledično se tudi leta 2018 sprejeti operativni program za manjšine, ki ga je sprejela hrvaška vlada, nanaša le na manjšine, ki so zastopane v saboru (Valentinčič, 2019b).

Ustavni zakon določa tudi, da imajo narodne manjšine, če presegajo 5 % prebivalstva enote, pravico do izvoljenih predstavnikov tudi v občinske, mestne in županijske izvoljene svete. Če manjšina šteje med 5 in 15 % prebivalstva, ima pravico do enega predstavnika, če je njen delež višji, pa tudi več predstavnikov. Način izvolitve daje prednost kandidatom na strankarskih listah. Pripadniki slovenske narodne manjšine se te pravice med letoma 2002 in 2019 niso poslužili. Ne obstajajo nobeni javni podatki, ali so sploh preučili, če kriterije kje izpolnjujejo in bi to pravico lahko uresničili.

Hrvaška z ustavnim zakonom manjšinam daje tudi možnost izvolitve svetov narodnih manjšin, ki so manjšinski samoupravni organi, sicer predvsem posvetovalni, ali posamičnih kandidatov. Poglejmo si rezultate za preteklo dvoje volitev. Na volitvah maja 2019 bi pripadniki slovenske narodne manjšine skupno lahko izvolili 6 županijskih manjšinskih svetov (5 županij in mesto Zagreb, ki ima tudi status županije), 7 mestnih manjšinskih svetov in 11 občinskih manjšinskih svetov. Skupaj torej 24 svetov s skupno 365 svetniki. Dejansko izvoljenih je bilo 185 svetnikov v svete in 11 individualnih predstavnikov, torej je malo več kot polovico možnih (za natančnejšo analizo rezultatov cf. Merljak, 2019). Zadnje volitve manjšinskih svetov so potekale 7. maja 2023. Izmed 19 narodnih manjšin, ki so imele pravico voliti svoje svete, je bila volilna udeležba najslabša ravno med Slovenci, znašala je 4,56 % volilnih upravičencev (pravico voliti je imel vsakdo, ki se je na zadnjem popisu prebivalstva narodnostno opredelil za Slovenca). Zaradi padca števila Slovencev so ti

v primerjavi s prejšnjimi volitvami izgubili pravico do oblikovanja treh svetov, enega mestnega in dveh županijskih ter do izvolitve šest individualnih predstavnikov, dveh na nivoju županij ter štiri na nivoju mest. Izmed 21 svetov in 14 posameznikov, ki so jih imeli pravico izvoliti so dejansko izvolili 9 svetov in 9 individualnih predstavnikov, za ostale ni bilo nobenega kandidata. Skupaj je bilo izvoljenih 158 oseb, 149 članov svetov in 9 posameznikov. Med 9 izvoljenimi sveti je šest popolnih, trije pa so nepopolni ker ni bilo dovolj kandidatov za zapolniti vsa razpoložljiva mesta (DIP, 2023). Za obojne obravnavane volitve velja, da za ostala mesta ni bilo interesa oziroma se pripadniki manjšine niso organizirali ter sestavili liste kandidatov. Svet za slovensko narodno manjšino je član Sveta narodnih manjšin v Republiki Hrvaški, ki deluje pri vladi in ima – čeprav je le posvetovalni organ – precejšen vpliv na manjšinsko politiko države in deli finančna sredstva.

Ustavni zakon vsebuje klasične pravice do identitete, kulture, veroizpovedi, javne in zasebne uporabe manjšinskega jezika, pravico do izobraževanja, zaščito in enakopravno sodelovanje v javnih zadevah in pravico, da vsakdo sam odloči, kateri narodnosti oz. manjšini želi pripadati. Pripadniki manjšin imajo pravico do uporabe svojega jezika tako v zasebni kot tudi javni sferi. V občinah, v katerih manjšine predstavljajo več kot polovico prebivalstva, ima lahko manjšinski jezik tudi status uradnega jezika, a le če se za to odločijo občine same. Uradni podatki kažejo, da je izmed 428 občin na Hrvaškem 58 takšnih, ki priznava dva uradna jezika, torej poleg hrvaščine še en manjšinski jezik.¹⁰ Slovenščina ni v nobeni občini priznana kot uradni jezik (CoE, 2013).

Zakon kot pogoje za uradno uporabo manjšinskih jezikov (izmed katerih mora biti izpolnjen vsaj eden) določa: 1. da morajo v občini ali mestu pripadniki manjšine tvoriti večino prebivalstva; 2. da mora biti to predvideno v mednarodnih pogodbah, katerih stranka je tudi Hrvaška; 3. da to lahko s statutom predpišejo občine ali mesta; 4. lahko pa to predpiše tudi županija, če je na njenem ozemlju v določenih občinah ali mestih v uporabi manjšinski jezik. Manjšinski jezik se lahko uporablja tudi v občinskih in mestnih svetih ter poglavarstvih in županijskih skupnostih. 10. člen ustavnega zakona določa, da morajo biti dvojezični tudi topografski napisi, imena ulic in trgov, prometne oznake in nazivi pravnih ter fizičnih oseb, ki se ukvarjajo z javno dejavnostjo.

Kljub deklarativno dobri zaščiti slovenščina nikoli ni bila udejanjena kot uradni jezik, tako da njena raba na uradih, v organih in na ostalih javnih mestih ter uradnih postopkih ni zagotovljena. Enako velja

10 Za točen seznam občin in uradnih jezikov, ki jih priznavajo cf. CoE (2013).

glede dvojezičnih napisov, ki jih nekatere številčno podobne manjšine (npr. italijanska) imajo, slovenska pa ne. To je posledica njihovega majhnega števila in ne dovolj strnjene poselitve, pa tudi pasivnosti pri zavzemanju za udejanjanje pravic (cf. Valentinčič, 2019b).

V **Republiki Srbiji** ustava, ki je bila sprejeta leta 2006, narodnih manjšin ne poimensko našteva. Splošni členi, kar 10 se jih nanaša na zaščito pravic narodnih manjšin, pa določajo, da imajo pripadniki vseh narodnih manjšin individualne in kolektivne pravice, med drugim do izražanja, ohranjanja in razvijanja narodnih, verskih in etničnih posebnosti. Na območjih, kjer pripadniki manjšine živijo v večjem številu, imajo pravico do uporabe maternega jezika v upravnih in sodnih postopkih, topografiji in šolskem sistemu. Ustava posebej določa tudi pravico do ustanavljanja nacionalnih svetov (Ustava Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 98/2006).

V Srbiji so manjšine poimensko naštete na zakonodajnem nivoju, *Zakonu o zaščiti pravic in svoboščin narodnih manjšin* (Sl. list SRJ, br. 11/2002, Sl. list SCG, br. 1/2003, s spremembami) in *Zakonu o nacionalnih svetih narodnih manjšin* (Sl. glasnik RS, br. 72/2009 s spremembami). Prvi je kratek sistemski predpis, medtem ko je drugi zelo natančen s skoraj 150 členi in vključuje celo poslovniška pravila za delovanje nacionalnih svetov. Slovenci predstavljajo eno od 21 priznanih manjšin.¹¹ Med konkretnimi pravicami omenimo najprej olajšano parlamentarno zastopstvo. Čeprav je splošni volilni prag za vstop določene politične stranke 3 % glasov, pri manjšinskih strankah ta ne velja, ampak zadostuje da prejmejo število glasov, ki jih morajo ostale stranke doseči za eno poslansko mesto. Ta pravica je za pripadnike slovenske narodne manjšine zgolj teoretična, saj na takšen način zaradi premajhnega števila pripadnikov nikoli ne morejo izvoliti svojega poslanca v Narodni skupščini.

Pravica do uporabe lastnega jezika nastopi, v kolikor manjšina predstavlja več kot 2 % celotnega prebivalstva Srbije. Dejansko ta nivo doseže le madžarska manjšina. Alternativen kriterij je, da pripadniki manjšine predstavljajo več kot 15 % prebivalstva določenega kraja. V tem primeru imajo pravico do uporabe lastnega jezika v upravnih in sodnih postopkih. Preko tega kriterija je v Srbiji skupno

10 uradnih jezikov (kar 7 v vojvodinskih občinah).¹² Tudi ta pravica je za Slovence zgolj teoretična in je ne morejo udejanjati.

Kot najvišje reprezentativno telo narodnih manjšin zakonodaja vzpostavlja Svet za nacionalne manjšine. Sestavljajo ga člani vlade in predsedniki Nacionalnih svetov narodnih manjšin. Ti so voljeni na štiri leta. Nacionalni svet slovenske narodne manjšine obstaja od leta 2010 in ima 15 članov. Gre torej za manjšinsko pravico, ki jo lahko uresničujejo tudi Slovenci.

Bosna in Hercegovina je v ustavi opredeljena kot država treh konstitutivnih narodov – Srbov, Hrvatov in Bošnjakov.¹³ Posebnih manjšin ustava ne našteva, je pa 17 manjšin poimensko naštetih v *Zakonu o zaščiti pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH* (Sl. glasnik BiH br. 24/2003 s spremembami), ki je bil sprejet leta 2003, dopolnjen pa leta 2005. Ena od priznanih manjšin so tudi Slovenci. Manjšine imajo pravico uporabljati svoj jezik v javnih zadevah, če predstavljajo v lokalni skupnosti večino ali vsaj 30 % prebivalstva. Dodatno *Zakon BiH o volitvah* (Sl. glasnik BiH, br. 23/2001 s spremembami) določa, da imajo pripadniki nacionalnih manjšin, ki predstavljajo več kot 3 % prebivalstva v določeni občini, zagotovljen sedež v občinskem svetu.¹⁴ Obe ti pravici sta za Slovence le teoretični in ju v praksi ne morejo udejanjati.

Zakon nalaga entitetam, kantonom, mestom in občinam, da v okviru svojih pristojnosti natančneje določajo manjšinske pravice s svojimi predpisi. Dejansko gre pri tem zakonu le za okvirni predpis in je veliko stvari prepuščenih specifičnim predpisom (npr. za področje izobraževanja, lokalnih volitev itd.), ter drugim upravnim nivojem, ki pa pogosto tega ne urejajo in s tem so pravice v praksi dejansko odvzete.

Republika Srbska dodatno v svoji ustavi določa, da manjšine brez diskriminacije sodelujejo pri izvrševanju oblasti v Republiki Srbski, nacionalno enakost in varstvo pravic etničnih skupin. Entiteta je leta 2004 sprejela še *Zakon Republike Srbske o zaščiti pripadnikov narodnih manjšin* (Sl. glasnik RS BiH, br. 01-970/04). Med drugim zakon določa, da je Narodna skupščina ustanovitelj Sveta narodnih manjšin, posvetovalnega organa, v katerem so predstavniki vseh narodnih manjšin in se sestaja

11 Skozi čas in politične spremembe je v Srbiji prihajajo tudi do precejšnjih sprememb glede identitetnih opredelitev ter opredelitev glede maternega jezika (cf. Knežević, 2018).

12 Srbski, hrvaški, romunski, rusinski, madžarski, slovaški in češki jezik. Še trije dodatni uradni jeziki pa so v občinah centralne Srbije, to so bosanski, albanski in bolgarski.

13 Temu je prilagojena tudi razdelitev mest v voljenih zveznih organih, kjer je število mest enakomerno razdeljeno med tri konstitutivne narode. Posledično je izvolitev pripadnikom manjšin, ki se ne deklarirajo kot pripadniki enega od treh konstitutivnih narodov, onemogočena. Država je bila zaradi tega že petkrat obsojena pred Evropskih sodiščem za človekove pravice v Strasbourg. V zadnji sodbi je sodišče celo zapisalo, da BiH ni demokracija, ampak etnokracija.

14 To v praksi obstaja le v treh občinah od 143. Nekatero občino pa se odločajo, da sedež zagotovijo, tudi če ta meja ni dosežena. Tako je bilo leta 2020 garantiranih 21 svetniških mest.

dvakrat letno. Federacija Bosne in Hercegovine pa je leta 2008 sprejela *Zakon o varstvu pravic članov narodnih manjšin* (Sl. glasnik Federacije BiH, br. 56/08), ki je sicer zelo splošen, a med drugim določa ustanovitev Sveta nacionalnih manjšin kot posvetovalnega telesa parlamenta federacije. Pripadniki manjšin imajo tudi pravico do ustanovitve radia, televizije, knjižnice, kulturnega centra, arhiva, društev itd. Predvideno je, da bodo nato ustrezno zakonodajo, ki bo omogočala implementacijo pravic, sprejeli še posamezni kantoni, a je nato do tega dejansko prišlo le v treh kantonih Federacije BiH: kantonu Tuzla, kantonu Sarajevo in Unsko sanskem kantonu. Poleg tega je svoj zakon sprejel še distrikt Brčko.

Predstavniki slovenske manjšine se nahajajo v svetih nacionalnih manjšin na ravni BiH in na ravni kantona Sarajevo.

Slovenci v **Severni Makedoniji** niso priznani kot narodna manjšina. Ustava, ki v preambuli državo deklarira kot multietnično, poleg Makedoncev izrecno navaja še Albance, Turke, Vlahe, Srbe, Rome, Bošnjake »in druge«.¹⁵ Upoštevač različne amandmaje k ustavi, ki specificirajo manjšinske pravice, *Zakon o uporabi jezikov* in *Zakon o promociji in zaščiti pravic pripadnikov skupnosti*, določata, da je jezik, ki ga govori najmanj 20 % prebivalstva v državi, uradni jezik. Uradni dokumenti državljanov, ki govorijo te jezike, morajo biti izdani tudi v manjšinskem jeziku, ti državljani lahko uporabljajo ta jezik tudi pri komuniciranju z regionalnimi pisarnami centralne oblasti. Enako velja za pisavo, če ta ni cirilica. Slovenci niso zaščiteni niti kot »drugi«, saj ne uživajo nobene izmed pravic, ki jih ti predpisi predvidevajo (cf. Ortakovski, 2001; CoE, 2022).

Črna gora priznava šest manjšin, to so Srbi, Hrvati, Bošnjaki, Muslimani, Albanci in Romi. Omenja jih že preambula ustave, ki je bila sprejeta leta 2007, po osamosvojitvi države leta 2006. Poleg tega je Črna gora leta 2006, še pred osamosvojitvijo, sprejela *Zakon o manjšinskih pravicah in svoboščinah* (cf. Dymarski, 2017; Džankić, 2012). Slovenci v Črni gori torej niso priznani kot manjšina in tudi ne uživajo kakšnih posebnih pravic.

Republika Kosovo je v ustavi označena kot multietnična država, 57. člen določa, da imajo prebivalci, ki pripadajo narodnim, etničnim, jezikovnim ali verskim manjšinam poleg zagotovljenih splošnih

človekovih pravic tudi še posebne pravice, kot jih zagotavlja ta ustava.¹⁶ V praksi država priznava sedem manjšin: Srbe, Bošnjake, Turke, Aškale, Gorane, Egipčane in Rome. Status Srbov je nekoliko drugačen od ostalih manjšin, saj jih posebej varujejo tudi mednarodni sporazumi, ki jim zagotavljajo tudi da je srbsčina uradni jezik na celotnem ozemlju Kosova in tudi pravico do samouprave. Srbi imajo zagotovljenih tudi 10 poslanskih mest v 120 članskem parlamentu (cf. Rrahmani, 2020). Pri uresničevanju tega se sicer zatika, kar še dodatno zapleta odnose med Srbijo in Kosovim. Slovenci na Kosovu torej niso uradno priznani kot manjšina in tudi v praksi ne uživajo nobenih posebnih pravic.

PRAVICE V PRAKSI

Poučevanje jezika

V **Sloveniji** 8. člen *Zakona o osnovni šoli* (Ur. l. RS, št. 81/06 – UPB s spremembami) med drugim določa: »Za otroke, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se ob vključitvi v osnovno šolo organizira pouk slovenskega jezika in kulture, s sodelovanjem z državami izvora pa tudi pouk njihovega maternega jezika in kulture«. Dopolnilno to vprašanje določa še 81. člen *Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* iz leta 2007 (Ur. l. RS 16/07 – UPB s spremembami).¹⁷ Odločitev, ali bodo jezike sploh ponudili, je avtonomna odločitev šole, kot velja za vse izbirne predmete.

Učenje jezikov lahko poteka na tri načine: kot dopolnilni pouk; kot obvezni izbirni predmet, ki se izvaja v sedmem, osmem in devetem razredu osnovne šole; pri hrvaščini, ki ima status sosednjega jezika, pa je možnost še poučevanje kot neobvezni izbirni predmet od četrtega ali sedmega razreda dalje (Straus, 2021). Pri drugi in tretji možnosti gre za poučevanje kot drugi tuji jezik. Dopolnilni pouk pa je namenjen tistim, ki ta jezik v osnovi že govorijo doma in ga v okviru dopolnilnega pouka nadgrajujejo (torej tega pouka ne morejo obiskovati tisti, ki tega jezika še ne govorijo).

Dopolnilni pouk se vedno odvija izven rednega pouka, v popoldanskem času ali v soboto. Drugi tuj jezik pa je namenjen celotni populaciji in se učenje začne z osnovami. Priseljenci in njihovi

15 To pa bi se lahko kmalu spremenilo. Že po zaključku priprave članka, a pred oddajo zadnjih popravkov po recenzijah, je vlada Severne Makedonije predlagala spremembo ustave (predvsem na zahtevo Bolgarije, da slednja Severne Makedonije ne bi več blokiral na njeni poti v EU), s katero bi bili kot narodi v ustavi dodani še Bolgari, Črnogorci, Egipčani, Hrvati, Judi in Slovenci. Za sprejem tega bo potrebna dvotretjinska podpora poslancev v parlamentu (ORF, 2023).

16 64. člen ustave npr. določa, da je v 120 članskem parlamentu 20 poslanskih mest zagotovljenih pripadnikom manjšin. 10 sedežev za Srbe, tri sedeži za Bošnjake, dva sedeža za Turke, en sedež za Gorane, ter po en sedež za Rome, Aškale in Egipčane, tista od teh treh skupnosti, ki bo imela največ glasov, dobi še en dodatni sedež.

17 Poleg tega je za to področje relevantnih še nekaj dokumentov EU: Direktiva Sveta Evropske skupnosti o izobraževanju otrok delavcev migrantov (Ur. l. EU, št. 77/486/EGS) in Resolucija Sveta Evropske unije o evropski strategiji za večjezičnost (Ur. l. EU, št. 2008/C 320/01).

potomci, katerih materni jezik je hkrati tudi drugi tuji jezik, se temu pouku lahko pridružijo. Ta pouk poteka v okviru rednega urnika. Razlika je tudi pri kadrih: v okviru obveznega ali neobveznega drugega tujega jezika lahko poučujejo tisti, ki so za to formalno usposobljeni, dopolnilni pouk pa izvajajo posamezniki, za katere je zaželeno, da imajo ustrezno izobrazbo. Ker pa jih Slovenija (pristojno ministrstvo) ne financira v celoti, tega pogoja ne postavlja. Ministrstvo pristojno za izobraževanje sicer na podlagi zgoraj navedenih pravnih podlag vsako leto izda povabilo šolam za oddajo vlog za sofinanciranje dopolnilnega pouka materinščin in kultur. Šole nato oddajo prošnje, kjer navedejo jezik/e, učitelja/e, število učencev/dijakov, nato pa se s sklepom ministra dodeli sredstva (Straus, 2016).

Kot je razvidno iz razpisa, ministrstvo, ob izpolnjenih pogojih, zagotovi sredstva za izvajanje dopolnilnega pouka ter za plačilo učitelja. Poleg slovenskega ministrstva sredstva zagotavlja tudi država, katere jezik se uči, lahko pa tudi starši ali druge osebe. Slovensko ministrstvo zagotavlja letni pavšalni znesek na učenca ali dijaka, ki izpolnjuje pogoje, da je priseljenec ali potomec priseljencev, vsaj eden od staršev kot materni jezik govori jezik, ki ni slovenščina in je ta jezik učencu ali dijaku jezik vsakodnevne komunikacije ter že ima osnovno znanje tega jezika, interes za obiskovanje dopolnilnega pouka in privolitev staršev oziroma skrbnikov. V letni pavšalni znesek je vključena uporaba prostorov za minimalno 60 ur pouka (ogrevanje, elektrika, čiščenje), nabava učil in učnih pripomočkov za učenca/dijaka ter materialne stroške, vezane na izvedbo programa (nakup drobnega potrošnega materiala, stroški telefonskega, internetnega in pisnega komuniciranja, fotokopiranje in podobno). V letu 2021/22 je pavšalni znesek znašal 45 EUR in se je dodelil vzgojno-izobraževalnemu zavodu, ki izvaja dopolnilni pouk (MIZŠ, 2021). V šolskem letu 2015/16 je Slovenija za stroške poučevanja materinščin porabila 14.850 evrov (Straus, 2016), v šolskem letu 2020/2021 pa 16.470 evrov (Straus, 2021).

Kot neobvezni drugi tuji jezik šole ponujajo predvsem t. i. svetovne jezike, konkretno angleščino, francoščino, nemščino in italijanščino. Poleg teh se v šolskem letu 2022/23 ponuja tudi madžarščino (v eni osnovni šoli se je uči 30 učencev), redno pa se ponuja tudi hrvaščino, ki se je na petih osnovnih šolah uči 63 učencev, v šolskem letu 2021/22 se jo je na treh šolah učilo 36 učencev, v letu 2020/21 pa 14 učencev na eni osnovni šoli (Straus, 2023). Hrvaščine kot obveznega izbirnega predmeta pa se skozi leta uči naslednje število učencev:

Primerjalno pogledjmo še izvajanje dopolnilnega pouka za tri leta, za katera so podatki dostopni. Po podatkih Straus (2016) in Hrdlička Bergelj (2015) se

Tabela 1: Število učencev hrvaščine kot obveznega izbirnega predmeta (Vir: Straus, 2023).

Šolsko leto	število šol	število učencev
2010/11	6	65
2011/12	7	63
2012/13	11	110
2013/14	13	172
2014/15	11	113
2015/16	8	107
2016/17	7	76
2017/18	8	78
2018/19	7	51
2019/20	5	63
2020/21	7	73
2021/22	8	62

je v šolskem letu 2015/16 albanskega, bošnjaškega oziroma bosanskega, hrvaškega, makedonskega in srbskega jezik skupaj v vsej državi učilo le okoli 250 otrok, oziroma 0,1 % pripadnikov teh skupnosti in je največja težava te ponudbe prav neinteresa staršev in otrok. Poleg navedenih jezikov je kot učenje materinščine na voljo tudi učenje: nizozemščine, nemščine, ruščine, kitajščine, madžarščine in ukrajinščine. Vseh jezikov se je v šolskem letu 2015/16 učilo 420 otrok. Po jezikih so številke sledeče: nemščina 85, albanščina 19, makedonščina 45, ruščina 114, bosanščina 19, kitajščina 29, ukrajinščina 6, madžarščina 13 in hrvaščina 90. Za srbsčino in nizozemščino ni bilo podatka. V šolskem letu 2015/16 so tuje jezike kot materinščino poučevali na 18 šolah v Sloveniji (Straus, 2016; Hrdlička Bergelj, 2015). Za šolsko leto 2019/2020 pa so podatki sledeči: vseh jezikov se je učilo 366 otrok, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport je za to namenilo 16.470 evrov. Nemščine se je na eni osnovni šoli učilo 74 učencev, albanščine na dveh šolah 32 učencev, makedonščine 48 učencev za šestih šolah, ruščine 175 učencev na dveh šolah, bosanščine, hrvaščine, ukrajinščine in kitajščine nihče, srbsčine štirje na eni šoli, madžarščine 17 učencev na eni šoli, francoščine pa 16 učencev na eni osnovni šoli (Straus, 2021). V šolskem letu 2021/22 pa se je na osnovnošolskem nivoju nemščine učilo 61 učencev na eni šoli, albanščine 7

učencev na eni šoli, makedonščine 45 učencev na šest šolah, srbsščine 301 učenec na 22 šolah, ruščine 99 na eni šoli, bosanščine, kitajščine in ukrajinsščine nihče, madžarščine 16 učencev na eni šoli, francoščine 17 učencev na eni šoli, romščine 18 učencev na dveh šolah; hrvaščine pa 73 učencev, a z izjemo, da tega pouka ni sofinanciralo ministrstvo pristojno za šolstvo, saj za to niso zaprosili (Straus, 2023). Država oziroma pristojno ministrstvo je za finančno podporo izvajanju dopolnilnega pouka v šolskem letu namenilo 29.835,00 EUR, leto prej pa 21.420,00 EUR (Straus, 2023).

Osrednja kritika in pobuda Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji se nanaša na plačevanje učiteljev pri izvajanju dopolnilnega pouka, in sicer da bi morala to prevzeti Slovenija. Ker o tem ni veliko objavljenih javnih informacij, smo glede tega opravili tudi intervju z uslužbenko (strokovno sodelavko) Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Intervjuvanka v članku ni želela biti imenovana, saj pravi, da gre za občutljivo vprašanje. Izrazila je mnenje, da vprašanje financiranja učiteljev ni tako preprosto in samoumevno. Slovenija organizira tudi pouk slovenščine kot dopolnilnega pouka med slovenskimi zdomci izven matice. Ta trenutno poteka v naslednjih državah: Hrvaška, Srbija, BiH, Makedonija, Nemčija, Švica, Švedska, Francija, Češka in Avstrija. Organiziran je na tri načine: z napotnimi učitelji, ki jih zaposluje Slovenija, s honorarnimi sodelavci, ki so tam živeči Slovenci, ali pa to opravlja kar lektor slovenščine na lokalni univerzi, ki ga tja kot lektorja tudi pošilja Slovenija. Intervjuvanka pravi, da v nobeni od teh držav, države gostiteljice ne prevzamejo nikakršnega finančnega bremena, ampak vse financira Slovenija – učitelje, gradiva, tudi prostore (plačuje najemnine, če pa pouk poteka v prostorih slovenskih društev, ta društva sofinancira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu). Izrazila je stališče, da imajo organizatorji teh programov pomisleke, ali bi bilo pravično, da slovenski davkoplačevalci prevzamejo breme obojih stroškov – tako poučevanja slovenščine v tujini kot materinščin v Sloveniji. Že sedaj po njenih besedah Slovenija namreč prevzema

večji delež, ko pokrije vse izdatke za poučevanje slovenščine v tujini, obenem pa tudi financira stroške za poučevanje materinščin v Sloveniji (nudi brezplačne prostore, plačuje stroške prostorov, nudi gradiva). Ob tem opozarja še na eno dodatno stvar, ki jo ponuja Slovenija. Učiteljem, ki učijo tuje jezike kot materinščine v Sloveniji, se redno ponuja izobraževanja, ki jih financira Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, kjer jim nudijo didaktične nasvete za poučevanje, »saj so ti učitelji pogosto prepuščeni sami sebi«, pravi intervjuvanka. Pripravili so jim tudi okvirni učni načrt, ki ga lahko prevzamejo, če to želijo. Po njenem mnenju bi bilo problematiko ustrežneje reševati na osnovi meddržavnih pogodb, kjer bi se Slovenija z vsako državo posebej, kjer obstaja obojestranski interes za poučevanje materinščin, dogovorila o enotnem modelu za obe državi.¹⁸ To pa bi seveda lahko prineslo neenak položaj učenja različnih materinščin v Sloveniji (Intervju 1, 2016).¹⁹

Hrvaška zakonodaja manjšinam daje pravico do pouka v maternem jeziku na predšolski, osnovnošolski in srednješolski ravni. Te pravice pripadniki slovenske narodne manjšine do sedaj niso uspeli zadovoljivo udejanjiti, se pa stanje izboljšuje.

Že pred uvajanjem slovenščine v hrvaški šolski sistem je Republika Slovenija ponudila poučevanje jezika preko dopolnilnega pouka z učiteljicami iz Slovenije, ki večinoma poteka v okviru slovenskih društev, enako kot Slovenija ponuja dopolnilni pouk preko Zavoda za šolstvo v okviru ministrstva pristojnega za šolstvo za zdomske skupnosti po Evropi in ga plačuje sama. Leta 2021 je Slovenija na Hrvaškem npr. financirala delo sedmih učiteljic slovenščine, ene napotene in šestih nenapotenih, ki so dopolnilni pouk izvajale v krajih Prezid, Čabar, Trstje v Gorskem kotarju ter Split, Osijek, Pulj, Reka, Umag, Buzet, Čakovec, Sveti Martin na Muri, Selnica in Mursko Središče (tam OŠ Peklenica, ki je podružnična šola OŠ Mursko Središče) (Stičiče – slovenščina za Slovence po svetu, 2019; Gruden, 2022). Skupaj se je slovenščine na ta način učilo 287 učencev.²⁰ Tečaje slovenščine določena društva ponujajo tudi ločeno od tega. Poleg otrok se za učenje jezika odločajo odrasli, ki iščejo svoje korenine, imajo slovensko govorečega partnerja,

18 Slovenija ima že sedaj z določenimi državami sklenjene bilateralne pogodbe, v katerih državi omenjata tudi to vprašanje. V nekaterih pogodbah je določeno, da bosta državi glede dopolnilnega pouka sklenili posebne bilateralne pogodbe. V teh pogodbah naj bi bilo z matičnimi državami teh narodov dogovorjeno, da bosta državi podpirali dopolnilni pouk maternega jezika in kulture držav pogodbenic. Ne glede na obstoj ali neobstoj bilateralnih pogodb ter ne glede na dejstvo, da nobena od držav, kjer se kot dopolnilni pouk poučuje slovenščino, za to ne prevzema vsaj dela finančnega bremena, pa Slovenija (pristojno ministrstvo) podpira dopolnilni pouk maternih jezikov in kultur vseh etničnih skupin, ki za to zaprosijo. Dogovorijo se s posamezno šolo, najdejo učitelja in poskrbijo za njegovo plačilo. Slovenija nudi tudi brezplačne prostore v šolah.

19 Glede tega da učitelje materinščin plačujejo izvirne države slušatelj, očitno obstajajo tudi izjeme. Na posvetu »Pomen društvenih dejavnosti in mednarodnega kulturnega sodelovanja za Ljubljano« (19. junija 2014) je predstavnik bošnjaške skupnosti povedal, da je na OŠ Ledina (kjer naj bi bila bošnjaščina materni jezik kar 60 % otrok) učenje bošnjaščine financirala Mestna občina Ljubljana (osebni zapiski, 2014).

20 Potrebno je poudariti, da niso vsi učenci otroci. Gre tudi za dijake, študente in odrasle, najpogosteje takšne, ki imajo namen svojo pot nadaljevati v Sloveniji ali so člani slovenskih društev.

se želijo preseliti v Slovenijo ali iz kakšnih drugih razlogov. V vseh primerih gre za dopolnilni pouk ali tečaje, ki jih financira Slovenija, Hrvaška jih ne sofinancira.

Slovenščina počasi prodira tudi na hrvaške izobraževalne ustanove. Leta 2021 je učenje slovenščine po t. i. modelu C, to je v okviru obveznega izbirnega predmeta na šoli omogočalo sedem osnovnih šol (v Buzetu, Umagu, Varaždinu, Matuljih, Klani ter dve na Reki) ter treh srednjih šolah – v Pulju, na Reki in v Varaždinu. Kasneje se je pouk začel še na OŠ Bregana. Skupaj se je slovenščine leta 2021 na ta način učilo 221 učencev. Takšen pouk poteka od dve do pet šolskih ur na teden. Pri tem je potrebno poudariti, da pri takšnem pouku Hrvaška financira plačo učitelja in zagotovi ustrezne pogoje, vse ostale stroške (nakup učbenikov, didaktičnih pripomočkov itd.) pa naj bi krili starši, kar po ugotovitvah Riman & Novak-Lukanović (2021, 186) deluje demotivirajoče.

Dodatno v Varaždinski županiji učenje slovenščine na osnovnošolski ravni ne poteka po modelu C, ampak po slovenskem učnem načrtu, ki ga je sicer potrdilo hrvaško ministrstvo pristojno za izobraževanje, a ni del javnega šolskega predmetnika. V šolskem letu 2020/21 je pouk potekal na petih osnovnih šolah, udeleževalo se ga je 90 učencev (Riman & Novak-Lukanović, 2021).

Nikjer pa se pouk ne izvaja po modelu B, tj. v okviru dvojezičnega pouka, ali po modelu A, tj. kot pouk v maternem jeziku pripadnikov manjšine. To so različne možnosti, ki jih predvideva hrvaška zakonodaja. Pri drugih številčno podobnih narodnih manjšinah (Madžari, Italijani, Čehi) se pouk izvaja tudi na ta dva načina. Razlogi za to so različni – ponekod pasivnost staršev (ki običajno dajo pobudo za izvajanje pouka), drugod pasivnost ali nestrinjanje ravnateljev ali lokalnih oblasti, v nekaterih primerih pa so se sami pripadniki manjšine in slovenskih društev raje odločili za dopolnilni pouk (ta se namreč izvaja na več lokacijah, medtem ko bi se redni šolski predmet verjetno zreduciral le na eno šolo na območju, kar bi pomenilo zmanjšanje števila slušateljev) (Medvešek, 2017; Valentinčič, 2019b).

V **Srbiji** je edina obstoječa oblika učenja slovenščine dopolnilni pouk, ki ga izvajata dve napoteni učiteljici iz Slovenije. Prva poučuje v Beogradu, Nišu, Kostolacu in Smederevu, druga pa v Subotici, Novem Sadu, Vršacu, Gudurici in Rumi (Gruden, 2022). Dodatno jezik poučujejo še tri nenapotene,

torej tam živeče učiteljice, in sicer prva v Irigi, Boški Sremci, Sremski Mitrovici in Vrdniku, druga v Boru in Zaječarju, tretja pa Zrenjaninu, Pančevu in Kovinu. Dodatno v Leskovacu poučuje nenapotena učiteljica, ki sicer živi in uči v Skopju, torej v Severni Makedoniji. Učenje slovenščine ni del šolskega programa, ampak običajno poteka v prostorih slovenskih društev ali v drugih nešolskih prostorih. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 141 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

Na enak način poteka učenje slovenščine tudi v **Bosni in Hercegovini**, torej v obliki dopolnilnega pouka, ki ga izvajajo iz Slovenije napotene učiteljice, ni pa učenje slovenščine del bosanskega izobraževalnega sistema. V BiH poučujeta dve napoteni učiteljici, prva uči v Banjaluki, Slatini in Prijedoru, druga pa v Sarajevu, Kukanju, Zenici in Brezi. Poleg tega pa dodatno v Tuzli poučuje slovenščino še tam živeča, torej nenapotena učiteljica. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 25 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

Tudi v **Severni Makedoniji** poteka dopolnilni pouk slovenščine, ki ga izvajata dve nenapoteni, torej tam živeči učiteljici, prva v Skopju, druga pa v Bitoli. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 75 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

V Črni gori in na **Kosovu** ne poteka nikakršen pouk slovenskega jezika.

Prisotnost v medijih

V **Sloveniji** je javna Televizija Slovenija leta 2014 uvedla štirinajstdnevno studijsko mozaično oddajo Na glas, ki predstavlja prav življenje šestih skupnosti (Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov), ki jih obravnavamo v tem delu.²¹ Oddaja je dostopna tudi v spletnem arhivu.²² Poleg tega prvi program nacionalnega radia vsak teden predvaja tudi polurno radijsko oddajo Sami naši, ki je, po opisu na spletni strani, »namenjena pripadnikom etničnih skupnosti s prostora bivše Jugoslavije in tudi vsem poslušalkam in poslušalcem, ki želijo širiti svoje vedenje o delovanju teh skupnosti in njihovih posebnostih« (RTVSLO, 2023a).

Radio Študent je v preteklih letih predvajal tri radijske oddaje, ki so potekale v jezikih obravnavanih skupnosti: od 2012 oddajo v srbskem jeziku Kontrola leta, od 2004 do konca leta 2014 oddajo

21 Za opis pobud, ki so do tega privedle, cf. Žikić (2014, 75–77).

22 Omeniti, da so po oddaji prispevki pogosto objavljeni tudi kot članki (v slovenskem jeziku) na vidnem mestu na osrednji strani spletnega portala MMC. To je relevantno omeniti, ker novic o italijanski in madžarski narodni skupnosti, ki imata glede na svoj status še bistveno obsežnejšo produkcijo na javni RTV, na MMC ne zasledimo (ampak so objavljeni na podstraneh v manjšinskih jezikih, torej namenjeni pripadnikom obeh narodnih skupnosti, ne pa tudi večinskega prebivalstva). Na elektronsko pisno vprašanje uredništvu, po katerih kriterijih se uredništvo MMC za to odloča, nismo prejeli nobenega odgovora.

v bosanskem jeziku Podalpski selam in od 2014 oddajo v hrvaškem jeziku Vjetar u leđa, ki jo je s koncem maja 2016 nadomestila oddaja Mali granični prijelaz. Oddaje v celoti ustvarjajo pripadniki teh skupnosti (Žikić, 2014, 74). Z odgovorom na naše vprašanje po elektronski pošti nam je direktor radia Študent pojasnil, da so z oddajo Podalpski selam zaključili zaradi odločitve redaktorja in urednika Admirja Baltića, da je sam ne bo več pripravljaj. Oddajo Vjetar u leđa pa so z oddajo Mali granični prijelaz nadomestili zaradi mlajše, večinoma študentske ekipe, ki jo pripravlja, torej iz uredniško-vsebinskih razlogov. Oddaja pa ostaja konceptualno ista, namenjena tako pripadnikom hrvaške skupnosti kot ostalemu poslušalstvu. Glede finančnih podpor za oddaje nam je direktor odgovoril, da so v letu 2016 (z novejšimi podatki ne razpolagamo, je pa bilo iz odgovora sklepati, da se stvar med leti ne bistveno spreminja) za oddajo Mali granični prijelaz pridobili projektna sredstva v višini 1.000,00 EUR iz naslova razpisa Javnega sklada za kulturne dejavnosti RS. Oddajo Kontrola leta sta v letu 2016 sofinancirali Ministrstvo za kulturo i informiranje Republike Srbije v višini 4.025,00 EUR in Ured za dijasporu Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije v višini 4.074,00 EUR. Oddaja Kontrola leta (22 oddaj letno) je bila v letu 2016 tudi ena od 67-ih vrst programskih vsebin projekta Urbana študentska medijsko izobraževalna platforma 2016, ki ga v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje medijskih vsebin sofinancira Ministrstvo za kulturo RS v višini 62.790,00 EUR (celotna vrednost prijavljenega projekta znaša 193.502,00 EUR). V okviru razmejitev in poročanja na Ministrstvo za kulturo so delež sofinanciranja projekta, ki pripade na oddajo Kontrola leta v letu 2016, razmejili na 796,00 EUR (Zaniuk, 2017). Žikić (2014, 74) pravi, da je to edina radijska postaja v Sloveniji, ki kontinuirano oddaja v teh jezikih. To se do danes ni spremenilo.

Svoja glasila izdajajo tudi posamezna narodnostna društva teh skupnosti. Žikić navaja, da za to prejemajo sredstva iz razpisov za manjšinske programe. A po njenem mnenju teh ni dovolj, da bi mediji lahko dosegli profesionalno raven. Tako so, po njenem: »teme prepogosto omejene le na folklorno ustvarjanje, spoznavanje z etnično specifičnimi običaji, predstavljanje delovanja društev in podobno. Posledično ni zanimanja širše javnosti za omenjene medije« (Žikić, 2014, 74).

Omeniti velja, da so tudi nekateri mediji v zasebnem lastništvu kot svojo priložnost prepoznali predvajanje vsebin, ki so bile ustvarjene v državah nekdanje Jugoslavije in izhajajo iz njihove kulture ter so v teh jezikih. Najbolj znan je radio Aktual, ki predvaja t. i. »jugo glasbo« (sledimo terminologiji iz vira podatka) in je bil leta 2016 najbolj poslušan radijski program v Sloveniji. Pomenljiv je tudi

domneven razlog za to (v letih pred tem namreč ni bil na samem vrhu) – uvedba glasbenih kvot, koliko programa morajo zasedati slovenski glasbeniki, saj se takrat predvaja slovenske glasbenike, ki pojejo v hrvaščini (Požar, 2016).

Poleg Aktual velja omeniti še nekatere televizijske postaje, npr. TV 3, ki v svojo programsko shemo tudi uvršča številne nadaljevanke in filme, ki so bili producirani v drugih državah z območja nekdanje Jugoslavije. Nadpovprečna prisotnost takšnih vsebin v primerjavi s produkcijo drugih držav je prisotna tudi v nekaterih drugih televizijskih in radijskih postajah, ki oddajajo v Sloveniji, tudi najbolj razširjenih, kot npr. POP TV in Kanal A. Pri tem so ciljni gledalci in poslušalci zagotovo tako pripadniki drugih narodov iz območja nekdanje Jugoslavije, kot tudi Slovenci, ki jih ta produkcija zanima, jim je ta kultura všeč, čutijo nostalgijo do nekdanje Jugoslavije itd.

Čeprav ustavni zakon predvideva tudi to pravico, pripadniki slovenske narodne skupnosti na **Hrvaškem** nimajo medijev v slovenskem jeziku. Vsako soboto je na hrvaški državni televiziji na sporedu oddaja *Prizma*, ki jo ustvarjajo manjšine s prispevki o svojem življenju. A spored je namenjen predvsem številčno večjim manjšinam, o manjših, kot je tudi slovenska, se poroča zelo redko. Novice o dogajanjih v lokalnih slovenskih društvih so občasno prisotne tudi na lokalnih radijskih postajah in časopisih, pogosto je to odvisno od angažmaja predstavnikov društev, če si za to prizadevajo. Gre pa večinoma za poročanje v hrvaškem jeziku o dogajanju v slovenskih sredinah (Valentinčič, 2019b). Slovenci na Hrvaškem svojega časopisa nimajo, več društev pa izdaja svoja glasila, ki so obvestila o društvenem dogajanju, hkrati pa vsebujejo tudi splošnejše vsebinske članke (za podrobnejše informacije cf. Riman & Novak-Lukanović, 2023; Riman & Novak-Lukanović, 2021).

Za **Srbijo**, **Severno Makedonijo**, Črno goro in **Kosovo** velja enako, kot smo zapisali za Hrvaško. Slovenska skupnost nima svoje televizijske ali radijske oddaje, niti svojega časopisa. Tudi redna vključenost v širše manjšinske medijske platforme ne obstaja. Skoraj v celoti to velja tudi za **Bosno in Hercegovino**, a obstaja ena izjema. Članom društva Slovencev Lipa v Prijedoru je lokalna radijska postaja ponudila, da dvakrat mesečno brezplačno (ni jim treba za to plačati, niti oni za to niso plačani) pripravijo polurno radijsko oddajo (USZS, 2022). Tudi za Srbijo omenimo, da čeprav slovenska skupnost v medijih dejansko ni prisotna, od leta 2013 deluje skupna medijska platforma www.minoritynews.rs, kjer pa poročil o slovenski narodni manjšini ni zaznati. Nacionalni svet slovenske narodne manjšine pa tudi sam izdaja revijo Slovenika ter medijsko platformo *slokult.info*.

Financiranje kulturnih dejavnosti

Pridobiti informacije o vseh javnih financiranjih dejavnosti obravnavanih skupnosti je zelo težka, praktično nemogoča naloga. Navajamo podatke, ki nam jih je uspelo zbrati.

Glede financiranja dejavnosti obravnavanih skupnosti deluje v **Sloveniji** znotraj Ministrstva za kulturo Služba za kulturne raznolikosti in človekove pravice, ki je namenjena prav podpori takšnim vsebinam. Kot nekaj relevantnih razpisov, namenjenih spodbujanju kulturne raznolikosti, omenjamo: Javni razpis za izbor operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture v okviru Evropskega socialnega sklada v letih 2016–2017 (vrednost razpisa 1,2 mio EUR) in Javni razpis za izbiro ponudnikov za izvedbo projektov na podlagi nacionalnega programa za jezikovno politiko (odprt vsako leto). Služba tudi nadalje v vseh letih objavlja takšne relevantne razpise. Svoje delovanje ima razdeljeno na štiri področja, poleg sofinanciranja kulturnih programov (1) avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti; (2) romske skupnosti; (3) pripadnikov nemško govoreče etnične skupnosti; je posebno področje (4) sofinanciranje operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture, kjer sta vključeni dve ločeni kategoriji (a) invalidi in (b) manjšinske etnične skupnosti (pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, narodnih skupnosti, opredeljenih v Deklaraciji Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, nemško govoreče etnične skupine v Sloveniji, različnih manjšinskih etničnih skupnosti ter priseljencev) (cf. Finančne podpore kulturni raznolikosti, 2020). Relevantni javni razpisi za to področje se pojavljajo tudi na Javnem skladu za kulturne dejavnosti, enako tudi na ministrstvu pristojnem za izobraževanje, Zavodu za šolstvo, Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti itd. V okviru Javnega sklada za kulturne dejavnosti omenimo Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS, katerega vrednost je bila v letu 2017 160.000 evrov, v letu 2022 pa 143.930 evrov. Razpis se ponavlja vsa leta.²³ V besedilu razpisa je posebej navedeno, da sofinanciranje projektov italijanske, madžarske in romske narodne skupnosti ni predmet razpisa, saj so njim namenjeni drugi razpisi. Ministrica za kulturo je maja 2023 napovedala, da po ministrstvu Javnemu skladu za kulturne dejavnosti povečalo podporo v

višini 150.000 evrov letno, ki jih bo sklad namenjal za povišanje podpor kulturnim dejavnostim narodov z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji (RTVSLO, 2023b).

Hrvaška občasno objavlja poročilo Sveta za nacionalne manjšine, kjer je predstavljeno tudi financiranje. V zadnjem dostopnem poročilu, ki obravnava leto 2019, je bil skupni znesek podpore slovenski manjšini 763.500 hrvaških kun (dobrih 100.000 evrov), kar je pomenilo 10 do 15 % povečanje glede na pretekla leta.²⁴ Za leto 2022 odlok o razporeditvi sredstev iz državnega proračuna za potrebe nacionalnih manjšin določa, da Zveza slovenskih društev na Hrvaškem in osem kulturnih društev, ki prejema sredstva (skupaj na Hrvaškem deluje 15 slovenskih kulturnih društev in eno gospodarsko-kmetijsko društvo), prejmejo 1.052000,00 kun, torej približno 140.000 evrov. Poleg tega manjšine lahko določene podpore prejmejo tudi od lokalnih oblasti, županij in mest, a gre za bistveno nižje zneske, predvsem simbolične. Če višino podpor primerjamo z ostalimi priznanimi nacionalnimi manjšinami na Hrvaškem, ugotovimo, da Slovenci prejema približno toliko sredstev kot Albanci, Črnogorci, Nemci in Avstrijci, Rusini, Ukrajinci in Judi. Manj sredstev od teh manjšin prejmejo Rusi in Bolgari, precej več sredstev pa Srbi, Italijani, Bošnjaki, Madžari, Romi, pa tudi majhne skupnosti Čehov, Slovakov in Poljakov (Odluka, 2022; Ured, 2022).

V **Srbiji** se narodne manjšine financira preko nacionalnih svetov. Po uredbi vlade iz leta 2019 dobijo nacionalni sveti 30 % sredstev za osnovne dejavnosti na podlagi linearne razporeditve, razdelitev večinskega dela sredstev pa je odvisna od dveh dejavnikov: števila pripadnikov manjšine glede na zadnji popis in stopnje njihove aktivnosti (kulturne in širše društvene dejavnosti, publikacije, izobraževanje). V primerjavi z ostalimi narodnimi manjšinami so Slovenci maloštevilčna skupnost in posledično upravičeni le do majhnega zneska sredstev. Nacionalni svet od leta 2014 dalje (ko so bila sredstva zaradi varčevanja znižana za 20 %) letno dobi nespremenjeno vsoto 34.000 evrov podpore. Zakonodaja sicer predvideva vzpostavitev posebnega proračunskega sklada za podporo manjšinam, a ta še ni bil vzpostavljen (Verbič, 2022).

V **Bosni in Hercegovini** država aktivnosti društev slovenske manjšine ne financira. Enako velja za večino občin. V nekaterih občinah pa ostajajo razpisi, na katere se slovenska društva prijavljajo (v nekaterih primerih so razpisi splošni za vse nevladne organizacije, v drugih pa obstaja tudi poseben razpis za

²³ Rezultati razpisa za leto 2020 so dostopni na JSKD (2020).

²⁴ Društvo Bazovica iz Reke je prejelo 210.000 kun, društvi iz Splita in Zagreba 186.000 in 185.000 kun, društvo v Pulju 80.000 kun, v Umagu, Zadru, Varaždinu in Lovranu pa do 30.000 kun. Na Hrvaškem sicer deluje 15 slovenskih kulturnih društev in eno ki je namenjeno kmetijstvu in izobraževanju. Društva so povezana v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem, ki pa finančne podpore prejema le od Slovenije.

vse nacionalne manjšine skupaj). Izjema je občina Prijedor, ki zagotavlja tudi sistemsko financiranje. Slovensko društvo prejme 4000 bosanskih mark letno (približno 2000 evrov), dodaten enak znesek pa se lahko dodeli še za osrednjo letno manjšinsko prireditve (Tomažič, 2018).

Organizacije Slovencev v **Severni Makedoniji** državnega financiranja ne prejemajo. Društva se občasno prijavljajo na razpise posameznih občin (npr. Bitola, Skopje), kjer so včasih uspešni, drugič pa ne. Gre predvsem za simbolične podpore. V Črni gori in na **Kosovu** Slovenci javnega financiranja ne prejemajo.

SINTEZA S KRATKO RAZPRAVO

Glede na zgoraj opravljeno analizo lahko torej ugotovitve strnjeno predstavimo v obliki tabele takole:

Iz zgornje analize ter rezultatov strnjenih v tabeli, ugotavljamo, da ni nobenega dvoma, da so se države odločile za različne pristope pri obravnavi manjšinskih statusov in podeljevanja pravic pripadnikom nekdanjih konstitutivnih narodov SFRJ na njihovem ozemlju.

Za Slovenijo je značilno, da formalnega manjšinskega statusa skupnostim nekdanjih konstitutivnih narodov SFRJ ne priznava, jih pa na deklaratorni ravni priznava kot narodne skupnosti ter jim v praksi sofinancira izvajanje kulturnih pravic (učenje materinščin, medijske vsebine, kulturna društva), ki je po pridobljenih podatkih višje, kot jo uživajo slovenske manjšine/skupnosti v ostalih državah. Tako je Slovenija edina, ki sofinancira dopolnilni pouk materinščin, edina, ki sistematično ponuja posebne medijske oddaje za obravnavane populacije, tudi sofinanciranje kulturnih društev je po količini namenjenih sredstev nadpovprečno.

Hrvaška je edina država, kjer so Slovenci priznani kot narodna manjšina na ustavni ravni. Teoretično jim je podeljenih tudi kar nekaj političnih manjšinskih pravic, ki pa (še) niso bile udejanjene. Hrvaška je edina država, kjer je poučevanje slovenščine tudi del šolskega sistema (model C). Posebnih rednih medijskih vsebin država ne zagotavlja. Financiranje kulturne dejavnosti redno poteka in je najvišje med vsemi državami nekdanje SFRJ.

V Srbiji in v BiH je slovenska manjšina priznana na zakonodajnem nivoju. Na teoretični ravni so jim sicer zagotovljene tudi nekatere politične pravice, a v praksi niso udejanjene. Pouk slovenščine po-

teka le v obliki dopolnilnega pouka, ki ga v celoti financira Slovenija, posebne medijske vsebine niso zagotovljene, javno financiranje kulturnih dejavnosti v Srbiji obstaja, v BiH pa ne, z izjemo občine Prijedor.

V Črni gori, Severni Makedoniji in na Kosovu Slovenci nimajo priznanega manjšinskega statusa, pa tudi v praksi ne uživajo nikakršnih pravic. V Severni Makedoniji poteka dopolnilni pouk slovenščine, ki ga v celoti financira Slovenija. Posebne medijske vsebine ter financiranje kulturnih dejavnosti nista zagotovljena v nobeni od teh treh držav.

Vsem obravnavanim državam pa je skupno, da imajo različne etnične skupnosti, ki prebivajo na njihovem ozemlju, bodisi različne pravne statuse, ali pa v praksi uživajo različen nabor pravic. Za Slovenijo bi lahko rekli, da konceptualno sledi modelu, ki je značilen za praktično vse srednjeevropske države, to je, da je manjšinski status podeljen le manjšemu številu etničnih skupnosti,²⁵ ki pa uživajo določen nabor manjšinskih pravic tudi v praksi. Za Slovenijo, kar se tiče madžarske in italijanske narodne skupnosti, ni dvoma, da je stopnja pravic, ki jo uživata, nadpovprečna, vključujoč tudi pravice, ki jih nobena druga država ne podeljuje (obvezna dvojezičnost tudi za pripadnike večinskega naroda, dvojna volilna pravica pripadnikov manjšin in pravica veta izvoljenih manjšinskih predstavnikov na državnem in lokalnem nivoju). Ta raziskava pa kaže, da uživajo tudi pripadniki etničnih skupnosti z območja nekdanje SFRJ, navkljub formalno neprižnanemu manjšinskemu statusu, stopnjo pravic, ki bi jo lahko označili za nadpovprečno.

Za ostale države SFRJ razen Slovenije pa je značilno, da na ustavnem ali zakonskem nivoju manjšinski status priznavajo večjemu številu narodnih skupnosti, obstaja pa izrazit razkorak med stopnjo pravic, ki jih te priznane manjšine uživajo v praksi. Ker za druge države v Evropi takšno široko podeljevanje manjšinskega statusa ni značilno, bi ga lahko tudi regionalno opredelili kot npr. »zahodnobalkanski model«. Za te države je značilno tudi, da je razkorak med stopnjo pravic, ki jih določene narodne manjšine uživajo, pogosto odvisen od njihove številčnosti. Pri Sloveniji je drugače, saj večje stopnje pravic ne uživajo številčnejše etnične skupnosti, ampak ravno obratno madžarska in italijanska narodna skupnost ter deloma romska skupnost, ki so številčno izrazito manjše od skupnosti narodov nekdanje SFRJ. Ob tem kot zanimivost dodajmo še, da je Slovenija edina država v Evropi,

25 Če se omejimo le na slovenske sosedje: Avstrija ta npr. priznava šest narodnih skupnosti (Slovence Hrvate, Madžare, Čeha, Slovake in Rome), a le dve (Slovence in Hrvate) na ustavni ravni. Italija priznava dvanajst jezikovnih manjšin (Albance, Katalonce, Nemce, Grke, Hrvate, Provansalce, Furlane, Ladine, Okcitanke, Sardinke, Nemce, Francoze in Slovence), od tega imajo tri (Nemci, Francozi in Slovenci), ki so vezani na avtonomne dežele, drugačen status od ostalih (pa tudi med seboj uživajo različne ravni pravic). Madžarska priznava trinajst narodnosti (Bolgare, Grke, Hrvate, Poljake, Nemce, Armence, Romune, Rusine, Srbe, Slovake, Ukrajince, Rome in Slovence). Vsem državam je značilno, da manjšinski status vežejo na neko zgodovinsko oziroma tradicionalno poselitve.

Tabela 2: Primerjava stopnje pravic po državah.

	Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji	Slovenci na Hrvaškem	Slovenci v Srbiji	Slovenci v BiH	Slovenci v Črni gori	Slovenci v Makedoniji	Slovenci na Kosovu
Ustavno priznani kot manjšina	NE	DA	NE	NE	NE	NE*	NE
Zakonsko priznani kot manjšina	NE	DA	DA	DA	NE	NE	NE
Dekleratorno priznanje	DA	/**	/**	/**	NE	NE	NE
Posvetovalni organ z vlado	DA	DA	DA	DA***	NE	NE	NE
Samouprava	NE	DA	NE	NE	NE	NE	NE
Zagotovljen / olajšano izvoljen poslanec	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE	NE	NE
Zagotovljena / olajšana izvolitev v organu lokalne samouprave	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE	NE
Uradni jezik – v teoriji	NE	DA	DA	DA	NE	NE	NE
Uradni jezik – v praksi	NE	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Dvojezična topografija – v teoriji	NE	DA	DA	NE	NE	NE	NE
Dvojezična topografija – v praksi	NE	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Poučevanje jezika v šoli kot del šolskega kurikulumata	DA	DA	NE	NE	NE	NE	NE
Sofinanciranje izvenšolskih tečajev materinščine	DA	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Manjšinski mediji / posebne vsebine v medijih	DA	NE	NE	NE (teoretično da na nivoju Federacije BiH, v praksi ne)	NE	NE	NE
Financiranje kulturnih dejavnosti	DA	DA	DA	NE****	NE	NE	NE

* Julija 2023 je vlada podala predlog, da bi se v preambulo ustave dodalo šest novih narodov, med njimi tudi Slovence. A predlog bo moral dobiti še dvotretjinsko podporo poslancev v parlamentu.

** Ni relevantno, ker je narodna manjšina priznana že v pravnih aktih.

*** Gre sicer za posvetovalni organ v okviru parlamenta ne vlade, poleg državnega nivoja ločeno obstaja še na nivoju Federacije BiH, torej nivoju entitete.

**** Izjema je občina Prijedor, ki zagotavlja manjšinam sistemsko financiranje, v nekaterih občinah pa ostajajo razpisi, na katere se društva manjšin lahko prijavijo.

ki manjšinskih pravic v nobenem vidiku ne veže na število oziroma delež pripadnikov manjšine.

Za vse države pa je značilno, da se etnične skupnosti, ki na njihovem ozemlju prebivajo, ozirajo po stopnjah pravic, ki jih uživajo druge etnične skupnosti ter se zato nekatere čutijo zapostavljene. V Sloveniji se pripadniki skupnosti narodov nekdanje SFRJ primerjajo predvsem z madžarsko in italijansko narodno skupnostjo ter problematizirajo dejstvo, da ne uživajo enake ravni kolektivnih pravic; v ostalih obravnavanih državah pa se pripadniki manjših etničnih skupnosti pogosto ozirajo na večje narodne skupnosti ter čutijo zapostavljene. Ker pa zavezujočih mednarodnih standardov, ki bi države zavezovale k podeljevanju manjšinskih pravic glede na točno določene kriterije, ni, bodo odločitve o podeljevanju manjšinskih pravic še naprej ostajale v domeni vsake posamezne suverene države.

SKLEP

Na podlagi opravljene analize lahko na prvo raziskovalno vprašanje odgovorimo, da stopnja pravic Slovencev v drugih državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ, ni višja od stopnje pravic, ki jih uživajo pripadniki ostalih konstitutivnih narodov v Republiki Sloveniji. Trditve, da imajo Slovenci v ostalih državah z območja nekdanje SFRJ več pravic kot pripadniki ostalih konstitutivnih narodov SFRJ, ki živijo v Sloveniji (cf. Kržišnik-Bukić, 2008; Kržišnik-Bukić, 2014b; Valentinčič, 2015, 59–78), so torej napačne. Napačne so tudi trditve, da so Slovenci

priznani kot manjšina v vseh državah nekdanje SFRJ (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b). Na ustavnem nivoju je temu tako le na Hrvaškem, na zakonskem nivoju pa v Srbiji in BiH. Glede tega lahko na drugo raziskovalno vprašanje odgovorimo, da stopnja pravic, ki jih posamezne obravnavane etnične skupnosti uživajo v praksi, ni odvisna od (ne)priznanja njihovega manjšinskega statusa. V Sloveniji se sicer pojavljajo stališča, da bi bilo potrebno obravnavane etnične skupnosti priznati kot manjšine zaradi njihovega »ustavnega dostojanstva«. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je pomembnejše simbolno priznanje ali podeljevanje pravic v praksi. Glede tega so možna različna mnenja. Naša raziskava pa kaže, da nujne medsebojne povezanosti ni.

Članek se je zaradi omejenega prostora na tematično osredotočil zgolj z vidikov veljavnih pravnih aktov ter manjšinskih pravic v praksi za izbrane države in narodne skupnosti. V prihodnjem raziskovanju bi bilo mogoče na problematiko pogledati še s številnih drugih vidikov, ki so tudi zelo pomembni in bi šele tudi njihova vključitev omogočala celovit vpogled v kompleksno tematiko: zgodovinski razlogi za prisotnost pripadnikov posameznih narodov na ozemlju drugih obravnavanih držav, njihovo številčnost, organiziranost, genezo razvoja manjšinskih pravic teh skupnosti v posameznih državah, ustreznost statusa in kriteriji na podlagi katerih so/niso bili podeljeni manjšinski statusi, vsebinska analiza pobud za spremembo njihovega statusa itd. Tematika bo svojo aktualnost ohranila tudi v prihodnje in takšno nadaljnje raziskovanje bi bilo smiselno.

A COMPARISON OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS, THE IMPLEMENTATION OF MINORITY RIGHTS AND THE PUBLIC FINANCING BETWEEN SLOVENIAN COMMUNITIES IN THE REPUBLICS OF FORMER YUGOSLAVIA AND COMMUNITIES OF CONSTITUTIVE NATIONS OF YUGOSLAVIA IN SLOVENIA

Dejan VALENTINČIČ

New University, Faculty of Slovenian and International Studies, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenia
Center for Social Research at the American Slovenian Educational Foundation ASEF, Ogrinčeva 4, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: dejan.valentincic@asef.net

SUMMARY

The paper compares the official status of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia's constitutive nations in its former republics, with an emphasis on Slovenia and the Slovenians. The first part of the article focuses on legal aspects – do these nations qualify for the status of national minority in the above mentioned countries, on which level and which special collective rights are they granted; whereas the second part examines the existing implementation of minorities' rights, including teaching native languages, coverage of minorities-related topics in the media and financing their cultural activities. Slovenia has not recognised any minority status to these communities, but has entitled them with quite some rights in practice. For instance, it is the only country that cofinances free classes of native languages, in addition to including them as subjects in school programmes. Moreover, these national communities in Slovenia enjoy special media programmes, and cofinancing of the activities of their cultural associations. Slovenians are recognised as a minority in Croatia on the constitutional level and on the legislative level in Serbia and Bosnia-Herzegovina. By contrast, Slovenian communities in North Macedonia, Montenegro and Kosovo are not acknowledged. Whereas Croatia and Serbia allocate some funds for cultural activities, Croatia is the only of these countries where the Slovenian language is also taught in schools. The author concludes that there is no interdependence between official minority status and actual rights entrusted by these countries.

Keywords: constitutive nations of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, minority rights in its former republics, constitution, legislation, teaching of native languages, media, financing cultural activities

VIRI IN LITERATURA

Baltić, Admir (2016): Predlog ustavnega priznanja narodnih skupnosti za manjšine do konca leta v DZ-ju. www.rtvlo.si/slovenija/predlog-ustavnega-priznanja-narodnih-skupnosti-za-manjsine-do-konca-leta-v-dz-ju/387394 (zadnji dostop: 2023-04-19).

Baltić, Admir & Saša Banjanac Lubej (2016): »Pripadnikom skupnosti nekdanje Jugoslavije v Sloveniji status Romov«. www.rtvlo.si/slovenija/pripadnikom-skupnosti-nekdanje-jugoslavije-v-sloveniji-status-romov/385023 (zadnji dostop: 2023-04-19).

Briza, Jan (2000): *Minority Rights in Yugoslavia*. London, Minority Rights Group.

CoE (2013): Council of Europe (CoE). Peto izvješće Republike Hrvatske o primjeni Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/CroatiaPR5_hr.pdf (zadnji dostop: 2023-07-10).

CoE (2022): National Minorities: New Opinions on North Macedonia and Slovenia Published. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/national-minorities-new-opinions-on-north-macedonia-and-slovenia-published> (zadnji dostop: 2023-02-20).

Dimitrievski, Ilija (2014): Ob 10-letnici delovanja EXYUMAK in Makedonci v Sloveniji. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 15–24.

Državno izborna povjerenstvo Republike Hrvatske (DIP) (2023): Rezultati – Informacija o konačnim rezultatima glasovanja na izborima članova vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave provedenih 7. i 21. svibnja 2023. <https://www.izbori.hr/site/izbori-referendumi/izbori-za-clanove-vijeca-i-predstavnike-nacionalnih-manjina-u-jedinicama-lokalne-i-podrucne-regionalne-samouprave-7-5-2023/aktivnosti-3636/rezultati-3748/3748> (zadnji dostop: 2023-09-07).

Dymarski, Miroslav (2017): Political Situation of Ethnic Minority Groups in Independent Montenegro. *Studia Źrodkowoeuropejskie i balkanistyczne*, XXVI, 205–219.

Džankić, Jelena (2012): Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation and Access to Rights. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11, 3, 40–59.

ELRMJ (1992): Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih (ELRMJ): Svet Evrope. www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/ (zadnji dostop: 2023-02-16).

Gostečnik, Januška (2019): Morphological Alternations in the Local Dialect of Ravnice (SLA T411) from Slavic Comparative Perspective. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 29, 2, 187–202.

Gruđen, Roman (2022): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Hrdlička Bergelj, Vesna (2015): Samo 250 otrok se v klopek uči hrvaščine, srbsčine, bosanščine, albanščine in makedonščine. www.rtvlo.si/slovenija/samo-250-otrok-se-v-klopek-uči-hrvaščine-srbsčine-bosanščine-albanščine-in-makedonščine/365086 (zadnji dostop: 2023-02-15).

Intervju 1 (2016). Anonimen. Telefonski pogovor. Zapiski dostopni pri avtorju.

Javni razpis za izbiro ponudnikov za izvedbo projektov na podlagi nacionalnega programa za jezikovno politiko. http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=1707 (zadnji dostop: 2023-02-21).

Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS. http://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_17/uvod_etn_17.htm in https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_22/uvod_etn_22.htm (zadnji dostop: 2023-02-21).

Javni razpis za izbor operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture v okviru Evropskega socialnega sklada v letih 2016–2017. http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=1768 (zadnji dostop: 2023-02-21).

Jerovšek, Tone (2010): Komentar 61. in 62. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 610–616.

Klemenčič, Vladimir & Matjaž Klemenčič (2001): Narodne manjšine v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije in vpliv madžarske in italijanske manjšine na uresničevanje manjšinske zaščitne zakonodaje v Republiki Sloveniji. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 11, 26, 275–282.

Knežević, Aleksandar (2019): Materni jezik kao determinanta etničkog identiteta u popisima stanovništva Srbije. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 29, 3, 455–472.

Komac, Miran (1999): Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, Miran (2007): Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Komac, Miran (ur.): *Priseljenci*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 35–68.

Komac, Miran (2014): Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina? V: Kržišnik-Bukić, Vera & Damir Josipovič (ur.): *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 167–202.

Komac, Miran (2018): Opombe k besedilu z naslovom: Zakon o uresničevanju kulturnih pravic narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (1995): *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kržišnik-Bukić, Vera (2008): Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: O družbeni upravičenosti priznanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom in Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja. Razprave in gradivo, 56–57, 120–157.

Kržišnik-Bukić, Vera (2014a): Znanstvena izhodišča za definicijo »narodne manjšine v Republiki Sloveniji« in problem strokovnih razhajanj. V: Kržišnik-Bukić, Vera & Damir Josipovič (ur.): Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 127–166.

Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (2014b): Kdo so narodne manjšine v Sloveniji. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Letnar Černič, Jernej (2011): Komentar 63. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): Komentar ustave Republike Slovenije – dopolnitev A. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 951–957.

Letnar Černič, Jernej (2018): Za čigav blagor? <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/215058> (zadnji dostop: 2023-02-16).

Medvešek, Mojca (2017): Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. Slovenščina 2.0, 5, 2, 151–178.

Merljak, Rudi (2019): Slovenci na Hrvaškem in majske volitve v svete narodnih manjšin. Mladika, 05/06, 11–15.

MIZŠ (2021): Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ), Sofinanciranje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur za otroke drugih narodnosti. www.gov.si/novice/2021-09-01-sofinanciranje-dopolnilnega-pouka-maternih-jezikov-in-kultur-za-otroke-drugih-narodnost/ (zadnji dostop: 2023-02-16).

Narodne novine, št. 85/2010 – Uradni list Republike Hrvaške (Narodne novine), 85/2010: Ustav Republike Hrvaške.

Narodne novine, št. 155/2002 s spremembami – Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin.

Novak, Aleš & Marijan Pavčnik (ur.) (2022): Pravne pange in metodologija razlage prava. Ljubljana, GV založba.

Savjet za nacionalne manjine (2022): Odluka – Odluka o rasporedu sredstava koja se u Državnom proračunu Republike Hrvatske osiguravaju za potrebe nacionalnih manjina u 2022. godini (2022). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_04_48_609.html (zadnji dostop: 2023-02-21).

Orehar Ivanc, Metoda (2010): Komentar 64. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): Komentar Ustave Republike Slovenije. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 621–630.

ORF (2013): Österreichischer Rundfunk (ORF): Status manjšin za narode bivše SFRJ? <https://volksgruppenn1.orf.at/slovinci/novice/stories/78277.html> (zadnji dostop: 2023-02-20).

ORF (2023): ORF: Tudi Slovenci v preambuli S. Makedonije, <https://volksgruppen.orf.at/slovinci/stories/3216683/> (zadnji dostop: 2023-07-21).

Ortakovski, Vladimir T. (2001): Interethnic Relations and Minorities in the Republic of Macedonia. Southeast European Politics, 2, 1, 24–45.

Osební zapiski (2014): Posvet »Pomen društvenih dejavnosti in mednarodnega kulturnega sodelovanja za Ljubljano. Ljubljana, 19. junij 2014. Dostopno pri avtorju.

Pajnič, Katarina (2006): Struktura in položaj Slovencev na Hrvaškem. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Popis stanovništva Hrvatske 1991, 2001, 2011 in 2021 (2013): Državni zavod za statistiku. <https://www.dzs.hr> (zadnji dostop: 2023-02-20).

Požar, Bojan (2016): Famosne glasbene kvote na vrh najbolj poslušanih radijskih postaj izstrelile radio Aktual. <https://pozareport.si/post/392152/famosne-glasbene-kvotena-vrh-najbolj-poslusanih-radijskih-postaj-izstrelile-radio-aktual> (zadnji dostop: 2023-02-21).

JSKD (2020): Rezultati Javnega razpisa za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS za leto 2020. https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_20/uvod_etn_20.htm (zadnji dostop: 2023-02-21).

Ribičič, Ciril (2014): Interes in odgovornost večinskega naroda za sožitje z manjšinami: novodobne narodne manjšine in osamosvojitve Slovenije. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): Kdo so narodne manjšine v Sloveniji. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 179–204.

Riman, Barbara (2021): Slovenci na Hrvaškem. V: Darovec, Darko in Dimitrij Rupel (ur.): 30 let slovenske države. Koper, Marežige, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, 297–300.

Riman, Barbara & Sonja Novak-Lukanović (2021): Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. Razprave in gradivo, 87, 173–194.

Riman, Barbara & Sonja Novak-Lukanović (2023): Slovenski jezik in vloga učiteljev slovenskega jezika na Hrvaškem. Jezik in slovstvo, 68, 1, 19–33.

Rahmani, Bashkim (2020): The Position of Minorities in the New State of Kosovo. Journal of Liberty and International Affairs, 6, 1, 139–151.

RTVSLO (2023a): Radiotelevizija Slovenija (RTVSLO): Sami naši. <https://prvi.rtvlo.si/podkast/sami-nasi/173250728> (zadnji dostop 2023-07-10).

RTVSLO (2023b): RTVSLO: Svet vlade za vprašanja narodnih skupnosti tudi o oddaji NaGlas! <https://www.rtvlo.si/kultura/drugo/svet-vlade-za-vprasanja-narodnih-skupnosti-tudi-o-oddaji-naglas/667703> (zadnji dostop: 2023-07-10).

Shoup, Paul (1963): Yugoslavia's National Minorities under Communism. Slavic Review, 22, 1, 64–81.

Sl. glasnik BiH, br. 23/2001 s spremembami – Uradni list Bosne in Hercegovine (Sl. glasnik BiH), 23/2001: Zakon BiH o volitvah.

Sl. glasnik BiH, br. 24/2003 s spremembami – Zakon o zaščiti pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH.

Sl. glasnik Federacije BiH, br. 56/08 – Uradni list Federacije BiH (Sl. glasnik Federacije BiH), 56/08: Zakon o varstvu pravic članov narodnih manjšin.

Sl. glasnik RS, br. 98/2006 – Uradni list Republike Srbije (Sl. glasnik RS), 98/2006: Ustava Republike Srbije.

Sl. glasnik RS, br. 72/2009 s spremembami – Uradni list Republike Srbije (Sl. glasnik RS), 72/2009 s spremembami: Zakon o nacionalnim svetima nacionalnih manjina.

Sl. glasnik RS BiH, br. 01-970/04 – Uradni list Republike Srbske BiH (Sl. glasnik RS BiH), 01-970/04: Zakon Republike Srbske o zaščiti nacionalnih manjšin.

Sl. list SCG, br. 1/2003 s spremembami – Uradni list Srbije in Črne gore (Sl. list SCG), 1/2003 s spremembami: Zakon o zaščiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

Sl. list SRJ, 11/2002 – Uradni list Zvezne republike Jugoslavije (Sl. list SRJ), 11/2002.

Stičiče – slovenščina za Slovence po svetu (2019): Hrvaška. Zavod republike Slovenije za šolstvo. www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovinci-izven-meja/slovinci-po-svetu-sticisce/ (zadnji dostop: 2023-02-20).

Straus, Bronka (2016): Poučevanje maternih jezikov in kultur. Posvet o jezikovnem vključevanju priseljencev v vrte in šole. Ljubljana, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Urad za razvoj izobraževanja. Dostopno pri avtorju.

Straus, Bronka (2021): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Straus, Bronka (2023): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Škrk, Mirjam (2008): Zaščita narodnih manjšin v Republiki Sloveniji po praksi Ustavnega sodišča. V: Hafner, Gerhard & Martin Pandel (ur.): Varstvo in uveljavitev pravic narodnih manjšin/Schutz und Durchsetzung der Rechte nationaler Minderheiten. Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva, 143–162.

Tomažič, Dušan (2018): Slovenačka etnička manjina u Bosni i Hercegovini/Slovenska etnična manjina v Bosni in Hercegovini. Banja Luka, Društvo Slovencev Republike Srbske »Triglav« Banja Luka.

Ur. I. EU, št. 77/486/EGS – Uradni list Evropske unije (Ur. I. EU), 77/486/EGS: Direktiva Sveta Evropske skupnosti o izobraževanju otrok delavcev migrantov.

Ur. I. EU, št. 2008/C 320/01: Resolucija Sveta Evropske unije o evropski strategiji za večjezičnost.

Ur. I. RS, št. 7/11 – Uradni list Republike Slovenije (Ur. I. RS), 7/11: Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.

Ur. I. RS, št. 44/1990: Izjava o dobrih namelih.

Ur. I. RS, št. 33/91 s spremembami: Ustava Republike Slovenije.

Ur. I. RS, št. 16/07 – UPB s spremembami: Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja.

Ur. I. RS, št. 76/06: Sklep o ustanovitvi, sestavi, organizaciji in nalogah Sveta Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Ur. I. RS, št. 81/06 – UPB s spremembami: Zakon o osnovni šoli.

Ured (2022): Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Izvješća. <https://ljudskaprava.gov.hr/pristup-informacijama/strategije-planovi-i-izvjesca/izvjesca/562> (zadnji dostop: 2023-02-21).

USZS (2022): Ministrica dr. Helena Jaklitsch na dvodnevnom obisku v Beogradu. Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, sporočilo za javnost. <https://www.gov.si/novice/2021-06-03-ministrice-dr-helena-jaklitsch-na-dvodnevnom-obisku-v-beogradu/> (zadnji dostop: 2023-02-21).

Valentinčič, Dejan (2015): Ali bi morala Slovenija spremeniti svoj model manjšinskega varstva? Dignitas, 65–66, 59–78.

Valentinčič, Dejan (2017): Stopnja družbene integriranosti neslovenskega etničnega prebivalstva v Mestni občini Nova Gorica v kontekstu občne slovenske družbe. Doktorska disertacija Nova Gorica, Fakulteta za uporabne družbene študije.

Valentinčič, Dejan (2018): Ali bo Slovenija dobila šest novih manjšin? Pravna praksa, 37, 26, 12–14.

Valentinčič, Dejan (2019a): Komentar 61., 62., 64. in 65. člena Ustave. V: Avbelj, Matej (ur.): Komentar Ustave Republike Slovenije. Nova Gorica, Nova univerza – Evropska pravna fakulteta, 516–526, 531–544.

Valentinčič, Dejan (2019b): Slovenski jezik na Hrvaškem med zamejstvom in izseljenstvom: pravni vidik. V: Šekli, Matej & Lidija Rezoničnik (ur.): Slovenski jezik in njegovi sosednje. Ljubljana, Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 153–164.

Varady, Tibor (1993): Collective Minority Rights and Problems in Their Legal Protection: The Example of Yugoslavia. European Review, 1, 4, 371–383.

Verbič, Saša (2022). Telefonski pogovor. Zapiski dostopni pri avtorju.

Woelk, Jens (2012): Identity-Diversity and the Territorial Dimension in the Western Balkans. L' Europe en formation, 1, 363, 189–204.

Zaniuk, Tomaž (2017): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Žikić, Biljana (2014): Mediji in narodne skupnosti nekdanje SFRJ ter Srbi v Sloveniji. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): Kdo so narodne manjšine v Sloveniji. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 73–88.

THE ROLE OF MEDIA REPORTS IN THE DEMOCRATISATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE MANAGEMENT – THE CASE OF SLOVENIA

Jelka PIRKOVIČ

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
New University, Faculty of Slovenian and International Studies, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: jelka.pirkovic@guest.arnes.si

ABSTRACT

In recent years, archaeological heritage management has become one of the most demanding tasks in heritage protection. It aims to integrate heritage sites into the contemporary life of local communities. Therefore, we need to increase public participation. The case study presented in the paper analyses the content of a set of journalistic reports published in Slovenian news media from 2005–2021. Content analysis was chosen as the most appropriate method for extracting data covering archaeological topics. According to this method, we defined a basic concept, i.e., the “archaeological paradigm”, and supplementary concepts, further refined by categories and codes. The research aimed to detect changes in public attitudes towards the democratisation of archaeological discourse and towards public participation in archaeological activities. The active public participation in heritage management (and heritage is intrinsically embedded in a particular place and present time) can be seen as evidence of greater social integration. The main conclusion is that the content of journalistic coverage in the selected period reveals only a gradual tendency towards democratising Slovenian archaeology rather than a decisive breakthrough in this direction.

Keywords: archaeological paradigm, democratisation, heritage values, participatory heritage management, public archaeology

IL RUOLO DEI SERVIZI GIORNALISTICI NELLA DEMOCRATIZZAZIONE DELLA GESTIONE DEL PATRIMONIO ARCHEOLOGICO – IL CASO DELLA SLOVENIA

SINTESI

Negli ultimi anni, la gestione del patrimonio archeologico si è rivelata uno dei compiti più impegnativi nell'ambito della tutela del patrimonio. Il suo obiettivo è quello di integrare i siti del patrimonio nella vita contemporanea delle comunità locali, e per raggiungerlo bisogna aumentare la partecipazione del pubblico. Nel caso di studio presentato in questo contributo è stata condotta un'analisi del contenuto di una serie di servizi giornalistici pubblicati sui media sloveni tra il 2005 e il 2021. L'analisi contenutistica è stata scelta come il metodo più idoneo per estrarre dati relativi agli argomenti archeologici. Utilizzando questo metodo, abbiamo definito un concetto di base – ossia «il paradigma archeologico» – e concetti supplementari, che sono stati ulteriormente affinati attraverso categorie e codici. Lo studio mira a rilevare cambiamenti negli atteggiamenti dei cittadini nei confronti della democratizzazione del discorso archeologico e della partecipazione pubblica nelle attività archeologiche. Dal momento che il patrimonio è intrinsecamente legato a un luogo specifico e al tempo presente, la partecipazione attiva del pubblico nella sua gestione può essere vista come prova di una maggiore integrazione sociale. La conclusione principale di questo studio è che il contenuto della copertura giornalistica nel periodo selezionato indica solo una tendenza graduale verso la democratizzazione dell'archeologia slovena piuttosto che una svolta decisiva in questa direzione.

Parole chiave: paradigma archeologico, democratizzazione, valori del patrimonio, gestione partecipativa del patrimonio, archeologia pubblica

INTRODUCTION

In recent years, archaeological heritage management has become one of the most demanding tasks in heritage protection. Even when archaeological remains are identified in situ and statutorily protected, it is hard to overpower the harmful effects of natural decay, illicit excavation, and development pressure. Moreover, heritage protection aims to integrate heritage sites into the contemporary life of local communities. Therefore, the authorities, heritage service, and experts must increase public participation. The process goes in line with the general policies seeking to democratise European societies beyond the concerns of political democratisation.

Studies analysing the attitude of citizens towards cultural heritage are scarce in Slovenia. Here, statistical surveys are regularly carried out only on the number of museum visitors. On the other hand, survey on patterns and motivations of museum visiting were introduced in the nineties (Rovšnik, 1997). However, visitor surveys were not implemented on a larger scale. At the international level, we should mention Nick Merriman's pioneer publication, *Beyond the Glass Case* (Merriman, 1991). In Slovenia, practical cases of surveys evaluating the public attitudes towards archaeological sites do not exist.

We intend to analyse public attitudes towards in-site archaeological heritage. The primary sources of the research were not visitor surveys but journalistic articles published in Slovenian printed and internet news media retrieved from a digital corpus of media publications with the commercial name Kliping.¹ When comparing the Kliping corpus with the Slovenian National and university library information system COBISS,² we noticed that COBISS did not catalogue all articles registered by Kliping. Moreover, only a few articles catalogued in COBISS do not appear in the Kliping corpus. This observation led us to conclude that the Kliping corpus was a suitable data source for our analysis because it featured an appropriate quantity of digitised newspaper articles.³

The typology of journalistic articles is as follows:

- reports on current archaeological research,
- reports on other archaeological projects,
- interviews with archaeologists and other heritage experts,
- reports on illicit or harmful activities related to the archaeological heritage.

Initially, our analysis covered articles published from 2016 to 2021. In the second phase, we enlarged the research timeline from 2005 to 2015. Namely, in 2005, the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society 2005 (hereafter Faro Convention) marked a policy shift towards the democratisation of heritage by defining heritage rights and heritage communities that have the right to enjoy, sustain and transmit heritage (Faro Convention, Articles 2, 4).

The more extensive timeframe of our research and the increased number of articles allowed us to compare the attitude of the reports on several archaeological issues. However, the coverage of the whole period from 1991 onwards (when Slovenia became an independent country) would need a concerted effort to search non-digitised newspapers and magazines from data in 1991 to 2004; this task waits for other researchers in the future.

PURPOSE AND GOALS

Without going into the sociological debate about the process of democratisation in general (for more detailed information cf. Van Assche et al., 2014, 16–19), we define “democratisation”, “public participation”, and “social integration” as three interconnected concepts essential in creating inclusive, just, and participatory societies. Democratisation is the overarching concept denoting expanding a system of political power from elected representatives and democratic institutions to citizens, giving them the right to participate in the decision-making processes, especially regarding individual rights and freedoms and the promotion of the rule of law. Public participation refers to various strategies and tools to engage individuals, groups, or communities in decision-making processes, such as providing input, sharing opinions, attending public meetings, participating in consultations, and participating in civic activities. Social integration is a phase of public participation when individuals or groups from diverse backgrounds, such as different socioeconomic statuses, cultures, or origins, form a cohesive and inclusive society. It involves creating a sense of belonging, mutual respect, and equal opportunities for all community members.

The democratisation of heritage as a political goal is closely connected to decentralising the decision-making process and, consequently, the opening of heritage services. To achieve this goal,

1 Kliping d.o.o. Collection of media publications, client: ZVKDS, 2005–2021.

2 Co-operative Online Bibliographic System and Services forming a unitary online bibliographic/catalogue database (<https://www.cobiss.si/en/cobiss.htm>).

3 The list of printed news media we consulted covered newspapers (*Delo*, *Dolenjski list*, *Gorenjski glas*, *Loški utrip*, *Novi tednik Celje*, *Primorske novice*, *Štajerski tednik*, *Večer*) and magazines (*Družina*, *ISG Magazin*, *Manager*, *National Geographic Slo*, *Reporter*, *SLO časi*, *kraji in ljudje*). Several articles were published on online news portals (*RTV*, *Siol.net*, *STA*).

public debate on heritage issues needs to be fostered (Pirkovič, 2009, 26). In the heritage management sphere, democratisation confronts specific obstacles in the form of the prevailing authoritarian approach from political decision-makers and professionals engaged in heritage identification, protection and interpretation. This paper aims to clarify some aspects of democratisation related to archaeological heritage in the Slovenian context.

The purpose of our research is to give evidence of possible changes in public attitudes towards participation in archaeological activities in the everyday environment of citizens as reflected in the media. In turn, the media undoubtedly influences the public attitude and contributes to accepting or refusing certain phenomena (McCombs & Guo, 2014; Reese, 2011, 3–4). In short, media content is essential to study because it has proven to shape public opinion (Riffe et al., 2019, 7–15, and references cited there). Just as news media portrays archaeological themes to the public, media outlets can influence public perception and understanding of various topics.

The understanding and active involvement of the public in heritage work (which is intrinsically embedded in a particular place and present time) can be considered an indicator of democratisation at the grassroots social level. Humanities, and in our case specifically archaeology, are essential because they are vectors of intercultural communication in society, support the establishment of democratic processes and enhance knowledge about the religious, cultural, philosophical, and historical aspects of our communities (Jain, 2019, 210).

As the source of evidence, we have analysed how Slovenian newspapers, magazines and news portals presented archaeological themes. Some media sources used in our analysis have the largest nationwide audience, while local media are relevant in reporting archaeological topics in individual Slovenian regions.

METHODS

Our approach differs from bibliometric methods used mainly to analyse scientific literature from Web of Science (WoS), Scopus and Google Scholar. “Bibliometric methods employ a quantitative approach for the description, evaluation, and monitoring of published research. These methods can potentially introduce a systematic, transparent, and reproducible review process and thus improve the quality of reviews. Bibliometric methods are a helpful aid in literature reviews” (Župič

& Čater, 2014, 420). Bibliometric analysis is, in principle, limited to the information retrieved from titles, keywords, abstracts, and citations of research articles and book chapters. Nevertheless, it helps provide overview information about the research in a specific domain; it can detect trends and gaps and evaluate which documents have the highest citation scores and are, therefore, most influential in research communities (Salleh & Bushroa, 2022, e00225).

According to the goal of our research, we needed to use a method appropriate to analyse article content as a whole. The apparent reason for this is that journalistic production does not dispose of scientific apparatus per se. In our case, the methodological approach resembles analysing attitudes and emotions in political messages conveyed in tweets, comments, and online news portals (Valmarska et al., 2021).

The most appropriate method for our case is the so-called content analysis.⁴ Content analysis has been used mainly in social sciences and, to a more limited degree, in humanities. Our research followed the technique described in the seminal work on content analysis of mass media *Analyzing Media Messages* (Riffe et al., 2019). It is worth noting that, contrary to bibliometric analysis,⁵ we identified only one research using this method concerning archaeology (Rosenswig, 1997), which is quite outdated because it does not cover present societal challenges.

The development of content analysis and its theoretical background is well known and can be consulted elsewhere (Mayring, 2004, 266–267). The method requires the identification of concepts and categories relevant to these concepts to analyse published material. We have identified a core concept and four supplementary ones. The core concept is consistent with Merriman’s broader definition of public archaeology. Merriman defines public archaeology as an activity that:

opens up a space in which to discuss not just archaeological products (such as educational programmes, museum displays and site tours) but the processes by which meaning is created from archaeological materials in the public realm. Public archaeology, therefore, embraces the debates which open up between the official provision of archaeology on behalf of the public, and the differing publics which have a stake in archaeology, who will often debate amongst themselves about the meanings and values of archaeological resources. (Merriman, 2004, 5)

⁴ See the comparison of significant review methods in Donthu et al. (2021, 287).

⁵ For archaeological research themes, we can quote the earliest and latest bibliometric analyses that illustrate the change in topic over the last couple of decades; cf. Mallia & Vidal (2009); Jakobson (2022).

Our core concept, which we named “Archaeological paradigm”, is represented by two opposing categories, which determine the relationship between archaeologists, archaeological evidence and practice on the one hand and the public on the other. The first core category is the so-called “deficit model” (Merriman, 2004). Some authors speak about, after Laurajene Smith, authoritative (Smith, 2004, 66, 84) or authorised archaeological discourse⁶ (Smith, 2006; 2022). According to this category, archaeologists consider themselves to be the sole guardians of archaeological knowledge. On the other hand, the public has an intrinsic deficit in understanding the past, so they need to access only limited, filtered archaeological information. The second core category reflects the recent development in archaeology and social science approach: “Disciplinary theoretical shifts over the last few decades, especially in archaeology, and the various social and political movements that occurred from the 1960s onwards, have served to allow for the increasing emphasis of social values in the management of heritage in many countries” (Schofield, 2016, 182). As a result, various groups and communities have become partners in equal standing with the professionals working with heritage. Therefore, the participative or democratic archaeological model is the second category of the overall archaeological paradigm as the core concept.

Interestingly, in her article on public archaeology, Australian archaeologist Yvonne Marshall lists seven components of public archaeology. These include research questions or areas of interest, setting up a project, field practices, data collection, analysis, storage and dissemination, and public presentation (Marshall, 2002, 211). We argue that Marshall’s seven categories characterise a deficit understanding of the archaeological paradigm rather than its broader significance as defined by Merriman.

The core of our analysis examines to what degree newspaper messages reflect the deficit category to persist or report on the introduction of the participatory or democratic one.

As mentioned above, we have defined four supplementary concepts. The main idea came from the categories chosen to compare the implementation of public archaeology in different countries; the research was carried out in the framework of the doctoral study (Curk, 2022, 375–381). The supplementary concepts shed additional light on the difference between the deficit, authorised approach to archaeological heritage and the participatory, democratic one. Differences become evident by finding wording that has negative or

positive connotations about archaeological work and the treatment of archaeological sites. Here, we have introduced two concepts: the “Attitudes towards archaeological work” and the “Attitudes towards archaeological site’s role”. The fourth concept – “Management approach to archaeological sites” – is intended to record a shift towards a broader understanding of handling in-situ archaeological heritage (not in a museum context). The fifth concept – “Significance of archaeological heritage” – reflects on how newspaper messages communicate the significance of the archaeological sites for present-day society. In this case, coding does not directly indicate positive or negative attitudes because every code relates to a specific significance. Here, the numerical value of a variable reflects the degree of significance ascribed to specific archaeology sites. If the variable value is 0, no significance is recorded in this case.

We divided each of the first four concepts into two categories, the first having a negative and the second having a positive connotation. Finally, the fifth concept has four categories that illustrate the significance of in-situ archaeological heritage for present-day society, namely for the sense of belonging (identification), personal growth, economic and social development and the role of heritage at local, national and international levels. Table 1 presents the tree structure of concepts, categories and codes.

Put together, our research aims to answer the research question we formulated after Pierre Nora thirty years ago when he asked us about the capacity of heritage in contemporary societies.⁷

- Does the journalistic coverage in the selected period reflect the democratisation of Slovenian archaeology, and if so, in which thematic areas is the democratisation most evident?

ANALYTICAL PROCESS

Our research used no computational analytical tool because only a limited corpus of articles was involved (due to limited resources). The same goes for the engagement of coders.

Identifying and sampling phase

For the period 1. 1. 2005 to 31. 12. 2021, we identified 458 entries under the keywords “archaeology”, “Centre for Preventive Archaeology”, and “Emona 2000” in the Kliping corpus of media publication. In the first period, 1. 1. 2005 to 31. 12. 2015, the Kliping database contains 182 entries under these keywords. For the second period (1. 1. 2016 to 31.

6 Smith argues that “there is a hegemonic ‘authorized heritage discourse’, which is reliant on the power/knowledge claims of technical and aesthetic experts and institutionalise in state cultural agencies and amenity societies” (Smith, 2006, 11).

7 Pierre Nora’s question was as follows: “Does heritage have a common mobilising capacity to be inserted in the continuance of democratic societies and to be positively integrated into the management of collective life?” (Nora, 1997, 396).

Table 1: Content analysis of media messages on archaeology: classification of concepts, categories and codes.

CONCEPTS	1. Archaeological paradigm		2. Attitudes towards archaeological work		3. Attitudes towards archaeological sites' role		4. Management approach to archaeological sites		5. Significance of archaeological heritage			
CATEGORIES	Deficit (authoritative)	Participatory (democratic)	Pejorative	Respectful	Critical	Supportive	Restricted	Integrated	Identitarian	Personal	Developmental	Comparative
CODES	archaeology	local/ citizen/ villager	detectorist/ illicit digger	good	threatening/ threaten	enable, enabeling	excavation	interpretation	asset	experience	role for economy	state/ national/ Slovenian
	archaeologist	association/ volunteer/ amateur	nasty/ troweler	nice	hinder/ obstruct/ challenge	support/ supportive	museum/ musealisation	new technologies/ITK remote sensing, visualisation, digitisation	identity/ pride/ connectedness	feeling	development potential	European
	architecture/ architect	public	harmful	open	cause, allow to deteriorate	give an opportunity	displaying	park (archaeological), route (archaeological)	meaning/ value	understanding	sustainability	local
	design/ designer	place/ locality	looter/ vandal	positive/ responsive	harm/ harmful	to place priority/ privileged	research	potential (archaeological)	memory		role in tourism	regional
	profession/ expert	resident	nuisance	timely	complicate	offer solution	reconstruction	presentation				universal
	history/ historian	community/ communal	destroyer	attractive	delay/ delaying	promote	foreign archaeologist /foreign expert	management				

12. 2021), the corpus features 276 entries. The ratio between 2005–2015 and 2016–2021 favours the second period (276/182 = 1.5 increase).

While sampling entries covering newspaper articles, online news reports, and TV and radio report transcripts, we recorded and excluded duplicates, short reports (less than 500 words), and TV and radio report transcripts.⁸ The final number of analysed articles was 86 (41 from 2005–2015 and 45 from 2016–2021). The rate of excluded articles is high. Still, the exclusion aligned with our intention to concentrate on articles with more pronounced content and a more diversified vocabulary.

Coding phase

Step one of coding consisted of the terms' initial recognition from the sample of articles. In the second step, we transformed terms from step one into a more general form, such as substituting different Slovenian language forms into one general grammatical form and replacing synonyms with only one representative term to upgrade them into codes as defined by the content analysis method (Riffe et al., 2019). In the seventy-six articles, we initially identified seventy-two codes pertaining

to seven preliminary defined concepts. Each set of codes was assigned to an affirmative or opposing category that manifests either a participative or deficit archaeological paradigm. The coding of the articles' content was carried out not to words' face value but rather according to the actual meaning of words in the context.

Step three evaluated the relevance of categories and codes under seven initial concepts. In this step, we eliminated two concepts (together with related categories and codes) that proved to be irrelevant to the research question.⁹ Step four consisted of coding all selected articles according to finally approved concepts, categories and codes (all together fifty-six codes, see Table 1).

The coding was finalised by composing tabular variable data sets for each article organised by publication year. In addition, we recorded the variables of specific codes detected in each article. Typical graphs with code variables appearing in one particular year represent the annual fluctuation of public understanding and evaluation of archaeological projects reported and communicated in media messages. The tables and graphs containing detailed data are stored in our archive and can be used for future research.

⁸ The transcripts proved not to be an adequate source of information because of many typos caused by unclear audio recordings, and the original message of the audio and video content was lacking. The number of transcripts eliminated was 54.

⁹ The first eliminated concept and its categories aimed to address how the reports were time-focused (if they predominantly reported about past events or dealt with present activities), as the reports should have been more specific about the time. The second concept and its categories eliminated aimed at financing where we intended to discover positive or negative attitudes related to the cost of archaeological work. Here, the value of variables was too low to bear any significance.

The results of the evaluation phase are presented below in the discussion section, together with summary charts that illustrate general trends in the fluctuation of concepts.

RESULTS AND DISCUSSION

The concepts, categories and variables of codes enabled us to evaluate the shift in public perception of the relevance of archaeological work and heritage as reflected in media messages in more than a decade and a half of the new millennium

(2005–2021). Results show that the shift is more gradual than expected initially.

The difference between the two periods (2005 to 2015 and 2016 to 2021) is quantitative: the number of selected newspaper articles increased slightly (from 41 in the first period to 45 in the second). The increase also reflects the total number of articles in the Kliping database (from 182 in the first period to 276 in the second). The mere statistics do not prove the increase in the democratisation of archaeological public discourse; this should be demonstrated only through in-depth content analysis.

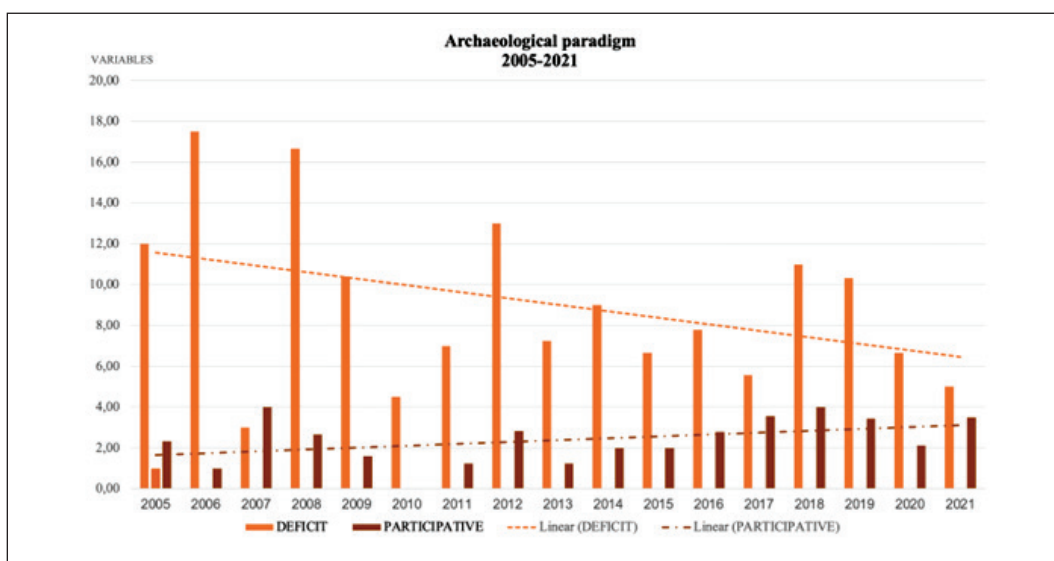

Chart 1: Trends in deficit and participative archaeological paradigms.

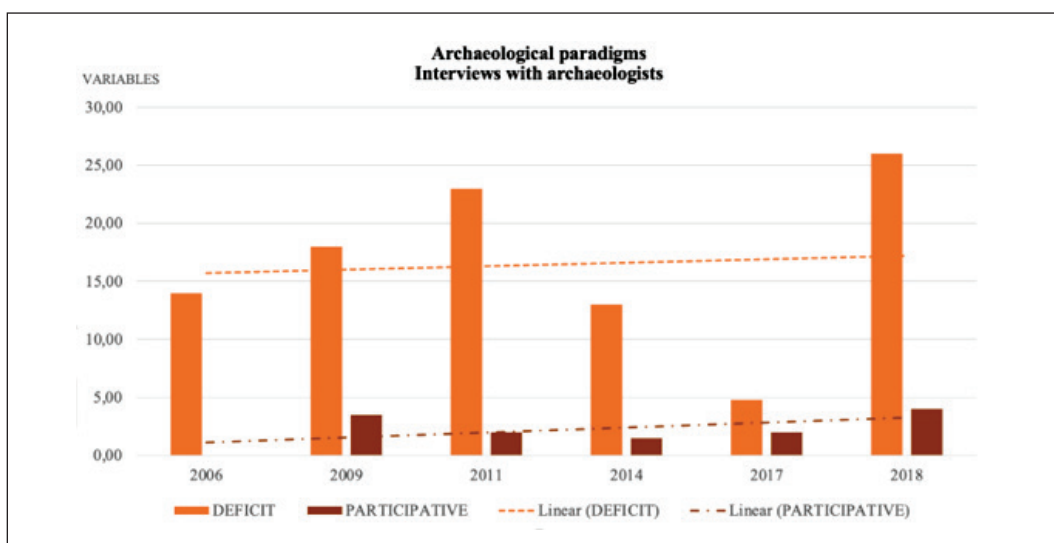

Chart 2: Interviews with archaeologists and trends in deficit and participative paradigms.

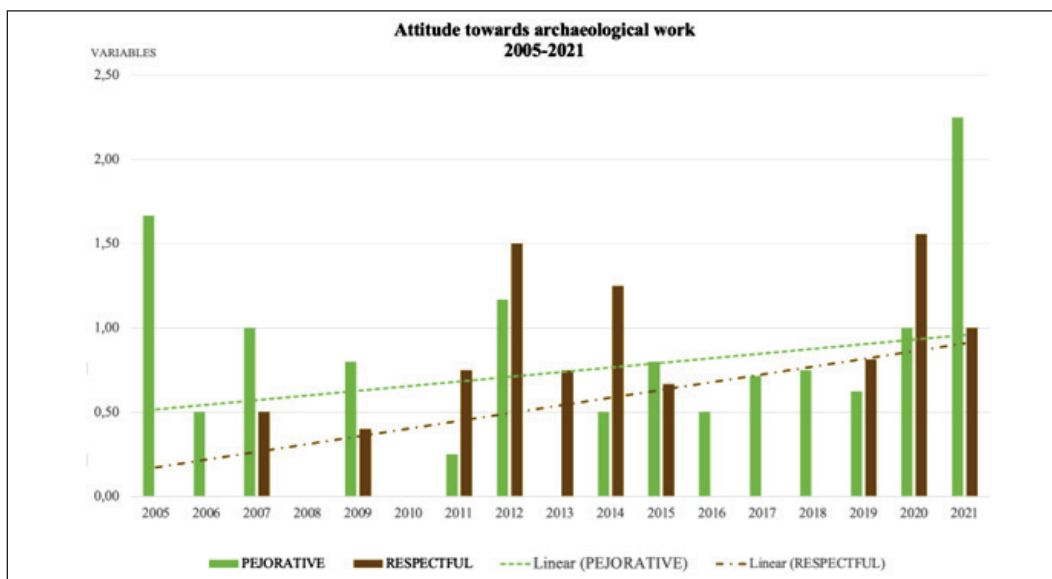

Chart 3: Fluctuation in pejorative and respectful attitudes towards archaeological work.

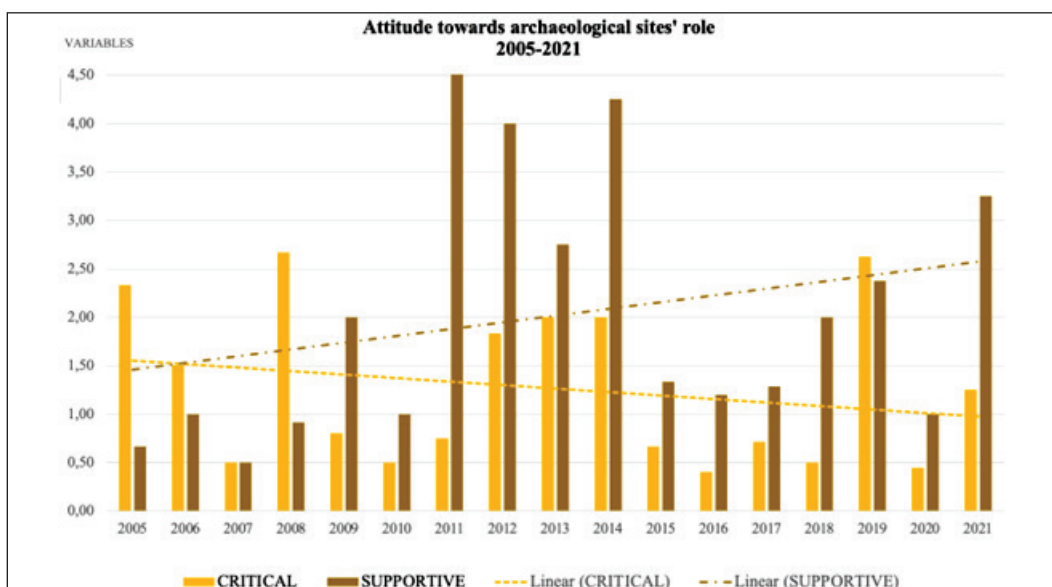

Chart 4: Fluctuation in critical and supportive attitude towards the role of archaeological sites.

The number of articles analysed per year varies from 2 to 16. The peak was achieved in the pre-Covid year 2019, while the numbers for 2020 and 2021 diminished because of the reduction of fieldwork during the pandemic. For appropriate tracking of trends, we calculated an average per each year. The articles' length also increased in the second period, resulting in more codes de-

tected in the second period and, therefore, higher variable values.

“Research” is the most frequent term in the corpus of analysed articles (variable 293). However, if we consider the terms “archaeology” (variable 266) and “archaeologist” (variable 234) together, the latter two outnumber the first. The theme of Panorama in Ptuj has the highest number of appearances out of eighty-six articles (eight, more than 9%).¹⁰

¹⁰ The archaeological site Panorama contains the remains of the central part of the Roman city Poetovio (today's Ptuj), still hidden underground. At the same time, the agricultural area was recently converted into a public park.

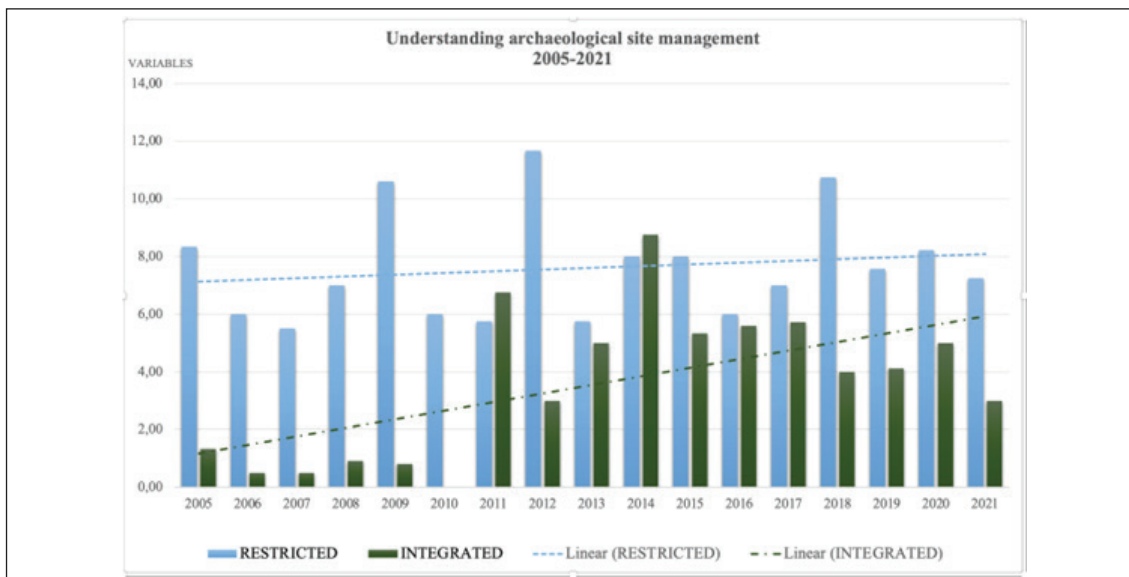

Chart 5: Reflection on the restricted and integrated concepts of archaeological heritage management.

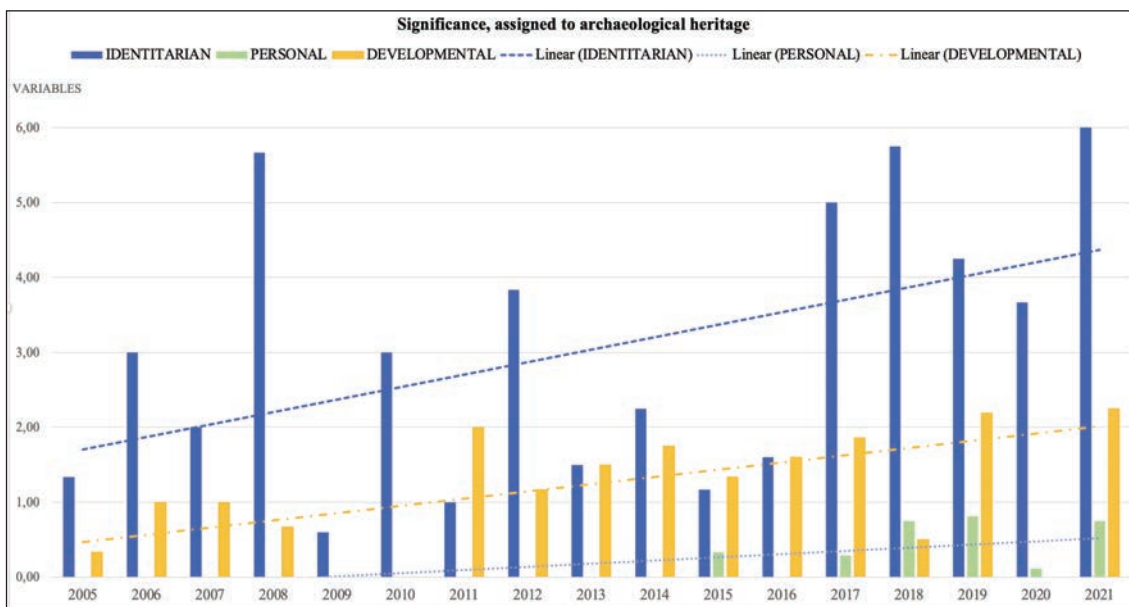

Chart 6: Identitarian, personal and developmental significance assigned to the archaeological heritage.

Comparing the two periods, they differ qualitatively in the predominance of reports on illicit activities and harmful actions against archaeological heritage during the first period (ten articles) compared to the second period (two articles) and, similarly, in the more significant number of interviews with archaeologists in the first period (eight interviews) compared to two interviews in the second period. Adverse reports and

interviews most likely impacted the public sentiment towards archaeological themes in the first period.

The following charts reveal crucial details of our content analysis of the archaeological paradigm as our core concept. The charts compare the distribution of affirmative and opposing codes in the eighty-six articles (Chart 1) against ten articles featuring interviews with archaeologists (Chart 2).

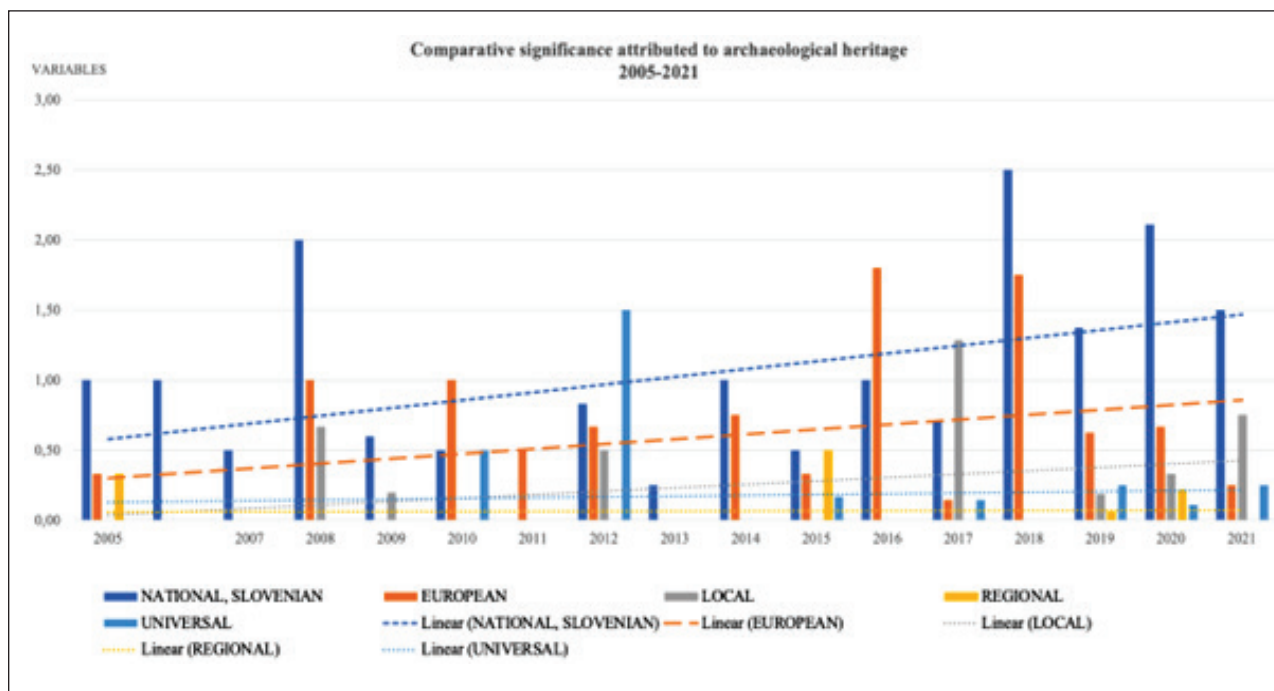

Chart 7: The comparative significance assigned to archaeological heritage in journalistic articles.

The comparison leads us to conclude that attitudes in the archaeologists' interviews contributed to the general prevalence of the deficit paradigm to persist during this period. If reporters extracted information from archaeological sources, we could also understand that the archaeological profession most likely gave an overall tone to newspaper reports.

The next pair of charts illustrates the trendlines in two supplementary concepts: attitude towards the general archaeological work and attitude towards the role of archaeological sites in a specific place (Chart 3 and 4). The first chart (Chart 3) shows peaks in negative attitudes at the start and the end. The peaks relate to two topics that gave the tone in 2005 and 2021 reports: the first being the failure in programming the archaeological park at Panorama and the question of providing depo for archaeological finds in Ptuj, while in 2021, the illicit vandal excavations in Dolenjska were reported.

The chart in Chart 4 demonstrates two positive peaks during 2011–2014 during the implementation of several noteworthy archaeological projects, such as the presentation of Roman remains at Glavni trg in Celje, the results of preventive archaeology, the Interreg projects Claustra and Parsjad and the restoration of three archaeological sites in Ljubljana (in the framework of Emona 2000 project). The 2021 peak signals the success of archaeological projects such as the discovery of Roman frescoes under Muzejski trg in Celje, new perspectives for

the presentation of the Panorama site, Ptuj, and the underwater research in Fizine, Portorož.

The following chart (Chart 5) shows the fluctuation in understanding the archaeological site management concept. The character of this supplementary concept is more technical, as its codes indicate different site management methods. By showing the variables in these codes, sorted into two categories – restricted and integrated (which illustrate in more detail the two general archaeological paradigms – deficit and participatory, respectively), we sought to uncover different understandings of archaeological heritage management. The first is more traditional and covers methods listed, for example, by Yvonne Marshall (2002, 211). The second follows the spirit of the Faro Convention (Articles 11–12). The comparison between the two periods confirms only a slight growth in the integrated understanding of management. However, the restricted paradigm still prevails over the integrated one.

Furthermore, the code with the highest variable was “research”, indicating the dominance of the traditional approach. We conclude that the restricted management paradigm has, until recently, prevailed in public archaeological discourse. Contrary to this, contemporary archaeological doctrine stresses the need to manage archaeological sites through other, more democratic measures, particularly those developed by public archaeology (Curk, 2022, 157–283), rather than through digs and research alone.

The last supplementary concept covers the significance of archaeological heritage for Slovenian society. Our analysis reveals that the traditional understanding of this topic is still quite present in the public eye.

Codes such as significance and value, which characterise the identity dimension of heritage, are predominant (Chart 6). A steep upward trend illustrates this category. Variables related to economic (tourism) significance codes are in second place, while sustainability significance appears only occasionally in the second period. Not surprisingly, codes such as “memory”, “experience”, “feeling”, and “understanding” – indicating personal connectivity to the archaeological heritage and their resonance in the present – were significantly under-represented in journalistic reports.

Regarding the level of significance (Chart 7), journalistic reports usually try to emphasise the importance of archaeological heritage by assigning it nationwide and even European and international significance. Reports mention regional and local significance only sporadically as if such rank of importance proved a lesser reputation of archaeological heritage. From a psychological point of view, it is understandable. Nevertheless, exaggerating significance can be counterproductive.

CONCLUSIONS

Studies attempting to analyse content with extensive latent meaning assume that sampling, category definition, reliability assessment, or statistical analysis of the collected content data do not capture some essential communication characteristics. Instead, the proper judgment, evaluation, or interpretation of communication content rests with the researcher (Riffe et al., 2019, 145–146). We attempted to overcome this limitation by developing a refined framework of concepts, categories and codes to describe more detailed trends in the democratisation of the archaeological domain in the research period.

By analysing a relatively sizeable qualitative dataset in journalistic articles, we gained insight into how news media presented archaeological themes to the public. Furthermore, we identified specific changes in the public values assigned to archaeological heritage in real-time.

While it may not be immediately apparent, we argue that heritage issues and values are always political, regardless of whether heritage authorities or heritage communities define them. As David Held

stated, “Democracy should be conceived as the privileged conception of the political good because it offers – in theory at least – a form of politics and life in which there are fair and just ways of deliberating over and negotiating values and value disputes” (Held, 2006, 260). According to the Faro Convention (Article 2b), heritage communities play a critical role in formulating and negotiating heritage values and management with heritage authorities, whether at the local, regional, national, or international levels. The participative heritage process, grounded on international standards, initially by the Council of Europe (Faro Convention and related activities) and later by the European Union¹¹ and UNESCO,¹² ensures that heritage values reflect the values and beliefs of all stakeholders.

Local heritage significance matters because heritage democratisation starts predominantly from the grassroots. The Slovenian local newspaper reports claiming the significance of archaeological heritage rooted in the local communities’ territory confirm that:

two strong sets of views centring on the heritage discourse, the one considerably more pessimistic than the other. One set ... sees heritage as an essentially conservative and nostalgic project. It encompasses a romanticised and idealised view of the past... The countervailing view is considerably more optimistic and, drawing predominantly on binary oppositions such as amateur/professional, insider/outsider, history/heritage, recognises a more democratic form of heritage... The ‘spirit of local places’ gains prominence in this construction, as do urban places. (Robertson, 2016, 143)

From the research presented in our paper, we can conclude that the most reasonable response to our research question is as follows:

- The content analysis of journalistic coverage in the selected period reveals a gradual tendency in the democratisation of Slovenian archaeology. Still, we have collected no evidence of a decisive breakthrough yet.
- Our analysis recorded the most positive trend in concept 4, “Attitude towards the archaeological sites’ role”, where overcoming the deficit archaeological paradigm was most evident.
- As detected through the content analysis of journalistic reports, the increased sensibility

11 Council of the European Union (2014): Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage. Official Journal of the European Union C 463, 23. 12. 2014.

12 World Heritage Committee (2021): Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. Paragraphs 64, 119 and 123.

towards individual sites proves a specific shift in public attitudes towards democratising archaeological discourse.

- Therefore, the recorded interest towards archaeological sites in the Slovenian regions and towns proves to have the most significant potential for public participation in archaeological heritage management.

Our main takeaway derived from the supporting data explained in the previous chapter is as follows. The democratisation of public archaeological discourse depends on the alliance between the archaeological

experts and heritage communities. Experts should use the media's communication channels to strengthen this alliance. Furthermore, experts and journalists should cooperate in encouraging local actors to participate in heritage management directly (Pirkovič, 2020, 833–834). The public will understand more clearly that heritage (including archaeological) offers diverse possibilities for sustainable local development. Simultaneously, analytical tools should be implemented to measure the receptibility of heritage-related opportunities. Content analysis of journalistic articles reporting on archaeological heritage in Slovenia is just one of them.

VLOGA MEDIJSKIH POROČIL PRI DEMOKRATIZACIJI UPRAVLJANJA
ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE – PRIMER SLOVENIJE

Jelka PIRKOVIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova univerza, Fakulteta za slovenske in mednarodne študije, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: jelka.pirkovic@guest.arnes.si

POVZETEK

V zadnjem času je upravljanje arheološke dediščine postalo ena najzahtevnejših nalog na področju varstva dediščine. Da bomo dediščino vključili v sodobno življenje lokalnih skupnosti, moramo povečati sodelovanje javnosti. Ta proces je v skladu s splošnimi politikami, ki si prizadevajo za demokratizacijo evropskih družb. V prispevku je predstavljena vsebinska analiza novinarskih prispevkov na arheološko tematiko, objavljenih v slovenskih časopisih in revijah v obdobju 2005–2021. Vsebina analiza je bila izbrana kot najprimernejša metoda za razumevanje tovrstnih objav. Metoda opredeljuje osrednje koncepte, v našem primeru je to "arheološka paradigma", in dodatne koncepte, dopolnjene s kategorijami in spremenljivkami. Cilj raziskave je podati dokaze o morebitnih spremembah odnosa javnosti do demokratizacije arheološkega diskurza oziroma sodelovanja v arheoloških dejavnostih in odgovoriti na raziskovalno vprašanje, ali novinarska poročila odražajo demokratizacijo slovenske arheologije. Aktivno vključevanje javnosti v dediščinsko delo (ki je neločljivo vpeto v določen kraj in sedanji čas) lahko štejemo kot kazalnike demokratizacije na vseh ravneh družbe. Raziskovalne faze so vključevale identifikacijo in vzorčenje člankov (končno število je bilo šestinsedemdeset), kodiranje (s šestinpetdesetimi spremenljivkami) in vrednotenje rezultatov. Glavni rezultati so predstavljeni v sklepnem delu. Glavna ugotovitev je, da vsebina novinarskega poročanja v izbranem obdobju razkriva le postopen trend demokratizacije slovenske arheologije in ne odločilnega preboja v to smer. V prihodnje morajo slovenski arheologi z uporabo različnih komunikacijskih kanalov krepiti zaveznitvo z dediščinskimi skupnostmi in s tem spodbujati lokalne akterje k sodelovanju pri upravljanju dediščine.

Ključne besede: arheološka paradigma, demokratizacija, vrednote dediščine, participativno upravljanje dediščine, arheologija za javnost

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

Council of the European Union (2014): Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage. Official Journal of the European Union C 463, 23. 12. 2014.

Curk, Tadej (2022): Vključevanje javnosti v obravnavanje arheološke dediščine v urbanih naseljih. Doktorska disertacija. <https://repositorij.uni-lj.si/lzpis/Gradiva.php?id=144167&lang=slv> (last access: 2023-01-10).

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Council of Europe Treaty Series - No. 199, Faro, 27 October 2005 (2005): <https://rm.coe.int/1680083746> (last access: 2023-09-23).

Donthu, Naveen, Kumar, Satish, Mukherjee, Debmalya, Pandey, Nitesh & Weng Marc Lim (2021): How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296.

Held, David (2006): *Models of Democracy*. 3rd ed. Cambridge – Malden, Polity Press.

Jacobson, Mathew J. (2022): Archaeological Evidence for Community Resilience and Sustainability: A Bibliometric and Quantitative Review. *Sustainability*, 14, 16591.

Jain, Surbhi (2019): *Research Methodology in Arts, Science and Humanities*. <https://www.perlego.com/book/2041326/research-methodology-in-arts-science-and-humanities-pdf> (last access: 2023-12-30).

Mallia, Matthew & Aixa Solange Vidal (2009): From the Opposite Corner: A Bibliometric Analysis of Research on American Archaeology in European Publications. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 5, 446–467.

Marshall, Yvonne (2002): What is community archaeology?. *World Archaeology*, 34, 2, 211–219.

Mayring, Philipp (2004): Qualitative Content Analysis. In: Flick, Uwe, von Kardorff, Ernst & Ines Steinke (eds.): *A Companion to Qualitative Research*. London – Thousand Oaks, Sage, 266–269.

McCombs, M. E. & Lei Guo (2014): Agenda-Setting Influence of the Media in the Public Sphere. In: Fortner, Robert S. & P. Marc Flacker (eds.): *The Handbook of Media and Mass Communication Theory*. Chichester, Wiley, 251–268.

Merriman, Nick (2004): Introduction: Diversity and Dissonance in Public Archaeology. In: Merriman, Nick (ed.): *Public Archaeology*. London – New York, Routledge, 1–18.

Merriman, Nick (2016 [1991]): Beyond the Glass Case: The Past, the Heritage, and the Public in Britain. New York – London, Routledge.

Nora, Pierre (1997): Conclusion des entretiens. In: Nora, Pierre (ed.): *Science et conscience du patrimoine*. Paris, Fayard, 391–397.

Pirkovič, Jelka (2009): Unpacking the Convention into Challenging Actions for Member States. In: *Heritage and Beyond*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 23–27. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806abdea> (last access: 2023-09-23).

Pirkovič, Jelka (2020): Heritage Management at the Local Level: Heritage Communities and Role of Local Authorities. *Etnoantropološki Problemi/Issues in Ethnology and Anthropology*, 15, 3, 829–842.

Reese, Stephen D. (2011): Understanding the Global Journalist: A Hierarchy-of-Influence Approach. In: Berkowitz, Daniel A. (ed.): *Cultural Meanings of News: A Text-reader*. Thousand Oaks, Sage, 3–16.

Riffe, Daniel, Lacy, Stephen, Watson, Brendan & Frederick Fico (2019): *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. 4th ed. New York – London, Routledge.

Robertson, Ian J. M. (2016): Heritage from Below: Class, Social Protest and Resistance. In: Howard, Peter & Brian Graham (eds.): *The Routledge Research Companion to Heritage and Identity*. London – New York, Routledge.

Rosenswig, Robert M. (1997): Ethics in Canadian Archaeology: An International, Comparative Analysis. *Canadian Journal of Archaeology/Journal Canadien d'Archéologie*, 21, 2, 99–114.

Rovšnik, Borut (1997): Istraživanje muzejske publike. *Informatika museologica*, 28, 1–4.

Salleh, Siti Zuliana & Abd Razak Bushroa (2022): Bibliometric and Content Analysis on Publications in Digitization Technology Implementation in Cultural Heritage for Recent Five Years (2016–2021). *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 25, e00225.

Schofield, John (ed.) (2016): Who Needs Experts?: Counter-mapping Cultural Heritage. 1st ed. New York – London, Routledge, Taylor and Francis. <https://www.perlego.com/book/1632985/who-needs-experts-counter-mapping-cultural-heritage-pdf> (last access: 2022-12-29).

Smith, Laurajane (2004): *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. London – New York, Routledge.

Smith, Laurajane (2006): *Uses of Heritage*. London – New York, Routledge.

Smith, Laurajane (2022): Heritage, the Power of the Past, and the Politics of (Mis)Recognition. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 52, 24, 623–642.

Valmarska, Anita, Cabrera-Diego, Luis Adrian, Linhares Pontes, Elvys & Senja Pollak (2021): Exploratory Analysis of News Sentiment Using Subgroup Discovery. In: Babich, Bogdan & Senja Pollak (eds.): Proceedings of 8th BSNLP Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing, co-located with the 16th European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL), 20 April 2021. Stroudsburg, The Association for Computational Linguistics, 66–72. <http://bsnlp.cs.helsinki.fi/papers-2021/2021.bsnlp-1.7.pdf> (last access: 2022-12-29).

Van Assche, Kristof, Beunen, Raoul & Martijn Duineveld (2014): Evolutionary Governance Theory. Cham – Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer. <https://itunes.apple.com/WebObjects/MZStore.woa/wa/viewBook?id=0> (last access: 2023-09-23).

World Heritage Committee (2021): Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention.

Župič, Ivan & Tomaž Čater (2015): Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18, 3, 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629> (last access: 2022-12-29).

CAN AI-ASSISTED ESSAY ASSESSMENT SUPPORT TEACHERS? A CROSS-SECTIONAL MIXED-METHODS RESEARCH CONDUCTED AT THE UNIVERSITY OF MONTENEGRO

Igor IVANOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philology, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro
e-mail: iggybosnia@ucg.ac.me

ABSTRACT

In this study, we will try to answer the question if an AI language model can provide teachers with essay assessment solutions that are on a par with the solutions provided by experienced professors. We designed a study with the aim of comparing the essay assessment outputs of the AI language model and three of our colleagues working at the University of Montenegro. The main aim of this paper is to investigate if this AI language model can be a viable teachers' assistance tool that provides immediate and meaningful feedback to teachers and students. Our hypothesis is, with some caveats, that the AI language model is more than a viable and useful tool, capable of providing meaningful and immediate feedback, greatly reducing the assessment time, and thus helping the teachers become more efficient and consistent. We will compare the results of 78 essays assessed by three teachers with the results provided by ChatGPT and see where the two sets of results converge or diverge in terms of their individual and overall scores.

Keywords: ChatGPT, automated grading, AI language models, essay assessment, essay feedback, assessment metrics, natural language processing

PUÒ LA VALUTAZIONE DEI SAGGI CON L'AIUTO DELL'INTELLIGENZA ARTIFICIALE SOSTENERE GLI INSEGNANTI? UNO STUDIO TRASVERSALE CON L'USO DI METODI MISTI CONDOTTO PRESSO L'UNIVERSITÀ DEL MONTENEGRO

SINTESI

Attraverso questo studio, cercheremo di rispondere alla domanda se il modello linguistico di intelligenza artificiale che abbiamo utilizzato può fornire agli insegnanti una qualità di valutazione dei saggi paragonabile a quella fornita da insegnanti esperti. Abbiamo sviluppato uno studio che confronta i risultati della valutazione dei saggi generati tramite il modello linguistico AI con i risultati della valutazione di tre nostri colleghi che lavorano presso l'Università del Montenegro. L'obiettivo principale di questo studio è determinare se questo modello linguistico di intelligenza artificiale può diventare un utile strumento di supporto, in grado di fornire un feedback immediato e rilevante sia a insegnanti che a studenti. La nostra ipotesi, con alcune riserve, è che il modello linguistico di intelligenza artificiale sia uno strumento più che utile e fruibile, in grado di fornire feedback immediati e rilevanti, riducendo significativamente i tempi di valutazione e aiutando così gli insegnanti a essere più efficienti e coerenti. Confronteremo i risultati di 78 saggi valutati da tre insegnanti con i risultati ottenuti tramite ChatGPT e osserveremo dove i due gruppi di risultati coincidono o differiscono in termini di punteggi individuali e complessivi.

Parole chiave: ChatGPT, valutazione automatica, modelli linguistici di intelligenza artificiale, valutazione del saggio, feedback sul saggio, metriche di valutazione, elaborazione del linguaggio naturale

INTRODUCTION AND RESEARCH RATIONALE

Essay assessment has been, in one form or another, present in academia for centuries. Essays have been changing their form, and so have the criteria, but it has always been the role of a teacher or an evaluator to grade those essays and provide some feedback. Based on our experience and the experience of many other colleagues, repetitive essay assessment quickly becomes a tedious and never-ending task. For instance, first-year faculty professors will easily have more than 50, sometimes closer to 100 students to grade, which may take days to complete due to their private and professional obligations. Sometimes it is the topic, which is not inspiring, sometimes it is all about students' generic answers or bad handwriting and sometimes it is the sheer repetitive nature of this form of assessment and grading. However, our story goes beyond simple boredom. It has been suggested by some research (Erturk et al., 2022) that this assessment-induced boredom or "mental fatigue" (Grillon et al., 2015) adversely impacts grading reliability and validity leading to incrementally lower grades (Marcora et al., 2009), which is of concern since some teachers spend decades throughout their careers performing essay assessments. Even some almost century-old research papers found a similar negative correlation between boredom, mental fatigue and the scores given by teachers. Dexter (1935, 665) found that "As the scoring proceeds the variability is not erratic but tends either towards greater severity or increasing leniency." These findings are the real-world result corroborating one of the tenets of the functional theory of boredom which posits that boredom arises when our mind wants but is unable to shift itself to a more engaging and desirable activity (Elpidorou, 2022). This may lead to frustration, dissatisfaction, and affective disengagement (Mizuno et al., 2011), which, in turn, may affect a teacher's mental capability to assess essays consistently and fairly. The functional theory suggests that boredom arises when there is a discrepancy between a person's desired level of stimulation and their actual level of stimulation. When individuals are under-stimulated or engaged in repetitive and monotonous tasks, they may experience feelings of boredom as a way of signalling the need for change or variety. Boredom, if left unchecked, may have multiple negative effects on teachers' performance in terms of essay assessment. Let us elaborate more on the most salient ones. Boredom can lead to a decline in attention and engagement. When teachers are bored while reading and evaluating essays, their focus and concentration may wane, making it more challenging to maintain consistent and thorough assessment standards. They may be more likely to skim through essays or become

disinterested in the content, potentially resulting in biased or superficial evaluations. Furthermore, boredom can trigger negative affective states, leading to a negative bias in essay assessment. When teachers are bored, they may be more inclined to view essays more critically or harshly, finding flaws or weaknesses more easily. This bias can influence the grading process and result in lower scores and/or unfair evaluations. If teachers find the task monotonous or uninteresting, they may approach it with a lack of enthusiasm or investment. Consequently, they might rush through assessments or become less committed to providing constructive feedback, potentially impacting the quality and usefulness of the assessment process. Lastly, boredom can limit cognitive flexibility, hindering teachers' ability to consider alternative perspectives or appreciate the nuances of student essays. When bored, individuals tend to seek immediate stimulation or distraction, which can lead to a more rigid and narrow-minded approach to assessment. This rigidity may prevent teachers from fully understanding and appreciating the unique qualities or originality in students' work. By acknowledging the impact of boredom on teachers' assessment performance, our study recognises a real-world problem that can affect grading consistency, fairness, and the overall quality of feedback provided to students.

Thus, based on the abovementioned research from Erturk et al. (2022) and the notions put forward by the functional theory of boredom, we designed a study to answer the following question: If boredom is (an inevitable?) part of essay assessment and may negatively affect scoring trustworthiness, can an AI language model help alleviate the situation and speed up the assessment process? To answer this question, we needed to find an AI language model suitable for our needs. To find a suitable AI language model, we conducted extensive internet and literary research intending to find a model which would meet at least the following criteria:

- It needed to be user-friendly for the teachers, meaning no need for coding or any other similarly complex task.
- It needed to be easily deployable, meaning the AI language model needed to be easily distributed, accessed, and used by teachers.
- It needed to be suitable for language-related tasks such as offering feedback, simulating human-like conversation, arguing its point of view, etc.

Based on these criteria and with the help of the information elicited from some other studies (Floridi & Chiriatti, 2020; Dehouche, 2021; Gao, 2021) in which the authors used the services of an AI language model, and with the support from our

colleagues from the Computer Science Department at the Faculty of Science and Mathematics of the University of Montenegro, we decided to test the capabilities of the latest generation of AI language models, a recently created programme called ChatGPT¹ 3.5, released in November 2022. A language model is a computer programme designed to simulate conversation with human users, typically through text-based communication channels such as messaging apps or websites. Language models use natural language processing (NLP) and machine learning algorithms to understand and interpret user inputs and provide appropriate responses. They can help users with a wide range of tasks, including answering questions, providing customer support, scheduling appointments, ordering products, and more. There are two main types of language models: rule-based and AI-powered. Rule-based language models use pre-defined rules and decision trees to determine their responses to user inputs, while AI-powered language models use machine learning algorithms to continuously learn and improve their responses based on user interactions. Language models can be deployed across a wide range of sectors, including academia, e-commerce, healthcare, finance, and customer service. They can help schools automate repetitive tasks, reduce costs, and improve student satisfaction by providing quick and personalised support. Overall, language models represent a rapidly growing area of innovation in the field of artificial intelligence and have the potential to revolutionise the way academia interacts with their students. Apart from the above mentioned, let us list several other pertinent features that convinced us this language model is capable of handling essay assessment (Elkins & Chun, 2020; Gao et al., 2022):

Natural Language Processing (NLP) capabilities: ChatGPT uses state-of-the-art NLP models that enable it to understand and respond to user inputs in a way that feels more human-like. This means that ChatGPT can provide more accurate and relevant responses to teacher queries.

1. Large Knowledge Base: ChatGPT has been trained on a vast amount of text data, making it an excellent source of knowledge. It can answer a wide range of questions and provide useful insights on various essay topics.
2. Continuous Learning: ChatGPT is an AI-powered language model that continuously learns from every interaction it has with users. This means that over time, ChatGPT becomes more accurate and efficient at answering questions and providing support.

3. Versatility: ChatGPT can be integrated into a wide range of platforms and applications, including websites, mobile apps, and messaging platforms. This makes it a versatile solution for teachers looking to provide better student support or automate repetitive tasks.
4. Reliability: ChatGPT is built on the latest technology and is designed to provide reliable and consistent performance. This means that teachers can rely on ChatGPT to provide high-quality support and assistance to their students.
5. Ability to provide instructions and feedback: This is the essence of the essay assessment procedure. High-quality feedback is a time-consuming and highly coveted element of any essay assessment.
6. Ability to challenge and reject incorrect premises: A lot of essays contain factual/logical mistakes, and it is vital that the AI programme recognises and points out those mistakes. For instance, many AI programmes will usually not red-flag sentences of the following type: “Madrid is the capital of France.”, since it is a grammatically acceptable sentence, however, still pragmatically unacceptable.
7. Ability to clarify its point of view: Obtaining a “raw” AI opinion is certainly helpful, however, AI’s ability to provide further evidence or rationale for why it deems something to be right is a highly desirable feature.
8. Less prone to erroneous answers than the rest of the field: It is worth mentioning we are fully aware that any computer programme of our choosing is still “just” a piece of software that will, from time to time, provide incoherent, erroneous or superfluous answers. However, this language model is one of the best at what it is supposed to do, and it is getting better with constant updates.

Let us briefly mention ChatGPT’s limitations and disadvantages (Floridi & Chiriatti, 2020):

1. Lack of emotional intelligence: While ChatGPT can understand the context of the conversation, it does not have affective qualities as humans do. This can lead to limitations in providing empathetic responses.
2. Limited knowledge: Although ChatGPT has access to a vast amount of data and knowledge, it still has limitations in some specific areas of knowledge, and it may not always provide accurate or reliable information.

¹ <https://openai.com/blog/chatgpt/>

3. Inability to understand non-textual input: ChatGPT can only process text-based input and cannot understand other forms of communication like images or sounds. This can lead to limitations in providing comprehensive responses.
4. Potential biases: ChatGPT learns from the data it is trained on, which may contain biases that could be perpetuated in its responses. Developers make constant efforts to reduce biases, nevertheless, they will always remain part of any language model, because there will always be user-induced biases.
5. Limited creativity: Although ChatGPT can generate text and answer questions, it may not be able to provide creative or unique responses that humans can.
6. Limited ability to understand cultural and social nuances: ChatGPT may not be able to understand the cultural and social nuances that exist in human communication, which can lead to limitations in providing appropriate and culture-specific responses.

Fortunately, some of the drawbacks mentioned in the text above are irrelevant to our study (for instance, item no. 3), since the entirety of our data is text-based. Furthermore, the advantages of ChatGPT should outweigh any possible disadvantage since this language model is rapidly getting better and during this research and writing of this paper, it has received several incremental updates², which made this language model far superior to the rest of the field.

STUDY DESIGN AND RESEARCH METHODS

Our cross-sectional design study uses concurrent mixed methods (Brewer & Hunter, 2006). We decided to implement this cross-sectional design since it is a type of observational study that involves collecting data from a specific population during a concrete and limited time window (which is the case here), thus making it the most suitable for examining the prevalence of some outcome (Creswell & Creswell, 2018) and making inferences about the characteristics of the population from which we drew our sample (Gray et al., 2007). Concurrent mixed methods refer to our wish to combine both qualitative and quantitative data to comprehensively analyse the task at hand and use the best of both methods to our advantage. Another reason for our mixed-methods approach is hidden in the nature of the research problem. Our research deals with personal/professional opinions of teach-

ers that span both the qualitative and quantitative spectrum (Creswell & Plano Clark, 2007), thus we wanted to employ both research methods.

To obtain valid and generalisable data, we needed to find the minimum number of students that we had to include to have a representative sample. We used the following formula (Sauro & Lewis, 2016):

$$N = K^2 \frac{s^2}{m^2}$$

where the variables are as follows:

K is a constant (1.96 for a 95% confidence level or 1.645 for a 90% confidence level – we opted for a higher confidence level to decrease uncertainty in our sample variable),
s is the standard deviation as a proportion of the mean, which is 52% of the mean or 0.52,
m is the desired margin of error, also expressed as a proportion of the mean (we opted for 0.15 corresponding to 15%) (Sauro & Lewis, 2016).

If we plot all these numbers into the formula, we get:

$$N = 1.96^2 \frac{0.52^2}{0.15^2}$$

$$N = 3.8416 \frac{0.2704}{0.022502}$$

$$N = 1.0380544 \times 0.0225$$

$$N = 46.1344$$

Some students were unavailable because they did not sit the exam, did not want to participate because they were abroad or were otherwise unavailable due to professional/personal reasons. By including more students than the statistical minimum we wanted to obtain a more representative sample and more statistically sound and generalisable data. We obtained all the necessary consents, according to Article 2 of the Montenegrin Personal Data Protection Law which prescribes that the processing of data relating to individuals may be carried out for a lawful purpose or with the prior consent of the data subject. Furthermore, personal data may be processed for statistical purposes or the purposes of scientific research, subject to the provision of appropriate safeguards. Our students were informed which personal data would be processed (name, family name and grades), for what purpose (scientific research) and what safeguards were employed (anonymisation, randomisation and point-to-point encryption).

² The initial launch of ChatGPT in November 2022 utilised the GPT-3.5 model. However, on March 14, 2023, a GPT-4-based version, which is the latest OpenAI model, was introduced and made accessible to paid subscribers on a restricted basis.

This was followed by the phase where the three teachers would enter all the names and grades in their respective Excel sheets. These Excel sheets were combined into a master Excel sheet where we would assign a unique random ID to each student and then randomly order the students listed on the sheet (using the Excel RAND function). In this manner, the author of this paper was unable to trace any particular essay to any particular student. This measure was taken to avoid even the appearance of bias and increase scientific rigour. Even though it was completely outside of the control of the author of this paper, we were fortunate enough and were able to collect a sample which was roughly gender-balanced (we ended up with 44 females and 34 males).

In terms of data gathering, we chose a computer-based self-administered questionnaire because it is exceptionally easy to deploy (de Leeuw & Hox, 2008) and the data are automatically and conveniently saved in an Excel file. To ensure the validity and reliability of our survey questionnaire, we employed the following measures:

- We had a clear definition of the research objectives and the specific information we aimed to gather through the survey. This helped us ensure that the questionnaire focused on relevant and meaningful questions.
- We conducted a pilot test of the questionnaire with a small sample of respondents to identify any potential issues, such as unclear or confusing questions, ambiguous response options, or formatting problems. We also gathered feedback from the pilot test participants and made necessary revisions to improve the questionnaire.
- We used established and validated scales from the existing research literature. This helped ensure that the items have been tested for reliability and validity in previous studies (Dillman, 2007).
- We avoided using leading or biased questions. We designed questions that are neutral and unbiased, avoiding leading or suggestive language that may influence respondents' answers. Additionally, we used balanced response options and avoided including assumptions or opinions in the questions.
- We considered question order. We arranged the questions in a logical and coherent sequence.

By implementing these measures, hopefully, we enhanced the validity and reliability of our survey questionnaire and improved the quality of the data collected. Our questionnaire was mostly in line with a Likert-type response format. This was done because it is a very convenient and time-saving manner of collecting data. Furthermore, all data is easily retrievable and reanalysable. All respondents were

our fellow teachers, who regularly assess essays as a part of their examination process and whose students belong to the research population. We asked the teachers to enter their anonymous feedback in the form we provided them with. The questionnaire form contained an introductory statement and clear instructions and was organised as a collection of written queries, which contained several clear questions with exhaustive and well-drawn options. These options were a mix of balancing items and a seven-point rating scale, with the last question designed as an open-ended one. While choosing a rating scale, we respected the following three criteria:

- a) Not more than seven points. Cowan (2015, based on Miller, 1956) argued that human beings have a limited capacity to process information and can only reliably make about seven distinct choices or distinctions. This author argues that this limit is related to the capacity of our working memory, which is the system that temporarily holds and manipulates information.
- b) Provision of a middle alternative in a scale. It is good to include a middle alternative because it serves as a reference point for the respondents who truly belong in the middle of the scale. Research shows that if no middle alternative is present, respondents tend to randomly choose other options which has a detrimental effect on data validity (O'Muircheartaigh et al., 2000).
- c) Assign labelled words to the options. Respondents can react quickly and answer with more confidence if the provided options are clearly labelled and easily distinguishable (Brace, 2004). The five and seven options provided below are very easy to distinguish, especially for our fellow teachers, since most of these options are also used as letter grades, something our colleagues are very familiar with.

These three criteria were used for our questionnaire, which contained eight close-ended questions and one open-ended question. This mix of questions was used to make the most of what close-ended and open-ended questions have to offer (Peterson, 2000), with the aim of eliciting the following information:

1. What is your overall opinion about the essay?

Options: a) Very positive b) Positive c) Neutral d) Negative e) Very negative

2. How did you grade the following elements:

a. The level of critical analysis and the quality of judgement

Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

b. The quality of arguments and line of reasoning
Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

c. The originality of the essay i.e., personal touch
vs. generic answers, lateral thinking
Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

d. Cohesion and coherence
Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

e. Grammar elements
Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

f. Technical aspects
Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

3. What is the overall grade?

Options: a) Outstanding b) Excellent c) Very good
d) Good e) Satisfactory f) Sufficient g) Fail

4. Provide additional reasons for such a grade.

Options: this is an open-ended question, for every-
thing we missed with our close-ended questions.

The questions are organised along the lines recommended by Creswell (2006). First, we have an ice-breaker question, followed by seven close-ended questions and finishing with an open-ended question. Additionally, this question order was deliberately chosen to capture the respondents' attention by offering them to first elaborate on their opinion, which should be affectively engaging for the respondents. We tried to word our questions in the most concise way possible and to avoid over-elaboration. We opted for the seven-point rating scale because it is generally aligned with the grading scale of our university and would be instantly recognisable for the respondents, which would facilitate and expedite the completion of the questionnaire. Another reason for this is that a limited range of clearly defined answers would be easily comparable with the answers provided by the AI language model. On the other side, the open-ended question enabled us to obtain high-value answers that provided uniquely good insight, a greater understanding of the nuances pertaining to the essay assessment process and helped build a better picture of why teachers graded the way they did (Davis et al., 2005). Furthermore, this open-ended question enabled us to capture any

additional information missed by the closed-ended questions. Here, the respondents are free from any undue influence of a predetermined nature of close-ended questions. With this combination of having both open and close-ended questions, we wanted to strike a balance between the possibility of receiving answers irrelevant to our research and the possibility of limiting the respondents' frame of reference too much. The questionnaire form was uploaded to a cloud service, the link was provided to the respondents, and they had two months (December 2022 & January 2023 – the winter examination diet) to complete the task. In this manner, we wanted to remove almost all pressure and allow our colleagues to provide quality and meaningful answers at their convenience.

CODING AND DATA ANALYSIS

As soon as the respondents' answers started trickling in, we were immediately ready to start working with ChatGPT and observe the output we would get. The author would copy-paste the essay into the ChatGPT interface and ask it the same questions that we asked our respondents. To make sure ChatGPT "understood" our questions and provided appropriate answers, we would ask it one question at a time. When the author copy-pasted the relevant essay, ChatGPT would³ first pre-process the inserted text to remove any extraneous information, such as headers, footers, and references. This ensured that the text was clean and ready for analysis. The essay was then tokenised into individual sentences. This allowed ChatGPT to analyse the text more granularly and identify patterns in sentence structure and language use. The essay was analysed for various aspects of language use, including grammar, vocabulary, and syntax. This helped to identify errors or issues with the language use that could impact the overall quality of the writing. The essay was evaluated for the quality of its content, including the strength of arguments, the use of evidence, and the relevance of the content to the topic at hand. This analysis was based on the patterns that ChatGPT had learned from a large dataset of essays, intending to identify factors that are associated with high-quality writing. The essay was evaluated for its coherence and organisation, including the use of topic sentences, transitions, and logical connexions between ideas. This helped to ensure that the essay was well-structured and easy to understand. Finally, based on the results of the previous analyses, ChatGPT would assign an overall evaluation score to the essay. This score was based on the patterns that had been learned

3 <https://platform.openai.com/docs/model-index-for-researchers>

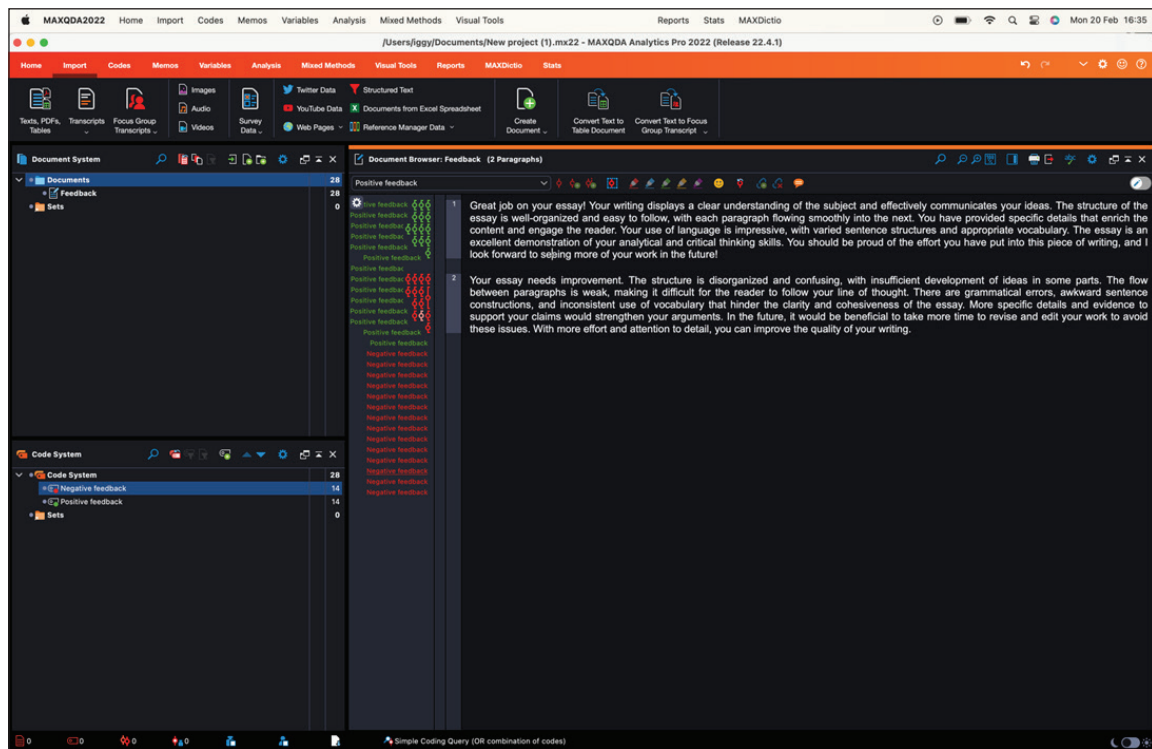

Figure 1: MAXQDA Analytics Pro 2022 interface.

from the training data and it reflected the quality of the writing, as judged by ChatGPT's algorithms. Chat GPT would generate an answer and the author would copy the answer to a Word document thanks to the "Copy for ChatGPT" Chrome extension since copying from ChatGPT was not enabled by default at the time. Once the answer was in a .docx file format, it was ready to be thematically and contextually analysed. Two of our more experienced colleagues were tasked with analysing the received data independently and then jointly to negotiate and iron out the differences. For them to be able to perform a proper analysis, they needed to analyse the data elicited from the close-ended questions and code for the open-ended questions. For close-ended questions, they decided to simply count the frequency of different instances of answers. Analysing this type of closed-ended questions in linguistic research typically involves assigning numerical values to the responses (Tuzzi, 2001). After defining the response options, the coders assigned numerical values to each response option ranging from (5) for Outstanding to (0) for Fail. In the meantime, we created a coding sheet to record the responses of each participant. The coding sheet consisted of a column for the participant's ID number and a separate column for each closed-ended question as well as for the open-ended one.

For open-ended questions, coding was done with the help of MAXQDA Analytics Pro 2022 (Figure 1) along the lines of thematic content analysis and answer categorisation. The content analysis had the aim of discovering themes and subthemes until reaching the saturation point (Kiger & Varpio, 2020). A theme is a construct that is repetitive and conceptually links different expressions into a meaningful group (Ryan & Bernard, 2003). Since we had two coders, we needed to implement measures which would ensure inter-coder reliability (ICR). ICR refers to the consistency and agreement between multiple coders or researchers who independently analyse and code qualitative data. To increase and ensure inter-coder reliability, we implemented the following measures (Kurasaki, 2000):

- Development of clear and detailed coding guidelines that provided explicit definitions and examples of the codes to be used. The guidelines covered the coding process, code definitions, inclusion and exclusion criteria, and decision rules for resolving coding ambiguities.
- Organisation of thorough training sessions to familiarise coders with the coding guidelines and ensure a shared understanding of the coding process. We used practice datasets or

pilot coding sessions to calibrate coders and address any discrepancies or uncertainties before they began coding the actual data.

- Establishment of consistent coding procedures to be followed by both coders. This included maintaining uniformity in coding software, naming conventions and file organisation to avoid any discrepancies due to procedural differences.
- Scheduling regular meetings or discussions among coders to address questions, clarify coding ambiguities, and share insights.
- Conducting periodic checks to compare and assess coding consistency between coders. This involved comparing a subset of overlapping coded data or conducting a reliability check on a random sample of coded data.

Based on the analysed data, we identified five main themes that were the most prevalent in the 78 analysed essays:

1. Academic motivation: this theme focuses on students' motivations for learning and their attitudes towards academic pursuits. This theme was relatively prevalent in the students' essays exploring students' intrinsic or extrinsic motivation, their passion for a particular subject, their goals and aspirations, or their perception of the value and relevance of their studies. Within this theme, students elaborated and expressed their opinions about intrinsic motivation factors like curiosity and students' innate desire to explore, discover, and learn new things out of pure curiosity. They also mentioned enjoyment (or the lack thereof) and pleasure in studying a particular topic or subject together with the perception that the subject matter was (not) personally meaningful, applicable to their lives, or aligned with their interests and goals. This theme also covers essays mentioning extrinsic motivation factors such as grades and academic performance and the students' desire to achieve high grades, recognition, or academic accolades such as external rewards or incentives, such as certificates, scholarships, or tangible benefits, that motivate students to engage in learning activities. Moreover, there was students' motivation to outperform others or meet certain standards set by their peers or educational institutions coupled with external pressures or expectations from parents, teachers, or society to excel academically.
2. Learning strategies and study habits: this theme originated from the essays in which students described the approaches they employed to

engage with their studies. It included examining their study habits, time management skills, note-taking methods, problem-solving techniques, or strategies they utilised to enhance comprehension and retention of the material. Students elaborated on their study habits, such as setting specific study times, creating a dedicated study environment, or using study aids like mnemonic devices. A certain number of students would break down their study material into manageable chunks, establish study goals, and utilise active learning techniques (e.g., summarising, self-testing) to enhance comprehension and retention. Around two-thirds of students used different organisation tools and techniques, such as planners, calendars, or digital apps, to help students manage deadlines, assignments, and study materials effectively. Some 20% of all students reported developing various note-taking methods and techniques, such as summarising key points, creating concept maps, using bullet points, or annotating texts.

3. Perceptions and viewpoints: a certain number of analysed essays from our corpus dealt with students' perspectives, attitudes, emotions, and thoughts related to the topics they were writing about. This was our favourite part of the research since the students expressed a rich tapestry of diverse perspectives, reflecting unique backgrounds, experiences, and viewpoints. Excitement and fascination were common emotions expressed by students who found the subject matter intriguing, stimulating their curiosity and motivating deeper exploration. Scepticism or critical questioning emerged as emotions expressed by students who engaged in a thoughtful examination of the topics, challenging assumptions, or seeking evidence to support their viewpoints. Some students experienced frustration or uncertainty when grappling with complex ideas or when their perspectives were confronted with contradictory viewpoints. The variety of emotions expressed demonstrated the complex interplay between affective factors and students' learning experiences, highlighting the impact of emotional engagement on motivation, understanding, and critical thinking. The essays showcased a wide range of attitudes towards the topics, demonstrating that students approached them from various angles and had differing opinions or beliefs. Additionally, students' personal experiences, cultural backgrounds, and prior knowledge strongly influenced their interpretations and engagement with the subject matter, leading to the formation of distinct viewpoints.

4. Personal growth and development: this theme explored the personal and intellectual growth students experience throughout their academic journey. These essays encompassed changes in students' knowledge, skills, self-confidence, critical thinking abilities, worldview, or understanding of themselves and their potential. The thematic analysis findings indicate that students reported acquiring new knowledge and skills throughout their academic journey. This growth was reflected in a diverse range of subject areas and domains. Research results indicate that approximately 85% of the students reported an expansion of their knowledge base and demonstrated an increased understanding of the subject matter, including mastering content-specific information, gaining expertise in research methodologies, or developing proficiency in practical skills relevant to their field of study. The research findings suggest that students experienced an increase in self-confidence as they progressed in their academic journey. Approximately 75% of the students expressed a greater sense of self-assurance and belief in their abilities to tackle academic challenges. Around 60% of the students reported actively reflecting on their learning experiences, identifying areas for improvement, and setting meaningful goals to enhance their academic performance.
5. Socio-cultural themes: these essays encompassed a wide range of interesting social topics like diversity, inclusion, cultural identity, social norms, gender roles, or how students' backgrounds and experiences shape their academic engagement and viewpoints. The research findings suggest that students' essays explored the importance of diversity and inclusion within the academic context. Our research results indicate that approximately 80% of the essays reflected discussions on the significance of embracing diverse perspectives, cultures, and backgrounds. Our students highlighted the benefits of diverse learning environments, fostering empathy, and promoting a sense of belonging among students from various backgrounds. Around 70% of the essays expressed students' reflections on how their cultural identity shapes their experiences and perspectives in the academic setting. Approximately 75% of the essays highlighted the recognition of societal expectations, such as academic achievement, gender roles, or conformity, and their impact on students' experiences and choices. Research results show that around 60% of the essays reflected discussions on gender equality, stereotypes, and the importance of creating equitable opportunities for all students.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of our data aimed at answering the question pertaining to the viability of using ChatGPT as a teachers' digital assistant. In practical terms, this can be measured by the level of congruity between the overall grade provided by teachers and by ChatGPT. It stands to reason that the more congruous these two camps are, the more useful ChatGPT is for the teachers. If the opinions of the two groups diverge significantly, then teachers may not have that many benefits from using AI as their essay assessment companion because their assessment strategies and viewpoints would be incompatible.

Simultaneously with the analysis of the data obtained from our colleagues, we were "feeding" ChatGPT with the essay sent by our teachers. We asked ChatGPT to analyse the provided essays along with the same questions given to the teachers. From time to time, ChatGPT would provide a nonsensical or vague answer, but through the option Regenerate answer we "insisted" on providing a clear opinion on the matter at hand. It is worth mentioning that both the respondents and ChatGPT had the same assessment criteria that they needed to consider because when assessing an essay written by students for whom English is a second language, it is important to consider certain criteria that acknowledge their language proficiency and specific needs. Here are the key criteria:

1. Assess the students' ability to effectively communicate ideas and concepts in English. Consider factors such as grammar, vocabulary usage, sentence structure, and overall language fluency. Keep in mind that minor errors may be expected in second-language writing, so focus on comprehensibility and clarity rather than nitpicking every mistake.
2. Evaluate the students' comprehension and grasp of the topic or subject matter. Assess whether they have clearly understood the key concepts, theories, or ideas related to the essay prompt. Look for evidence of critical thinking, analysis, and the ability to support arguments with relevant examples or evidence.
3. Assess the students' ability to structure their essays logically and coherently. Look for a clear introduction, body paragraphs that develop and support the main ideas, and a conclusion that effectively summarises the key points. Consider the use of cohesive devices to ensure smooth transitions between paragraphs and ideas.
4. Evaluate the students' ability to present and develop a well-reasoned argument or perspective. Assess their use of evidence, logical reasoning, and critical analysis to support their claims. Look

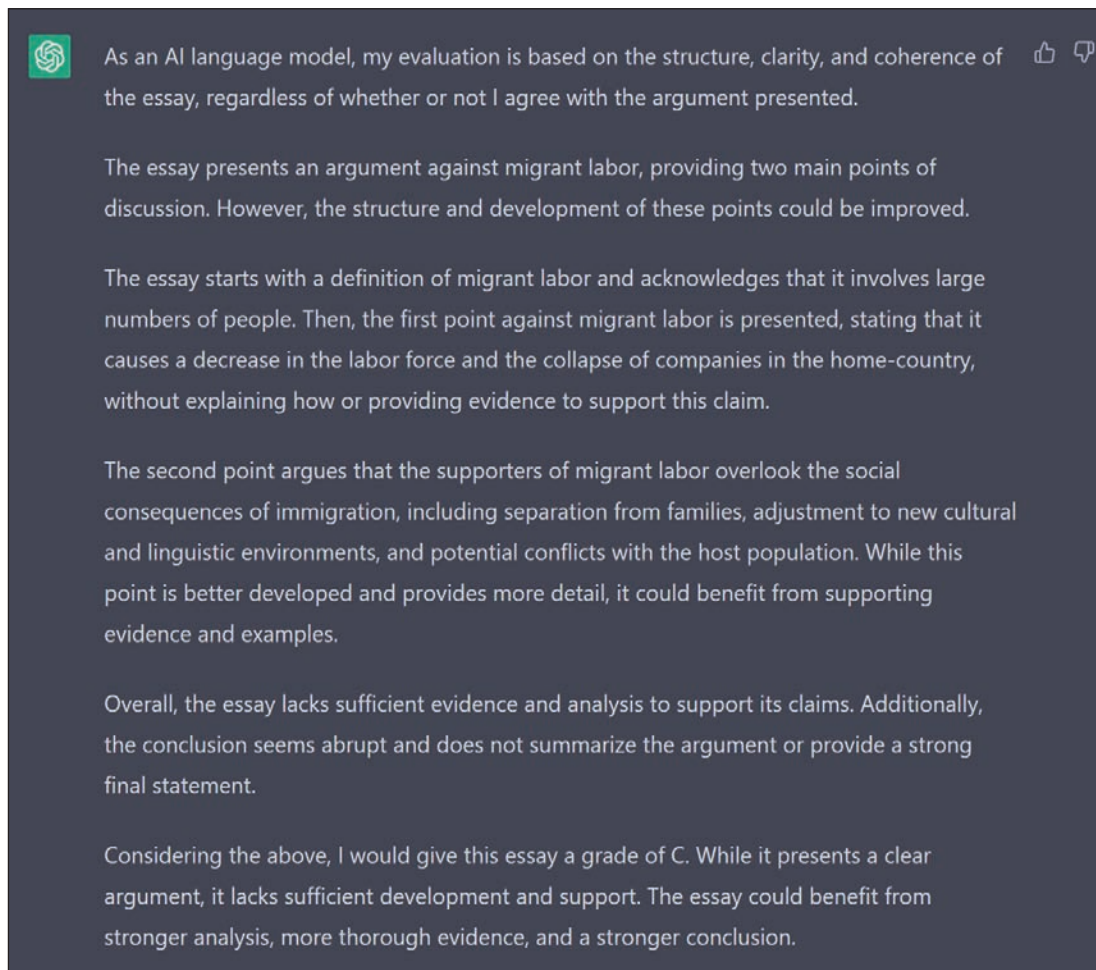

Figure 2: ChatGPT's assessment of an essay, rendered in under 5 seconds (sample).

- for the students' ability to evaluate different viewpoints, anticipate counterarguments, and provide persuasive explanations.
5. Consider the students' understanding of cultural nuances and the appropriate use of language in a particular context. Assess their ability to effectively communicate their ideas while considering cultural differences, ensuring that their writing is respectful and inclusive.
 6. Evaluate whether the students have fully addressed the essay prompt or question. Assess whether they have met the requirements and objectives of the assignment, including any specific guidelines or criteria provided.
 7. Consider the students' ability to bring fresh perspectives or unique insights to the topic. Assess their creativity in presenting ideas, engaging the reader, or using innovative approaches to communicate their thoughts effectively.

Remember to provide constructive feedback that helps the students improve their language skills and academic writing. Offer specific suggestions for improvement in language usage, organisation, or critical thinking, highlighting strengths and areas that need development. It can also be helpful to provide additional support or resources tailored to second language learners to help them further enhance their English proficiency.

Based on these criteria ChatGPT would provide the output (sample) as featured on Figure 2.

After eliciting all the required answers from ChatGPT, we were ready to compare these two sets of data and see the level of agreement between the teachers and ChatGPT. For the close-ended questions, it was a simple matter of comparing which options were selected by teachers and which by ChatGPT. One of the best ways of measuring the level of agreement between the two sets of such data was for us to calculate the intraclass correlation coefficient (ICC) for

consistency between raters. ICC for consistency is a statistical measure used to assess the degree of agreement or consistency among multiple raters or observers when measuring a continuous outcome variable. It quantifies the proportion of the total variance in the measurements that is attributable to the true differences between the subjects or items being rated.

ICC for consistency is typically used when the raters are measuring the same subjects or items on the same scale or using the same measurement technique. It provides an estimate of the reliability or agreement among the raters' scores. ICC values range from 0 to 1, where:

ICC = 0 indicates no agreement or consistency among the raters' scores.

ICC = 1 indicates perfect agreement or consistency among the raters' scores.

Higher ICC values indicate greater agreement or consistency among the raters' scores, suggesting that the variability in the measurements is mostly due to true differences between the subjects or

items rather than measurement error.

To have a valid ICC calculation and data interpretation, we adopted the following criteria:

As a rule of thumb, researchers should try to obtain at least 30 heterogeneous samples and involve at least 3 raters whenever possible when conducting a reliability study. Under such conditions, we suggest that ICC values less than 0.5 are indicative of poor reliability, values between 0.5 and 0.75 indicate moderate reliability, values between 0.75 and 0.9 indicate good reliability and values greater than 0.90 indicate excellent reliability. (Koo & Li, 2016)

Our research included 78 highly heterogeneous samples, since the data vary among the samples (Wallis et al., 2014), with 3+1 (human + AI) raters. Thus, according to Koo & Li (2016), our research method is more than valid for the calculation of the ICC. The following table provides all the inputs necessary for the calculation of the ICC.

Table 1: Grades given by Rater 1.

Student ID	Rater 1	#20	2	#40	2	#60	4
#1	3	#21	5	#41	4	#61	4
#2	1	#22	3	#42	2	#62	3
#3	2	#23	1	#43	4	#63	4
#4	3	#24	4	#44	5	#64	4
#5	2.5	#25	2	#45	1	#65	2
#6	2	#26	5	#46	3	#66	2
#7	4	#27	0	#47	2	#67	5
#8	4	#28	2.5	#48	2	#68	3
#9	2.5	#29	5	#49	5	#69	5
#10	0	#30	4	#50	3	#70	5
#11	2.5	#31	4	#51	3	#71	4
#12	5	#32	3	#52	5	#72	2
#13	2	#33	4	#53	2	#73	5
#14	5	#34	0	#54	3	#74	3
#15	4	#35	5	#55	2	#75	3
#16	1	#36	3	#56	4	#76	3
#17	3	#37	3	#57	3	#77	2
#18	5	#38	2	#58	4	#78	3
#19	5	#39	5	#59	0		

Table 2: Grades given by Rater 2.

Student ID	Rater 2
#1	2
#2	0
#3	1
#4	3
#5	3
#6	1
#7	2.5
#8	3
#9	4
#10	0
#11	4
#12	5
#13	3
#14	5
#15	3
#16	1
#17	4
#18	5
#19	5

#20	3
#21	5
#22	2
#23	2.5
#24	3
#25	1
#26	5
#27	0
#28	4
#29	5
#30	3
#31	3
#32	4
#33	3
#34	0
#35	5
#36	4
#37	4
#38	1
#39	5

#40	1
#41	3
#42	1
#43	3
#44	5
#45	1
#46	4
#47	1
#48	1
#49	4
#50	2
#51	2
#52	4
#53	1
#54	4
#55	1
#56	3
#57	4
#58	3
#59	0

#60	3
#61	3
#62	4
#63	3
#64	3
#65	1
#66	1
#67	5
#68	2
#69	5
#70	5
#71	3
#72	1
#73	5
#74	4
#75	4
#76	2
#77	2.5
#78	3

Table 3: Grades given by Rater 3.

Student ID	Rater 3
#1	4
#2	2.5
#3	3
#4	2
#5	4
#6	3
#7	5
#8	5
#9	3
#10	0
#11	2
#12	5
#13	2
#14	5
#15	5
#16	2.5
#17	2.5
#18	5
#19	5

#20	1
#21	5
#22	4
#23	0
#24	5
#25	3
#26	5
#27	2.5
#28	3
#29	5
#30	5
#31	5
#32	2
#33	5
#34	0
#35	5
#36	2
#37	2
#38	3
#39	5

#40	3
#41	5
#42	3
#43	5
#44	5
#45	0
#46	2
#47	3
#48	3
#49	4
#50	4
#51	4
#52	5
#53	3
#54	2
#55	3
#56	5
#57	2
#58	5
#59	0

#60	5
#61	5
#62	2
#63	5
#64	5
#65	3
#66	3
#67	4
#68	4
#69	5
#70	5
#71	5
#72	3
#73	5
#74	2
#75	2
#76	1
#77	2
#78	3

Table 4: Grades given by ChatGPT.

Student ID	ChatGPT	#20	2	#40	2	#60	4
#1	2	#21	5	#41	5	#61	4
#2	1	#22	3	#42	2	#62	4
#3	3	#23	1	#43	3	#63	4
#4	3	#24	4	#44	3	#64	4
#5	3	#25	4	#45	2	#65	3
#6	2	#26	4	#46	3	#66	2
#7	5	#27	1	#47	3	#67	5
#8	5	#28	3	#48	3	#68	3
#9	3	#29	4	#49	5	#69	5
#10	1	#30	4	#50	3	#70	5
#11	3	#31	4	#51	3	#71	5
#12	5	#32	3	#52	5	#72	3
#13	2	#33	3	#53	2	#73	2
#14	5	#34	1	#54	2	#74	3
#15	5	#35	5	#55	2	#75	4
#16	1	#36	4	#56	4	#76	3
#17	3	#37	4	#57	2	#77	3
#18	3	#38	2	#58	4	#78	3
#19	4	#39	5	#59	1		

Table 5: Two-factor ANOVA inputs used to calculate the ICC.

ANOVA						
Source of Variation	SS	df	MS	F	P-value	F crit
Rows	236.3397	77	3.069347	9.7718	3.55E-20	1.458228
Columns	0.314103	1	0.314103	1	0.320443	3.965094
Error	24.1859	77	0.314103			
Total	260.8397	155				
ICC	0.81433					

Therefore, based on the calculated ICC value, we can safely conclude that there is good interrater reliability based on the two sets of data. The ICC above 0.8 suggests a high degree of agreement or similarity among the observations in terms of the following:

- ICC values above 0.8 indicate a high degree of consistency or reliability among the observations. This suggests that the measurement tool

or procedure used in the study is producing consistent and reliable results.

- ICC values above 0.8 suggest that there is low variability among the observations, meaning that the raters are producing consistent results across the range of values being assessed.
- ICC values above 0.8 also indicate a strong correlation among the observations. This means

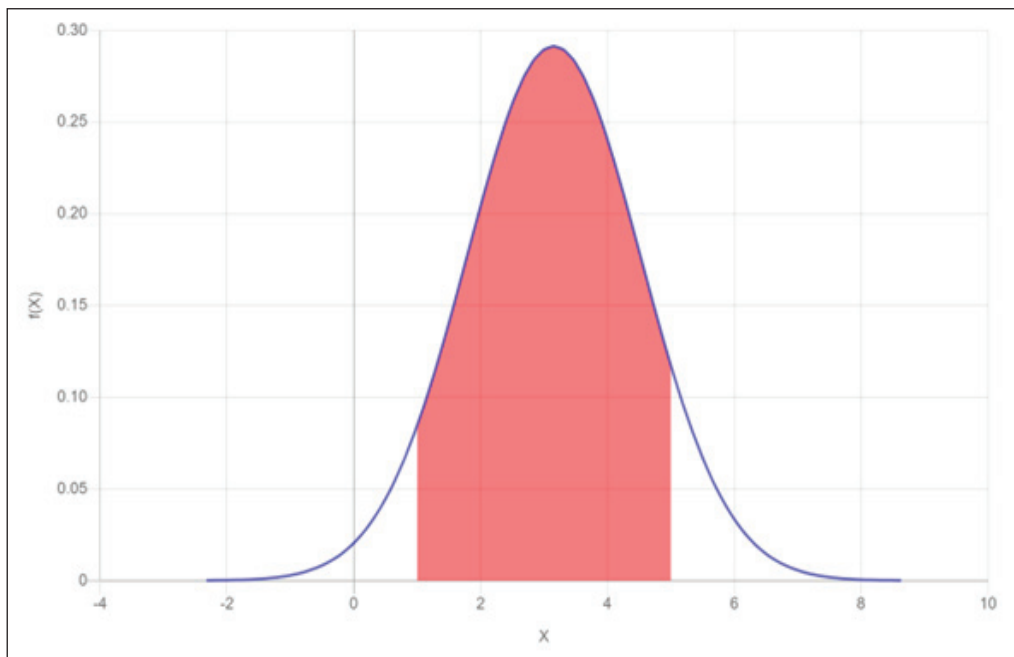

Chart 1: Grade distribution curve – teachers.

that the raters are producing results that are highly correlated with each other, suggesting that they have similar opinions towards the same underlying construct.

Generally speaking, ChatGPT was more lenient and would award higher grades to students when compared to human counterparts. This was, at least partially, due to the nature of ChatGPT's algorithm. As an artificial intelligence language model, ChatGPT does not have emotions, biases, or subjective opinions that can influence its evaluation of essays. It relies on its training data and algorithms to analyse and score essays based on predefined criteria such as grammar, syntax, coherence, and relevance to the prompt. In some cases, ChatGPT may be more lenient when assessing essays compared to human evaluators because it is designed to be more forgiving of minor errors or deviations from standard writing conventions. For example, it may overlook minor grammatical mistakes or unconventional phrasing that a human evaluator would notice and count against the essay. The second reason for higher leniency is that we did not set any additional or stricter parameters in terms of essay assessment. We used default criteria and let ChatGPT behave and assess "as is" within the given key criteria mentioned in the text above. On that same note, another interesting takeaway from the analysis of the presented data is the fact that ChatGPT did

not fail any student. The reason for this (according to the AI itself) is that this language model is capable of crunching and interrelating a huge amount of data, so there was always at least some redeeming factor which prevented it from failing a student. Truth be told, students at the Faculty of Science and Mathematics consistently show a high level of knowledge, so there is not much room for talking about failing anybody.

Regarding the distribution of grades, both distributions follow the Gaussian distribution, which makes their mean the centre of their probability distribution. If we input the parameters obtained for the distribution of grades given by the teachers and the ones given by the AI language model, we can see there are a lot of similarities. The following are the population mean (μ) and population standard deviation (σ) provided for teachers:

Population Mean (μ) = 3.15

Population Standard Deviation (σ) = 1.37

We have the following graph that corresponds to the specified event $0 \leq X \leq 5$:

Normal Distribution: $\Pr(0 < X < 5) = 0.85$

The given data describes the grade distribution curve for teachers, which follows a Gaussian distribution. The mean (population mean) of this distribution is 3.15, and the standard deviation (population standard deviation) is 1.37. Based on this information, we can analyse the probability

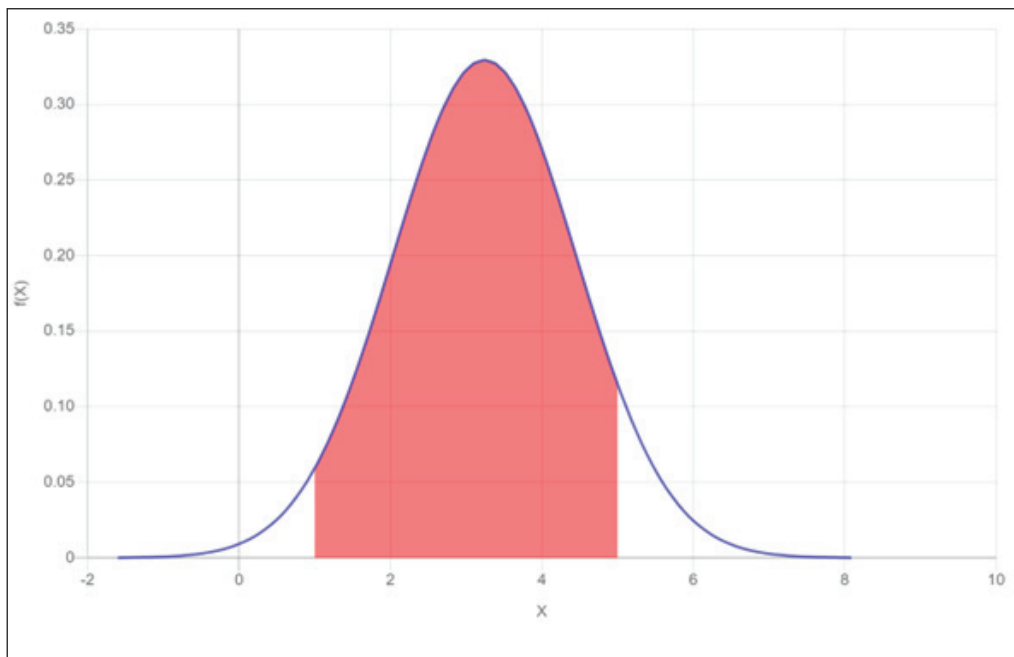

Chart 2: Grade distribution curve – ChatGPT.

of a certain event occurring within this distribution. In this case, the event is specified as $0 \leq X \leq 5$, where X represents the grade. To calculate the probability of this event, we look at the corresponding area under the normal distribution curve. The probability is given as $\Pr(0 < X < 5) = 0.85$. This probability indicates that there is an 85.35% chance of a randomly selected grade falling between 0 and 5 within the teacher's grade distribution. This suggests that a significant majority of grades awarded by the teachers lie within this range, as indicated by the high probability value.

With ChatGPT, the following are the population mean (μ) and population standard deviation (σ):

Population Mean (μ) = 3.24

Population Standard Deviation (σ) = 1.21

We have the following graph that corresponds to the specified event $0 \leq X \leq 5$:

Normal Distribution: $\Pr(0 < X < 5) = 0.89$

In the data provided, the population mean (μ) is 3.24, and the population standard deviation (σ) is 1.21. This indicates the characteristics of a grade distribution, similar to the previous example. The probability of the event $0 \leq X \leq 5$, as calculated from the normal distribution graph, is $\Pr(0 < X < 5) = 0.89$. This probability implies an 89.46% chance of a randomly selected grade

falling within the range of 0 to 5. When comparing this result with the previous entry, we can observe some slight differences. The probability obtained in this case (0.89) is slightly higher than the probability in the previous example (0.85). This indicates that, based on the data, there is a greater likelihood of receiving a grade within the specified range when it comes to ChatGPT. Furthermore, the population mean (μ) in this case (3.24) is slightly higher than the population mean in the previous example (3.15). This suggests a shift towards higher grades or a generally higher average grade within the grade distribution. Similarly, the population standard deviation (σ) in this case (1.21) is smaller than the standard deviation in the previous example (1.36). A smaller standard deviation indicates less variability in the grades and a narrower spread around the mean. Overall, these comparisons show that the data suggests a slightly higher average grade and a tighter distribution compared to the previous data. These similarities are correlated to the calculated ICC which statistically proves ChatGPT is a viable and useful essay grading assistant. The only slight difference that is very difficult to discern from these two graphs is that teachers tend to have their grades more spread out (higher standard deviation), whereas ChatGPT tends to be more conservative, thus making the peak of the second graph slightly more pronounced.

CONCLUSIONS AND CONSIDERATIONS

As an AI language model, ChatGPT can assist teachers/professors/assistants in assessing essays in numerous and very practical ways. One of the most useful ways of assistance is related to automated grading and feedback. Professors can use ChatGPT to provide instant feedback to students, reducing the need for professors to spend hours and hours assessing numerous essays. The importance of this time-saving aspect cannot be overstated. AI can drastically reduce the time necessary to assess students' essays. The average time for ChatGPT to render an essay assessment was consistently below 30 seconds, while the teachers reported they needed 5 to 15 minutes to thoroughly read an essay and an additional 5 to 15 minutes to grade it. Thus, an essay assessment can take anywhere between 10 and 30 minutes per essay. Of course, assessment time depends greatly on the length of the essay and the complexity of the topic, just to name a few. What is even more impressive, ChatGPT can analyse the essays based on predefined criteria. Thus, professors' feedback can be tailored to their needs and target specific essay deficiencies which need to be corrected. What has positively surprised us, was the level of detail that GPT was able to extract from the essays and how granular its analysis was. Each analysis was very detailed with a sound and logical foundation. Even though 78 essays have many things in common, we felt ChatGPT paid individual attention to each essay, rather than resorting to some generic statements with little value in terms of deeper insight. To sum it all up, based on our study and the data it yielded, an AI-assisted essay assessment is the right way of embracing new technologies and using them in such a way that they can help teachers by speeding up the tedious side of essay assessment and making the whole process more enjoyable and ultimately more beneficial for the students. On a more generalised plane AI-assisted assessment, teaching and/or learning may be a new paradigm shift and bring about the didactic and methodological renewal of our education (Kukanja Gabrijelčič, 2015). Our research has shown that ChatGPT is a reliable essay assessment tool, especially when it comes to analysing large amounts of data in a short amount of time. ChatGPT can assess essays at a much faster rate than humans can. It can evaluate essays in a matter of seconds, while it may take humans hours or even days to read and evaluate many essays. While assessing those essays, ChatGPT assesses them objectively, based on the patterns it has learned from the training

data it was trained on. When ChatGPT assesses an essay, just like humans, it analyses various aspects of the text, including the coherence of ideas, the strength of arguments, the use of evidence, the organisation and structure of the text, and the quality of language and grammar.

Another useful feature of ChatGPT is plagiarism detection. With the advent of the internet, the way students approach their essay writing tasks has been changed forever. Plagiarism is now a fact of life and is here to stay, however, under those circumstances, professors should have effective plagiarism detection software at their disposal to avoid blatant and more subtle copying. ChatGPT can assist with plagiarism detection by providing an additional resource for comparing and analysing texts. You can input a suspicious text into ChatGPT and ask it to compare it with known sources or specific passages. ChatGPT can provide insights into similarities or differences between the texts and help identify potential instances of plagiarism. ChatGPT can help you identify if a text has been paraphrased from a source by generating alternative versions or rephrasing sentences. By comparing the suspicious text with the paraphrased versions, you can assess the level of similarity and potential plagiarism. ChatGPT can be integrated with existing plagiarism detection tools or algorithms. It can assist in automating the process by generating queries or conducting searches using specific phrases from the suspicious text, helping to identify potential matches or similarities in external sources. ChatGPT can provide contextual understanding and analysis of the suspicious text, comparing it with known sources to identify inconsistencies or discrepancies. It can highlight potential passages that need further investigation for plagiarism. It's important to note that while ChatGPT can be a helpful tool in plagiarism detection, it should not be solely relied upon. It's still crucial to use established plagiarism detection tools, manual comparison, and critical analysis to ensure accuracy and thoroughness in identifying plagiarism. ChatGPT can complement these existing methods and provide an additional perspective during the process.

To reach its full potential and become even more useful for teachers, ChatGPT needs to be integrated into teachers' work. Integrating AI tools into teachers' work in a supportive manner involves considering the specific needs and context of teachers and their students. AI tools can provide comprehensive training and professional development programmes for teachers to familiarise them with AI tools, their capabilities, and their limitations. Teachers should receive

guidance on how to effectively use AI tools to enhance their teaching practices, streamline administrative tasks, and support student learning. Furthermore, we have to define clear pedagogical objectives for integrating AI tools. We must identify specific areas where AI can provide value, such as personalised learning, formative assessment, or administrative tasks. Moreover, we need to align the use of AI tools with the goals of the curriculum and teaching methodologies to ensure they enhance the teaching and learning experience. After this, we should involve teachers in the development and selection of AI tools. Engage them in collaborative discussions, seek their feedback, and encourage the co-creation of AI-based solutions that address their unique needs. This collaboration ensures that the tools are relevant, practical, and tailored to the specific teaching context. AI tools have to be introduced gradually and incrementally, allowing teachers to gain familiarity and confidence. We could start with pilot projects or small-scale implementations, gather feedback, and refine the integration based on teacher and student experiences. Gradual implementation minimises disruption and allows for continuous improvement. Institutions must ensure that the necessary infrastructure, technical support, and resources are in place to support the integration of AI tools. By considering these factors and providing ongoing support, training, and collaboration opportunities, teachers can effectively integrate AI tools into their work in a manner that enhances their teaching practices and benefits student learning.

However, it is important to note that ChatGPT as well as our study come with some limitations. When using AI for essay grading, there are potential biases that can arise. If the AI model is trained on a dataset that is biased or unrepresentative, it may learn and perpetuate those biases in its grading. For example, if the training data is predominantly from a specific demographic or cultural background, the AI may not be as accurate or fair when grading essays from different backgrounds. These models can be biased towards certain types of language or writing styles. This can result in essays that deviate from the model's preferred style being graded lower, even if the content is well-constructed and insightful. AI models may be biased towards certain topics or perspectives, leading to potential inconsistencies or unfairness in grading. For example, if an AI model is trained on essays primarily focused on Western literature, it may not adequately evaluate essays on non-Western literature. Additionally, while ChatGPT can

analyse text quickly, it may not be able to capture the nuances of language and meaning that a human reader could readily identify. This is especially true for complex or creative writing, where the writer may use figurative language or other devices that are not easily detected by a machine. The only real grudge that any evaluator who is interested in using ChatGPT as his/her evaluation assistant may hold against this remarkable piece of an AI language model is when it fails to detect what we call "spaced-apart incongruities". If a student would make an initial claim that A led to B and B led to C and then, later, that A and C are utterly unrelated and if these two claims were separated by a body of text longer than several sentences, ChatGPT sometimes struggled to make connexion and detect these incongruities. However, it is only fair to mention that in a sizeable number of cases (83%) ChatGPT performed admirably well and indeed detected internal inconsistencies, which is more than we can ask from a newly developed software.

In terms of the limitations of our study, a higher participation percentage would certainly increase our confidence interval and produce more reliable data. The same could be said for the length of our study since it encompasses the essays written during one semester. Inclusion of more semesters, i.e., longer study would yield more reliable and generalisable data.

Future research can focus on addressing the limitations of AI in understanding complex linguistic devices and inconsistencies. Experts will inevitably develop more sophisticated linguistic models that capture the nuances and complexities of language. This includes exploring advanced natural language processing (NLP) techniques, such as semantic parsing, discourse analysis, and understanding figurative language. These models should be able to comprehend and interpret linguistic devices, such as metaphors, sarcasm, irony, and rhetorical strategies. This will enhance AI models' ability to understand and interpret language in context. Contextual understanding involves considering the broader meaning, background knowledge, and cultural references associated with the text. This can be achieved through leveraging contextual embeddings, incorporating world knowledge databases, and building models that can reason and infer based on the given context. All stakeholders are interested in exploring techniques for training AI models with limited annotated data. Many complex linguistic devices and inconsistencies are context-specific and require fine-grained training data. Techniques such as transfer learning, few-shot learning, and active

learning can be explored to overcome data limitations and improve AI's ability to handle linguistic complexities. Also, we must develop methods to make AI models more transparent and explainable in their decision-making processes. This includes techniques for interpreting the model's internal representations, generating explanations for predictions, and providing feedback on the model's understanding of linguistic devices and inconsistencies. Explainability helps users, such as teachers and students, trust and understand the AI's judgments. Experts are already investigating the integration of multiple modalities, such as text, images, and audio, to enhance AI's under-

standing of linguistic devices and inconsistencies. By incorporating visual or auditory cues along with textual information, AI models can gain a more comprehensive understanding of the context and improve their ability to interpret complex linguistic features. As with all research, we must not forget about the ethical implications of AI in language understanding and inconsistency handling. This includes studying potential biases, fairness issues, and unintended consequences that may arise when AI models are used in real-world applications. Thus, we have to develop guidelines and frameworks to ensure the responsible and ethical use of AI in language-related tasks.

ALI LAHKO OCENJEVANJE ESEJEV S POMOČJO UMETNE INTELIGENCE REŠI PROFESORJE NAVZKRIŽNA RAZISKAVA Z UPORABO MEŠANIH METOD IZVEDENA NA UNIVERZI V ČRNI GORI

Igor IVANOVIĆ

Univerza Črne Gore, Filološka fakulteta, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Črna Gora
e-mail: iggybosnia@ucg.ac.me

POVZETEK

Ta raziskava je proučevala sposobnost ChatGPT-a, jezikovnega modela, ki temelji na umetni inteligenci, za ocenjevanje študentskih esejev. Rezultate ocenjevanja ChatGPT-a smo primerjali in statistično analizirali glede na rezultate, ki smo jih prejeli od naših kolegov profesorjev. Korpus naše analize je sestavljalo 78 študentskih esejev, rezultati analize pa so pokazali, da obstaja visoka stopnja skladnosti med ChatGPT in ocenjevalci, kar potrjuje visoka vrednost korelacijskega koeficienta znotraj razreda (ICC). Ta ICC nakazuje, da je ChatGPT lahko v veliko pomoč profesorjem pri ocenjevanju študentskih pisnih nalog. Statistično gledano so porazdelitve ocen vseh ocenjevalcev sledile Gaussovi porazdelitvi. Posebej pomembno je poudariti, da sta bili povprečni vrednosti za ocenjevalce in ChatGPT 3,15 oziroma 3,24, z majhnimi razlikami v njihovih standardnih odstopanjih. Porazdelitve verjetnosti so pokazale tudi subtilne razlike, pri čemer ima ChatGPT nekoliko višjo povprečno oceno in nižjo stopnjo variabilnosti. To pomeni, da je bil ChatGPT nekoliko bolj dosleden pri svojih ocenah v primerjavi z našimi kolegi ocenjevalci. Poleg naštetega je dodatna prednost ChatGPT njegova hitrost, ki znaša približno 30 sekund na esej, v primerjavi z ocenjevalci, ki jim je bilo potrebno med 10 do 30 minut. Vendar smo ugotovili, da je bil ta jezikovni model nekoliko popustljiv, verjetno zaradi svoje objektivne algoritemske narave. Edini resnični očitek v zvezi s ChatGPT (različica 3.5) je, da občasno ni uspel prepoznati določenih nedoslednosti v esejih, vendar je bila tudi ta težava večinoma odpravljena z izdajo različice 4.0. Da bi bila orodja, ki temeljijo na UI, kot je ChatGPT, optimalno uporabljena v izobraževalnem okolju, naša študija priporoča postopno integracijo, ki vključuje temeljito usposabljanje učiteljev, jasne pedagoške cilje in kakovostno informacijsko infrastrukturo za podporo.

Ključne besede: ChatGPT, samodejno ocenjevanje, jezikovni modeli umetne inteligence, ocenjevanje esejev, povratne informacije o eseju, merjenje ocenjevanja, obdelava naravnega jezika

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Brace, Ian (2004):** Questionnaire Design: How to Plan, Structure and Write Survey Material for Effective Market Research. London, Kogan Page.
- Brewer, John & Albert Hunter (2006):** Foundations of Multimethod Research: Synthesizing Styles. Thousand Oaks, Sage.
- Cowan, Nelson (2015):** George Miller's Magical Number of Immediate Memory in Retrospect: Observations on the Faltering Progression of Science. *Psychological Review*, 122, 3, 536–541.
- Creswell, John (2006):** Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches. London, Sage Publications.
- Creswell, John & David Creswell (2018):** Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Los Angeles, Sage.
- Creswell, John & Vicki Plano Clark (2007):** Designing and Conducting Mixed Methods Research. Thousand Oaks, Sage.
- Davis, James, Smith, Tom & Peter Marsden (2005):** General Social Surveys, 1972–2004 Cumulative File. ICPSR04295-v1. Chicago, National Opinion Research Centre.
- Dehouche, Nassim (2021):** Plagiarism in the Age of Massive Generative Pre-trained Transformers (GPT-3). *Ethics in Science and Environmental Politics*, 21, 17–23.
- de Leeuw, Edith & Joop Hox (2008):** Self-Administered Questionnaires. In: de Leeuw, Edith, Hox, Joop & Don A. Dillman (eds.): *International Handbook of Survey Methodology*. Abingdon, Routledge, Routledge Handbooks Online.
- Dexter, Emily (1935):** The Effect of Fatigue or Boredom on Teachers' Marks. *The Journal of Educational Research*, 28, 9, 664–667.
- Dillman, Don (2007):** Mail and Internet surveys: The tailored design method (2nd ed.). New York, John Wiley.
- Elkins, Katherine & Jon Chun (2020):** Can GPT-3 pass a Writer's Turing test? *Journal of Cultural Analytics*, 5, 2, 1–16.
- Elpidorou, Andreas (2022):** Boredom and Cognitive Engagement: A Functional Theory of Boredom. *Review of Philosophy and Psychology*, forthcoming.
- Erturk, Sinan, van Tilburg, Wijnand & Eric Igou (2022):** Off the Mark: Repetitive Marking Undermines Essay Evaluations due to Boredom. *Motivation and Emotion*, 46, 264–275.
- Floridi, Lucioano & Massimo Chiriatti (2020):** GPT-3: Its Nature, Scope, Limits, and Consequences. *Minds and Machines*, 30, 4, 681–694.
- Gao, Catherine, Howard, Frederick, Markov, Nikolay, Dyer, Emma, Ramesh, Siddi, Luo, Yuan & Alexander Pearson (2022):** Comparing Scientific Abstracts Generated by ChatGPT to Original Abstracts Using an Artificial Intelligence Output Detector, Plagiarism Detector, and Blinded Human Reviewers. *NPJ Digital Medicine*, 6, 1.
- Gao, Jianmin (2021):** Exploring the Feedback Quality of an Automated Writing Evaluation System Pigai. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 16, 11, 322–330.
- Gray, Paul, Williamson, John, Karp, David & Jean Charles Dalphin (2007):** *The Research Imagination: An Introduction to Qualitative and Quantitative Methods*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grillon, Christian, Quispe-Escudero, David, Mathur, Ambika & Monique Ernst (2015):** Mental fatigue impairs emotion regulation. *Emotion (Washington, D.C.)*, 15, 3, 383–389.
- Kiger, Michelle & Lara Varpio (2020):** Thematic Analysis of Qualitative Data: AMEE Guide No. 131. *Medical Teacher*.
- Koo, Terry & Mae Li (2016):** A Guideline of Selecting and Reporting Intraclass Correlation Coefficients for Reliability Research. *Journal of Chiropractic Medicine*, 15, 2, 155–163.
- Kukanja Gabrijelčič, Mojca (2015):** Student-tailored Textbook? International Comparative Analysis of Questions and Tasks in History Textbooks. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 25, 2, 385–398.
- Kurasaki, Karen (2000):** Intercoder Reliability for Validating Conclusions Drawn from Open-ended Interview Data. *Field Methods*, 12, 179–194.
- Marcora, Samuele, Staiano, Walter & Victoria Manning (2009):** Mental Fatigue Impairs Physical Performance in Humans. *Journal of Applied Physiology*, 106, 3, 857–864.
- Miller, George (1956):** The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information. *Psychological Review*, 63, 81–97.
- Mizuno, Kei, Tanaka, Masaka, Yamaguti, Kouzi, Kajimoto, Osami, Kuratsune, Hirohito & Yasuyoshi Watanabe (2011):** Mental Fatigue Caused by Prolonged Cognitive Load Associated with Sympathetic Hyperactivity. *Behavioural and Brain Functions*, 7, 17.
- O'Muircheartaigh, Colm, Krosnick, Jon & Armen Helic (2000):** Middle Alternatives, Acquiescence, and the Quality of Questionnaire Data. Harris School of Public Policy Studies, University of Chicago, Working Papers.
- Peterson, Robert (2000):** *Constructing Effective Questionnaires*. Thousand Oaks, Sage.
- Ryan, Gery & Russell H. Bernard (2003):** Techniques to Identify Themes. *Field Methods*, 15, 1, 85–109.
- Sauro, Jeff & James Lewis (2016):** *Quantifying the User Experience: Practical Statistics for User Research*. Amsterdam, Elsevier.
- Tuzzi, Arjuna (2001):** Subjects on Using Open and Closed-Ended Questions. In: Borra, Simone, Rocci, Roberto, Vichi, Maurizio & Martin Schader (eds.): *Advances in Classification and Data Analysis. Studies in Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization*. Berlin – Heidelberg, Springer.
- Wallis, Allen, Roberts, Harry & George Shultz (2014):** *The Nature of Statistics (Illustrated)*. Mineola, Dover Publications.

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI: *Ankaran, benediktinski samostan. Maskeron v podobi poduhovljenega priletnega bradatega moža ovenčanega z akantom* (Foto: Oliver Morgan).

Slika 1: *Pročelje nekdanjega benediktinskega samostanskega poslopja Svetega Nikolaja, Ankaran* (Foto: Andraž Muljavec).

Slika 2: *Iz obdobja pred letom 1500 se je v nekdanjem benediktinskem samostanu ohranil le kamnit sarkofag, ki je danes na ogled pred južno fasado samostana* (Foto: Oliver Morgan).

Slika 3: *Grafični prikaz benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Valdoltri* (PAK, 302, 17, 25).

Slika 4: *Spominska podobica novomašnika Hijacinta Repiča* (AFS-KP Repič).

Slika 5: *Posesti benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Valdoltri (1771)* (ASVe fond Miscellanea).

Slika 6: *V križnem hodniku samostana je ohranjena »vera da pozzo«, oziroma krona prvotnega vodnjaka, ki je bil obnovljen leta 1718* (Foto: Oliver Morgan).

Slika 7: *Grb Vincenza Querinija iz leta 1564 s citatom iz Homerjeve Iliade. Fontiko, Koper* (Foto: Andrej Mečulj).

Slika 8: *Spodnji del napisne plošče posvečene Nicolòju Grimaniju iz leta 1603, ki ima vklesan prirejen odlomek iz Homerjeve Iliade. Pretorska palača, Koper* (Foto: Andrej Mečulj).

INDEX TO IMAGES ON THE COVER

FRONT COVER: *Ankaran, Benedictine monastery. A maskeron in the form of a spirited old bearded man wearing an acanthus* (Photo: Oliver Morgan).

Figure 1: *The facade of the former Benedictine monastery of St Nicholas, Ankaran* (Photo: Andraž Muljavec).

Figure 2: *The only preserved object from the pre-1500 period in the former Benedictine monastery is a stone sarcophagus, which is now on display in the south façade of the monastery* (Photo: Oliver Morgan).

Figure 3: *Graphic representation of the Benedictine Monastery of S. Nicolò d'Oltra* (PAK, 302, 17, 25).

Figure 4: *Commemorative plaque of the newcomer Hijacint Repič* (AFS-KP Repič).

Figure 5: *The Properties of the Benedictine Monastery of S. Nicolò d'Oltra (1771)* (ASVe fond Miscellanea).

Figure 6: *The cloister of the monastery preserves the "vera da pozzo", or crown of the original fountain, which was restored in 1718* (Photo: Oliver Morgan).

Figure 7: *Vincenzo Querini's coat of arms of 1564, with a quotation from Homer's Iliad. Fontico, Koper* (Photo: Andrej Mečulj).

Figure 8: *The lower part of the inscription plaque dedicated to Nicolò Grimani in 1603, carved with an adapted passage from Homer's Iliad. The Praetorian Palace, Koper* (Photo: Andrej Mečulj).

